

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Belgelerle Koçgiri Olayı

Baki ÖZ

Baki ÖZ

Belgelerle Koçgiri Olayı

BAKİ ÖZ
□
BELGELERLE
KOÇGİRİ OLAYI

can yayınları

Adil Ali ATALAY Vaktidolu

Çatalçeşme Molla Fenari Sok. İşcan Hanı

No:16/1 Cağaloğlu/İST.

Tel: (0212) 528 36 09- 528 36 10

Tel/Fax: (0212) 528 27 31

Birinci Basım: Ağustos 1999

ISBN - 975 - 6791 - 05 - 5

Basım: BERDAN MATBAACILIK

(0212) 613 12 11 - 613 11 12

Cilt: YALÇIN MÜCELLİT

(0212) 544 50 73

Mizanpaj:

Sultan Atalay Öztürk- Zeynel ATALAY

Kapak Resmi- Düzenleme

Nazire ATALAY

DİZGİ

Çise Grafik- Nazire ATALAY

(0212) 567 79 90-93

BAKİ ÖZ

•

BELGELERLE KOÇGİRİ OLAYI

can yayınları

109

İÇİNDEKİLER	5
ÖNSÖZ	9

-I-

KOÇGİRİ AŞİRETİ

1) "Koçgiri/ Koçkiri" Adı, Kökeni, Anlamı	15
2) Koçgiri Aşireti ve Yayıldığı Alan	18
3) Koçgiri Aşiretinin Mezhepsel ve Etnik Yapısı ...	24

-II-

KOÇGİRİ OLAYININ NEDENLERİ VE NİTELİĞİ

1) Olayın Adlandırılışı	35
2) Koçgiri Olayının Nedenleri	37
<i>a- Yöresel ve İç nedenler .....</i>	<i>37</i>
<i>b- Yöre Dışı Etkenlerin Oluşturduğu Nedenler .....</i>	<i>40</i>
<i>c- Emperyalizm Etkeni Ve Dış Nedenler .....</i>	<i>43</i>

-III-

KOÇGİRİ OLAYI VE ALEVİLİK ETKENİ

1) Koçgiri Olayında "Alevilik Etkeni" Var mı?	55
2) Katılımı Sağlama Çabaları (Eylem Kararının Hüseyin Abdal Tekkesi'inde Verilmesi Nedeni)	56
3) Eylemin Önder ve İdeologlarının "Alevilik Motifleri"ni Kullanarak Katılımı Sağlamaya Çalışmaları	58
4) Alevi Aşiretlerini Eyleme Kazandırmaya Yönelik Propaganda Çalışmaları	60
5) Emperyalizmin Bölgede Yürüttüğü Bölücü Faaliyetler, Buna Karşın Halkın ve Alevi Aşiretlerin Sağduyulu Tutumu	63

-IV-

KOÇGİRİ OLAYI VE KÜRTLÜK ETKENİ

1) M. Kenal ve Milli Mücadeleciler'in Kürt Sorununa Bakışı	67
<i>a- Atatürk'ün Konuşmalarında Türk-Kürt Birlikteliği Politikası .....</i>	<i>68</i>

b- Resmi Belgelerde Atatürk'ün Türk-Kürt Birlikteliği Politikası	70.
c- Milli Mücadele Önderlerinin Türk-Kürt Birlikteliği Politikaları	71
d- Milletvekillerinin Meclis Görüşmelerine Yansıyan Türk-Kürt Birlikteliği Politikaları	73
e- Kürtler'e Özerklik Sorunu ve M. Kemal	76
f- M. Kemal'in Kürt Feodal Çevrelerini Milli Mücadele'ye ve Ulusal Devletin Kuruluşuna Kazanma Çalışmaları	85
2) Koçgiri Olayında "Kürt Etkeni" Temel Etken mi?	90
a- Koçgiri Olayının "Milliyetçilik" Özelliği	90
b- Koçgiri Olayının Genel Tutumu ve Hareketin Yapısı	93
c- Dersim ve Koçgiri'de "Kürdistan Bayrağı"nın Çekilmesi Olayları ve Anlamı	96
d- Kürdistan Teali Cemiyeti (KTC) ve Koçgiri Olayıyla İlişkisi	97
I- Kürdistan teali Cemiyeti (KTC)'nin Kuruluşu ve Genel Çalışmaları	97
II- Kürdistan Teali Cemiyeti (KTC)'nin Koçgiri Olayı ile İlişkisi ve Yönlendirmesi	100
e- Koçgiri Eyleminde Amaçlanan/ Tasarlanan Yönetim Biçimleri	109
I- Koçgiri Eyleminin Osmanlı Yönetimine Bağlı Özerklik Amacı	110
II- Koçgiri Eyleminin Ankara Hükümeti'ne Bağlı Özerklik Amacı	111
III- Konfederasyon Biçiminde Kürdistan Amacı	111
IV- Bağımsız Kürdistan Kurma Amacı	112

-V-

KOÇGİRİ OLAYI BİR AŞİRET HAREKETİ MİDİR?	117

-VI-

KOÇGİRİ OLAYI GÜNLÜĞÜ

1) Koçgiri Olayının Başlama ve Bitişi	123
2) Hüseyin Abdal Tekkesi Toplantısı	125
3) Zaralı Misto'nun Çulfa Ali Köyü Jandarma Karakolu Baskını	126
4) Şadan Aşiret Başkanı Paşo'nun Kuruçay'a Gönderilen Cephaneye Elkoyması	127
5) Mustafa Ağa'nın Kemah Baskını	128
6) Alishir Efendi'nin Kemah Baskını	128
7) Günlü Çiftliği Baskını	128
8) Kamho Baskını	129
9) Hozat Toplantısı ve Ankara Hükümeti'nden İstekler	129
10) Posta İşletmesine Engel Olunması	130
11) Dersimli Aşiret Başkanlarının Ankara Hükümeti'ne Haklarını Silah Yoluyla Alacaklarını Bildirmeleri	131
12) Zalim Çavuş'un Çete Hareketi ve Miralay Halis Bey'in Öldürülmesi Olayı	133
13) Dersimliler'in Kemah ve Kuruçay İlçelerine Baskınları ve İmranlı'ya Yönelen İşgal Faaliyetleri ..	140
14) Ayaklanmanın Bastırılma Dönemi	148
15) Temizleme Harekatının İkinci Aşaması: Çıragediği Çarpışması	157

-VII-

KOÇGİRİ OLAYI VE NURETTİN PAŞA

1) Nurettin Paşa'nın Özyaşamöyküsü	163
2) Mustafa Kemal'in Nurettin Paşa'nın Tutumunu Değerlendirişi	175
3) Nurettin Paşa'nın Koçgiri Ayaklanmasına Görevlendirilişi, "Yetki Dışı" Davranışları ve Yaptığı Kısımlar	180
<i>a- Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa'nın</i>	

<i>Koçgiri Olayını Bastırma Çalışmaları</i>	180
<i>b- Nurettin Paşa'nın Koçgiri'de "Yetki Dışı"</i>	
<i>Davranışları ve Kısımları</i>	189

-VIII-

KOÇGİRİ OLAYI VE TOPAL OSMAN

1) Topal Osman'ın Özyaşamöyküsü	205
2) Topal Osman'ın Koçgiri'ye Görevlendirilmesi ve Yaptığı Kısımlar	211

-IX-

MECLİS SORUŞTURMALARI VE ÖĞÜT/

İNCELEME KURULLARI	217

-X-

KOÇGİRİ OLAYI MECLİS GÜNDEMİNDE

1) Hasan Hayri ve Diğer Doğulu Milletvekillerin Dersim Sorununa ve Koçgiri Olayını Hazırlayan Gelişmelere İlişkin Önergeleri	223
2) Hüseyin Avni Bey'in Koçgiri Olayını TBMM Gündemine Getirishi	227
3) Emin Bey'in Koçgiri Olayını TBMM'nin Gündemine Getirishi	229
4) İnceleme Kurullarının Hazırladıkları Yasa Tasarılarının Meclis Görüşmeleri	235
5) Nurettin Paşa'nın Neden Olduğu Olaylara İlişkin Meclis Görüşmeleri	236

-XI-

KOÇGİRİ OLAYINDA AF ÇALIŞMALARI,

YARGILAMA VE TUTKILAMALAR	241

-XII-

KOÇGİRİ OLAYI NEDEN BAŞARISIZ

OLMUŞTUR?	249
BELGELER	255
KAYNAKÇA	327

ÖNSÖZ

Tarihimizin kimi alanları oldukça ham, henüz işlenmemiş. Dahası hiç el değmemiş olanları da var. "Koçgiri olayı" bunlardan biri. Olay üzerine kimi spekülâtif savlar var. Ne yazık ki bu savlar bir tarihsel inceleme temeline oturmuyor. Oldukça az olması yanında, tümü de ideolojik yaklaşımlar. Açık söylemek gerekirse, hiç de bilimsel olmayan, bilimsel verilere dayanan, salt duygusallıklardan yola çıkılarak anlatılan oldukça kısa, parça-bölük, derme-çatma bilgiler. Doğallıkla bunlar tümüyle ideolojik amaçlı -sözüm ona- düşünce ve bilgi üretimleridir. İnsanların çoğu bu kulaktan duymalara dayanarak "Koçgiri olayı" üzerine değerlendirmeler yapıyorlar. Bu nasıl bir değerlendirme olur. Okurun sağduyusuna bırakıyorum.

Tarihle uğraşmamız, özellikle yakın tarihimizi ele almamız, Alevilik, devlet ve Cumhuriyet (Atatürk) ilişkilerine eğilmemiz nedeniyle her gittiğimiz yerde bize bu konulara ilişkin soruların yoğunca sorulması, bilgilendirilmek istenmeleri, bizi bu olayın ayrıntısına eğilmemiz konusunda güdülendirdi. Kendimizi tarihe karşı, toplumumuza karşı, basit, yanıltıcı ve ideolojik bilgilerle yetiştirilmeye ve yanlış doğrultuda yönlendirilmeye çalışılan gençlerimize karşı sorumlu hissederek bu ham konuya girip, olayı bütün yönleriyle bir tarihçi gözüyle irdeleyip, insanlarımızı aydınlatmak istedik. "Koçgiri olayı"nı yazmamızın nedeni budur.

Bu alanda veriler, kaynaklar, belgeler oldukça az. Bize

öncülük edecek, yol gösterecek yeterli çalışma da yapılmamış. İdeolojik amaçla yapılan ve oldukça yanlı ve duygusal bir söylem sergileyen, kimi genel kitaplardan derlemeler yapmakla yetinen "**Koçgiri Halk Hareketi**"ni saymazsak hiçbir çalışma yapılmamış. Yani bırakın birincil el kaynaklarını, ikincil el kaynakları dahi yok gibi. Yapılan bir-iki makale çalışması da "**Kürtçü yaklaşımı ve söylemi**"ni aşamamış, bir bakıma Kürt halkına "**baskı, zulüm yapıldı**" savı işlenerek, "**duygu sömürüsü edebiyatı**" yapılmıştır. Doğallıkla bu yaklaşımlarda da tarihselliğin gerektirdiği soğukkanlılığı ve bunun sonucu olan gerçekçi değerlendirmeleri aramak boşunadır.

Birbirinin oldukça karşıtı yaklaşımlar ve görüşler sergileyen Genelkurmay yayınlarıyla Nuri Dersimi'nin anıları var. Nuri Dersimi, bilindiği gibi Koçgiri hareketinin ideolojik önderlerinden. Aşırı da bir Kürt milliyetçisi ve şovenist. Türk ve Türklük düşmanı. Yazdıkları doğallıkla oldukça abartılı. Nalıncı keseri gibi hep kendine doğru kesmiş. Anlattıklarından kuşulanmamak elden değil. Onu destekleyici başka bilgilere ulaşılmadıkça, Nuri Dersimi'nin verdiği bilgileri doğru kabul etmek yanıltıcı olabilir. Onun anlattıklarından dikkatle yararlanmaya çalıştık. Örneğin Albay Halis Bey'in "**Kürt Askeri Divanı**"ndan yargılanarak kurşuna dizildiği gibi böbürlenici kimi bilgiler üretmiştir ki, bunu ne Genelkurmay yayınları ne de yöre halkının bilgileri doğruluyor.

Dönemi genel olarak inceleyen tarih çalışmaları da ne yazık ki Koçgiri olayını oldukça kısa ve yüzeysel almışlar, yeterli hiç bir bilgi vererek bize yol açmada yardımcı olmamışlardır.

Yöre halkının bilgilerine de başvurduk. Yardımlarını esirgemeyip, bildiklerini, belleklerinde kalanları aktardılar. Kendilerine teşekkür ediyoruz. Ne var ki, bizim için bu anlatılanlar hiç de doyurucu olmadı. Çünkü; o dönemi yaşayan kimse kalmamış. Yani birincil kaynaklar/birincil yaşayanlar yok. Ancak onlardan defalarca duyduklarını, dinlediklerini bize

aktaranlar oldu. Onlardan yararlandık. Doğallıkla bu bilgilerin de bir çok eksikliği ve sakıncası var. Birinci olarak bilgilerin tanığı değiller. Duyduklarını anlatıyorlar. Az-çok unutma ve katma olabilir. İkincisi, Koçgiri bölgesindeki olayların tümüne sahip değiller. Anlattıkları kendi köyleri veya köy çevreleriyle ilişkili. Bu nedenle anlatılanlar bütüncüllükten yoksun. Üçüncüsü anlatılanlar duygusallık taşıyor. Doğallıkla yaşamlarıyla doğrudan ilgili bir olayı anlatıyorlar. Maddi-manevi yitik verdikleri, acı çektikleri, birçok yakınlarını yitirdikleri olaylar bunlar. Duygusallık göstermeleri kaçınılmazdır. Bu da onları olayları kendi cephelerinden anlatmaya götürüyor ve ortaya bir "baskı, zulüm yapıldı edebiyatı" çıkıyor. Kimse olayların nedenine girmiyor, dahası aklına bile getirmiyor. Oysa, tarih olayları neden ve sonuçlarıyla ele alarak değerlendirir. Bu nedenle, bu yörelilerin anlattıkları da bize kısmen yararlanma olanağı verdi. Sakınarak aldık. Tarihçiliğin gerektirdiği titizliği korumaya çalıştık. Yalnız yazılı kaynaklarda yer alan çelişik söylemleri, halkın belleğine başvurarak doğrusunu bulmaya çalıştık. Bu konuda bayağı yararlandık. Bir bakıma bilgilerimizi bu yolla test etme olanağı bulduk.

ATESE Arşivi ile Cumhurbaşkanlığı Arşivi bize oldukça yardımcı oldu. Yazdıklarımızı belgelere dayandırma olanağı bulmuş olduk. Doğallıkla bu arşiv belgeleri de yetersiz. Özellikle Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde çıkan belgelerin birbölümünün başı ve sonu yok. Böyle de olsa önemli ölçüde yazışmalar ve o dönem yetkililerin sundukları raporlar var. Bunlar bizim için temel dayanaklar oldu. Belgelerden araştırmacılar yararlansın ve yazdıklarımızla karşılaştırma olanağı bulsun düşüncesiyle bu belgeleri kitabımızın "Belgeler" bölümüne koyduk. Kitabımız içerisinde de "*Belge no*" olarak kaynak gösterdik.

Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa'ya karşın Sivas valisi Ebubekir Hazım Bey'in anıları ve bu anılarında sunduğu belgeler de bize oldukça yardımcı oldu. Olayları belgesel anlat-

mamıza ve aynı olay karşısında iki yetkilinin tutumunu ve bu tutumlarının uygulamaya yansımaları karşılaştırmamıza olanak verdi.

Birçok noktayı da Meclis oturumlarının tutanaklarıyla aydınlatmaya çalıştık. Koçgiri olayı zaman zaman Meclis'e yansımış ve tartışmalara yol açmıştır. Özellikle dönemin doğulu milletvekilleri Koçgiri olayına eğilmişlerdir.

Basının genellikle Kurtuluş Savaşı ve Ankara Hükümeti çevresinde olan olaylarla ilgilenmesi, ne yazık ki Koçgiri olayına ilişkin hiçbir haber ve bilgi verememelerine neden olmuştur. Yani Koçgiri olayı dönemin basınında hiç yer almadığından, gazetelerde yararlanma ve bilgi çıkarma olanağımız olmamıştır. Bilgi edinme açısından bu bir eksikliktir.

"Koçgiri olayı"nın arka planını ve tarihsel altyapısını da aydınlatmak zorunda kaldık. Koçgiri aşiretlerini, kökenlerini, yapılarını, Kürtlük, Türklük, Alevilik ve Zazalık'la ilişkisini, M. Kemal'in ve Ankara Hükümeti'nin "Kürt" ve "Kürtlük" olayına bakışını, bu alanda siyasal taktiklerini ve uygulanan politikalarını irdeleyip aydınlatmaya çalıştık. Çünkü bunlar günümüzde tartışılan, çoğu kez de siyasal ve ideolojik çevrelerce kördüğümüne dönüştürülen konulardır. Bu kördüğümü çözerek, olayın niteliğini aydınlatmaya çalıştık. Ancak, Koçgiri olayı bu kuramsal (teorik) arka planın ve tarihsel altyapının aydınlatılmasıyla açıklık bulacaktı. Biz de bunu yapmaya çalıştık.

Bütün bu etmenlere karşın biz bu olayın ilk araştırmasını yapma durumunda kaldık. Olaya tarihçi gözüyle baktık ve tarihçilik yöntemine bağlı kaldık. Bu mesleğimizin bir gereği idi. Bizi duygusallığın dışına çıkaracaktı ve daha sağlıklı saptamalar yapmamızı sağlayacaktı. O nedenle buna titizlikle uyduk. İdeolojik tutsaklıktan kendimizi kurtararak, aklımızı özgür kullanmaya çalıştık. Olayı neden ve sonuçlarıyla ele alarak, tüm dönemsel koşulları da gözönüne alarak değerlendirmeye çalıştık. Bu, bizi salt "baskı, zulüm edebiyatı" yapmaktan kur-

tardı. Dönemin koşulları ne idi, ne gerekiyordu, halkın yapısı ne idi, hangi koşullar ve etmenler halkı böylesi bir olaya yöneltmiştir?.. Olayı bu yanıyla tarihsel bir bakış açısıyla değerlendirdik. İdeolojik bakmaya malzeme sağlayan duygusallıktan ve yanlılıktan olayları kurtarmaya çalışarak sunmaya çalıştık. Amacımız bir yerde de olayın istismarını önlemektir. Çünkü artık olay üzerinde 80 yıla yakın zaman geçmiştir. Olay, tarihsel bir olay olmuştur. Tarihin konusudur. Tarihçiler bu olayı çözümlemeli, gerçekçi bilgileri ve saptamaları meraklıların önüne sergilemelidirler. Biz de bunu yapmaya çalıştık. Olayı ideolojik bir sömürüden kurtarıp tarihsel bir gerçeklik zeminine çekemedikse ne mutlu bize. Tarihçilik görevimizi yapmışız demektir.

Biz olaya tarihsel bir olay olarak baktık. Belgeler, kanıtlar aradık. Bulduklarımız ölçüsünde değerlendirmeler yaptık. Olayları neden-sonuç bağlantısı içerisinde değerlendirdik. Salt kronolojik bilgi vermekten kaçındık. Açık kalan noktaları gelecek araştırmalara doğal olarak bıraktık. Bu tarihçiliğin bir gereği idi. Sözlü kaynaklardan sınırlı yararlandık. Çünkü sözlü kaynaklar duygusallıklar taşıyordu doğası gereği. Bizi varacağımız kanaatımızda yanılsıza götürebilirlerdi. Öyleyken yarenin bilgili, bilinçli yaşlılarıyla bağ kurduk. Bunlardan kimi olayların, yer adlarının, kişi adlarının tesbitinde, yazılı kaynaklara yanılsız olarak geçenlerin düzeltilmesinde yararlandık. Bölgenin geneli hakkında bilgi edinmeye çalıştık. Bu alanda bana Refaiye'nin Gümüşakar köyünden Koçgiri aşiretinden değerli dostum Turan Amca (Topgüloğlu) (1945 doğumlu), İmranlı'nın Alacahacı köyünden 1912 doğumlu Yusuf Amca (Topçu) yardımcı oldular. İmranlı Boğazören Köyü Derneği başkanı dostum Hakkı Altınkaynak yönelttiğim soruların yanıtlarını çevre yaşlılarından alıp bana ileterek kimi konularda netleşmemi sağladı. Sözlü kaynaklara ulaşmamda özverili bir biçimde yardımcı oldu. Değerli dostum gönül adamı Adil Ali Atalay çalışmamın kitaplaşmasında beni özendirdi, destek oldu ve

yayınlanmasını üstlendi. Bu değerli insanlara burada teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.

Çalışmamız bütün bu çabalar sonucunda ortaya çıktı. Amacımız üzeri sis perdesiyle kaplı bir tarihsel olayı açığa çıkarmak, kimi çevrelerin spekülasyonundan kurtarmak, tarihsel-toplumsal yerine bırakmaktır. Amacımızı gerçekleştirmede bir adım atabildikse, bu bizi mutlu kılacaktır. Takdir okurundur. Saygılarımızla...

Baki ÖZ
1999-Büyükşehir

-I- KOÇGİRİ AŞİRETİ

1) "Koçgiri/Koçkiri" Adı, Kökeni, Anlamı:

"Koçgiri/Koçkiri", adını Koçgiri aşiretinin merkez köyüne vermiştir. Adın kaynağı bir söylenceye dayanır. Koçgiri köyünün yanında çevre su kaynaklarının birikintisinden oluşan yaklaşık 2 bin m²'lik bir göl vardır. Söylenceye göre perşembeleri cumaya bağlayan geceleri iki koç çıkar, halka gözükür ve kaybolurlarmış (sır olurlarmış). Bu nedenle göle, "koç gölü" denmiş. Koç gölü zamanla "Koçgiri"ye dönüşmüştür.

Koçgiri aşiretlerindeki bu söylence; göçer, hayvancı ve aşiret düzeni temeline dayanan Asyatik toplumlardaki söylenceler (efsaneler) esasına dayanır. At yıkları olan göçer aşiretlerde gölden çıkan su aygırı/at söylenceleri vardır. Koyun sürülerine sahip Koçgiri aşiretlerinde ise bu söylencenin koyuna/koça uyarlanmış türevi olan gölden çıkan koç söylencesi türetilmiştir. Koçgiri bu ikinci türeğe girer.

Koçgiri çevresi oldukça yüksektir. İmranlı'nın rakımı 1650 m., Refaiye'ninse 1589 m.dir. Koçgiri köyü ise, 1820 m. rakımlıdır. Köyün kuruluşu eskidir. Köylüler 700 yıllık bir ömür biçerler. Halkı köken olarak Dersimli'dir. Koçgiri aşiretleri, Dersim aşiretleri grubundadır. Köye ilk gelen *"Hıdır"* adında biridir. *"Hıdo Fincangir"* lakabıyla anılır. *"Büyük fincanları olan Hıdır"* anlamındadır. İzollu aşiretindendir. Selçuklu Sultanı

1. Alaaddin Keykubat'a (1220-1237) düzenletilen soykütüklerinde (şecere) Koçgiri aşiretine yer verilmiştir.⁽¹⁾ Soykütüğüne göre Dersim'in Nazimiye yakınlarındaki Kalman (Büyükköy)'dan göç ederek gelmiş, Zara ve Bolucan'da kısa sürelerle kalındıktan sonra Koçgiri'ye gelip yerleşmişlerdir. Yedi oğlu vardır. Adları; İbrahim, Mustafa, Balo, Saro, Perviz, Laçın (Laço) ve İvaski'dir. Koçgiri halkı bu oğullardan türemiştir. Herbiri Koçgiri boylarının kurucuları olurlar. Bu boylar daha sonraları çevre köy, ilçe ve diğer illere de yayılmışlardır.

Bugünkü Gümüşakar olan Koçgiri köyünde önceleri Hristiyanlar oturmaktadırlar. Gelen göçlerle köyün nüfusu artmış; 1316'larda 8, 1350'lerde 20, 1530'larda 30, 1568'lerde 31, 1591'lerde 19 hane olmuştur. Tarım ürünleri üreten köyün 1516'larda geliri 1000, 1530'larda 8550, 1591'lerde ise 12,800 akçedir.⁽²⁾

Koçgiri köyü yöresinde pek tarihsel kalıntı yoktur. Köyün yakınında kilise kalıntısı olduğu sanılan taş yığıntıları vardır. Kazı yapılması durumunda, taştan temel ve duvarlara raslanıyor. Toprak kap kırıkları oldukça yoğun çıkmaktadır. Eski yerleşim yerlerinden olduğu, büyük olasılıkla bir kent merkezi olduğu sanılmaktadır. Çevrede eski mezarlar oldukça fazladır. Bu mezarlarda bakır bilezikler ve eşyalar bulunmuştur. Tarih öncesi dönemlerden beri köyün yanında önemli bir yol geçmektedir. Yolun geçtiği güzargahı gösteren taşlar bulunmuştur. Taşların üzerinde Latin alfabesiyle yazılar vardır. Abdal boğazı denilen yerde "*Hızır taşı*" vardır. Bu taş, Hızır kültüyle ilgili bir

1) Bkz: Mehmet Şerif Fırat- Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ank. 1970, 3.basım, s: 33, 40, 93, 101.

2) Bkz: 387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530)-II-, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Gen. Mûd. Yay. Ank. 1997, s: 793.; Ali Kaya- Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi, Can Yay. İst. 1999, s: 177.

inanç ürünüdür. Köyün 2 km. uzağında Deliktaş yöresinde Dolu Baba denilen bir yatır vardır. Çevre halkın ziyaret merkezidir. Kurban kesilmektedir. 1950'lerde define arayıcılarınca yatır dağıtılmıştır.

1960'lı yıllarda köy adlarının değiştirilmesi sonucu Koçgiri köyünün adı "*Gümüşakar*" olarak değiştirilmiştir. Önceleri Kuruçay ilçesine bağlıyken, günümüzde buranın bucaklaştırılması sonucu Gümüşakar bucak olmuş ve Refaiye ilçesine bağlanmıştır. Gümüşakar bucağına 24 köy bağlanmıştır. İklimi karasaldır. Tarım ve hayvancılık yapılmaktadır. Tarım ve hayvancılık, Koçgiri yöresinin genel ekonomik biçimidir.

Koçgiri aşiretinin ikinci yerleşim merkezi olayın önderlerini de çıkaran (Alişan ve Haydar Beyler'in köyleridir.) Ümraniye/İmranlı'ya bağlı eski adıyla "Boğazvıran", yeni adıyla "Boğazören" köyüdür. Koçgiri aşireti köyün ilk yerlileridir. Buraya Dersim ve Erzincan üzerinden yaklaşık 250 yıl önce gelmişlerdir. Horasan'dan Anadolu'ya geldiklerini söylemektedirler. Varto'da 150 yıl kadar konaklamışlar, daha sonraları Dersim'in Koçgiri yöresinde 100 yıla yakın kaldıktan sonra İmranlı'ya göçmüşlerdir. Köy bir vadidedir. Etrafı Kepez, Karatepe ve Balkaya yüksek yaylalarıyla çevrilidir. Köyün rakımı 1350 m. dir. Çevresindeki yaylalar 2500-3000 m. yüksekliğindedirler. Köyün çevresinde Gerniyan ve Şadyan mezarlıkları vardır. Yöre aşiretlerinin mezarlıkları olmalıdır. Üzeri eski yazıyla yazılı taş yapıları mezarlar oldukça fazladır. Kale olarak adlandırılan "İlhanlı" kalıntılarında çeşitli eşyalar bulunmuştur. "İlhanlı" adı, tarihsel derinlik çağrıştırıyor. Köyün yakınındaki Çöği Baba türbesi (mezarı), üzerinde kurban kesilen bir inanç merkezidir. Köyün ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır.

2) Koçgiri Aşireti ve Yayıldığı Alan:

Koçgiri aşireti bölgede yaklaşık 2 bin m²'lik bir alana yayılmıştır. Hafik (Koçhisar), Zara, İmranlı, Suşehri, Refaiye, Kemah, Divriği, Kangal, Kuruçay, Ovacık gibi on ilçe halkı Koçgiri aşiretindendir. Bölgede 135 köyü kapsar. Bölgede sadece 16 köy halkı tümüyle Koçgiri aşiretindendir. Diğer köylerde ise kısmen bu aşiretten aileler yaşamaktadır. Bölgenin 135 köyü şöyle böyle aşiretin etkinliği altındadır. Bu dönemler, aşiretin etkinliğini sağladığı bu yörede 40 bin dolayında insan yaşamaktadır.⁽³⁾

Koçgiri aşireti bir aşiretler federasyonudur. Bir aşiretler birliği yapısı sergiler. Bölgenin birçok aşireti ve kabilesi Koçgiri aşireti içerisinde yer alır ve onun bir alt kolları biçimindedir. Örneğin Koçgiri olayına katılan İbolar, Geriyalar, Sefolar, Sarolar, Balolar, Laçınlar v.b. gibileri Koçgiri aşiretinin birer alt kolları olan kabilelerdir.⁽⁴⁾

Koçgiri aşireti; yöresinde içine kapanık, çevreyle pek ilişkisi olmayan, o günlere dek hiçbir olaya katılmamış, devlete sorun olmamış, uysal, yapısına özgü tarım ve hayvancılıkla uğraşan, silahları olmasına karşın, bunu yalnızca yabanıl hayvanlara karşı kullanan, iyi izlenim bırakmış, yalnız aşiret başkanlarının yönetiminde bir aşirettir. Genelkurmay yayını da bu görüştedir. Şunu yazıyor:

3) Geniş bilgi için bkz: Hamdi Ertuna- Türk İstiklal Harbi-VI-(İstiklal Harbinde Ayaklanmalar), Genelkurmay Başkanlığı Yay. Ank. 1974, s: 259; Rahmi Apak- Türk İstiklal Harbi-VI-(İç Ayaklanmalar), Genelkurmay Başkanlığı Yay. Ank. 1964, s: 151. Genelkurmay'ın bu iki kitabındaki bilgi aynı. Hiç değişiklik yapılmadan bölüm olarak alınmış, birkaç kelimenin dışında. O nedenle biz daha son baskı olduğu için Hamdi Ertuna'nın çalışmasından yararlanacağız ve onu kaynak olarak göstereceğiz. Kenan Esengin- Milli Mücadele'de İç Ayaklanmalar, Ağrı Yay. İst. 1982, s: 180.

4) Bkz: Aşiretler Raporu, Kaynak Yay. İst. 1998, s: 280 v. d.

"Bu bölgede yol, okul gibi uygarlık araçları olamadığından aşiret daha çok hayvancılıkla geçinirdi. Tümü cahildi. Bu bakımdan da her türlü mücadele için eskiden beri silahlı durumda bulunurlardı. Aşiretin elinde 2500 kadar çeşitli türden silah vardı. Fakat silahını sadece varlığını yabanıl (vahşi) hayvanlardan veya saldırılardan korunmak için kullanırdı. Komşu ilçe ve illerle de hemen hemen hiçbir bağlantısı yoktu. Kendi içerisinde yalnız yaşayan, uysal ve hükümete bağlı bir aşiret idi.(...) Bölgenin toprağı verimli, suyu ve havası güzel, ormanları boldu. Bu nedenle de kendi kendilerine yeter bir durumları vardı. Giyeceklerini bile kendileri dokur, başka kumaş giymezlerdi. Hükümetle olan ilişkilerini aşiret başkanları aracılığıyla yaptıklarından, halk hükümete bir türlü ısınmamış ve bu nedenle aşiret başkanlarının halk üzerindeki etkisi daima büyük olmuştur."⁽⁵⁾

Koçgiri köyüne ilk gelen ve köyü kuran "Hıdo Fincangir" lakaplı Hıdır Dersim'den gelmiştir. Amacı hayvanlarına yeni otlak ve yaylaklar bulmaktır. Köy bu kurucunun oğulları yoluyla kalabalıklaşır ve yöreye yayılırlar.

Koçgiri'deki feodal yapı ve aşiret düzeni, bunun ürünü olan eşkıyalık ve çevreye zarar verme türündeki olaylar zaman zaman Osmanlı yönetimine iletilmiştir. Koçgirililer aşiret düzenlerini sürdürebilmek için çoğu kez eşkıyalık yoluna başvurmuşlardır. Bu nedenle yörede düzensizlik çıkmış ve yetkili yerlere şikayet edilmişlerdir. 1850'li yıllarda Harput ve Sivas valilerine gönderilen olaylara ilişkin bir emirde şöyle denilmektedir.

"Dersim sancağına bağlı Koçgiri aşireti eşkıyasının şu sıralarda yine ilçe ve köylere saldırarak gasp ve nüfus katli yap-

5) Ertuna(1974), s: 259. Genelkurmay yayınına dayanan birçok yazar Koçgirililer'e ilişkin bu kanıyı paylaşırlar. Bkz: Esengin(1982), s: 181; Şadillili Vedat- Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar, Kon Yay. Ank. 1980, C: I, s: 36.

tıklarından halk köylerinden çıkamamakta, işlerine gidememekte ve yerlerini bırakarak perişan olduklarından eşkıyanın kovulmasını Dersim kaymakamına bildirmişlerse de eşkıya kovulmadığından durum Harput ve Sivas valisi paşa hazretlerine bildirilmiş güvenlik ve huzurun sağlanması istenmiştir." ⁽⁶⁾

Koçgiri olayının liderlerinden Haydar ve Alişan Beyler'in dedeleri (Büyük) Alişan Bey, Palo'nun Şemikderesi'nden gelmiştir. Geldiğinde Şafii Mezhebi'ndedir. Bu yeni yerleştiği Alevi bölgesinde Baba Mansur Ocağı dedelerince Alevileştirilir ve Baba Mansur talibi olurlar. Oğlu askeri eğitim gördüğünden değil, II. Abdülhamid döneminde yöreye gönderilen bir askeri birliği bir ay gibi bir zaman doyurduğu için kendisine saray tarafından elbise ("hilat") ve "kılıç" gönderilir. Erzincan'a çağrılarak törenle bu hilatı verilir, kılıcı kuşandırılır ve "paşalık" payesi verilir. Alişan Bey'in oğlu Mustafa Bey bu olaydan sonra *"Mustafa Paşa"* olur.

Yöre halkının anlattıklarına göre; Mustafa Paşa bu ilişkiler sonucunda bir Koçgiri derebeyi olur. Osmanlı-Rus savaşında Kızıldağ eteklerinde bir un fabrikası (değirmen) kurar ve Osmanlı ordusuna aylarca bakar. Bu durum padişahlık katında Mustafa Paşa'nın yerini yükseltir. Osmanlı padişahlığına oldukça bağlıdır. Bu bağlılık anlayışıyla yetişen oğulları Alişan ile Haydar Beyler de sonraları M. Kemal'i ve hareketini bir türlü içlerine sindiremezler. M. Kemal'in derebeyliğe karşı oluşu ve ulusal devlet kurma anlayışı da bunda etken olsa gerek. Bilgisiz toplumdan yararlanmasını bilen bu feodal beyler Gümüşhane, Mindeval ve Dersim'den getirttikleri fedai ve çetelerle halkın gözünü korkutmuşlardır. Bu duruma halktan karşı gelenler ya cezalandırılmış, ya da bölgeden uzaklaştırılmıştır. Kimi kez de asker kaçağıdır diye başkalarının yerine askere gönderilerek

6) Belge için bkz: Kaya(1999), s: 143.

bölge halkı sindirilmiştir. Bu baskı ve haksızlıklardan kurtulabilmek için kimileri de köylerinden, yurtlarından uzaklaşarak yaşamak zorunda kalmışlardır. Bu durum Mustafa Paşa ve oğullarını bölgede egemen duruma getirmiştir. Koçgiri olayına da bölgenin tümü katılmak istememiştir. Çoğunu Alişan ve Haydar Beyler bu feodal baskı yöntemleriyle ayaklanmaya zorlamışlardır.

M. Şerif Fırat bu durumu bölgedeki "siyasi Kürtleşme"ye bağlar. Padişah Abdülhamit doğudaki Kurmanço konuşan Kürt aşiretlerine "Hamidiye Alayı" kurdurmuş, çocuklarını İstanbul'da Aşiret Okulları'nda okutmuş, bir çoğuna "kaymakamlık" ve "paşalık" rütbeleri dağıtmıştır. Erzincan dolaylarında kimi Alevi ileri gelenleri de bu olanaklara imrenerek "Biz Kürdüz" demişler ve kimi olanaklar koparmışlardır. Koçgirili Mustafa Paşa ile Çarekli Haydar Bey "rütbelerini" bu yolla almışlardır.⁽⁷⁾

Genelkurmay yayını ve buna dayanan kaynaklar Koçgirililer'in beş büyük kabileden, Uğur Mumcu ise altı büyük kabileden oluştuklarını saptarlar. Aşiretlerin bir bölümü aynı olmakla birlikte, farklı adlar da verilir. Dolayısıyla Koçgiri'nin önemli aşiretleri olarak şunlar sayılır: İbolar (İbanlar), Balular (Palular/ Bolular/ Balanlar), Kerteliler, Sefolar (Sefanlar), Geriyalar (Gerniler/ Germiyanlar), Laçınlar (Laçınanlar), Pevizanlılar ve Sarular (Sarolar/ Saranlar)'dır.⁽⁸⁾

Yöre halkından edindiğimiz tesbitlere göre; bu kabileler

7) Fırat(1970), s: 35 v. d.

8) Genelkurmay yayını bu aşiretler arasında "Zazalar" adını taşıyan bir aşiretin de olduğunu yazar. Bkz: Ertuna(1974), s: 260. Uğur Mumcu'nun sıralamasında "Zazalar" aşireti yer almaz. Bkz: Mumcu(1991), s: 193. Araştırmalarımız ve sözlü kaynaklarımız da bölgede bir "Zaza" aşiretinin olmadığını ortaya koydu. Yardım amacıyla Dersim'den gelen grup yöre halkınca Zazalar diye adlandırıldığından Genelkurmay yayını ve ona dayanan kimi kaynaklar ayaklanmaya Zaza adıyla bir aşiretin de katıldığı yanlışına düşmüşlerdir. Oysa Koçgiri de "Zaza" adlı bir aşiret veya kabile yoktur. Zaza, Koçgirililer'in Dersimli aşiretlere verdikleri addır. Yalnızca Refaiye'de Zazaca konuşan 3-4 Hornek aşiretinden köy vardır. Bunlar da ayaklanmaya katılmamışlardır. 1970'lerde

olaya tümüyle katılmamışlardır. İbolar ayaklanmanın bel kemiğini oluşturmalarına karşın, diğerleri kısmen katılmışlardır. "Aşiretler Raporu"nda da Koçgiri ile Pevizanlı aşiretinin "ayaklanmaya katıldığı" belirtilirse de, "yurda bağlı" olduğu vurgulanır. Ayrıca yöre aşiretlerinden Canbeyli, Kırmeşeli (Kurmeşan), Şadıllı aşiretlerinin "ayaklanmaya katılmadıkları" ve "yurda bağlı oldukları" yazılıdır.⁽⁹⁾

Bu kabilelerin en büyüğü ve güçlüsü İbolardır. Koçgiri aşiret konfederasyonuna lideri bu kabile verir. Bu dönem başlarında, II. Abdülhamit döneminde "paşalık" verilen Mustafa Paşa'nın oğullarından Alişan ile Haydar Beyler vardır. Bu beyler hem İbolar kabilesinin başkanları, hem de Koçgiri aşiret federasyonunun başkanları (reisleri)dırlar.

Bunlarla birlikte dönemin ileri gelen aşiret başkanları şunlardır: Hacı Rasim. Alişan Bey'in kayınbabasıdır. İzzet ile Mahmut amcalarıdır. Gülağaoğulları'ndan Mehmet İzzet, Naki, Hasan Askeri'ler Koçgiri aşiretleri başkanlarıdır ve yanlarından yer almışlardır.

Alişir (Alişer) ise, aşiret başkanı v.b. olmamasına karşın, eğitilmiş biridir. Mustafa Paşa'nın, ondan sonra da oğullarının katipliğini yapmıştır. Zeki, iyi bir ideolog ve ajitatördür. Şairliği bu çabasına nitelik katmaktadır. Halkı, ayaklanmaya çekmede payı büyüktür. Güzel Türkçe bilmektedir. Şiirlerini Türkçe söylemiş ve halkı etkilemiştir. Çalışma alanı olarak hep Dersim'i seçmiştir. Dersim, bir bakıma onun üssü konumundadır. Nisan

de devlet tarafından hazırlanan ve geriye doğru aşiretlerin tesbitini ve tutumlarını saptayan "Aşiretler Raporu"nda da Sivas ve Erzincan aşiretleri arasında bir Zaza aşiretinin olmadığı görülür. Bu raporda Erzincan aşiretleri arasında Koçgiri, Sivas aşiretlerinden ise Canbeyli, Kırmeşeli, Koçgiri, İbolar, Geriyalar, Sefolar, Sarolar, Balolar, Laçınlar, Pevizanlılar, Şadıllılar ve Zerkanlılar sayılır. Ama Zazalar'dan söz edilmez. Bkz: Aşiretler Raporu (1998), s: 112 ve 279-284 arası. Zazalar, Dersim'den yardım amacıyla gelmiş, ama yine geri gönderilmişlerdir. 500 dolayında bir gruptur. Yöre halkının da kanısı bu doğrultudadır. Bölgede ayaklanmış veya ayaklanmaya katılmış aşiretlerden değildirler.

9) Bkz: Aşiretler Raporu (1998), s: 112, 279-284 arası.

1921'den itibaren etkisiz kılınmış ve Dersim'e çekilmiştir. Seyyit Rıza'nın yanında ve korumasında kalmıştır. Ölünceye kadar bir bakıma siyaset dışı kalmıştır. 9. Temmuz. 1937'de Zeynel tarafından öldürülür. Koçgiri ayaklanmasının önemli bir elebaşısı ve öncülerindendir.

Aşiret başkanlarının hepsi özel eğitimler almışlardır. Eski yazıyla çok iyi yazıp okuyabilmektedirler. Çevrelerindeki insanlara göre ileri düzeyde eğitimlidirler. İçlerinde yönetsel görevlerde olanlar vardır. Haydar Bey, İmranlı (Umraniye) bucağı müdürüdür. Daha sonraları Divriği kaymakamlığına atanacaktır. Eğitim görmüştür. Alişan Bey ise Refaiye kaymakam vekilliğine getirilmiştir. Alişan Bey ile Baytar Nuri'ye milletvekillikleri önerilmiş, ayaklanma tasarladıklarından kabul etmemişlerdir. Alişan Bey'e karşın Haydar Bey daha ayaklanma yanlısı bir eğilimdedir. Kurnazdır. Alişan Bey zor durumda kaldığı için Dersim'e geçmiştir. Yöre halkının verdiği bilgilere göre; Alişan Bey'e karşın Haydar Bey daha ayaklanma isteklidir. Haydar Bey hakkında pek iyi söz edilmez.

Baytar Nuri, veteriner hekimdir. Dersimli'dir. Baba tarafından Milan aşiretindendir. Annesi ise Ağuçan ocağındandır. Yüksek öğrenimi yıllarında İstanbul'da Kürt hareketi içerisine girmiş, ömrünün sonuna kadar bu hareketin ateşli savunucusu olmuştur. İleride Dersim olayını örgütleyecek ve 1937'de Suriye'ye kaçacaktır. 1973'de Halep'te ölmüştür.

Ayaklanmanın ikinci plandaki önderlerinden Paşa Bey, Refaiye'de Şadıllı aşireti başkanıdır. "Paşo" diye anılır. Mustafa ise, Zara'nın Panza köyündendir. "Mısto" diye anılır. Mustafa Ağa, Ovacık'ın Çerpazin bucağı eski müdürüdür. Deli Esat oğlu Rıfat Bolucan'ın Karaibi köyündendir. Kürt Zalim Çavuş, Kangal'a bağlı Büyükköylü'dür. Bra İbrahim, Dersim'in Koçuşağı aşireti başkanıdır. Kasım oğlu Munzur, Azamet, Taki, Beko oğlu Hüseyin, Tahir ve Mahmut'lardan son üçü Refaiye'nin Taşdibi köyü halkındandırlar. Karahan Nuri,

Ovacıklı Seyyit Rıza, Seyyid Abbas, Zeynel, Hasan ve Hüseyin Ağa'larsa Ovacık'ın Aslanuşağı aşiretindendirler.⁽¹⁰⁾

Koçgiri aşiret bölgesine komşu ve aralarında toplumsal ve duygusal bağlar olan Dersim'de de aşiret yapısı yaşanmaktadır. Dersim'in kuzeyindeki aşiretler Seydanlı, güneyindekiler ise Şeyh Hasanlı aşiretleri konfederasyonlarına bağlıdırlar. Özellikle Seydanlılar'ın merkezi otoriteye başkaldırmış bir geçmişlerinin olmasına karşın, Şeyh Hasanlılar daha uyumlu ve devlet otoritelerine bağlı kalmışlardır. Bölgedeki aşiretlerin kendi aralarında sürekli geçimsizlikler yaşanmıştır.⁽¹¹⁾

3)Koçgiri Aşireti'nin Mezhepsel ve Etnik Yapısı:

Koçgiri'de dil bakımında bir birlik yoktur. Genel olarak Kürtçe'nin bir lehçesi olan "*Kurmançça*" konuşulmaktadır. Türkçe, yörede ikinci dil durumundadır. Zara ile Kuruçay ilçelerinin birçok köyü Türkçe konuşmaktadırlar. Kürt bölgesi olarak bilinmesine karşın, "Erkek", "Salur" gibi birçok Oğuz Türkleri'nden kalan adlar ve "Gökseki", "Perçem", "Çatak", "Kığı", "Kayı", "Yazır", "İğdir", Kara-ıvli", "Döğer" gibi Oğuzları çağrıştıran köy adları vardır.⁽¹²⁾

10) Ertuna(1974), s: 260 v. d.; Ali Kemali- Erzincan, Kaynak Yay. İst. 1992, s: 125 v. d.; Esengin(1982), s: 181 v. d.; Tahir Erdoğan Şahin- Erzincan Tarihi, Erzincan Hayra Hizmet ve Dayanışma Vakfı Yay. Erzincan, 1987, C: II, s: 451 v. d.; Uğur Mumcu- Kürt-İslam Ayaklanması (1919-1925), Tekin,Yay. İst. 1991, s: 193. Nuri Dersimi için bkz: Vet. Dr. M. Nuri Dersimi- Hatıratım, Roja Nû Yay. Sweden, 1986, s: 7 v. d. Alışır için bkz: Nazmi Sevgen- "Yakın Tarihin Esrarla Örtülü Hadiseleri ve Koçgirili Alışır", Tarih Dünyası Dergisi, Sayı: 9, 15. Ağustos. 1950, s: 377-381, 395. Koçgiri'nin önde gelen aşiretleri bugün Tanrıverdi, Alışanoğlu, Apaydın, Balta ve Öztürk soyadlarını almışlardır. Haydar Bey'in çocukları "Alışanoğulları", Alışan Bey'in çocuklarıysa "Tanrıverdi" soyadını almışlardır. Gülağaoğulları'ndan kimi kaynaklar "Kelağaoğulları" olarak söz ederler. Yöre yaşayanlarına sorarak doğrusunun Gülağaoğulları olduğunu saptadık ve kitabımızda bu aile adını kullandık.

11) Bkz: Ertuna(1974), s: 260; Suat Akgül- Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler, Boğaziçi Yay. İst. 1992, s:31.

12) Ertuna(1974), s: 259; Esengin(1982), s: 180 v. d; Dr. Necati Fahri Taş-Nurettin Paşa ve Tarihi Gerçekler, Nehir Yay. İst. 1997, s: 92.

Koçgiri aşiret halkının bir bölümü kendilerini "Kürt kökenli" olarak nitelerler. Tümüyle Alevi'dirler. Bölgede ayrıca Sünni Kürt aşiretleri ve Sünni Türk köyleri de vardır. Bu Sünni Kürt ve Türk köylüleri zorlanmalarına karşın, Koçgiri olayına katılmamışlardır. Hatta karşı savaşım vermiş ve Koçgiri'nin Alevi köylerine karşı katliamlar düzenlemişlerdir.

Koçgiri aşireti, bir aşiretler topluluğudur. Birçok kabileyi içine almıştır. Bölgedeki kabilelerin bir konfederasyonudur. Yani konfedere tipi bir aşirettir. İnanc olarak tümüyle Alevi'dirler. Ocaklı dedelere bağlıdırlar. Baba Mansur Ocağı bölgede etkindir. Yörede en çok talip edinen bu ocaktır. Kürt olarak düşünölmelerine karşın, Kürtlükleri kuşkuludur. Çünkü Koçgiri aşireti Dersim aşiretleri grubundandırlar. Bir başka deyişle Dersim kökenli aşiretlerdendirler. Dersim'den bu yöreye gelmişlerdir. Türk ve Zaza'dırlar. Zamanla Kürtleşmiş ve Kürtçe'nin bir lehçesini konuşur olmuşlardır. Zaten bölge halkı da kendilerinin Dersim kökenli olduklarını, Dersim aşiretlerinden Şeyh Hasanlılar'dan ve İzollular'dan geldiklerini gelenek bilgileriyle dile getirirler. Koçgirililer kökenlerinin "Horasani" olduklarını söylerler. Yani Horasan'dan, Ortaasya'dan geldikleri kanısındadırlar. Bunu gelenek bilgisi olarak sürdürürler. Bilinç altlarında bu kanı vardır. "Türkman/Türkmen" adı göze batacak ölçüde yaygındır. Osmanlı kaynaklarında Koçgirililer "Ektrat tائفesinden" olarak geçer. Bu, "Kürtleşmiş göçer topluluklar"ın anlatımıdır. Demek ki Koçgirililer'in Kürtleşmesi, bugün kendilerini Kürt kabul etmeleri Osmanlı döneminde yaşanan siyasal gelişmelerin sonucudur.

Koçgiri aşiretleri, Karluk boylarından **Koçungarlar**'ın bir bölümüdürler. Asya'daki kollarının varlığı gözönüne alınırsa, aşiret adını Asya'dan getirmiştir. Bunlar, Anadolu'ya göçen Ortaasyalı topluluklardır.

Araştırmacıların çoğu Koçgiri aşiretinin Dersim aşiretler

grubundan olduklarını, inanç olarak tümüyle Alevi olduklarını, Türk ve Zazalıklarını belirtirler. Koçgirilileri konu alan araştırmacıların çoğu buna yakın düşünürler. Kenan Esengin Koçgiriler için, "Türk ve Alevi'dirler" der. Tarihin hiçbir döneminde burada Kürtler'in yaşamadıklarını söyler.⁽¹³⁾ Şadillili Vedat Koçgirililerin "eski bir Türkmen aşireti" olduklarını, "öz be öz Türk aşireti olmakla birlikte, Türkçe konuşulmasının yanı sıra Kürtçe de konuşulduğu", çoğunluk "Alevi" olduklarını yazar.⁽¹⁴⁾

Şükrü K. Seferoğlu'nun verdiği bilgiye göre; Koçgiri aşireti Sivas- Erzincan arasında yaşar. 12 oymaklı bir Alevi boyudur. Adlarına ilişkin "**Koçu-Kırlı**"= Kır/Boz renkte koçu olan veya "**Koçu-Kirli**" anlamındaki birleşik sözden türediği yolunda iki söylenti vardır. Tanrıdağları'nda "**Koçungar**" bölgesinde yaşayan bir kolları vardır ve bu kol Karluklar'ın bir boyudur.⁽¹⁵⁾ Osmanlı arşivlerinde "aşiret" olarak "**Koçkiri** (Koçkili), **Koçkirli** (Koçkirlü) adıyla Sivas Eyaleti, Rumeli, Dersim Sancağı ve Bozok Eyaletinde, "cemaat" olarak da "**Koçgir** (Koçkir) adıyla Erzurum Sancağı Kemah kazasında yaşadıkları ve göçer konumunu sürdüren Kürtleşmiş ve Türk boyları anlamında "*Ekrad taifesinden*" oldukları yazılıdır.⁽¹⁶⁾ Bölgeye Osmanlı'nın aşiret ve boyları yerleştirme politikalarının gereğiyle gelmiş ve yerleştirilmişlerdir. Aşiret, "Oğuz boylarından" olmalarına karşın, Kürtleşme süreci sonucunda zamanla kendilerine yabancılaşmışlardır.⁽¹⁷⁾ Anadolu'da varlığını sürdüren Türk toplulukları içerisinde kendilerini "yabancı bir kavim" gibi duyumsamış ve Kürt oldukları anlayışına

13) Esengin(1982), s: 180 v. d.

14) Şadillili Vedat(1980), C: I, s: 35 v. d.

16) Şükrü Kaya Seferoğlu- Anadolu'nun İlk Türk Sakinleri Kürtler, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay. Ank. 1982, s: 67.

16) Cevdet Türkay- Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar, Tercüman Yay. İst. 1979, s: 109, 532.

17) Taş(1997), s: 93.

ulaşmışlardır. Siyasal ve toplumsal olaylar da bu yabancılaşma olgusuna olumsuz yönde katkıda bulunmuşlardır.

Türkolog Prof. İrene Melikoff da "Koçgirililer"in etnik ve kültürel yapılarılarına bilimsel açıklık getirir. "Kurmancı" denen bu toplulukların törelerinin Ortaasya'ya kadar uzanan Türk töreleri olduğunu saptar. Asya'nın "al" inanışının, ölüm adetlerinin, Oniki Hayvanlı Takvim'deki bayram ve özel günlerin Koçgirililer arasında yaşatıldığını görür. Kaynak kişilerinin soy olarak Kürt olmadıklarını, inançları nedeniyle baskı gördüklerinden dağlara sığındıklarını, bu yolla Kürtler'e karıştıklarını ve giderek "Kürtler" olarak adlandırıldıklarını açıkladığını belirtir. Durum karşısında düşünsel sıkıntıya giren Melikoff'a ünlü tarihçi Prof. Ömer Lütfi Barkan yol açar. Barkan "Koçkırı" adının dil yönünden Türkçe olduğunu, bu açıdan "Akkoyunlu" ve "Karakoyunlu" adlandırmalarının da örnek alınabileceğini belirtir. Bunların, sahip olunan sürülere göre verilmiş Türk aşiret adları olduğunu açıklar. Olguya, Barkan'a dayanarak aydınlık getiren Melikoff, bu tür boylara "Kürt" adının verilmesinin onların "Kürt" olmasını gerektirmediğini, Kürtler'in çoğunluk Şafii mezhepten, gerçek Sünniler olduklarını, Aleviler'e "Kürt" denmesinin toplumsal bir değer taşıdığını ve belli bir yaşam biçimini gösterdiğini, yoksa soy olarak "Kürtlük"le bir ilişkisinin doğrudan kurulamayacağını saptar. Oluşumun kuramsal çerçevesini de şöyle çizer: *"Sünniliğe uymayan, aşiret adetleri hala canlı bulunan ve kendi içlerine kapanmış olarak yaşayan cemaatleri ifade eder. Kendimizi, dini açıdan senkretizmi, sosyal açıdan cemiyet dışı ve örfe karşı oluşu, yerleşmiş düzeni reddedişi -ki, onu resmi gücün hışmına uğratmış bulunan ve her zaman uğratmakta olan da budur- ile belirlileşmiş, derin ve eski bir olgunun karşısında bulunmaktayız".* ⁽¹⁸⁾

Dersim'deki Türk ve Zaza Alevi aşiretleri ilkin Yavuz

18) Prof. İrene Melikoff- Uyur İdik Uyardılar, Cem Yay. İst. 1993, s: 104 v. d.

Sultan Selim tarafından bu yörelerinden çıkarılarak dağıtılır. 1539'larda Kanunî İran seferi sırasında Dulkadiroğulları'ndan Mehmet Han ile kardeşi Ali Bey'i bu bölgeye yerleştirir ve yöredeki Türkmen Alevi aşiretlerinin bu kardeşlerden bölgeden çıkarılmalarını ve dağıtılmalarını ister. Böylece aşiretler Harput, Kiğı, Erzincan, Tercan ve Sivas dolaylarına gönderilirler. Koçgiri aşiretleri de böylece Zara- İmranlı- Refaiye yöresine göçürülmüş olurlar. Dersimli aşiretler birkez de IV. Murat'ın 1628'lerde doğuya seferi sırasında yerlerinden edilerek dağıtılırlar.⁽¹⁹⁾ Dersimli aşiretlerden olan Koçgiri aşiretlerinin Koçgiriye yerleşmesi bu göçürmeler sonucunda gerçekleşir.

Prof. Hasan R. Tankut, Koçgirilileri Dersim aşiretlerinden görür. Dersim Zazaları grubuna kor ve Türk olduklarını saptar. "Kürtleşen Türkler" olduklarını ve edebiyatlarının Türkçe olduğunu belirtir. İnançlarının Alevilik olduğunu söyler ve Koçgiri olayını "Alevi Zazalar'ın" bir hareketi olarak değerlendirir.⁽²⁰⁾ Nazmi Sevgen de Prof. Tankut'un saptamalarını ve görüşlerini paylaşır. Zazalar'ın merkezi yerlerinin Dersim, daha odaklaşmış olarak Bingöl olduğunu, Ortaasya'dan gelen Türk/ Türkmen göçlerinin buraları yurt edindiğini ve buradan Erzincan ve Sivas dolaylarına dağıldıklarını, Koçgiri aşiretlerinin Türk ve Alevi olduklarını, Zaza ve Dersim aşiretleri içerisinde değerlendirebileceklerini yazar.⁽²¹⁾

Jandarma Genel Komutanlığı'nın 1932'de "çok gizli" ve "kişiye özel" olarak 100 tane hazırladığı "**Dersim Raporu**" da Dersimliler'in günümüzde konuştukları dilin Kürtçe değil, Zazaca olduğunu, Zazaca'nın Türkçe ağırlıklı bir dil olduğunu,

19) Bkz: Fırat(1970), s: 118 v. d.

20) Prof. Hasan Reşit Tankut-"Zazalar Hakkında Sosyolojik Tetkikler", Açık-Gizli/Resmi-Gayriresmi Kürdoloji Belgeleri (Haz.: Mehmet Bayrak), Özge. Yay. Ank. 1994, s: 414 v. d., 420 v. d., 424 v. d.

21) Nazmi Sevgen- Zazalar ve Kızılbaşlar, İst. 1946 (Daktilo ile yazılmıştır. Basılmamıştır.), s: 1, 106 v. d., 181 v. d., 184 v. d., 191 v. d., 212; Nazmi Sevgen-"Yaşayışları Gizli Kalmış Bir Aşiret Zazalar-I", Türk Kültürü Dergisi, Sayı: 229, Mayıs 1982, s: 422 v. d.

Zazlar'ın Oğuz boyları içerisinde "Zazik" adıyla tarihte görüldüklerini, Harzemliler içerisinde varlıklarını sürdürdüklerini, Hazar-Deylem bölgesinden gelen Türkler'den sayılacaklarını, Anadolu'da bir bölümünün Sünni-Şafii olmalarına karşılık çoğunluğunun Alevi/Kızılbaş olduklarını, hele Dersim ve Koçgiri bölgesi Zazaları'nın tümünün Alevi/Kızılbaş olduklarını, Kürt değil Türk sayılacaklarını saptar. ⁽²²⁾

Aşiretler üzerinde çalışan Burhan Kocadağ da Koçgiri aşiretinin Dersim kökenli aşiretlerden olduğunu, Ortaasya'dan geldiklerini, Selçuklular döneminde Dersim'e göçtüklerini, Türk ve Alevi olduklarını yazar. ⁽²³⁾

Eski görüşler çerçevesinde kalan Erzincan eski valisi Ali Kemali Bey Koçgiri Aşireti'nin soy olarak "Kürt", mezheplerinin "Alevilik", anadillerininse "Kürtçe" olduğunu yazar ve Dersimliler'le sıkı ilişkileri olduğunu belirtir. ⁽²⁴⁾ Bu eskimiş görüşlere bağlı kalan ve konuşulan dil özelliğinden yola çıkan Uğur Mumcu da Koçgiri aşiretinin "Kürt-Alevi" olduğunu yazar. ⁽²⁵⁾

Çalışmalarında Kürtlük etkeninin etkisinde kalan M. Van Bruinessen Koçgirililer'in Dersim kökenli Alevi Kürtler'den olduklarını, Zazaca'dan çok Kurmançça konuştuklarını, Dersim'deki Şeyh Hasan aşiretiyle akraba olduklarını, Sivas-Erzincan yöresindeki bu "Kürt ve Zaza Aleviler'in Türkçe'yi hiç bırakmamış olan Alevi Türkler'le yakın ilişkileri olduğunu" belirtir ⁽²⁶⁾ ki, bu saptamanın çoğu kısımları doğrudur. Koçgiri aşiretinin Dersim'den geldiği, Dersim aşiretlerinden sayıldığı, tümüyle Alevi oldukları tüm araştırmacılarca kabul edilir. Yalnız

22) Dersim (Jandarma Genel Komutanlığı'nın 1932 Raporu), Kaynak Yay. İst. 1998, s: 35-42 arası.

23) Burhan Kocadağ- Doğu'da Aşiretler, Kürtler, Aleviler, Can Yay. 1992, 2. basım, s: 224.

24) Ali Kemali-Bruinessen, Kaynak Yay. İst. 1992, s: 125.

25) Bkz: Mumcu(1991), s: 35.

26) Martin Van Bruinessen- "Aslını İnkâr Eden Haramzadedir", Birikim Dergisi, Sayı: 88, Ağustos 1996, s: 38 v. d., 41.

Türk veya Kürt kökenli oluşları tartışmalıdır. Fakat yoğunluk Türk kökenli oldukları doğrultusundadır.

Nazmi Sevgen Zazaları tarihsel bakımdan "Türk" kökenli niteler. Karışıma uğramadıkları için "öz Türklükleri"ni koruduklarını belirtir. İnanc bakımından çoğunluğunun "Kızılbaş" olduğunu yazar. Sümerler'in "Türk oldukları" savından hareketle, Zazalar'ın Sümerler'le "yakından ilgili" olduğunu söyler. Zazalar'ın yurdu olan Dersim'de "Sümer izleri"nin olduğunu belirtir. "Zaza" adının Oğuzlar'dan geldiğini, Oğuzhan'ın oğullarından 21. sinin "Za" adını taşıdığını, Horasan'da "Zazik" adında bir yurdun olduğunu, Altay dağlarında "Zaz" adında bir Türk boyu bulunduğunu yazar. Ona göre, Zazalar'a Ortaasya'dan Dersim'e kadar olan göç yolları üzerindeki bölgelerde rastlanır. Zazalar'a Dımılı de denir. Zazlar, Kurmanç değildirler. Zazaca da, Kırmanca değildir. Onunla benzerliği yoktur. Dımıliler'in konuştuğu dildir. Zazaca bağımsız bir dilden çok, bir sözcükler toplamıdır. Karmadır. Alevi Zazalar'ın nefesleri, ilahileri ve ağıtları tümüyle Türkçe'dir. Zazalar'la Türklük arasındaki bağ güçlüdür. ⁽²⁷⁾

Dersim halkı Deylem/Daylam bölgesi ve bu bölgeyi çevreleyen Horasan, Maverâünnehir ve Harzem bölgesinden gelmişlerdir. Özellikle çoğunluğu eski Deylem halkıdır. Deylem, Elburuz dağları ile Hazar denizi arasındaki yüksek dağlık ve derin vadilerle çevrili olan bölgedir. Anadolu'ya göçen Deylemliler aynı topografik özelliği taşıyan Dersim'e yerleşmişlerdir.

Deylemliler'in M. Ö. II. yüzyıldan sonraki tarihleri kesin olarak biliniyor. Yalnız bundan önceki tarihlerine ilişkin pek net bilgiler yoktur. Deylemliler'e ilişkin ilk bilgilere tarihçi

27) Bkz: Nazmi Sevgen- Zazalar ve Kızılbaşlar, İst. 1946 (Basılmamış, daktilo sayfası), s: 1, 29 v. d., 106, 181 v. d., 184 v. d., 191 v. d.; Ayrıca Zaza dilinin tarihsel kökeni, yapısı ve etnik bileşimine ilişkin geniş bilgi için bkz: Kaya (1999), s: 30- 49 arası.

İştahri'de rastlanır.

Deylemliler'in kökeni pek net değildir. Yunanlılar onları Sabir, Türk ve Kürtler'le bir arada anlatırlar. Hazar denizinin güneyinde oturan İranî olmayan kavimlerden olmaları veya onlarla akraba olmaları olası görülmektedir. İştahri (X. y. y.) dillerinin Arapça ve Farsça'dan başka bir dil olduğunu söylüyor. Arap coğrafyacısı İbni Havkal (X. y.y.) da Deylemliler'in dili üzerindeki tanıklığını belirterek dillerinin Arapça, Farsça, Arranca ve Ermenice'den ayrı bir dil olduğunu belirtiyor. Bu durum onların İran kökenli olmadıklarının bir kanıtıdır. Ama, zamanla İranileştikleri doğaldır. Böyle olmasına karşın, Deylemliler'in İslam döneminde klasik Farsça'dan oldukça ayrı bir İran lehçesiyle konuştukları kabul edilmektedir.

Deylemliler'in İslamiyet'ten önceki dinlerine ilişkin kesin bir bilgi yoktur. Tarihçi Mesudi (X. y.y.)'ye göre Deylemliler'in bir bölümü Zerdüştlüğe inanmakta, bir bölümü ise hiçbir dine inanmamaktadır. İslamiyeti de çok güç kabul etmişlerdir. Oldukça tepkiyle karşılaşmışlardır.

Yapıları Ortaasyalı Türk boylarına çok benzer. Kadınlar aile içerisinde söz sahibidirler. Erkeklerine eşittirler. Çevlilik (endogami) sistemi esastır. Oldukça konukseverdirler. O nedenle boysal özellikleri ve belirleyici karakterleri bozulmadan uzun zaman korunmuştur.

Deylemliler uzun zaman İslamiyete kapalı kalmışlardır ve İslamlık bu bölgeye girememiştir. Abbasiler döneminde Arabistan'ı terkederek "Ali soyu"ndan kimseler korunmaya ve saklanmaya uygun olan Deylem bölgesine sığınmışlardır. Deylemliler böylece İslamiyet'in Alici/ Alevi yorumuyla/ çizgisiyle tanışmış ve İslamlığın Alevilik inancına geçmişleridir. Giderek Deylem, Aleviliğin kalesi olmuştur.

Deylem'e "Ali soyu"ndan ilk gelen Yahya b. Abdullah (791/92)'dir. Deylem hükümdarından yardım alarak ayaklanır. Giderek ünlenir. Çevresi genişler. Onun döktüğü zemin yüzün-

den "Ali soyu"ndan birçok kimse Deylem'e yerleşme olanağı bulur ve Alevilik Deylem'de temel inanç olur. İmam Hasan soyundan El Hasan bin Zeyd 864'lerde ömrü kısa süren "*Hazar Zeyd Alevi Devleti*"ni kurar. Bu devlet X. yüzyılın ortalarına dek sürer.

Deylem, Abbasi Sünniliğine karşı bir Alevi üssüdür. Zaman zaman Abbasiler'e karşı ayaklanmalar düzenlenir. Hasan b. Ali al-Husaynı (al-Utruş) döneminde (914-917) Deylem'in resmi dini Alevi(/Şii) İslamlık olur. Daha sonraları Şii Büveyhoğulları burada devlet olacak (932-1056) ve Abbasi Devleti'ni ortadan kaldırmaya çalışacaktır. Ancak Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey Abbasileri Büveyhoğulları'nın egemenliğinden kurtaracaktır. Bu olaylardan sonra Deylemliler'in birçoğu yurtlarını bırakarak göçeceklerdir. Bunların birbölümü Anadolu'yu yeğleyeceklerdir. Asya'da Alevi Deylemliler'e baskı bitmeyecek Alamut kalesinin ortadan kaldırılmasıyla (1256) Alevi Deylemliler yaşama olanağı bulamayacaklar, önemli bir bölümü de bu aralar göç edeceklerdir. Buralar küçük beyliklere dönüşecektir. Bölge, Karkiyalar'ın eline geçecektir. Lahicanlı Seyyit Rıza ile kardeşi Seyyit Muhammed Deylemliler'den 3 bin kişiyi 1416'da kılıçtan geçireceklerdir. Geri kalan Deylemliler Giller'e karışırlar. Giderek "Deylem" coğrafik adı silinir, yerini "Gilan" adı alır. ⁽²⁸⁾

Deylem dağlık ve devletlerin merkezi güçlerine karşı korunaklı bir coğrafik yapıya sahip olduğu için sürekli göç çekmiştir. Burası Medler'den beri sığınma yeridir. Deylem, tek bir kavime, etnike ve topluma yurtluk etmemiştir. Birçok kavimden, etnikten, milletten topluluklar çeşitli dönemlerde buraya yerleşme gereğini duymuşlardır. Burası Med öncesi topluluk-

28) Dersimliler'in kökeni olan Deylemliler'e ilişkin geniş bilgi için bkz: Prof. Ahmet Ateş- "*Deylem/Daylam*", İslam Ansiklopedisi, Mil. Eğ. Bak. Yay. İst. C: III, s: 567-573 arası. ; Kaya(1999), s:19- 28 arası.

ların da yerleşme yeridir. Daha sonraları Medler'in ve Persler'in döneminde de devletle barışık olmayan kesimler Deylem'e yerleşmiş ve kendilerini bu güçlü devletlere karşı korumuşlardır. Asya'dan da çeşitli zamanlarda birçok Türk boyları gelip buralara yerleşmişlerdir. Sabir Türkleri bunların başından gelir. Sümerler de buralara egemen olmuş, kimi Sümer toplulukları bu korunaklı topraklara yerleşmişlerdir. Kısaca Deylem halkı; ne sadece Sümer, ne sadece Med, ne sadece Pers, ne de sadece Türk'tür. Med öncesinden beri burası muhalif ve merkezi devletle barışık olmayan toplulukların yerleşme yeridir. Asya'dan batıya doğru göçen Türk boylarının da önemli ölçüde yerleşim yeri olmuştur. Bu nedenle İrani bir kavim olarak gösterilemezler. Karmadırlar. Dilleri de bu nedenle Farsça değildir. Karma bir dildir. Zazaca'nın kökeni bu dildir. Zazaca'daki karmalılık da buradan gelmektedir. Türk boyları yoğunlukta olduğu için, Zazaca da Türkçe ağırlıklıdır. İslami dönemde "Ali soyu" bu korunaklı bölgeye sığınmış, böylece İslamın Alevilik koluyla tanışmış ve Alevi olmuşlardır. Dahası ilk Alevi devleti burada kurulmuştur. Anadolu'ya göçerken de Alevililiği birlikte getirmiş, kendi bölgelerinin topografik özelliğine benzeyen Dersim'e yerleşmişlerdir. Zazalar'ın kökeni bu Deylemliler'dir. Zazaca'nın da kökeni yine bu Deylemliler'in konuştuğu Farsça olmayan, Türkçe yoğunluklu dildir. İnanç olarak Aleviliği de geldikleri yurtları olan Deylem'den getirmişlerdir. Yalnız, Dersim'e Deylem'i çevreleyen Harzem, Horasan ve Maverâünnehir bölgesinden de birçok Oğuz ve Türk/Türkmen boyu gelmiştir. Zaten bu boylar, Asya'da da Deylemliler'le komşu ve çoğu birlikte yaşayan boylardır. Dersim'i de ortak yurtları haline getirmişlerdir. Dersim'de yaşayan bugün Balaban, Lolan, Kalan, Abdalan, Çarekan, Şavalan gibi birçok aşiretin Türk/Türkmen olduğu tarihsel bakımdan kesindir. Kendilerini "Horasanlı" olarak bilirler. Bu onların kendilerini Türk olarak ifade edişleri biçimidir. Asya'dan gelen bu boy ve aşiretler Dersim ve Dersim'i

çevreleyen Elazığ, Malatya, Erzincan, Sivas gibi yerlere zaman içerisinde yer değiştirerek yerleşmişler ve varlıklarını günümüze kadar sürdürmüşlerdir. Ne Dersimliler'in, ne de tarihsel Deylemliler'in İran veya Kürt kökenli olmadıkları, Zazaca'nın da ne Farsça, ne de Kürtçe olmadığı ortadadır. Ne var ki Osmanlı Devleti'nin aymazlığı yüzünden Dersim bölgesinde bir Kürtleşme/ Kürtleştirme süreci ve politikası yaşanmıştır. Bunu özellikle batılı misyonerler yapmışlardır. Osmanlı'yı dağıtabilmek için misyonerler bu bölgede XIX. yüzyılda önemli ölçüde çalışmalar yapmış, çoğu kez bölge halkının Kürt veya Ermeni olduklarını savunarak bölmeye çalışmışlardır. Osmanlı yönetimi de bilinçsizce bu çalışmalara olanak tanımıştır.⁽²⁹⁾ Bölgenin kendini Kürt hissetmesi, konuşulan Zazaca'nın da illa ki Kürtçe'nin bir lehçesi olduğunu savunmaları, zaman zaman bu tür bir kimlik sergileme yoluna gitmeleri bu yüzdendir.

29) Batılı misyonerlerin bu çalışmaları sırasında hazırladıkları ve ülkelerine gönderdikleri ibret verici raporların yüzlercesi için bkz: Mehmet Bayrak(Haz.)-Alevilik ve Kürtler, Özge Yay. Ank. 1997.

-II- KOÇGİRİ OLAYININ NEDENLERİ VE NİTELİĞİ

1) Olayın Adlandırılması:

Koçgiri olayı üzerinde duran yazarlar; çoğu kez olayı, Osmanlıcası "*isyan*" ve onun Türkçesi olan "*ayaklanma*" terimleriyle dile getirirler. Genekurmay yayınları (1964 ve 1974 baskıları) "*ayaklanma*" sözünü kullanırlar. Kenan Esengin de "*ayaklanma*" sözünü yeğler. Eski kaynakların hepsinde bunun Osmanlıcası olan "*isyan*" sözü kullanılır. Cumhurbaşkanı Arşivi'ndeki belgelerde de Koçgiri olayından "*isyan*" olarak söz edilir. Bu iki terim bu tür halk hareketleri, direnişler ve toplumsal olaylar için kullanılan genel ve gelenekselleşmiş terimler/adlardır. Sade Türkçe anlayışına uyanalar Türkçe bir sözcük olan "*ayaklanma*"'yı, eski kaynaklarla Türkçe'nin sadeleşmesini sorun etmeyen çevrelerse genellikle Osmanlıcası olan "*isyan*" sözünü kullanırlar. Vedat Şadillili de kitabında yalın bir Türkçe kullanmasına karşın olayı "*isyan*" sözcüğüyle adlandırır. Bu durum bütün kaynak ve ansiklopedilerde bu biçimde sürdürülür. Bunlar çoğu kez sözcüklerin/ terimlerin üzerinde derinlemesine düşünülmeyen, olaya ad olup olmayacağı pek gözönüne alınmadan yapılan şeylerdir.

Olaya ideolojik bakan Nuri Dersimi kendine özgü bir kavramla adlandırmıştır. Dersimi, Koçgiri olayı için "*Kürt İstik-*

lal Savaşı" kavramını kullanır ve olayı Kürtler için bir bağımsızlık/ kurtuluş savaşı olarak değerlendirir.⁽³⁰⁾

Olaya siyasal yaklaşanlardan biri de Komal yayınlarının 1975'de yayınladığı yarı-derleme olan kitaptır. Kitap önsözünde Koçgiri olayı için; *"Önceki ve sonraki yerel/ulusal direniş ve isyanlardan ayrı, ilginç bir özelliğe sahiptir"* diyerek, olayın *"isyan"* ve *"direniş"* olduğu vurgusunu yapar. Böyle olmasına karşın, bu olayı ısrarla **"halk hareketi"** olarak adlandırır.⁽³¹⁾ Bu adlandırışı, siyasal düşüncesinin bir terimi olarak kullanır.

İsmail Göldaş, olayın adlandırılışına analizci bir yöntemle yaklaşarak, olayın; *"ulusal bir ayaklanma"* olarak sunulmasını eleştirir. Olayın bu biçimde adlandırılışını; tarihsel olaylara, tarih dışı çevrelerin duygusal ve heyecanlı bakışına bağlar. Bu tür olaylarda *"ulusal"* nitelikli *"isyan"* veya *"ayaklanma"* özelliği görmek devrimci geleneğin sosyo-psikolojik tepkisinden kaynaklandığını vurgular ki, bu saptamalarında haklıdır. Kendisi de olayın, *"Koçgiri Kürt tepkisi"* olarak adlandırılmasını önerir.⁽³²⁾ Ona göre, olay bir Kürt hareketidir ve Kürtler'in toplumsal tepkilerinden biridir.

Biz olayı; öyle çok büyük bir kitle hareketi, bir etnik, kavimsel ve ulusal olay olarak düşünmüyoruz. Olayı; *"İsyan"*, *"ayaklanma"*, *"halk hareketi"*, *"ulusal hareket"*, *"Kürt ulusal bağımsızlık hareketi"*, *"Kürt Kurtuluş savaşı"* olarak görmüyoruz. Bu oldukça abartılmış ve kimi siyasal anlamlar çıkarılmaya veya yüklenilmeye çalışılmış olay; oldukça yöresel (lokal), yöre toplumunun tümünün de katılmadığı, kitle ve ulusal bir karakter taşımayan ve toplumsal koşullardan doğan, bölgedeki aşiret düzenini sürdürmeye yönelik, bu nedenle de

30) Dr. Vet. Nuri Dersimi- Kürdistan Tarihinde Dersim, Dilan Yay. Diyarbakır, 1992, s: 130; Nuri Dersimi(1986), s: 105.

31) Koçgiri Halk Hareketi (1919-1921), Komal Yay. İst. 1992, 4. basım, s: 7.

32) Açıklamalar ve çözümlemeler için bkz: İsmail Göldaş- "Koçgiri'de İki Kişilik- II-", War Dergisi, Sayı: 2, Sonbahar 1997, s: 35 v. d.

dönemin olumsuz ortamının ve koşullarının yarattığı bir olaydır. Bu nedenle bu toplumsal tepkiyi, "olay" terimiyle adlandırıyoruz. Buradaki amacımız; olayı abartılmaktan, çeşitli siyasal çevrelerin istismar konusu edinmelerinden kurtarmak ve "olaya" salt tarihsel bir olay gözüyle bakıp, tarihsel analizler yapmak ve ayrıca bu yaklaşım içerisinde çözümler, saptamalar yapmaktır. Ancak böylesi bir yöntemle olay; istismar edilmekten, sömürölmekten kurtulup, toplumun bilincinde ve tarihte yerini alacaktır.

2) Koçgiri Olayı'nın Nedenleri:

a- Yöresel ve İç Nedenler:

1932'lerde hazırlanan "**Dersim Raporu**" Koçgiri'yi de içine alacak biçimde tüm Dersim'in feodal tablosunu, yani aşiret düzenini şöyle çizer:

"Dersim'de çiftçiliğin kök salmaya başladığı devirde de toprak kavgaları başlamış, bu da silahlanmaya bir neden olmuştur. Dersimli'nin çiftçiliğe doğru ağır yürümesinin bir nedeni de hasımlarının saldıracakları korkusu ile davalarını uzak yaylalara gönderemeyerek oturduğu yer dolaylarında otlatmaya ve dolayısıyla tarla olacak araziyi bir mera olarak kullanmaya zorunlu olmasıdır. Bu zorunluluk Dersimli'yi çiftçi yapmak için çözülecek en sağlam düğümdür. Dersim'in dağlık aksamındaki çiftçilik çoğunluk darı tarımıdır. Buğday unu ve ekmeği yalnız ağalara ve reislerle ait olduğundan bu kısımlarda buğday tarımı sınırlıdır. Toprak derdi Dersim'de de vardır. Örneğin Pülümür'ün tarıma uygun arazisi hemen tümüyle Şah Hüseyin ailesine aittir. Dersim'in diğer ilçelerinde de ekilecek toprak çoğunluk bir ağanın veya aşiret başkanının veya seyyidindir. Bu yüzdendir ki, asıl Dersimli bu alanda gelişmemiştir. Türkler'in eski zamanlarında olduğu gibi, Dersim'de de bütün arazi öncelikle aşiret üyelerinin ortak malı imiş. Bu

gelenek gittikçe bırakılmış ve sonunda günün silahlı reisleri çevrelerine daha kolaylıkla hakim duruma gelmişler. Böylece aşiret sınırları içerisindeki her şey aşireti temsil eden birkaç ağa ailesine ait olarak kullanılmaya başlamış ve aşiret üyeleri bu yüzden çöküşe uğramıştır. Ve artık her şeyi ile ağanın ve seyyidin kölesi ve tutsağı olmuştur. Bu, Dersim'de çiftçiliğin gelişmesine engel bir neden olarak görülmektedir". ⁽³³⁾

Dersim'i çok iyi incelemiş ve biraz da istihbarat açısından bilgi edinmek amacıyla olan N. Sevgen, Dersim'deki feodal aşiret yapısı ve bu çerçeve içerisinde ağa-halk arasındaki ilişkiyi, ağanın ve aşiret başkanlarının halk üzerindeki yönlendirici etkilerini saptar ki, bu saptamalar konumuz açısından önemli ipuçları verecek niteliktedir. Aşiret başkanlarının halk üzerindeki egemenliklerine ilişkin saptaması şöyledir:

"Dersim'deki aşiret ağası diğer bir aşiretle döğüşmek veya devlete karşı gelmek istediği zaman aşireti için seferberlik ilan etmek hakkına sahipti. O, adeta bir devlet başkanı gibi yüzyıllardan beri bu hakkı korumuştur". ⁽³⁴⁾

Koçgiri yöresi dağlıktır. Rakımı oldukça yüksektir. Hayvancılık ve tarım yapılmaktadır. Toprakları fazla verimli değildir. 1920 koşullarında bölgede tarım ve hayvancılık ilkel sayılacak yöntemlerle yapılmaktadır. Halk varlıklı değildir. Yoksul sayılırlar. Yöre yaşayanları aşiretler biçiminde örgütlenmişlerdir. Aşiret başkanları yönetilmektedirler. Devletle her türlü ilişkiyi aşiret başkanları yürütmektedir. Halk, devlete ve yönetime aşiret başkanının gözlüğüyle bakmaktadır. Halk, devletin varlığından habersizdir. Yaşamı, geçimi, huzuru aşiret başkanları düzenlemektedirler. Halk, cahil sayılacak ölçüde eğitimsizdir. Devletle hiçbir biçimde ilişki kurulamamaktadır. Yöre halkı devlete ve yönetimlere oldukça yabancıdır. Öteden

33) Dersim(1998), s: 50.

34) Bkz: Nazmi Sevgen- Zazalar ve Kızılbaşlar, İst. 1946, s: 178 (Daktilo edilmiş notları. Basılmıştır.)

beri halkla devlet arasında hiçbir sıcak ilişki kurulmamıştır. Osmanlı yönetimi böyle bir ilişki geliştirmeye hiçbir zaman gerek görmemiş ve hiçbir çabaya girmemiştir. Halkına karşı "sürü anlayışı"nı bura insanı için de göstermiştir. Yörede okul, yol, köprü gibi çağadaşlaşmanın yolunu açan araçlar kurulmamıştır. Halk kendine özgü yaşam koşulları içerisinde yüzyıllardan beri varlığını sürdürmektedir. 1920'lerde de aynı düzen sürmektedir. Yöresinin dışındaki gelişmelerden, Türkiye ve dünyadaki olaylardan habersizdir. Üzerlerinde etken olanların yönlendirmeleriyle hareket etmektedirler. O nedenle aşiret başkanlarının isteği ve özendirmesiyle yöre halkı olaylara katılmıştır. Bu katılmalar kendi bilinçlerinin dışında olmuştur. Aşiret başkanları istemiş, halk böyle bir olayın içinde yerlerini almışlardır. Bu halkın iradesi dışı bir gelişmedir. Yöre toplumsal yapısının bir sonucudur. Halkın bir siyasal bilinci olmadığından, "Kürtlük" sorunu da yoktur. Yörelerinin dışında gelişen "Kürtlük etkeni" aşiret başkanları yoluyla yöreye girmiş ve halkı olayların içine itmiştir. Bu aşiret başkanlarının Kürt örgütleriyle ilişkileri sonucunda vardıkları karardır. Halkın bu tasarlananlarda, kendileri için verilen kararlarda hiçbir payı yoktur. Bu tasarılar, onların dışında gelişen olaylardır. Halk ise, aşiret başkanları yoluyla bu olayların içine çekilmişlerdir. Zaten yoksul yaşantıları da olaylara sürüklenmelerinin bir başka etkeni olmuştur. Ama isteklerinde hiçbir zaman "iyi bir yaşam", "iyi bir düzen" veya varolan "düzeni değiştirmek" yer almamıştır. Yoksul olunması, iletişim araçlarının olmayışı, eğitimsizlik, dışa kapalı bir yöre yaşantısının olması ve siyasal bilinçlenmenin olmayışı... onları, kendi öz yaşantılarının düzeltilmesine yönelik kimi isteklerde bulunmalarını önlemiştir. **"Kürt Teali Cemiyeti"**(KTC) ve bu örgütün bölgedeki uzantıları olan aşiret başkanlarının bağımsız veya özerk yönetim kurmaya yönelik istekleri sürekli ön plana çıkmış ve olaya bu yönde bir görünüm ve nitelik kazandırmıştır.

Bölgenin doğal ve toplumsal özelliği kimi etkenlerin öne çıkarılarak belli çevrelerce kullanılmasına, halkın bu duygusal yanından yararlanılmasına neden olmuştur. Halkın kendini Kürt ve Alevi bilmesi, böylesi bir bilinç taşıması, bu yanlarından yararlanmayı akıllara getirmiş, "*devlet Kürtleri ve Alevileri kırıacaktır*"⁽³⁵⁾ biçiminde propaganda yapılarak yöre halkı ayaklanmaya itilmiştir. Sivas valiliği yörenin ileri gelenlerine ve din adamlarına (dedelerine) telyazılar göndererek halkın uyarılmasını istemişse de, Dersim aşiret başkanları ve şeyhleri devletin bu isteğini yerine getirmemiş, Koçgiri aşiretlerinin ayaklanmasını "nefis savunması" olarak görmüş ve desteklemiştir.⁽³⁶⁾ Ayaklanmanın düzenleyicileri, olayı geniş tabana yaymak için, olaya "Kürtlük ve Alevilik" süsü vermeye çalışmışlardır. Oysa, bu tür propagandayı haklı çıkaracak bir durum ortada yoktur.

Ayaklanmaya birinci planda önderlik eden Alişan ve Haydar Beyler devletten görev almış, bu görevlerinin verdiği olanaklardan da yararlanarak halkı ayaklanmaya sürüklemiştir.⁽³⁷⁾ Devletin aleyhinde oluşan olumsuz gelişmeleri devletin gözünden gizlemişler ve "ikiyüzlü bir politika" izlemişlerdir.

b- Yöre Dışı Etkenlerin Oluşturduğu Nedenler:

Osmanlı Devleti son on yılını savaşla geçirmiş ve ülkede savaş ekonomisi yaşanmıştır. Açlık ve yoksulluk doruktadır. Yönetim, Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamış (1918) ve

35) Merkez Ordusu Komutanlığı 10. Nisan. 1921'de yayınladığı bildirisinde bu olumsuz propagandanın kasıtlı yapıldığına değinir ve yöre halkı uyarılmaya çalışılır. Bildirinin metni için bkz: Ebubekir Hazım Tepeyran- Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları, Çağdaş Yay. İst. 1982, s: 74 v. d. Bu propagandaya yönelik bildirilerin metinleri ATASE Arşivlerinde de bulunmaktadır. Bkz: Taş(1997), s: 95.

36) Bkz: Ertuna(1974), s: 263; Taş(1997), s: 97.

37) Örnek olacak davranışlar ve olaylar için bkz: Taş(1997), s: 95.

I. Dünya Savaşı'ndan yenik olarak çekilmiştir. Çok etnikli bir yapıya sahip olan Osmanlı halkına emperyalist devletler ödün vermiş, ülkenin dağılmasının yolunu açmışlardır. Osmanlı Devleti'nin ulusal birlik ve ülke bütünlüğü tehlikeye girmiştir. Sevr Antlaşması (1920) ile bu duruma hukuksal bir statü kazandırılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Hükümeti varolan durumu kabullenme yanlısıdır. Buna karşın Mustafa Kemal'in önderliğinde asker-sivil bir kanat ulusal mücadele için örgütlenmekte ve savaşımlı vermektedir. İşte Koçgiri olayına böylesi bir çözümlü giden yönetim ve iktidar boşluğuna düşülen siyasal-toplumsal ortam kaynaklık etmiştir.

İstanbul Hükümeti acz içindedir. Etnik grupların dağılmasını önleyecek durumdan değildir. İşgallere karşı direnişli düşünmemektedir. Ankara'da kurulmakta olan hükümetse henüz kendini kanıtlayamamıştır. Toplumun gözünde yeteri kadar meşruluk kazanamamıştır. Bu nedenle halk ikilem içerisinde. Kendisini İstanbul ve Ankara hükümetleri karşısında yolarımında hissetmektedir. Ankara Hükümeti ulusal birlik ve ülke bütünlüğünden yana oldukları ve bunu sağlamak için savaşıma giriştikleri için, Koçgiri gibi kendini etnik farklılık içerisinde hisseden ve kimi ayrıcalıklar düşünen kesimler ancak Milli Mücadele'nin başarısızlığa uğramasıyla kazançlı çıkabileceklerini düşünmektedirler. Bu tür çevreler için en iyisi İstanbul Hükümeti yanlısı olmaktan geçiyor. O nedenle Koçgiri önderlerinin isteklerinden biri Osmanlı içerisinde özerk yönetim olmaktır. KTC'nin 1919'da İngiliz Yüksek Komisyonu'na gönderdiği kurul içerisinde "Koçgiri eşrafından" Alişan Bey de vardır.³⁸⁾ Koçgiri olayının ideologlarından ve perde arkasındaki yürütücülerinden Alişir kendini "*Halife Ordusu Müfettişi*" ilan eder, KTC başkanı Seyyit Abdülkadir'le ilişkiye geçer ve

38) İngiliz belgesi için bkz: Martin van Bruinessen- Ağa, Şeyh ve Devlet (Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi), Özge Yay. Ank. s: 452.

Ermeni Mıgırdıç yoluyla ondan talimatlar alır.⁽³⁹⁾ Alişir'lerin etkisinden kalan Ovacık ilçesinin Tarpazin bucağı eski müdürü Mustafa Ağa Kemah köylerine gelerek asker toplanmasına padişahın izninin olmadığını, Dersimliler'in asker vermeyeceklerini, Kemahlılar'ın da vermemeleri gerektiği doğrultusunda propaganda yapar⁽⁴⁰⁾ ve Milli Mücadele'nin aleyhinde çalışır. Böyle olmasına karşın Ankara yönetimi de Batı Cephesi'ne kenetlenmiştir. Tüm dikkatini Yunan üzerine yöneltmiştir. Bu nedenle Koçgiri'de neler döndüğünün pek farkında değildir. İçişleri Bakanlığı'nın Alişir'i etkisiz kılmak için Alişan Bey'i görevlendirmesi olaydan ne ölçüde uzak olduklarının bir göstergesidir. ⁽⁴¹⁾

KTC Koçgiri bölgesine gönderdiği bildirleriyle "huzursuzluk çıkarmalarını", KTC'nin yayın organlarını dağıtmalarını ve okumalarını, Batılı emperyalist devletlerin "haklarını onaylayacakları"⁽⁴²⁾, yöre halkının Milli Mücadele'ye katılmalarını, M. Kemal'i desteklememelerini, M. Kemal'le savaşan Yunanlılar'ın "Kürtler'e karşı hiçbir düşmanlıklarının olmadığını", M. Kemal'in halife-padişahca sözünü verdiği "özerklik ve bağımsızlığı gasp ettiği"ni, "Halife asisi Mustafa Kemel'e karşı" bulunulan yerlerde "ayaklanmalar ve ihtilaller düzenlenmesi" gerektiğini bildirir. ⁽⁴³⁾

Bu bildirilerin ne ölçüde etkili olduğu bilinmemektedir.

39) Bkz: Ali Kemali(1992), s: 126 v.d.; Nazmi Sevgen- "...Koçkırılı Alişir", Tarih Dünyası Dergisi, Sayı: 9, 15. Ağustos. 1950, s: 378; Akgül(1992), s: 31.

40) Bkz: Sevgen- ...Koçkırılı Alişir, Tarih Dünyası, Sayı: 9, s: 379.

41) İçişleri Bakanı Adnan Bey'in 18. 11. 1920 günü Meclis'teki açıklaması için bkz: Bkz: TBMM Zabıt Ceridesi, C: V, s: 384.

42) Bildirinin metni için bkz: Rozerin Doğan (Haz.)- "Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nden Gizli Belgelerle Koçgiri İsyanı", Aydınlik Gazetesi, Dizi no: 11, 16. Aralık. 1993; Belge no: 32.

43) Bildirinin metni için bkz: R. Doğan- "...Koçgiri İsyanı", Aydınlik Gazetesi, 13. 12. 1993, Sayı: 8.; Belge no: 1.

Bölge halkının eline ulaştığı da kuşkuludur. Zaten yöredeki tüm köyler ve aşiretler olaya katılmamışlardır. Aleviler'in genel tutumu M. Kemal'in yanında yer almak ve Milli Mücadele'ye katılmak biçiminde olmuştur. Ama bunlar Kürt Teali Cemiyeti'nin Koçgiri bölgesiyle ilgilendikleri ve yönlendirdiklerinin bir yerde kanıtıdır.

Koçgiri önderleri zamanla İstanbul Hükümeti'nin, yani Padişahlık yönetiminin bir etkinliği olmadığını görünce, isteklerini Ankara Hükümeti temsilcilerine yöneltirler. Ülke bütünlüğü esasına dayanan bir devlet kurmaya çalışan Ankara Hükümeti'nin anlayışına ters gelen bu istekler karşılanmaz ve ayaklanma askeri yolla bastırılır.

c- Emperyalizm Etkeni ve Dış Nedenler:

I. Dünya savaşı Osmanlı topraklarını paylaşma savaşıdır. Kısmen başarılmıştır. Osmanlılar, topraklarının çoğunu batılı emperyalist devletlere kaptırmışlardır. Büyük devletler geri kalan topraklar üzerinde küçük, tampon ve emperyalizmin güdümünde devletçikler düşünmektedirler. Savaşın galibi emperyalizmin Osmanlı'ya kalan topraklar için tasarladığı budur. O nedenle kimi yerlerde kullanım alanı, kimi yerlerde güdüm, kimi yörelerde de Ermenistan ve Kürdistan gibi küçük bağımlı devletler düşünmektedirler. Sevr Antlaşması ile bunu yapmışlardır.

Emperyalizmin Osmanlı topraklarıyla yakından ilgilenmesinin bir başka nedeni de 20. yüzyılın başlarında oldukça geçerli bir enerji kaynağı olmaya başlayan petroldür. Musul petroleri emperyalist devletlerce kaptırılmaya çalışılmaktadır. Bu petrolerse Kürdistan toprakları içerisindedir. Bu nedenle emperyalizmin iştahlandığı Musul petrol sorunu ile Kürt sorunu arasında doğrudan bağıntı vardır. Batılı İngiltere, Fransa ve ABD gibi emperyalist devletler bu bölgede kendi güdümlerinde

bir Kürt devleti kurarak veya Türkiye'nin başına bir Kürt sorunu çıkararak bu petroleri sahiplenmek ve kullanmak istemektedirler. İşte Milli Mücadele yıllarında ve Koçgiri olayında bağımsız veya özerk Kürt devleti kurma çalışmalarının arkasındaki gerçek budur. Bu emperyalist oyun bağımsızlık savaşı veren, topraklarını emperyalist işgalden kurtarmak isteyen ve yeni kurulmakta olan Türk devletine bayağı sorun yaratmıştır.

Kürt liderlerinden Şerif Paşa ile KTC başkanı Seyyid Abdülkadir İngiliz yanlısı bir siyaset izlemektedirler. Amaçları Osmanlı toprakları üzerinde "İngiltere desteğinde" "bağımsız bir Kürdistan" kurmaktır. Bölgede İngiliz egemenliği için çalışan 27 dolayında üst düzeyli asker-sivil Kürt vardır.⁽⁴⁴⁾ Sevr Konferansı'na Kürt temsilcisi olarak katılan M. Şerif Paşa Müttefikler'le "gizli bağlantı" içerisindedir. Kürdistan için İngiliz danışmanlar ve Kürt bakanların yöneteceği bir Konsey/Meclis düşünmektedir. Bu Konseye İngiliz Hükümeti'nce atanacak bir "mir" başkanlık edecektir. Kendisi ise bu "mirlik" görevine hazır tek adaydır.⁽⁴⁵⁾ Kürt (Nemrut) Mustafa Paşa ile Mevlanazade Rıfat Bey İngilizler'in yardımıyla tüm Kürdistan'ı dolaşıp ayrılma doğrultusunda çalışmalar yapmışlardır. Kürt (Nemrut) Mustafa Paşa "İngiliz güdümünde Kürt bağımsızlığı isteğini" bildiren bir broşür yayınlamıştır. ⁽⁴⁶⁾ Bu durum gösteriyor ki, İngilizler KTC liderlerini ve Kürt ileri gelenlerini kullanarak Musul petrolerini ele geçirmek istemektedirler. Bu amacı gerçekleştirmek için de İngiliz korumasında göstermelik bir Kürt devleti kurdurmak istemektedirler.

Bu gelişmelerden padişah haberdirdir. Kürtler'in özellikle İngilizler tarafından Mustafa Kemal'e ve Milli Mücadele hareketine karşı kullanılması padişah Vahidettin'in bilgisi

44) Hasan Yıldız- Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan, Koral Yay. İst. 1991, 2. basım, s: 33.

45) Bruinessen, s: 343, 345.

46) Mumcu(1991), s: 34 v. d.

içerisinde yürütülmüştür. Sadrazam Damat Ferit Paşa sürekli İngilizler'le ilişki içerisinde olmuş, M. Kemal ve hareketine karşı Kürtler'i kullanmayı önermiştir. Tasarı uygun görülmüş, hatta Fransız etkinlik alanında olan Kürtler'i kullanabilmek içinse Fransızlar'dan da işbirliği istenmiştir.⁽⁴⁷⁾ Önde gelen Kürt liderleri ve Bedirhaniler gibi ünlü Kürt feodal aileleri İngiliz yandaşı olmuş ve İstanbul Hükümeti'ne bağlı hareket etmişlerdir. İngiltere, toplu bir Kürt hareketinin çıkarılabileceğinden kuşkuludur. "Sivas'ın doğusunda bir süre önce patlak verdiği bildirilen Kemalist aleyhtarı hareket hakkında kesin bilgi de alamamaktadırlar". M. Kemal'e karşı Kürtler'i ayaklandırmak için çalışmalar yapılmaktadır. ⁽⁴⁸⁾ İngiltere'de gerek hükümet içinde gerekse hükümet dışında zaman zaman farklı sesler yükselmiştir. Kendi çıkarlarının gereğini Ortadoğu'da uygulamaya çalışmışlardır. İngilizler bu gelişmeler içerisinde hep "çifte karakterli bir politika" izlemişlerdir.⁽⁴⁹⁾ İngilizler sürekli olarak Kürtler'i, Türkler'e karşı bağımsızlık hareketlerinde destekleyeceklerine inandırmışlardır. Türk-İrak sınırında "özerk bir Kürt devleti" kurmuşlardır. 1920'lerdeki siyasetleri Irak'ta küçük özerk birimleri veya emirlikleri desteklemektir. Bu birimler, İngilizler'e ödün koparabilmek için kullanılacaktır. Birleşik bir Kürdistan'ı düşünen Kürt milliyetçileri karşılarında yalnızca Irak'a özerklik tanıyan, fakat birleşik bir Kürdistan'ı desteklemeyen bir İngiliz siyaseti bulurlar. Bu nedenle Kürt milliyetçi hareketinin çekirdeği bundan sonraki mücedeleler için Anadolu'ya kayar. İngilizler 1921'lerden itibaren Anadolu Kürt hareketine ilgi duyar ve yönlendirmeye çalışırlar.⁽⁵⁰⁾ Bunun yanı

47) Bu faaliyetlerin İngiliz belgelerindeki yansıması için bkz: Bilal N. Şimşir- İngiliz Belgelerinde Atatürk (British Documents on Atatürk) (1919-1938), TTK Yay. Ank. 1975, C: II, s: 233 v. d.

48) İngiliz belgesi için bkz: Bilal N. Şimşir- İngiliz Belgelerinde Atatürk (British Documents on Atatürk) (1919-1938), TTK Yay. Ank. 1979, C: III, s: 323 v. d.

49) Yıldız(1991), s: 36 v. d.

50) Robert Olson- Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Sait İsyanı (1880-1925), Özge Yay. Ank. 1992, s: 50, 83 v. d., 91 v. d.

sıra sonu bilinmez bir maceraya girmek istemeyen sağduyulu Kürt çevreleri, kendileri gibi Müslüman olan ve yüzyıllardır aynı toprakları birlikte paylaşan Türkler'le ulusal bir birliğe girmeyi daha yararlı görmüşlerdir. Örneğin Erzurum Kongresi'nin 56 üyesinin 32 delegesi Kürtleri temsil etmektedir. Meclise de 72 dolayında Kürt milletvekili katılacaktır.⁽⁵¹⁾ İşin kötüsü, Londra'da ve San Remo'da Kürdistan'ın yazgısını belirlemek amacıyla toplantıların yapıldığı günlerde, kurulma ve bağımsızlık savaşını veren Ankara Hükümeti'nin Koçgiri olayı ile uğraşmak zorunda kalmasıdır.

1920'lerde Dersim ve Dersim aşiretlerinin toplumsal konumu emperyalizmin iştahını kabartmaktadır. Aşiretleri kendi doğrultularında kullanabileceklerini düşünmektedirler. KTC, adamlarını hemen bölgeye görevlendirir ve yayın organlarını gönderir. Amaç, aşiretleri emperyalizmin güdümüne kazandırmak, Türk devletinin egemen olmasını önlemek ve bölgeyi "Kürdistan" içerisine çekerek kendi yönetimine kazandırmaktır. Bunun için de aşiretleri kullanmayı düşünmektedirler. Belgelere bakılırsa kurulmakta olan yönetim bu gizli çalışmaların bilincindedir ve emperyalizme pek fırsat vermemek için aşiretleri denetimi altına almaya çalışmaktadır.⁽⁵²⁾

İngiliz yetkilileri Haziran 1921'lerde Anadolu'daki Koçgiri olayından tümüyle bilgi sahibidirler. Sömürgeler Bakanlığı'na, Ankara'daki Kemalist Hükümet'e karşı Anadolu'da "Kürtler'in sürekli sorun yaratacakları" doğrultusunda telgraflar gönderilir. Kürtler'in geneli Irak'a mı bağlansın, yoksa ayrı birimler biçiminde mi kurulsunlar yollu Kürt toplumu için çözümler İngiliz yetkililerince tartışılır. Fakat Churchill'in, "Kürt milliyetçilerinin Türk bağımsızlık savaşı verenlere karşı kullanılması" düşüncesi sürekli kabul görmüş ve uygulanmıştır. Türk orduları karşısında gerileyen Yunanlılar'ın

51) Yıldız(1991), s: 24 v. d.

52) Bkz: Dersim(1998), s: 143 v. d.

nefes almaları için, Anadolu'da Kürtler Türkler'e karşı ayaklanmaya yöneltmişlerdir. 21 Temmuz'da Cox'un gönderdiği tel yazısında "Kürt ayaklanmalarının desteklenildiğinden söz edilir. İngilizler, 5. Haziran. 1926 Türkiye- Irak Antlaşması'na kadar" Kürt ayaklanmacılarını ve ihtilalcilerini destekleme ve yöneltme siyasetini" yürütmüşlerdir. ⁽⁵³⁾

Milli Mücadele yıllarında Kürt milliyetçi hareketi Yunanlılar'la ve Ermeniler'le Türkiye'ye karşı işbirliğine girer. Doğallıkla bunda Koçgiri hareketinin liderlerinin doğrudan bir rolleri yoktur. Böylesi bir ilişkinin varlığından bile haberleri olmamıştır. Genel Kürt milliyetçi hareketini yöneten KTC ve dönemin ünlü Kürt liderleri böylesi bir ilişkiyi düşünmüş ve "bağımsız Kürdistan"ı kurabilmek için böyle bir çıkmaz yoldan umut beklemişlerdir. Bu ilişkinin Koçgiri olayıyla doğrudan ilişkisi yoktur. Dolaylı etkisi düşünülebilir. Çünkü Kürt milliyetçi hareketi, Koçgiri hareketini de kendi hareketinin bir parçası olarak görmüş ve o doğrultuda yönlendirmeye çalışmıştır. O nedenle KTC, ünlü Kürt feodal ailelerin ve kimi Kürt asker-sivil ileri gelir milliyetçilerinin bu diplomatik ilişkileri doğrudan olmasa da dolaylı olarak Koçgiri hareketinin arkasındaki etkenleri açıklaması bakımından bize ipuçları vereceğinden, bu ilişkiyi belirtmek ve saptamak gerekmektedir.

Şunu bir kez daha belirtme gereğini duyuyoruz: Koçgiri eyleminin liderleri böyle bir dış destek arayışı çirkinliği içerisine girmemiş ve bu diplomatik destek arayışı kendilerinin dışında gelişmiştir. Bu gelişmelerin bilgisine dahi sahip değillerdir. Yalnız KTC ile ilişkilidirler. Onlar tarafından yeterli-yetersiz yönlendirilmektedirler. Zaman zaman bağ kurulmaya da çalışılmış, ama acemiliklere düşülmüştür. İngiliz temsilcisiyle görüşeyim derken, emniyet yetkililerinin kucağına düşülmüştür. Koçgiri halkından Kamber Efendi'nin köylü

53) Bkz: Olson(1992) s: 96 v. d., 98 v. d.,112, 114, 117.

haliyle yürütmeye çalıştığı diplomasi başarısızlığı bunun örneğidir. İlk dönemler KTC Koçgiri olayının düzenlenmesinde etkin olmasına karşın, sonraki aşamalarda bağı kopmuş, Koçgiri hareketi kendi özel koşulları içerisinde yürütülmüştür. Emperyalist dünya ile genel Kürt hareketi ve KTC bağ kurmuştur. Bu çevreler emperyalizmden yardım beklemiş, onların güdümünde hareket etmiş ve Anadolu'da gelişen ulusal bağımsızlık hareketine düşman konuma düşmüşlerdir. Kürt milliyetçi çevrelerinin tutumunu ve yaklaşımını kavrayabilmek için bu ilişkiyi açıklama gereğini duyduk.

1921'lerin Nisan, Mayıs, Haziran aylarında Kürtler Yunanlılar'la sürekli ilişki içerisindeyler. İngilizler bu ilişkilerin farkına varırlar. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, bu yönde bilgiler edindiğini 11. Mayıs. 1921'de Curzon'a bildirir. Fakat "dinsel ve ırksal duyarlılık" nedeniyle Kürt liderlerinin Yunanlılar'la bu ilişkilerinin sonuçsuz kalacağı düşüncesindedir. Süleymaniyeli Mustafa Kürdi Paşa ile Kürt Hakkı Bey'in Türkler'e karşı Kürtler'i yönlendirmede pek başarılı olabileceklerini sanmamaktadır. Buna karşın bu iki Kürt ileri geleni "Yunanlılar'la ilişkiye geçmişlerdir". Giderek Rumbold, Kürt-Yunan ilişkisi üzerine daha çok bilgi edinir. 25. Mayıs. 1921 günü Emim Ali Bey ile oğlu Celadet Bey, İstanbul'daki İngiliz elçiliğinin siyasi yetkilisini ziyaret eder ve ona Kürt Teali Cemiyeti'nin Kemalistler'e karşı bir Kürt hareketi düzenlenmesinden yana olan Yunan yetkililerle ilişki içerisinde olduklarını ve hiçbir sözleşmeyi/ antlaşmayı gerektirmeyecek biçimde, Yunanlılar'ın hem Yunan ve hem de Kürt milliyetçilerinin çıkarlarını destekleyeceklerini söylerler. Emin Ali bu ilişki için İngilizler'in onayını ister. İngilizler'in kendisinin ve diğer Kürtler'in Musul'a gitmelerine ve İngiliz işgal topraklarında resmi olarak çalışacak bir Kürt milliyetçi örgütüne izin verilip verilmeyeceğini öğrenmeye çalışır. Siyasi subay Ryan, Kürdistan'da bir ayaklanmaya veya

Kemalistler'e karşı "Yunan destekli bir Kürt ayaklanması"na yönelik Kürt-Yunan ilişkilerine İngiltere'nin destek vermeyeceğini söyler.

Yunanlılar'ın Kürt milliyetçilerini desteklemesi gerektiği görüşü ilk olarak Yunan lideri Venizelos'a İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri olan ve Emin Ali Bey Bedirhan ve kardeşi Hamit Bey'le ilişki içinde bulunan Kanellopoulos tarafından önerilmiştir. Venizelos, Yunan Yüksek Komiseri'ne İngilizler'le işbirliğini sağlaması için talimat verir. Bu çalışmalar 1919 ve 1920'lerde yapılır. Fakat bu alanda pek az girişimde bulunulur. 1921'in başlarında Yunan Yüksek Komiseri Hamdi Çavuş adlı bir Kürd'ü Kürdistan'a gönderir. Hamdi Çavuş, Amasya'daki bir Yunan kilisesine mensup Votsis'le tanıştırılır. Bu buluşmanın sonucu bilinmemektedir.

Emin Ali ile Hamit Bey, Votsis'le ilişki kurarak Yunanlılar'la birlikte çalışmayı önerirler. Kürtler, Yunan ordusunca Türk ordusundan tutsak alınan Kürt tutsakları kullanmak istemektedirler. Emin Ali Bey, Kürt tutsakların Türk tutsaklarından ayrı tutulmasını ve ileride propagandacı olarak Anadolu'ya gönderilebilecekleri düşünüldüğünden iyi muamele yapılmalarını ister. Tasarı, önde gelen bir Yunan komutanı olan general Papoulos'a iletilir. Ve general tutsaklara öneriler doğrultusunda davranır. 1921 Ekim'inde Emin Ali Bey ile Abdurrahman Yunan Yüksek Komiserliği'nce sağlanan fonla Mısır'a giderler. Emin Ali Bey'in Yunanca bilen oğlu, Yunanlılar'la birlikte Türk askerlerinin üzerine uçaktan atılmak için Kürtçe bildiriler hazırlarlar.

Bu dönem Kürt (Nemrut) Mustafa Paşa (M. Kemal'i Harp Divanı'nda yargılayan) Yunanlılar ve Ermeniler'le ilişki içerisindedir. Kürt Mustafa Paşa, 1921'in Şubat ve Mart'ında İstanbul'daki Ermeni patriğinin ve 1921 Temmuz'unda Yunan Yüksek Komiseri'nin desteğiyle Ermeni Milli Demokrat Partisi'yle (Taşnaksudyun) yakın ilişkiye geçer. İngiliz

Haberalma Servisi, Mevlanazade Rıfat ve diğer Kürt liderlerinin mali desteğe karşılık "Yunanlılar"la ortak bir dava etrafında birleştikleri" kanısındadır. Kürt Mustafa Paşa 12 Temmuz'da Şam'a varır. Oradan Kemalistler'e karşı "Kürt aşiretlerini harekete geçirmek için" Musul ve Süleymaniye'ye gider. Kürt Mustafa Paşa'nın o dönemki Kürt ayaklanmalarında parmağı olduğu ve Koçgiri olayında da dolaylı etkisinin bulunduğu sanılmaktadır. Fakat hareketleri güneydoğu Kürdistan'la sınırlı kaldığından, ayaklanmanın başlamasında bir rolü olmadığına inanılır. Konya ve Kürdistan'da Yunan gizli örgütlerinin olduğuna İngilizler inanmaktadırlar. Yunanlılar'ın Konya olaylarının çıkmasında ve bölgenin sürekli kargaşa içinde kalmasında etkin oldukları da bilinmektedir. Ayrıca İngilizler, Yunanlılar'ın Anadolu'daki Milli Mücadeleciler'in durumlarını zayıflatmak amacıyla ayaklanmalar ve karışıklıklar yoluyla "Kürdistan'a özerklik sağlama hareketi"ni ellerine aldıklarını, ve "KTC'ni ellerine geçirdiklerini" bilmektedirler.⁽⁵⁴⁾

Hasan Yıldız, her ne kadar genel Kürt hareketinde "İngiliz parmağı yok" dese de⁽⁵⁵⁾, durum onu gösteriyor ki İngiltere 1918'den beri genel Kürt hareketinin içinde ve yönlendiricisi durumundadır.

Koçgiri'deki durum nedir? Bir "yabancı parmağı" var mıdır? Doğrudan böyle bir ilişki göremiyoruz. Ama dolaylı bir ilişki var. Yani genel Kürt hareketini "Kürt Teali Cemiyeti" yoluyla yönlendiren özelde İngiltere, genelde emperyalizm Koçgiri olayında da dolaylı da olsa etken olmuştur. Olayın önderlerinden Haydar Bey'in KTC'ne üye olması, bu örgütün bir şubesini İmranlı'da açması, örgütün yayın organı olan "Jin"ın

54) Kürt önderlerinin Yunan ve Ermeni yetkililerle Milli Mücadele'yi engellemek ve "Kürt Devleti" kurmak için "her yolu mübah" gören anlayış ve çalışmalarına ilişkin İngiliz belgelerine dayanan geniş bilgi için bkz: Olson(1992), s: 99 v. d. Kürt Yunan ilişkisini anlatan Rumbold'un Curzon'a gönderdiği 11. Mayıs. 1921 tarihli telin metni için bkz: Şimsir(1979), C. III, s: 323 v. d.

55) Yıldız(1991), s: 35.

yörede dağıtılması, bu yayın organının paralelinde "Jepin" adını verdikleri bir bültenvari gazetenin buradan çıkarılarak dağıtılması, yazarlığını Alişir gibi KTC paralelindeki birinin yapması böyle bir dolaylı ilişkinin varlığını kanıtlar, ama doğrudan ilişkinin varlığı için yeterli değildir.

Genelkurmay yayınının da Alişan ve Haydar Beyler'in "İngiliz altınları"yla Alişir'e Dersim'de 500 kişinin toplatıldığını yazması da⁽⁵⁶⁾, bir iddiadan ve genelleme yapmaktan öteye gitmez. "İngiliz altınları"nın alındığı kanıtsız kalır.

Dersim milletvekili Mustafa Bey de Koçgiri olayındaki Merkez Ordusu'nun kısımlarını Meclis'te eleştirirken; *"bize İngiliz parası aldılar diye leke sürüyorlar.(...) Eğer biz İngiliz parası aldıysak kendimizi asalım"* ⁽⁵⁷⁾ diyerek tepki gösterir.

Olayın bu yanıyla ilgili ATASE Arşivi'nde kimi belgeler vardır. Sivas'ta kurulan Sıkıyönetim Mahkemesi'nde (Divan-ı Harb-i Örfi) 21-29. Ekim 1921 tarihinde yapılan soruşturmalar sonucunda İmranlı'da meydana gelen olayı Papaz Hızirin'in düzenlediği anlaşılır. Bu Papaz, *"Ankara Hükümeti'nin her yerde tesbit yaparak Kürtler'i ortadan kaldırmak istediği ve İngilizler'in bu yok etme işlemine karşı çıktığını"* söyleyerek, *"Kürtler'i öldürmek için bahar mevsiminin gelmesini beklediklerini"* çevreye duyurur. Halkın arasında dolaşan yabancı ajanlar din adamı kılığına bürünerek halkı en duyarlı oldukları noktadan vurarak bu işe siyasi bir renk verirler. "Kürtler'i ve Alevileri Hükümet vuracaktır" söylentisini yayarak olayı başlatırlar. ⁽⁵⁸⁾

Bu bölme ve yararlanma kampanyası emperyalist devletlerin ortak tutumudur. Albay Stokos'in L. Curzon'a 6. Kasım. 1920'de gönderdiği raporunda; *"Sünniler'le Şiiler arasındaki karışıklık büyüktür. Biz bu karışıklığı daha da geliştirebiliriz"*

56) Ergüner(1974), s: 274.

57) 30. 10. 1921 tarihli oturum konuşmalarından. Bkz: TBMM Gizli Celse Zabıtları, Türkiye İş Bank. Yay. 1985, s: 275; Mumcu(1992), s: 43.

58) Belgeler için bkz: Taş(1997), s: 93 v. d., 104 v. d., 379, 380.; Belge no: 6-10-11.

demektedir. Merzifon Amerikan Koleji Müdürü Mr. Havayet Türkiye toplumunun yapısından hareket ederek 3. Mart. 1921 tarihli raporunda Türkiye'de; "Aleviler'in (Şiiler'in) gerçek Müslüman olmadıkları gibi", "azınlıkta" olduklarını, "ılımlı bir biçimde mezheplerine serbestlik getirilmesi durumunda" kazanılabileceklerini belirtir ve gerçek amacını şu tümcesiyle dile getirir: *"Bizim görevimiz bu fırsatı kaçırmamak ve gereğini yapmaktır"*. Aynı kolejin müdürlerinden White de aynı görüştedir. Raporunda; Hristiyanların en büyük rakibinin Müslümanlık olduğunu, Müslümanların da en güçlüsünün Türkiye olduğunu, bu nedenle mezhep ayrımı yoluyla parçalamayı önerir. Oluşan tarihsel *"olanağın"* değerlendirilmesini ister. ⁽⁵⁹⁾

Emperyalizmin Anadolu'daki siyasal ve toplumsal oluşuma yön vermek istediği doğrudur. Koçgiri olayı da bir yabancı düzeni/ düzeneğidir. "Dış etken" bu kadarla sınırlıdır. Yabancı ajanların rol oynadıkları belgelerle kanıtlanmaktadır. Amaç, bağımsız Türkiye'nin kurulmasını önlemektir. Bunun için de etnik ve mezhepsel grupları bilinçli bir biçimde kullanmışlardır. Kimi feodal aileler de KTC ile birlikte bu oyunlara gelmişlerdir. Koçgiri'de olan budur.

Koçgirililer amaçlarına ulaşmak için İngiliz, Fransız, Amerikan, İtalyan ve Yunan gibi devletlerden yardım almak için iyi bir konumda bulunmaktadırlar. Türkiye'nin o günkü siyasal-askeri-toplumsal konumu buna uygundur. Böyle bir yola hiçbir zaman baş vurmamışlardır. KTC'nin bu devletlerle ilişki içerisinde olduğu bilinmekle birlikte, Koçgirililer'in bu devletlerden yardım aldıklarına ilişkin hiçbir kanıt yoktur. Güneydeki Kürtler Urfa ve Antep'teki Fransızlar'dan destek almak için aracı olmak istemişlerse de, Koçgirililer yabancılar-

59) Belgeler ve açıklamalar için bkz: Erol Ulubelen- İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, Çağdaş Yay. İst. 1982, s: 270; Baki Öz- Kurtuluş Savaşı'nda Alevi-Bektaşiler, Can Yay. İst. s: 43, 8. basım; Avcioğlu(1974), C: I, s: 139, 283 v. d.; Belge no: 3-6.

dan yardım almayı istememişlerdir.⁽⁶⁰⁾ Koçgiri yaşlılarının anlatıklarına göre; olayın sonlarına doğru, o son çırpınışlar içerisinde Kamber Efendi diye birini İngilizler'den destek istemesi için İstanbul'a gönderirler. O da İngiliz konsolosluğu yerine Türk makamlarına çıkar. Durumu anlayınca da korkar ve Koçgiri'ye döner.

60) Bkz: Olson(1992), s: 60 v. d.

-III-

KOÇGİRİ OLAYI VE ALEVİLİK ETKENİ

1) Koçgiri Olayı'nda "Alevilik Etkeni" Var mı?

Koçgiri aşiretleri etnik olarak ne olurlarsa olsunlar, inanç olarak Alevi'dirler. Bu nedenle, Koçgiri olayı bir Alevi olayı olarak görülmek ve sunulmak istenmiştir. Hatta aşiretlerin Alevi kimlikleri kullanılarak yörenin tüm Kürt, Zaza ve Türk Alevi aşiretleri ayaklanmaya çekilmeye çalışılmıştır. Bu tutum daha genişletilmek istenmiş; Dersim, Erzincan, Tercan, Çayırılı yöresinin Alevi aşiretleri bu kimliklerinden ötürü olaya kazandırılmaya çalışılmıştır. Olayın bir Alevi olayı olmayışı, etkenlerinin içerisinde etnik ve aşiret yapısı gibi toplumsal yapının olması, ülkenin o günkü siyasal durumu gerek yöre içi gerek yöre dışı Alevi aşiretlerinin ayaklanmaya soğuk bakmalarına neden olmuştur. Dahası katılmadıkları gibi, genişlemesini önlemişler ve devletin olayı bastırmasında, bölgede yeni kurulmakta olan Milli Mücadeleci Ankara Hükümeti'nin egemen olmasına çalışmışlardır. Bu durum, Alevi toplumunun olaylar karşısında sürekli sağduyulu oluşunu yansıtır.

Koçgiri olayında Alevilik iddiası yoktur. Alevilik kimliği sorun edilmemiştir. Alevilik kimliklerinden ötürü doğan sorunlar eylemcilerce kesinlikle ele alınmamış, siyasal bir söylem haline getirilmemiş, inanç kimliklerine ilişkin her hangi bir

istekte bulunulmamıştır. Yani inanç kimlikleri olan "Alevilik" hiçbir zaman önde değildir, fakat etnik kimlikleri olan "Kürtlük" bu olaylarda sürekli öne çıkarılarak siyasal söylem haline getirilmiştir.

2) Katılımı Sağlama Çabaları (Eylem Kararının Hüseyin Abdal Tekkesi'nde Verilmesi Nedeni):

Ne var ki, eylemciler ve önderleri inanç kimliği olan Aleviliğin kimi motiflerini ve simgelerini kullanarak, aşiretleri olaya çekmekten kaçınmamışlardır. Bu yüzeysel tutum ve söylemlerle Alevileri yanlarına almak amacındadırlar. Eyleme geçilirken Aleviler için kutsallık taşıyan bir yeri tercih etmiş, aşiret liderlerini orada toplamış ve orada and içilerek eyleme geçilmiştir. Burası, **Hüseyin Abdal Tekkesi**'dir. Tekke, Kangal ilçesinin Yellice bucağı toprakları içerisinde. Tarih, 1920'lerin başlarıdır. Canbegan, Kurmeşan ve diğer Kürt aşiretleri ile kimi şeyhler katılarak Sevr görüşmelerinde Kürtler'e ilişkin düşünülenlerin uygulanmasına, Doğu ve Güneydoğu illerini kapsayan bir "Kürdistan"ın kurulması için silaha sarılacaklarına karar verirler. Ayaklanmanın ideolojik önderlerinden Baytar Nuri Dersimi aşiretlerin tümünün desteğini ister. ⁽⁶¹⁾

Konumuz açısından dikkat edilmesi gereken nokta; bir "Kürt devleti" kurulması için karar alınıyor olmasıdır. Alevi kimliği için bir istem yoktur. Ama, kendi aralarında bir bütünlük ve birlik sağlayabilmek için ortak noktalarından biri olan

81) Kaynaklardaki Hüseyin Abdal Tekkesi'ndeki toplantı için bkz: Nuri Dersimi(1992), s:126; Nuri Dersimi(1986), s: 102; Ali Kamali(1992), s: 127; Akgöl(1992), s: 31 v. d.; Şadillili Vedat(1980), s: 36; Olson(1992), s: 56 v. d., 63; Hıdır Göktaş- Kürtler İsyan-Tenkil, Alan Yay. İst. 1991, 2. basım, C: I, s: 38; Şahin(1987), C: II, s: 454; H. L. Kieser- "Kürt Aleviliği", Alevilik ve Kürtler (Haz. Mehmet Bayrak), Özge Yay. Ank. 1997, s: 440. (Kimi kaynaklarda ad değişikliği görülmektedir. İleride ele alacağız.)

"Alevilik" öğelerinden yararlanılmak istenmiştir. Kutsal bir merkez olan Hüseyin Abdal Tekkesi'nde toplanılıp "and içilmesi"ndeki neden budur.

Toplatıya kimi etkin dini liderler ve "şeyhler" de iştirak ettirilmiştir. Amaç, Hüseyin Abdal Tekkesi dedelerinin bölgedeki Kürt aşiretleri ve diğer aşiretler üzerindeki etkinliğinden yararlanmaktır. Görüldüğü kadarıyla tekke dedelerine ("şeyhlerine") bölgedeki Kürtler'le ilişkilerinde hayli işlevsel rol yüklenilmiştir.

Koçgiri olayına Hüseyin Abdal Tekkesi'nde karar verilmesine karşın, ne bu tekke ne de diğer Alevi tekke ve ocakları bu olayda yeterince güdülendirilememiş ve görev üstlenmemişlerdir. Yani, Koçgiri olayının önderleri aşiret başkanlarıdır, katılımcıları da aşiretlerdir. Dedelerin, ocakların ve Alevi kimliği yansıtan birimlerin katılımı oldukça önemsizdir. R. Olson Koçgiri'deki dinsel çevrelerin katılımıyla Şeyh Sait olayındaki dinsel çevrelerin katılımını ve şeyhlerin öncülüğünü karşılaştırarak, Koçgiri olayındaki dinsel katılımı oldukça önemsiz olarak niteler. Dini önderlerin önderliğini aşiret başkanlarının önderliğine göre daha güvenilir bulur. Doğallıkla Şeyh Sait olayındaki geniş katılımı, olaya şeyhlerin aşiret başkanlarına göre aşiretlerüstü oluşlarına ve yaygın bir birliklik sağlayabildiklerine bağlar.⁽⁶²⁾ Bu saptamasında haklıdır. Koçgiri olayında Alevi dedeleri, ocakları ve tekkeler katılımları sağlanmamıştır. Dinsel önder olan dedelerin aşiretlerüstü kimlikleri Koçgiri olayında rol oynamamış ve dedeler etkin kılınmamışlardır. Bunun sonucunda olaya tüm aşiretlerin katılmayışları bu yöntemin sonucudur.

Şeyh Sait ayaklanması belirgin yanıyla bir Sünni hareket olmasına karşın, Koçgiri olayında böyle mezhepsel yanı belirten açık tutum yoktur. Koçgiri olayına Sünniler, Aleviler yoğunluğunda ve Aleviler kadar heyecanla katılmasalar da, bir

62) Bkz: Olson(1992), s: 63.

katılımları olmuştur.⁽⁶³⁾ Olaya katılan aşiretlerin yoğunluk olarak Alevi olmaları, Koçgiri ayaklanmasının bir "Sünni Kürt" ayaklanması değil, "Alevi Kürt" ayaklanması olarak algılanmasına yol açmıştır. Bu nedenle Sünni Kürtler olayı desteklemeyi gerekli görmezler ve ayaklanma geniş Sünni çevrelere doğru genişlemez. Koçgiri olayına hem Kurmancular, hem de Zazalar katılmışlardır. Fakat yoğunluk Dersim'i katmazsanız Kurmancular'dadır. Sünniler'le Türkler'in katılımı oldukça zayıftır. Dinsel ve dilsel öğeler rol oynasa da, bu öğeler Şeyh Sait olayındaki kadar önem taşımazlar. Bu olayda oldukça zayıf öğelerdir. Hem Sünni hem de Alevi aşiretlerin olayda yer almalarına karşın, Alevi-Sünni ayrılığı sözkonusu edilmiştir ve bu durum olayda bütünleşmeyi engelleyici önemli bir etken olmuştur. Bu etkenlerle ayaklanmanın alanı oldukça sınırlı kalmış, zorlu kış koşullarının da katkısıyla ayaklanma kısa ömürlü olmuştur.

3) Eylemin Önder ve İdeologlarının "Alevilik Motifleri"ni Kullanarak Katılımı Sağlamaya Çalışmaları:

Genel Kürt hareketinin ve Koçgiri olayının ideologlarından Alışir(/Ališer) Efendi Dersim bölgesine geçerek aşiretleri eyleme çağırır. Bu çalışmalarını yaparken Alevilik motiflerine başvurur. Bu yolla Alevi toplumu üzerinde etkili olabileceğini bilmektedir. Birlikteliği kabul eden aşiret başkanlarına; *"bir Zülfikar bir de elma getirtip Hz. Ali'nin Zülfikar'ına ve kesip yedikleri Fatmat'ül Zehra'nın niyazına"* diyerek and içtirir, yani yemin ettirir.⁽⁶⁴⁾ Aynı zamanda bir ozan olan Alışir daha sonraları sözlerinde durmayan Dersimli aşiret başkanlarını

63) Olson (1992), s: 64.

64) Bkz: Nuri Dersimi (1992), s: 128; Nuri Dersimi (1986), s: 112.

şu dizeleriyle eleştirecektir.

Yemin edenler elmaya
Zülfıkarı Murtazaya
Geriden teller çektiler
Biz uymayız eşkıyaya

Dersim aşiret başkanlarının bazıları Koçgiri olayını yürüten Alışan Bey ile Alışır Efendi'ye kendilerini destekleyeceklerine ilişkin söz verirler, ama çoğu bu yeminlerini tutmaz ve cayarlar. Ankara Hükümeti ile ilişki içerisine girerler. Abbasan aşireti başkanlarından Miço Ağa, Ferhatuşağı aşireti başkanı Diyab Ağa, Karabal aşiretinden emekli süvari binbaşı Hasan Hayri Bey, amcaoğlu Ahmet Ramiz Bey milletvekili olarak TBMM'ine katılırlar. Doğu Dersim aşiretleri yansız kalırlar ve Koçgiri eylemine katılmak için Dersim'de birlik sağlanamaz. ⁽⁶⁵⁾

İyi bir propagandist olan Alışır söylemlerinde ve bildiri-lerinde halkın duyarlı olduğu noktalarını yakalayarak, bu yan-larıyla olaya kazandırmaya çalışır. Kendisi "*seyyid*" olmaması-na karşın, gerek Ankara Hükümeti'ne gönderilen telyazılarda, gerekse dağıtılan bildirilerde sürekli "*sadattan/ seyyit*" sanını⁽⁶⁶⁾ ve "*Hilafet Ordusu Genel Müfettişi*" askeri ünvanını kullanır. ⁽⁶⁷⁾

Alışır; "Ehlibeyt" ve Alevilik söylemlerini şiirlerinde sürekli öne çıkararak, Dersim halkını olaya kazandırmaya çalışır. Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi'nde Koçgiri evrakları arasında çıkan şu şiir Alışır'ın olmalıdır.

65) Bkz: Nuri Dersimi(1986), s: 113.

66) Bkz: Nazmi Sevgen- "... Koçgirili Alışır", Tarih Dünyası, Sayı: 9, 15. Ağustos. 1950, s: 380; Belge no: 15.

67) R. Doğan- "...Koçgiri İsyanı", Aydınlik Gazetesi, 11. Aralık. 1993, Dizi no: 6; Belge no: 43.

1300 senedir ehli şehavet
Hem meydandadır hakkı hilafet
Evladiye ettiğim biad
Hakkın bu da hükmü daim

Süleyman namıyla Gungar
Müminlere yapılsın ateşten kafes
Adalet şimşirin takınsın herkes
Söylensin Şevket-i hemşahı Dersim

Yareb lütfet sen bize rahim
Himmet-i evliya her yerde badır
Kâr etmez bize cihan seraser
Ayrılısın meydana merdane Dersim

Yarab lütfeyle bir çarkı döndür
Erkek erenleri her yere götür
Evlad ve afadı hıfz eyle sıtar
Hem kurtarsın Ehl-i beyti Dersim⁽⁶⁸⁾

4) Alevi Aşiretlerini Eyleme Kazandırmaya Yönelik Propaganda Çalışmaları:

Aleviler, "Alevilik etkeni" kullanılarak doğrudan olayın içine çekilmeye çalışılmıştır. Zara'nın Panza köyünden Mısto Kürtler'den oluşan bir çete kurar ve silahlandırır. "*Alevi Türkleri de bu çeteye sokmaya çalışır*". 1920'lerin Temmuz'unda Zara'nın Çulfa Ali köyündeki jandarma karakoluna saldırır ve

68) R. Doğan- "...Koçgiri İsyanı", Aydınlik Gazetesi, 15 Aralık 1993, Dizi no: 10.

bir bakıma Koçgiri Olayı'nı başlatır.⁽⁶⁹⁾ Türk Aleviler'in çekilmesinde kısmen de başarılı olunur. Gerçi Kürt Aziz Bey gibi ileri gelen kimi kişiler Hükümet güçleriyle birlikte hareket etmelerine, askeri birliklere yolgöstericilik etmelerine karşın, bu çabalar sonucunda *"Türkçe konuşan Alevi çevreleri"* Koçgiri eyleminde yerlerini alırlar.⁽⁷⁰⁾ Ališir, Dersim aşiretlerini olaya çekme peşindedir. Çalışmalarını bu noktada yoğunlaştırır. Ališir'le Seyyid Rıza 5 Eylül'de Ovacık'ın Lerenk köyünde birçok aşiretin katıldığı bir toplantı düzenlerler. ATASE Arşivi belgelerine göre amaçlı olarak çevreye, *"devlet Alevileri kırıyor"* söylentisi yayılır. Kürt hareketinin ünlü propagandisti Ališir; *"Aleviler'in tümünü öldürmek için Türk subaylarının cep-lerinde talimat olduğu"*nu belirterek ayaklanmaya yeni içerikler katmak ve daha geniş boyutlara taşımak ister.⁽⁷¹⁾ Amaç, inanç etkeninden yararlanmaktır. Ališir'in bu çabalarına birkaç aşiret dışında pek itibar edilmez. Dersim, Erzincan, Tercan ve Çayırılı yörelerinin Alevi aşiretlerinden yardım umulur. Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa'nın eylem karşısındaki aşırı tutumu ve olayı *"Alevi kırımı"*na dönüştürmesi ayaklanmacılara Alevi-Türk kesimlerin eğilim duymasına ve katılmalarına yol açmıştır. Hatta Nurettin Paşa'nın olayı bastırma yönteminin *"Alevi kırımı"*na dönüşmesi, TBMM'inde Erzincan Milletvekili Emin Bey'in eleştirilerine dahi neden olur. Alevi oldukları için öldürüldükleri ve mallarının yağmalandığı dile getirilir. Nurettin Paşa ile Topal Osman suçlanır.⁽⁷²⁾

Koçgiri olayını inceleyen kurulun raporuna bakılırsa, Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa'nın tutumu da halkın

69) Bkz: Ali Kemali(1992), s: 127; Nuri Dersimi(1992), s: 127; Akgöl(1992), s: 32.

70) Nuri Dersimi(1992), s: 148.

71) Bkz: Akgöl(1992), s: 42; Taş(1997), s: 94, 379, 380; Belge no: 6-10-11.

72) Meclisteki tartışmanın metni için bkz: TBMM Gizli Celse Zabıtları, C: II, s: 269; Gökteş(1991), C: I, s: 44; R. Doğan- "...Koçgiri İsyanı", Aydınlık Gazetesi, 8-9 Aralık 1993, Dizi no: 3-4.

tedirgin olmasına yol açmıştır. Nurettin Paşa'nın 3. Ocak. 1921 tarihli bir telyazısıyla Koçgiri bölgesindeki köylerde yaşayan "*Müslüman olmayan nüfusun mevcudunu*" sorması, buna dayanan Kuruçay kaymakamının bucaklara gönderdiği bildiri-lerine "Aleviler'in zihnini karıştıracak" maddelerin eklenmesi eylem düzenleyicilere olanak vermiş, "*devlet bizi de Ermeniler gibi kıracak*" biçiminde söylentiler yaymalarına yol açmıştır.⁽⁷³⁾ Bu söylentilerle "Alevilik etkeni" öne çıkarılmış ve Aleviler olaya çekilmeye çalışılmıştır. Buna ait çok örnek vardır. Ordu Bildirisi'nde edindiğimiz bilgiye göre; ayaklanmacılar 13. Mart. 1921'de Divriği'nin Hamo bucağındaki Alevi köylerini ayaklanmaya katılmaya zorlamışlardır. Bu tür davranışlarını yörede sürdürürler. Böylece Türk Alevileri'ni ayaklanmaya bulaştırmaya çalışırlar.⁽⁷⁴⁾

Bu olaylarda mezhep etkeni kaçınılmaz olarak rol oynuyor. Sünni Türk ve Kürt köylüleri Koçgiri ayaklanmacılarını "Alevi" niteledikleri için tavır alıyor ve karşı savaş yürütüyorlar. Sünnü Türk köylerinden Yeniköy, Görelis, Babsu, Keşlik, Çukuryurt, Hecelan (Alanyurt) Koçgirililer'e karşı en kötü dönemlerinde katliam yürütürler ve mallarına el korlar. Topal Osman'ın birliklerine özellikle Çukuryurt, Alanyurt ve Yeniköylüler öncülük edip, Alevi Koçgirilileri hedef gösterirler. Bütün bunlar olaylarda mezhep ayrılığının giderek öne çıktığını gösteren kanıtlardır. Daha sonraki yıllarda da "Alevi" Koçgirililer'in bu Sünni köylere karşı öç alma tutumları zaman zaman görülecektir.

73) İnceleme Kurulu'nun raporu için bkz: Taş(1997), s: 104 v. d.; R. Doğan- "...Koçgiri İsyanı", Aydınlik Gazetes, 11. Aralık. 1993, Dizi no: 6.; Belge no: 10-11.

74) Ordu Bildirisi ve verdiği bilgiler için bkz: R. Doğan- "...Koçgiri İsyanı", Aydınlik Gazetes, 17. Aralık. 1993, Dizi no: 12; Belge no: 32.

5) Emperyalizmin Bölgede Yürüttüğü Bölücü Faaliyetler, Buna Karşın Halkın ve Alevi Aşiretlerin Sağduyulu Tutumu:

Emperyalizm durumun farkındadır. Aleviler'le Sünniler arasındaki tarih boyu sürdürülen ayrılığı daha açarak yararlanmak ister. Bu ayrılıklara bir de -o günlerde oldukça geçerli olan- Kürt/ Türk çelişkisini katar. İngiliz yetkililerinden Albay Stokos "Sünniler'le Şiiler (Aleviler) arasındaki karşıtlık"tan yararlanılmasını devletine önerir. Amerikan Merzifon koleji müdürlerinden Haveyet ile White de ayrı ayrı zamanlarda aynı önerilerde bulunmuş bu ayrılıktan doğan durumu "ülkelerinin çıkarına" değerlendirilmesini ve "Türkiye'nin parçalatılması"nı önermişlerdir. ⁽⁷⁵⁾

Türkiye de emperyalizmin bu bölücü ve kendi çıkarına yararlanıcı çabasının farkındadır. Yönetim ve işgalci devletlerin temsilcileri duyarlı bölge halkı tarafından sürekli uyarılmaktadır. İşgalci devlet temsilcilerine protesto telleri yağdırılmaktadır. Dersim ve Erzincan Alevi aşiretleri başkanları, Kürt Şerif Paşa ile Ermeni Bogos Nubar Paşa'nın Paris'te toplanarak Türkiye halkı adına ayrılmaya yönelik projeler üretmelerini ve emperyalist devletlerin kuyruğuna takılmalarını protesto ederler. Bu kişilerin kendilerinin temsilcileri olmadıklarını, Türkiye'yi bölmeye haklarının bulunmadığını, "*Kürtler'in soy ve din olarak Türkler'le aynı ülke içerisinde birleştikleri, yasal kardeş oldukları*"nı, ancak "*halkın tümünün yok edilmesiyle ülkeyi parçalamayı başarabileceklerini*" 22. Şubat. 1920 tarihinde Fransız Yüksek Komiserliği'ne bildirirler. Bu protesto tellerinin altında Dersim, Erzincan ve Koçgiri aşiretlerinden Balabanlı, Başuranlı, Bal, Medanlı, Görçeli, Abbasanlı, Rol, Şadi, Zışanlı

75) Açıklamalar ve belgeler için bkz: Ulubelen(1980), s: 270; Avcıoğlu(1974), C: I, s: 139, 283 v. d.; Baki Öz(1996), s: 43; Taş(1997), s: 383; Belge no: 3-6.

aşiretlerinin başkanlarının imzalarının olması anlamlıdır. 1920'nin Şubat'ında ayrıca Van, Tercan, Erzincan, Hasankale, Elazığ'da da Sevr Barış Konferansı'na sunulmak üzere yöre aşiretlerince Fransız Yüksek Komiserliği'ne telyazılar gönderilir ve *"Kürtler, Türkler'le yasal kardeşirler"* görüşü dile getirilir. Emperyalist devletlerin olguya böyle bakmaları istenir.⁽⁷⁶⁾ Demek ki, bölge halkı üzerlerinde oynanan oyunun bilincindedir. Bu oyuna gelmemek, hangi mezhepten ve soydan olursa olsun tarih boyu birlikte yaşadıkları halkla yine birlikte varlıklarını sürdürmek, bölünmek-parçalanmak istememektedir. Emperyalizmin bölücü ve yıkıcı çalışmalarına karşı sağduyusunu kullanarak direnmektedir. Kürd'ü, Türk'ü ve Alevi'siyle aynı ülkeyi paylaşmak ve birlikte yaşamak istemektedirler. Bunun engeli ise emperyalizmdir. Zaman zaman kendine özgü araçlarını ve yöntemini kullanarak istenilmeyen gelişmelere yol açmaktadır. Koçgiri olayı da bunlardan biridir.

Emperyalizmin bölgedeki yıkıcı ve bölücü çalışmaları duyarlı yetkililerin, aydınların ve ileri gelenlerin sürekli dikkatini çekmiş, yönetim uyarılmış, önlemler alınması istenmiştir. Meslis'e önergeler verilmiştir. Dönemin Erzincan mebusu Dersimli Abbasuşağı aşireti başkanı Seyyit Ali Efendi'nin oğlu Mir Hüseyin Efendi'nin (Hüseyin Aksu) TBMM Başkanlığı'na bölgesindeki bu yıkıcı faaliyetlere ve aşiretler üzerinde oynanan oyunlara ilişkin verdiği 9. Mayıs. 1920 tarihli önerge, Koçgiri olayına giden süreci aydınlatması bakımından önemlidir. Emperyalist güçler bölgede halk içerisinde olan çelişkileri öne çıkarıcı biçimde çalışmaktadırlar. Erzincan mebusu Hüseyin Bey Erzincan, Hozat ve Kızılkilise'ye Meclis'ten inceleme kurullarının gönderilmesini ister. Bunun, *"geç kalınmaması gereken bir zorunluluk olduğunu"* belirtir. Bu önlemler zamanında alınmazsa; *"Anadolu ve özellikle Kürdistan'da*

76) Aşiretlerin Fransız yetkililerine çektikleri protesto telleri için bkz: Hasan Yıldız(1991), s: 81 v. d., 185 v. d.; Belge no: 1.

ayrılık yaratmaya milyonlarca lira harcayarak çalışmakta olan İngilizler'in kötü isteklerine kavuşmaları kolaylaşacaktır". (77) demektedir. Hüseyin Bey'in önergesi 11 Mayıs günkü oturumda gündeme alınarak görüşülür.

Pötürge'den ve Dersim'in İzoli aşiretinden Meclis'e bağlılık telyazıları çekilir. Telyazıların metinleri 19. 10. 1920 günkü Meclis oturumunda okunur. (78)

Aşiretlerin Alevi oluşları nedeniyle Alevilik ögesinden yararlanılmak istenmiş ve tüm Kürt, Türk ve Zaza Alevileri olaya çekilmeye çalışılmışsa da, başarılı olunamamıştır. Alevi ve Türk aşiretleri çoğunluk olaya soğuk bakmış ve katılmamışlardır. Alevilik ögesi pek etkin olmamıştır. Çünkü olay bir Alevi hareketi değil, bir Kürtlük görünümlü harekettir. Doğrudan doğruya ayrılma ve ayrı bir Kürt devleti amaçlamaktadır. Aleviler ise kendilerini Türk ögesi içerisinde görmekte ve verilecek Milli Mücadele ile inanç olarak karşı oldukları Sünni İslamın temsilciliği olan Halife-Padişahlık düzeninin yıkılacağına ummaktadırlar. Bu nedenle; -çeşitli çelişkiler taşısa ve zaman zaman çelişkilere düşse de- Milli Mücadele'nin içerisinde yer almış ve Koçgiri Olayı gibi bir dar bölge olayına katılmamış, devlete en zor günlerinde ters düşmek istenmemiş, yeni devletin oluşumunda ve yapılanmasında doğrudan görev üstlenmişlerdir. Bu nedenle olacak ki, Dersim aşiretleri olaya pek ilgi dumdıkları gibi Erzincan, Tercan ve Çayırli aşiretleri de kendilerine gelen destekleme önerilerini tümüyle reddetmiş, dahası bu eylemi engelleme yoluna gitmişlerdir.

Balaban aşireti başkanı Paşa Ağa (Gerçek adı Hüseyin'dir.) Ankara Hükümeti'ni destekler. Koçgirililer'in bölgeye sızmasını engeller. Diğer Balaban aşiret başkanlarından ve

77) Önergenin metni için bkz: TBMM Zabıt Ceridesi, C: I, s: 265; Mahmut Goloğlu- Üçüncü Meşrutiyet (1920), Ank. 1970, s: 190; Belge no: 2.

78) TBMM Zabıt Cerideleri, C: V, s: 83 v. d.

Sansa deresinde küçük bir müfrezenin başında olan Mehmet Ağa (kaynaklarda Muhsin Ağa olarak geçiyorsa da yanlış yazılmış olmalıdır.) Mutu ve Sansa yöresinde Fırat köprülerini tutarak Haydar Bey'in Dersim'e geçmesini ve Dersim aşiretleriyle bağ kurmasını önler. Çayırılı yöresinin büyük aşiretlerinden Kureyş aşireti de Haydar Bey'e engel olurlar. Kureyş aşiretinin başkanlarından Boybeyi Ağa ile kardeşi Paşa Ağa Karataş köyüne kadar gelmiş olan Haydar Bey güçlerinin Tercan'a inmesine izin vermez ve geri çekilmesini sağlarlar. Böylece Haydar Bey, Tercan yolu ile de Dersim'e geçemez. Geri dönmek zorunda kalır. Sipikor dağına doğru çekilir. Jandarma ve Kureyş aşireti birlikleriyle çarpışması sonucu yitik verir ve güçleri çözülür. ⁽⁷⁹⁾

Bu veriler gösteriyor ki, olay bir Alevi olayı niteliği alamamıştır. Bu biçime dönüştürülmek istenmişse de, başarılı olunamamıştır. "Alevilik etkeni" zaman zaman öne çıkarılmaya çalışılmışsa da, siyasal bir zorlamadır. Alevi halkın katılımını sağlamaya yönelik bir taktik ve strateji denemesidir. Zaten amaç; Alevilik değil, Kürtlük'tür. Olay, bir Kürt ve Kürt bağımsızlığı olayı olarak başlamış ve sonuçlanmıştır.

79) Bkz: Ertuna(1974), s: 277; Nuri Dersimi(1992), s: 154; Şahin(1987), s: 469. Ayrıca, Kureyş ve Balaban aşiretine ilişkin bilgileri bu ağaların oğul ve torunlarından ve bunları yakından tanıyan kişilerden edindik.

-IV-

KOÇGİRİ OLAYI VE KÜRTLÜK ETKENİ

1) M. Kemal ve Milli Mücadeleciler'in Kürt Sorununa Bakışı:

Şunu peşinen söyleyelim: Atatürk Türkiye'nin bütünlüğünü, bölünmezliğini, ulusal birliğini düşünen ve ona göre siyaset yürüten biridir. Koşullar gereği kimi taktikler geliştirerek -bugün kimi kesimleri umutlandıran ve zorlama saptamalara götüren- söylemlerde bulunmuşsa da, bunlar O'nun genel siyaseti değildir ve sonuç açısından bir önem taşımamaktadır. Genel kanısı ve ülke için tüm uygulamaları bütünlüğü kurma doğrultusunda olmuştur.

Atatürk ve merkezi siyasette etkin olanlar Milli Mücadele'nin başından sonuna dek ve Cumhuriyet döneminde "Kürt- Türk kardeşliği", bu ve buna benzer etnik kesimlerin ülke topraklarının "gerçek sahibi" olduklarını vurgulamışlardır. Türkiye'nin, bu kesimlerin tümünün ortak ülkesi olduğunu iç politikalarının temeli olarak almış, Milli Mücadele'yi ve Cumhuriyet dönemi devrimlerini bu anlayış üzerinde yapılandırmışlardır. Bu yolla emperyalizmin Türkiye'yi bölme çabalarını kırmak ve Milli Mücadele için topyekün birlikteliği sağlamak düşünülmüştür. Bunda da başarılı olmuşlardır.

a- Atatürk'ün Konuşmalarında Türk-Kürt Birlikteliği Politikası:

Şimdi Atatürk ve mücadelenin merkezinde yer alan ve devletin politikasına yön veren kişilerin bu alandaki görüşlerine daha yakından bakalım: M. Kemal, Kürdistan kurma işinin İngilizler yoluyla yürütüldüğüne dikkatleri çekerek 18. Haziran. 1919'da bu çalışmaların etkisiz kılındığını "Kürtler'le Türkler'in birleştiğini" belirtir.⁽⁸⁰⁾ 21. Ağustos 1919'da gönderdiği bir şifresinde; Erzincan ve Sivas gibi yörelerde Ermenilik'in "hayal" olduğunu, I. Dünya Savaşı'ndan önce bile halkın çoğunluğunun Türk, geriye kalanınınsa "Zaza denilen Kürtler'den ve pek azının da Ermeniler'den oluştuğunu" belirtir.⁽⁸¹⁾ 15. Eylül. 1919'da Hacı Kaya ve Şatzade Mustafa Ağa gibi Doğulu ağalara çektiği telinde "Türk ve Kürt'ün birbirinden ayrılmaz öz kardeş" olduklarını ve bu biçimde yaşamlarını sürdüreceklerini söyler.⁽⁸²⁾ 28. Aralık. 1919'da devlet için ulusal bir sınırın kabul edildiğini, bu sınırların ordu tarafından silahla savunulduğunu, "Türk ve Kürt öğelerinin oturduğu" bu kısımların vatan olarak kabul edildiğini açıklar.⁽⁸³⁾ 20. Nisan. 1920'de yaptığı açıklamalarda ülkede birden çok İslam ögesi bulunsada bunların "tek ulus/ millet" sayıldıkları, Türkiye'nin bu "kardeş milletlerin ulusal sınırı" olduğu, "İslam öğelerinin her birinin kendisine özgü olan çevresine, adetlerine, ırkına ait olan ayrıcalıkları bütün içtenlikle kabul edildiği ve onandığı", bu "ayrıntılara girmenin" şimdilik "zamansız olduğu"nu, ileride ulusal bağımsızlık sorunumuzun

80) Atatürk'ün Kürt sorununa bakışı için konuşma, belge ve Meclis tutanaklarından oluşan bir derleme için bkz: "Atatürk ve Kürt Sorunu", Saçak Dergisi, Sayı:39, Nisan 1987, s: 12-22 arası. Ayrıca buna ilişkin belge için bkz: M. Kemal Atatürk- Nutuk, C: III, s: 910 (Vesika: 19).

81) M. Kemal Atatürk- Söylev(Nutuk), Türk Dil Kurumu Yay. Ank. 1966 , C: I, s: 72.

82) M. Kemal Atatürk- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri(ASD) (Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (ATTB), Ank. 1991, C: IV, s: 71.

83) ASD, C: II, s: 12.

çözülmesinden sonra -ki o sıralar acil sorun bağımsızlık sorunudur- bunların "kardeşler arasında çözüleceği"ni belirtmiştir.⁽⁸⁴⁾ 1. Mayıs. 1920'de Kerkük'ün kuzeyinde Türk olduğu gibi Kürt topluluklarının da olduğunu belirtir. Bütün İslam ögelerinin "vatandaş" olduklarını, diğerlerine karşı "saygılı oldukları"nı, birbirlerinin her türlü "hukukuna", "ırksal, toplumsal, coğrafi haklarına saygılı olacakları"nı, "çıkarlarının ortak" olduğunu söyler ve oluşturulmaya çalışılan birliğin, birlikteliğin "yalnız Türk değil, yalnız Çerkez değil, hepsinden karışmış bir İslam ögesi" olduğunu açıklar.⁽⁸⁵⁾ Atatürk 3. Temmuz. 1920'de; Suriye, Irak ve Ermenistan gibi komşu ülkelerdeki halkların ulusal bağımsızlıkları esasını kabul ettiğini açıklar. Kürtler'inse ulusal sınır olarak belirtilen sınır içerisinde yer aldıklarını ve ülke halkı olduklarını belirtir. Ülkedeki çeşitli İslam ögelerinin birbirlerinin haklarına saygılı "öz kardeşler" olduklarına dikkatleri çeker. Ulusal sınırlar içerisinde yer alan "Kürt, Türk, Laz, Çerkez gibi bütün İslam ögelerinin çıkarlarının ortak olduğu"na, devletinse bunu yerine getirmeye çalıştığına değinir. ⁽⁸⁶⁾ 16. Ekim. 1921'de Kürtler'le Türkler'in ülke için "kader birliği" ettiklerini söyler. ⁽⁸⁷⁾ 1. Mart. 1922'de Kürtler'le Türkler arasında "içeride karşılıklı saygı", dışarıya karşı ise "sürekli birlik ve dayanışma içinde olmanın gerekliliğini" bir zorunluluk olarak gördüğünü açıklar.⁽⁸⁸⁾ Atatürk Ocak 1923'de Eskişehir ve İzmit konuşmalarında; İngilizler'in Musul'da bir Kürt hükümeti kurma çalışmalarının "içimizdeki Kürtler'i de etkileyebileceği" endişesini taşıdığını belirtir. "Bu yurdu yalnız Ermeniler istemiyorlar, Keldaniler, Asuriler, daha bilmem kimler bu hevese düştüler. Eğer bunların hepsine birer yurd vermeye

84) ASD, C: I, s: 30.

85) ASD, C: I, s: 73 v. d.

86) TBMM Gizli Celse Zabıtları, C: I, s: 73.

87) TBMM Gizli Celse Zabıtları, C: II, s: 355.

88) ASD, C: I, s: 221 v. d.

kalkarsak bizim elimizde yurd kalmaz" der ve birlikteliği bölge halkının yaşaması için zorunluluk görür. ⁽⁸⁹⁾

b- Resmi Belgelerde Atatürk'ün Türk-Kürt Birlikteliği Politikası:

Kongre kararları, resmi bildiriler ve anayasal belgelerde de Atatürk'ün bu "ulusal birlik ve ülke bütünlüğü" anlayışı işlenir. Atatürk, Türkiye toprakları üzerindeki etnik kesimlerin birlikteliğine biraz da ülküsel bakar. Hepsini ortak bir noktada toplamak ve Türkiye toprakları üzerinde bir ulus-devlet yaratma amacındadır. 17. Haziran 1919'da Amasya'dan 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği şifresinde; "ben Kürtler'i ve bütün halkı bir tek nokta etrafında birleştirmek ve bunu dünyaya <Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti> aracılığıyla göstermek karar ve çabasındayım. Esasen ulusal vicdandan doğan bu kadar güç düşünemiyorum" der.⁽⁹⁰⁾ Bu etnikleri kucaklayan bir bağımsızlığı sağlamanın ve bu temele dayanan bir ulusal devletin kurulmasını; "dinsel ve tarihsel kutsal bir görev" olarak gördüklerini, "Erzurum Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti"nin bir bildirisiyle doğu bölgesini "kan, din ve tarih kardeşi olan Kürt ve Türk'ün namus ve yurtseverliğine" bırakacağını 30. Mayıs. 1919'da açıklar.⁽⁹¹⁾ 17. Haziran. 1919'da "Vilayeti Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti" Erzurum şubesinin kongre raporunda doğu illerinin çoğunluğunu oluşturan Kürtler'le Türkler'den oluşan ve "birleşmiş bir millet" olan İslam çoğunluğun sürekli bu bölgede yaşayacakları

89) Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit konuşmasından. Bkz: İsmail Arar (Haz.)- Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı, Cumhuriyet Yay. İst. 1997, s: 43; M: Kemal- Atatürk'ün Eskişehir- İzmit Konuşmaları, Kaynak Yay. İst. 1993, s: 46.

90) ASD (ATTB), C: IV, s: 37.

91) Kazım Karabekir- İstiklal Harbimiz, s: 42.

vurgulanır.⁽⁹²⁾ 10-23. Temmuz. 1919'da yapılan Erzurum Kongresi'nin kararlarında da aynı görüşler yer alır. Doğu Anadolu'da yaşayan bütün İslam öğelerinin birbirlerinin haklarını gözeten, "ırksal, toplumsal ve çevresel koşullarına saygılı özkardeşler" oldukları kabul edilir.⁽⁹³⁾ 22. Ekim. 1919 tarihli Amasya Protokolü'nde Türkiye'nin sınırı "Türk ve Kürtler'in oturduğu toprakları kapsar" ve yabancıların Kürtler'i "bağımsızlığa" kışkırtmaları çalışmaları karşısında Kürtler'in uyanık olmaları istenir.⁽⁹⁴⁾ 11. Eylül. 1919 tarihli Sivas Kongresi'nde kurulan "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti"nin tüzüğü'nün ve bildirisinin birinci maddesinde aynı kararlar yer alır ve *"30. Ekim. 1918 sınırı içinde kalan, her noktasında çoğunluğu İslamların oluşturduğu Osmanlı ülkeleri diğerinden ve Osmanlı topluluğundan parçalanması ve ayrılması olanaksız bir bütündür. Bütün İslam öğeleri diğerlerine karşı karşılıklı saygı ve özveri duygusu ile doldurulmuş, ırksal duruma, toplumsal ve çevresel koşullara saygılı özkardeşirler"* denir.⁽⁹⁵⁾

c- Milli Mücadele Önderlerinin Türk-Kürt Birlikteliği Politikaları:

Bu yaklaşım, Atatürk ve Milli Mücadele önderlerinin ortak yaklaşımıdır. Yani ortakça yürütülen politikadır. İsmet Paşa bu politikanın en belirgin örneğini Lozan görüşmeleri sırasında verir. İnönü'nün Lozan'da Türkiye adına okuduğu bildiride; Kürt ve Türk birlikteliğine ve varolan hükümeti Kürt ve Türkler'in birlikte oluşturdukları hükümet olduğuna değinir. Musul Kürtleri ve diğer Kürtler için sürekli yinelenen "yalancı

92) Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, Ank. 1946, s: 151 v. d.

93) Cevat Dursunoğlu, s: 160.

94) Amasya Mülakatı 2. Tutanağı, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 13.

95) Doç. Server Tanilli- Anayasalar ve Siyasal Belgeler, İst. 1976, s: 57.

özerkliğin" kendilerine pek çekici gelmediğini vurgular. Şunu savunur: " Yüzyıllardır bu iki halk soy, inanç, özlem ve töre bakımından olduğu kadar, gelenek ve görenek bakımından da ortak bağlarla birleşmiş olarak tam bir uyum içinde yaşamaktadırlar. Kürtler'in kendi istekleriyle Türk yönetimi altına geçtiklerini ve kaderlerini Türkiye'nin kaderine bağladıklarını tarih göstermektedir. TBMM Hükümeti, Türkler'in olduğu kadar Kürtler'in de hükümetidir. Kürtler'in gerçek ve yasal(meşru) temsilcileri Millet Meclisi'ne girmiştir ve Türkler'in temsilcileriyle aynı ölçüde ülkemiz hükümetine ve yönetimine katılmaktadırlar".⁽⁹⁶⁾

İsmet İnönü daha sonraki yıllarında da bu siyasetini yürütür ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk-Kürt birlikteliğinin ve emperyalizme karşı bilinçli tutumunun ürünü olduğunu vurgular. 31. Mart. 1969 tarihli Ulus gazetesinde çıkan yazısı bunun en güzel kanıtıdır. Şunu söylüyor: "...Kürtler genel olarak Türk camiasında bulundular ve ülke birliğini korumak, ulusal hükümeti güçlü kılmak için istekle yardımcı oldular...Sevr müdahalesi ile Kürtler, Türkler gibi vatani tehlikeye maruz gördüler.(...) Milli Mücadele'nin yürütülmesinde canla başla birliktelik gösterdiler. Lozan müdahalesi yapılırken de, Kürtler vatansever olarak Türkler'le birlikte bulunmuşlardır. Kürtler, Ermeniler gibi Lozan'a gelip bize başvurmadılar. Hatta biz Lozan'daki konuşmalarımızda, <biz Türkler ve Kürtler> diye bir ulus olarak savunduk ve kabul ettirdik..."⁽⁹⁷⁾

96) Seha L. Meray (Çev).- Lozan Barış Konferansı (Tutanaklar ve Belgeler), Ank. Ün. Siy. Bil. Fakültesi Yay. Ank. 1969, Takım:I, Cilt: 1, Kitap: 1, s: 347 v. d.

97) Yazının metni için bkz: Saçak Dergisi, Sayı: 39, Nisan 1987, s: 15 v. d.

d- Milletvekillerinin Meclis Görüşmelerine Yansıyan Türk-Kürt Birlikteliği Politikaları:

Meclis görüşmelerinde mebuslar da çeşitli nedenlerle düşüncelerini açıklarken Kürt-Türk birlikteliğinden ve bu ülkenin bu etnik ögelere aitliğinden söz ederler. Demek ki dönemin genel politikası emperyalizm karşısında Kürt ve Türkler'in birlikte savaşmaları, bağımsızlıklarını ve ülkelerini yeniden birlikte kazanmaları, yeni Türkiye'yi bu topraklar üzerinde birlikte kurmalarıdır. Yeni Türkiye'nin temelleri Kürt-Türk birlikteliği üzerine atılmıştır. Bu anlayışa ilişkin örnekleri çoğaltmak olası. Biz Meclis tutanaklarını tarayıp bir kaçını vererek yetineceğiz. Dersim milletvekili Hasan Hayri Bey Koçgiri olayları görüşülürken 3. Ekim. 1921 günkü oturumda şu birlikteliği savunur. *"...Fransızlar'la İngilizler bir takım kışkırtmalar yapıyorlar. Kürdistan'a bir biçim verilmelidir, böyle olmalıdır diyorlar. Bunlar sadece, Kürtler'i Türkler'den ayırmak ve ikisini de boğmaktır. Başka bir düşünce değildir. Bugün Kürt Türk'ten ayrılrsa çok kötü olur".* ⁽⁹⁸⁾ Kendinin bir "Kürdistan mebusu" olduğunu söyleyen Siverek milletvekili Lütfü Bey 22. Temmuz. 1922'deki Meclis konuşmasında Kürdistan halkının "ihaneti, ayaklanmayı aklına getirmedeği"ni söyler. Fransızları Urfa'da yenen "ayaklanmacı görülen" Kürt askerleri olduğunu belirtir. Burası, "Kürt aşiretleri yoluyla" düşmandan kurtarılmıştır demektedir. ⁽⁹⁹⁾ "Vekiller Heyeti Başkanı" Hüseyin Rauf (Orbay) Bey 25. Aralık 1922 tarihli Meclis konuşmasında emperyalizmin başını çeken İngilizler'in Türk ve Kürtler'i ortadan kaldırabilmek için yaptıkları girişimler; *"bu iki üstün (necip) milletin birliği karşısında iflas etmiştir. Her türlü fesatları din kardeşi, kan kardeşi, emel kardeşi olan insanların karşısında*

98) TBMM Gizli Celse Zabıtları, C: II, s: 253. Belge no: 41.

99) TBMM Gizli Celse Zabıtları, C: III, s: 564 v. d.

erimiştir" der.⁽¹⁰⁰⁾ Rauf Bey ayrıca 4. Ocak. 1923 tarihli açıklamasında Musul'da Türkler'le Kürtler'in oturduğunu, buranın "Türkiye halkının en yiğit evlatları olan Türkler ve Kürtler'in yaşadığı bir ilimiz" olduğunu söyler.⁽¹⁰¹⁾ Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey 4. Ocak. 1923 günkü oturumda Lozan kurulunun "Türk ve Kürtler'in hepsini birden temsil ettiğini" söyler.⁽¹⁰²⁾ Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey de 25. Ocak 1923 günkü meclis konuşmasında Lozan delegelerinin, "iki kardeş olan Türkler ile Kürtler'in temsilcileri" olduklarını⁽¹⁰³⁾ dile getirir ve emperyalizme mesaj gönderirler. Muş milletvekili Hacı İlyas Sami Bey 25. Ocak. 1923'deki Meclis konuşmasında İngiltere'ye iki şeyin hatırlatılmasını isteyerek mesajını verir. Birincisi doğu illerini Kazım Karabekir Paşa'nın komutasındaki "temiz Kürt soyu ve Kürt ulusu" kurtarmıştır. İkincisi Yunan'ı kaçınılmaz sonu olan "felaket çukuru"na gömerken dökülen kanların yine "Türk ve Kürt kanı" olduğudur. Bu nedenle, bu iki özverililiği yapan ve kendi çıkarını Türkiye'nin kurtuluşunda bulan "Kürtler, mutluluğu da Türk'le Kürt'ün birliğinde bilirler" demektedir.⁽¹⁰⁴⁾ Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey 16. Mart. 1923 tarihli Meclis oturumunda bir "Kürt kökenli milletvekili olarak kurtuluşun Kürtler'le Türkler'in yeni Türkiye'yi birlikte kurmalarında geçtiğini, aksi durumda sonucun iki kesim için de bir felaket olacağını savunarak uyarılarda bulunur ve şunu söyler: *"...Ben Kürd'üm. Fakat Türkiye'nin yükselmesini, Türkiye'nin onurunu, Türkiye'nin gelişmesini dileyen Kürtlerdenim.(...) Türkler, Kürtler'le işbirliği yaparak yaşamazlarsa ikisi için sonuç yoktur.(...) Kürt'ün birliği, Kürt'ün uyumluluğu, Kürt'ün iki parçaya ayrılmasında değil, tek parça biçiminde*

100) TBMM Gizli Celse Zabıtları, C: III, s: 1153.

101) TBMM Gizli Celse Zabıtları , C: IV, s: 86; Mahmut Goloğlu- Türkiye Cumhuriyeti, s: 34.

102) Mahmut Goloğlu- Türkiye Cumhuriyeti, s: 38.

103) Mahmut Goloğlu- Türkiye Cumhuriyeti, s: 77.

104) Mahmut Goloğlu- Türkiye Cumhuriyeti, s: 75 v. d.

yönetilmesindedir.(...) İngiliz orada bir çıban çıkarmış, o çıbanla Kürdistan'ı kirletecekler. Buna engel olunuz".⁽¹⁰⁵⁾ Van milletvekili Haydar Bey de aynı günkü konuşmasında İngiliz etkine dikkatleri çeker, bölücülükleri üzerinde durur. Ortak, birlikte ve "ayrılmaz iki kardeş gibi yaşadığımız" Kürtler'le Türkler'in arasına "siyasi rekabet" sokulmaya çalışıldığını vurgular ve bu oyuna gelinmemesini ister.⁽¹⁰⁶⁾ Urfa milletvekili ünlü edebiyatçı Yahya Kemal (Beyatlı) Bey 23. Ağustos. 1923'deki Meclis konuşmasında güney sınırimızın dışında kalan topraklarda Türk, Türkmen ve Kürt bayraklarının birlikte dalgalandığını, bu "ülkümüzü hiçbir şeyin durduramayacağını" belirtir.⁽¹⁰⁷⁾ Çorum milletvekili Dr. Mustafa Bey, 22. Eylül. 1923 tarihli Meclis oturumunda "Türkiyelilik" kavramını ileri sürer. Türkiye'de yaşayan herkesin bu kavramla anlatılabileceğini önerir.⁽¹⁰⁸⁾ Milli Savunma Bakanı Nazım Paşa 24. Eylül 1923 tarihli Meclis konuşmasında "Türkiyelilik" kavramına dikkatleri çekmeye çalışır.⁽¹⁰⁹⁾ "Vekiller Heyeti Başkanı" Hüseyin Rauf (Orbay) Bey 8. Aralık. 1923 tarihinde Türkler'le Kürtler'in "birlikte yaşayacakları"nı, "ulusal sınırları"na sahip çıkacaklarını ve onurlarını dünyaya göstereceklerini söyler.⁽¹¹⁰⁾

Bu verilerin tümü gözönüne alındığında genel ve net bir tablo ortaya çıkıyor: Ulusal sınırlar içerisinde İslam topluluklarının, özellikle Kürtler'le Türkler'in birlikte olmaları, emperyalizm karşısında varlıklarını koruyabilmeleri, geleceğin Türkiyesi'ni birlikte kurmaları yaşamanın bir gereği olarak görülmüş ve bu kanı yönetim çevrelerinin genel siyaseti olmuştur. Bunun dışındaki çıkışlar zayıf kalmış ve tehlikeli görülmüştür. Koşullar gereği büyümelerine de izin verilmemiştir.

105) TBMM Gizli Celse Zabıtlar, C: IV, s: 163.

106) TBMM Gizli Celse Zabıtları, C: IV, s: 177- 180 arası.

107) Mahmut Goloğlu- Türkiye Cumhuriyeti, s: 256.

108) TBMM Gizli Celse Zabıtları C: IV, s: 270.

109) TBMM Gizli Celse Zabıtları , C:IV, s: 309.

110) Saçak Dergisi, Sayı: 39, Nisan 1987, s: 21.

e- Kürtler'e Özerklik Sorunu ve M. Kemal:

Kemalistler'in Kürt sorununa çözümü bellidir. Bölünmez, parçalanmaz bir Türkiye düşünülmektedir. Sivas Kongresi delegelerinden 3. Kolordu Komutanı Refet (Bele) Bey Suriye'nin Fransız Yüksek Komiseri Georges Picot'la 8. Ekim. 1919'da Konya'da görüşmüş, "Kürt devleti" planına M. Kemal'in karşı olduğunu resmi ağızdan açıklamıştır. ⁽¹¹¹⁾

Kürtler, Kürdistan'ı oluşturma çalışmalarının başını çeken ve dış destekçisi olarak görülen İngilizler'i yeterince ciddiye almamakta ve güvenmemektedirler. Mutlaka bir oyuna getirilecekleri ön yargısıyla hareket ederler. Bu kuşku Kürt-İngiliz dayanışması ve ortaklığının yer yer kesintiye uğramasına neden olur. İngilizler "*Otonom Kürdistan*" düşünülmektedirler. Ayrıca bölge Hristiyanlaştırma olayıyla karşı karşıyadır. Bu iki neden Kürtler'i yer yer İngiltere'ye karşı düşürmüştür. ⁽¹¹²⁾ Osmanlı yönetiminin Kürt hareketlerine karşı geliştirdiği önlemlere ve engellemelere İngiltere karşı çıkmamış, dahası göz yummuştur. İngiltere'nin bu ikili tutumu Sevr Antlaşması'nda da kendini gösterir. Denebilir ki; Kürdistan toprakları Lozan Antlaşması'yla değil, gerçekte Sevr Antlaşması ile bölünmüştür. Lozan, sadece bu bölünmüşlüğü onaylamıştır. Sevr Antlaşması içerisinde yer alan Kürt devleti kurulması ilkesi, ciddi değildir. Kürtler için daha çok oyalayıcı bir rol oynar. M. Kemal ve Irak yönetimine karşı ise tehdit edici bir öge olarak İngiltere tarafından kullanılır. ⁽¹¹³⁾ Kısaca emperyalizmin ne Kürtler'e ne de Ermeniler'e verdiği sözlerin hiçbirisi ciddi değildir. Bu durum

111) Yıldız(1991), s: 75.

112) Yıldız(1991), s: 78.

113) Yıldız(1991), s: 81.

gerek İngiliz, gerekse Fransız belgelerinde görülmektedir. ⁽¹¹⁴⁾

1919'ların toplumsal ve siyasal çehresi bütün etnikleri ve kesimleri çelişkiye düşürdüğü gibi, Kürtleri de çelişen davranışlara itmiştir. Bir bölümü doğrudan Milli Mücadele içinde yer alırken, Osmanlı Senotosu (Ayan Meclisi) Başkanı Seyyit Abdülkadir gibi özerkçi/ otonomcu Kürt liderleri Kemalist harekete sempatiyle bakmışlar, ancak Kürtler'in hakları konusunda ısrarcı olmuşlardır. Botan bölgesinin güçlü bir feodal ailesi olan Bedirhaniler gibi bağımsızlıkçı Kürt feodal çevreleri ise Kemalist harekete karşı durmuşlar, ama İngiliz siyasetine de kuşkuyla yaklaşmışlardır. İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi Başkanı Kürt Mustafa Paşa, Serbesti Gazetesi yönetmenlerinden Mevlanazade Rıfat, Damat Ferit'in Denizcilik Bakanı Hamdi, bölgedeki aşiret başkanlarından Ahmet Taha gibi birçok etkili kimse İngiliz egemenliğinin kurulması için çalışırlar. Bunlar toplam 27 önemli kişidir. Fransız belgelerinde bunların İngilizler tarafından elde edildiği, İngiliz belgelerinde ise bu kişilerle Yunanlılar'ın ilişki kurarak M. Kemal'e karşı kullanılmak istendikleri yer almaktadır. Tüm bu çelişik durumlar içerisinde ortaya çıkan Ermeni-Kürt çelişkisi, Kürtler'in Sevr'den fazla umutlanmasını önlemiştir. Bu nedenle Kürt çevreleri zaman zaman başka arayışlara yönelmişlerdir. Kemalist harekete katılma bu nedenle ihmal edilmemiştir. Erzurum Kongresi'ne katılan 54-56 delegenin 22'si Kürt delegesidir. İstanbul yönetiminin valilerinin engellediği 10 delegeyi de sayarsak Erzurum Kongresi 32 Kürt delegesiyle temsil edilmiştir. İlk Meclise ise 72 Kürt milletvekili katılmıştır. ⁽¹¹⁵⁾

1920'lerin tarihsel ortamı Kürt-Türk kardeşliğini ve birlikteliğini zorunlu kılmıştır. Bu kardeşlik rüzgarı Anadolu'yu baştan başa heyecanlandırmış ve Kemalist hareketin toparlan-

114) Yıldız(1991), s: 28.

115) Yıldız(1991), s: 24 v. d., 28, 33; Şimşir(1979), C: III, s: 323 v. d.; Olson(1992), s: 70.

masına neden olmuştur. M. Kemal Amasya'dayken Edirne'deki I. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'ya gönderdiği telyazısında "Türk ve Kürtler'in birleştiğini" bir müjde olarak verir. "Türk-Kürt birliği" sloganı her yerde atılır. Bu haberler toplumda direnişin, toparlanışın dinamiği olur.

Kürtler, Kemalist hareket içerisinde yer alırlar, ama blok halinde bir siyasal önderlikten yoksundurlar. Hem Türkler Kürtler'in geleceğinden, hem de Kürtler kendi geleceklerinden esaslı biçimde endişelenmektedirler. Bu endişelere neden olacak çok iç ve dış neden vardır. Bu "kardeşlik" nereye varacak ve bu "kardeşlik" sloganı nereye kadar etkin olacaktır? Kemalist kurmaylar bu soruya yanıt aramaktadırlar. Sıkışıldığı zaman "kardeşlik" sloganına baş vurulur. "Kürtler'e özerklik verileceği" söylentileriyle, "Türk-Kürt kardeşliği"nin ömrü uzatılmaya çalışılır.

Daha sonraki yıllarda ayaklanan ve yeni Türkiye'nin yönetimine ters düşen Bitlis milletvekili Yusuf Ziya, Dersim milletvekili Hasan Hayri, Hamidiye alayları eski komutanlarından Cıbranlı Halit, İhsan Nuri Paşa gibileri Milli Mücadele'de her iki halkın kardeşliği ve kurtuluşu için yer almışlardır. Müslüman halklar için bir özgürlük havası esmiştir. Kongrelerde, Meclis'te, kamuoyunda Kürt yetkililer ve ileri gelenler kadar Türk yetkililer de Kürt-Türk halklarının birliğinden, kardeşliğinden söz etmelerine karşın, bu sözler yazılı birer belge veya sözleşme haline getirilmemiştir. Bu, siyasal deneyimsizliğin bir sonucu olmalıdır.

Osmanlı devlet aygıtı içinden gelen ve devletin işleyişini çok iyi tanıyan M. Kemal ve devrim kadrosu, Kürtler'e ilişkin tavırlarında bilinçli bir siyasal çizgi izlemişlerdir. Kürt yardımına gereksinim duyulduğu tehlikeli dönemde bile, Kürt desteğini kendi hareketi içine katmayı temel ilke edinmişlerdir. "Türkiyelik" ve "Türk ulusallığı" öne çıkarılmış, Hristiyan tehlikesine karşın, "Müslüman halkın birlikteliği"nden söz

edilmiştir. Türk ulusalcılığı tüm Müslüman kesimleri kapsar biçimde Milli Misak içinde resmi ideoloji durumuna getirilmiştir.

Bu verilerden yola çıkan araştırmacı Hasan Yıldız Kürtler'in böyle bir olanağı ele geçirdiklerine tarihin "evet" dediği kanısındadır. Koçgiri ayaklanmasının da bu olanaklardan biri olduğunu söylemektedir.⁽¹¹⁶⁾ Bense ne tarihsel verilerin buna "evet" dediği, ne de Koçgiri ayaklanmasıyla Kürtler'in böyle bir "ayrı devlet olma" fırsatı yakaladıkları kanısındayım. Kısaca nedeni; Kürtler tek blok biçiminde değiller bu dönem. Önderlik de ellerinde değil. Aşiret düzeni üzerine kurulu feodal bir yapıları var. Feodal yapıları ve aşiret ağalarının aşiret yapısının çözülmesini aleyhlerinde görmeleri ve aşiret bölünmüşlüğünden yararlanmaları, uluslaşmanın karşısında temel bir engel olmaları Kürtler'e ulusal devlet kurmaları konusunda tarihsel olanağı vermemektedir. O yapılarından bugün dahi büyük bir şey yitirmemişlerdir.

Koçgiri olayı üzerine Meclis; Safvet Bey'in başkanlığında Yusuf İzzet Paşa, Ragıp Bey ve Hakkı Hamit Bey'lerden oluşan bir inceleme kurulunu Ekim 1921'de bölgeye göndererek Koçgiri olayının nedenlerini araştırır. Kurul; İran ve Irak'taki Kürtler'in Türkiye'deki Kürt hareketine yardımcı olabilecekleri olasılığını da gözönüne alarak, Koçgiri eyleminin nedenlerini ele alan bir raporla birlikte, "Kürdistan yönetimi"ne ilişkin bir yasa tasarısı hazırlar. Bu ara bir başka grup daha "Kürdistan yönetimi"ne ilişkin yasa tasarısı hazırlar ve Koçgiri'de inceleme yapan kurula gönderir.

Milletvekillерinden oluşan kurullarca hazırlanan yasa tasarısı 10. Şubat. 1922'de Meclis'te görüşülür. İnceleme kurulundan üç üye ile Salih Efendi (Erzurum) ve Selahattin Bey (Mersin) gibi beş üye yasa tasarısının gündeme alınmasına karşı oy kullanırlar. Fakat çoğunluk tasarının gündeme alınmasını

116) Geniş açıklamalar için bkz: Yıldız(1991), s: 88 v. d., 156 v. d.

ister ve 10 Şubat'ta kapalı görüşmenin yapılması kararlaştırılır. "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti" ile "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" yasa tasarısının lehindedirler. 65 dolayında üye karşı olurlar. Salih Bey yönetimi eleştirerek görüşmeyi açar. Kürt milletvekilleri Salih Bey'i desteklerler. Görüşmelerde 373 milletvekili, 65 milletvekilinin karşısında yer alırlar. Bu tasarıda; Kürtler için "özerklik" ve bir "özerk yönetim" düşünülmektedir. Bu bölge TBMM'nin görevlendireceği ve Kürt Millet Meclisi'nce seçilen bir genel valice yönetilecektir. Genel vali yönetim bölgesinde gelir-giderleri inceleyecek, huzur ve güveni sağlayacaktır. Çalışmalarında TBMM'ni ve Ankara Hükümeti'ni bilgilendirecektir. Kürdistan özerk yönetim bölgesi; Van, Bitlis, Diyarbakır illeri ile Dersim sancağını kapsayacaktır. Yörede Kürt ve Türk memurlar birlikte çalışacaklardır. Bölge vergisini yılda bir kez ödeyecektir. Bunun dışında vergi istenmeyecektir. Doğu illerinin düzenini Türk subaylarının yönetiminde bir jandarma komutanlığı sağlayacaktır. Kürt Millet Meclisi'nde ve Hükümet yönetiminde Türkçe kullanılacaktır. Okullarda Kürtçe ile öğrenim yapılabilir. Fakat bu durum gelecekte Kürtçe'nin Hükümet'in resmi dili olmasını gerektirmeyecektir. Kürt Millet Meclisi hukuk ve tıp fakültelerinden oluşan bir üniversite kuracaktır. Genel valinin onayı ve TBMM ile Ankara Hükümeti'nin bilgisi dışında Kürt Millet Meclisi hiçbir vergi yükümlülüğü getiremeyecektir. Ankara yönetiminin izni dışında hiçbir ayrıcalık kullanılamayacaktır.⁽¹¹⁷⁾

Araştırmacı R. Olson bu yasa tasarısını "kendi türünün tek örneği olması açısından hayli ilginç" bulur. Bu tasarıda iki yan da memnun değildir. M. Kemal, çevresi ve Türk milletvekilleri böyle bir özerkliğin verilmesini uygun bulmamaktadırlar. Zaten, 373 milletvekili yasa taslağının bu durumuyla

117) Bkz: Olson(1992), s: 68 v.d. 10. 2. 1922'de görüşülen bu yasa tasarısının içeriğini Sir H. Rumbol Curzon'a gönderir. Bu belgenin metni için bkz: s: 244 v.d.; Belge no: 11. Bu görüşmeler Meclis tutanaklarından yer almamaktadır.

yasalaşmaması doğrultusunda oy kullanmıştır. Özerklik yanlısı ve Kürt milletvekilleriye yasa tasarısını kendileri için yeterli görmemektedirler. Bu, Meclis'teki Kürt milletvekillerinin "özek Kürdistan" teklifinde verilenden daha çok özerklik sağlamayı umut ettiklerinin göstergesidir. Böylece iki yanlı bir memnuniyetsizlik vardır. Bu da, daha başından yasa tasarısının çıkmasını engellemiştir. Ulusal birlik ve ülke bütünlüğünün dışındaki uygulamalara pek yatkın olmayan o dönemki Meclis ve yönetimin yapısı ileride bölünme yolunda sorunlara yol açabilecek yasalara olanak tanımamıştır ve yasa tasarısı yasalaşmadan Meclis gündeminden düşmüştür.

Bu görüşmeler bir yerde yeni Türkiye'nin en zor döneminde Kürtler'in desteğini canlı tutmanın da yolunu oluşturmuştur. Bir bakıma siyasal taktiklerdir. Aynı zamanda TBMM'nin özgür yapısını yansıtır. Çünkü M. Kemal'in yakın danışmanlarının hazırladığı tasarının değil de, Meclis'te bulunan milletvekillerinin hazırladıkları yasa tasarısının görüşülmeye alınması, bu kurumun Kürt sorunundan sözedebilecek ölçüde bir özgürlüğe sahip olduğunun kanıtıdır.

Atatürk, "Kürt özerkliği", sorununa 16-17. Ocak. 1923'de yapılan "İzmit Basın Toplantısı"nda değinir.⁽¹¹⁸⁾ Uzun zaman açıklanmayan bu konuşmalara daha sonraları 12 Eylül dönemindeki Türk Tarih Kurumu yetkilileri de izin vermezler. Bu konuşmanın bir bölümü ancak 1987'de "2000'e Doğru Dergisi"nde yayınlanır. Dönemin Vakit gazetesi başyazarı Ahmet Emin (Yalman) Bey'in Kürt sorununa ilişkin sorusuna Atatürk'ün yıllarca gizlenen yanıtı ve getirdiği çözümü şu olur:

"Kürt sorunu bizim, yani Türkler'in çıkarları için kesinlikle söz konusu olmaz. Çünkü, bizim ulusal sınırlarımız içinde Kürt ögeleri öylesine yerleşmişlerdir ki, pek sınırlı yerlerde

118) Bkz: İsmail Arar- Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı, Cumhuriyet Yay. İst. 1997; Mustafa Kemal- Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923), Kaynak Yay. İst. 1993, s: 104 v. d.

yoğun olarak yaşarlar. Bu yoğunluklarını da kaybede ede ve Türkler'in içine gire gire öyle bir sınır oluşmuştur ki, Kürtlük adına bir sınır çizmek istesek, Türkiye'yi mahvetmek gerekir. Örneğin Erzurum'a giden, Erzincan'a, Sivas'a giden bir sınır çizmek gerekir. Ve hatta Konya çöllerindeki Kürtler'i de gözönünde tutmak gerekir. Bu nedenle başlı başına bir Kürtlük düşünmekten çok Anayasamız gereğince zaten bir çeşit özerklik oluşacaktır. O halde hangi bölgenin halkı Kürt ise onlar kendi kendilerini özerk olarak yöneteceklerdir. Bundan başka Türkiye'nin halkı söz konusu olurken onları da beraber ifade etmek gerekir. İfade olunmadıkları zaman bundan kendileri için sorun çıkarırlar. Şimdi TBMM hem Türkler'in hem Kürtler'in yetkili temsilcilerinden oluşmuştur. Ve bu iki öge, bütün çıkarlarını ve bütün yazgılarını birleştirmiştir. Yani onlar bilirler ki, bu ortak bir şeydir. Ayrı bir sınır çizmek doğru olmaz".⁽¹¹⁹⁾

1921 Anayasası'nın (Teşkilatı Esasiye Kanunu) 11. Maddesi illerin özerkliğini öngörücü ipuçları vermektedir. Kürt olsun, Türk olsun. kendilerini geniş yetkilerle yöneteceklerdir. Şöyle deniyor:

"İl yönetimi yerel işlerde manevi kişilik sahibidir ve özerktir. Dış ve iç siyaset, dinsel, adli, ve askeri işler, uluslararası ekonomik ilişkiler ve birçok ili ilgilendiren işler dışında, Hükümetin önerisi üzerine Büyük Millet Meclisi'nce çıkarılacak yasalar gereğince Vakıf, Medreseler, Eğitim, Sağlık, Ekonomi, Tarım, Bayındırlık ve Sosyal Yardım işlerinin düzenlenmesi ve yönetilmesi İl Kurulları'nın yetkisi içerisindedir".⁽¹²⁰⁾

Şubat 1922'de Meclis'te görüşmeye alınan yasa tasarısına, Atatürk'ün İzmit basın toplantısındaki konuşmasına ve 1921 Anayasası'nın illerin geniş yönetimine ilişkin hükmündeki

119) Konuşmanın metinleri için bkz: Mumcu (1991), s: 48.; 2000'e Doğru Dergisi, Ağustos-Eylül 1987; M. Kemal- Eskişehir-İzmit Konuşmaları, Kaynak Yay. İst. 1993, s: 104 v. d.

120) Yasa metni için bkz: Tanilli((1976), s: 63.

ifadelere bakarak bir "özerklik" düşündüğü kanımca çıkarılamaz. Konuşması dikkatli incelendiğinde, "özerklik" in Türkiye dışındaki Kürt bölgeleri için verilmesini kabul ettiği veya değindiği görülecektir. Bu konuşmalarda söz konusu edilen Musul'un durumudur. Musul ve bu gibi yerlere özerklik verilmesine M. Kemal'in karşı çıkması söz konusu değildir. Buralar zaten ulusal sınırın dışında kalmıştır. Türkiye içerisinde ise Kürtler'e ilişkin bir sınırın çizilmesi ve ayrı bir yurdun verilmesinin "Türkiye'yi mahvedeceğini" söyler ki, böyle bir sınır çizilmesini, yani Türkiye içindeki belli yerlerde yoğun olan Kürtler'e ayrı bir yönetim, bir başka deyişle özerklik verilmesini kesinlikle uygun görmez ve karşı olduğunu belirtir. Kürtler'in, Türkler'in içine dağıldıklarını ve önemli ölçüde bir kaynaşmanın olmasını da böyle bir özerkliğin oluşmasına olanak vermeyeceğini gerekçe olarak gösterir. Kürtler'in ülkede rahatlıkla yönetime katılabilmeleri, kendilerini ifade edebilmelerini, yani bu demokratik oluşumu M. Kemal "bir çeşit özerklik" olarak değerlendirir. Bu yapının ve oluşan yönetim biçiminin daha fazla zorlanması da istemez. TBMM'nin Kürt ve Türkler'den oluştuğunu, bu iki kardeş kesimin "bütün çıkarlarının ve yazgılarının birleştiğini" ve "ayrı bir sınır çizmenin doğru olamayacağı" nı belirtir. Sözü edilen yasa tasarısı da bilindiği gibi sürümcemede bırakılarak çıkarılmamıştır.

Bu düşünceler 1921 Anayasası'nın 11. maddesinde de illerin yönetimine ilişkin hükme yansımıştır. Yine burada da illerin ayrılmak veya ayrı bir biçimde yönetilmek gibi bir anlayış yoktur. Hele hele TBMM'nden ayrı, onun dışında veya onun üstünde bir yönetim hakları yoktur. Yerellik gerektiren işlerde iller; "kişilik sahibi ve özerk" kılınmış, yetkileri geniş tutulmuştur. İç ve dış siyasetin yönetiminde ve yönlendirilmesinde kesinlikle söz sahibi değillerdir. Bu alanda tek yetki TBMM ve buna dayalı Hükümet'indir. Milli Mücadele koşulları içerisinde illerin kendi yerel sorunlarını çözmesi,

işlerini yürütmesi, yönetime bu yolla katılarak genel yönetimin iç ve dış siyaseti yürütmeye yeterince zaman bulabilmesinin sağlanması için "İl Kurulları" (şuraları)nın görev ve yetkileri geniş tutulmuştur. Yoksa bu, Kürtler'in olduğu illere özerk (otonom) yönetim hakkının verildiği anlamına gelmez. Zaten, 1921 Anayasası 23 maddelik kısa ve geçici nitelikte bir anayasadır. Mutlakiyet'ten Cumhuriyet'e geçişte kurumların çalışmasını sağlamak, padişah-halife yetkisini dışarda bırakmak, padişah-halifesiz yönetim çarkını döndürebilmek için yapılmış bir anayasadır.

M. Kemal Elcezire Cephe Komutanı Nihat Paşa'ya 22. Temmuz. 1922'de verdiği talimatında; "Kürtler'e özerk yönetim" konusunun içeriğine değinerek spekülasyonları önlemeye çalışır. Kürtler'in oturduğu bölgenin bir bölümünün yönetimi-
mimizde, bir bölümünün ise yönetimimiz dışında olduğunu vurgulayarak, bir bölümünün yönetimimiz dışında olması durumunun bir bakıma "yerel bir yönetim" biçimi sergilediğini söyler. Kürtler'in kendi istekleriyle Türkiye içerisinde yer aldıklarını, bunu kendilerinin geleceklerini belirleme ilkesine göre yaptıklarını, yani durumun kendi seçimleri olduğunu belirtir. Kürdistan işlerinin yürütülmesinin Elcezire Cephe Komutanlığı'nca yürütüleceğini, bunun da TBMM'e bağlı olarak çalışacağını kesin olarak ortaya kor. ⁽¹²¹⁾

Tüm bu verilerde, Kürt-Türk birlikteliğine dayanan ulusal birlik ve ülke bütünlüğü anlayışı temel alınmıştır. M. Kemal bu anlayışında hiçbir zaman ödün vermemiştir. Çünkü bu anlayıştan ödün vermenin emperyalizme yarayacağı, Kürt-Türk halkının zararına olacağı bilincindedir. Atatürk'ün Kürt-Türk "kardeşliği"ne dayanan ulusal birlik ve ülke bütünlüğü, yani üniter devlet anlayışı soruna "özerklik"le çözüm arandığı savunulan bu belgelerde de açıkça görülür. Bu nedenle, bu bel-

121) TBMM Gizli Celse Zabıtları, C: III, s: 551.

gelerin yıllarca halktan gizlenmesini gerektirecek bir "gizlilik" ve "sakınca" göremiyorum.

f- M. Kemal'in Kürt Feodal Çevrelerini Milli Mücadele'ye ve Ulusal Devletin Kuruluşuna Kazanma Çalışmaları:

Mustafa Kemal 1916'larda Diyarbakır'daki görevli olduğu yıllarda, yöre ağalarıyla ilişki kurmuş, "Kürtler'e olan sevgisine" onları inandırmayı başarmıştır. Bu yolla Rus birliklerinin ilerlemesini engellemiştir. Bu nedenle yörelî birçok kişi M. Kemal'i kurtarıcı olarak görmüştür. Daha sonraki yıllarda Erzurum ve Sivas Kongrelerine Kürtler'i de çağırmış, onlara yeni kurulacak devlette Türkler'le eşit haklar verileceği sözünde bulunmuştur. Böylece ilk Meclis'e Kürtler de girmişler ve Kürtler Meclis'te oransal olarak temsil edilmişlerdir. Dersim'deki rahatsızlıkların çözümü için yönlendiriciler görüşmelere çağırılmışlardır. Bu çağrıya yalnızca Koçgiri aşireti başkanı Alişan Bey uymuştur. Alişan Bey, TBMM'ne aday gösterilirse de kabul etmez. ⁽¹²²⁾

Bu dönem Kürt aşiret başkanlarının ve doğu halkının M. Kemal'den yana olması doğal bir gelişmenin sonucudur. M. Kemal onları temsil edecek güce sahiptir. Çünkü doğunun ulusalcı örgütleri dahi kendi başlarına bu güce sahip değillerdir. M. Kemal'le doğulu aşiretleri işbirliğine yönelten en temel etken Müttefikler'le Ermeniler'in dostluğu ve bağlaşıklıklarıdır. Bu durumda M. Kemal Ermeniler'e karşı doğu ve güneydoğudaki Kürt halkın yaşadığı toprakları korumaya en uygun biridir. Bunun sonucu olarak 1919'daki Paris Barış Konferansı'nda Kürt kökenli delegeler bağımsızlık isteklerini gündeme getirirlerken, kimi Kürt beyleri de Konferansa gönderdikleri telyazılarında

· 122) Bkz: Bruinessen, s: 347.

Türkler'den ayrılmak istemediklerini belirteceklerdir. (123)

Ötede İngilizler Kürtler'in yoğun olduğu bölgelerde etkindirler. Kendi güdülerine alma doğrultusunda çalışmalar yapmışlar, birçok Kürt feodal ailelerini para, destek, yetki, görev verme gibi çeşitli yollarla kendilerine bağlamışlardır. Bedirhanlı Emin Ali Bey'i İngilizler Dıyarbakır valisi yapmak istemektedirler. Malatya mutasarrıfı Halil Rami Bey, KTC'nin ve Ermeni patrikhanesinin "yardım ve desteğiyle" Malatya'ya atandığını herkese söylemektedir. Faik Ali Bey de kendisini İngilizler'in atadığını "övünerek" belirtmektedir. Hamdi Paşa'yı 10. Kolordu Komutanlığı'na, yine bir Kürd'ü de Mardin mutasarrıflığına atamışlar⁽¹²⁴⁾ ve Kürtler'in yoğunlukta oldukları yörelerde İngilizler kendilerine yakın kadroları oluşturmaya çalışmışlardır. Bunu da Kürt feodal aileleriyle birlikte yapmışlardır.

Bunlar olumsuz gelişmelerdir. Emperyalizmin bölücü ve yıkıcı taktikleridir. Türkiye'nin güç birliğini bozmaya yönelik bu hareketler karşısında M. Kemal, "Temsilci Kurul" adına Kürt aşiret başkanlarıyla yoğun bir "yazışma köprüsü" kurar. Onlarla ilişkiye geçer. İngiliz-Kürt feodal ağa işbirliğinin ülkemizin geleceği için yaratacağı tehlikeye dikkatleri çeker. Uyanık olunması, İngilizler'in kandırmalarına (iğfallerine) kanılmamasını ister. Mustafa Kemal 10-13. Ağustos. 1919'da özellikle Erzurum Kongresi sonucunda Mutki aşireti başkanı Hacı Musa Bey'e, Bitlisli Küfrevi oğullarından Şeyh Abdülbaki Efendi'ye, Şırnaklı Abdürrahman Ağa'ya, Derşevli Ömer Ağa'ya, Muşaslı Resul Ağa'ya, eski milletvekillerinden Sadullah Efendi'ye, Şeyh Mahmut Efendi'ye, Norşin şeyhlerinden Şeyh Ziyaettin Efendi'ye ve Garzan ileri gelenlerinden Cemil Çeto Bey'e mek-

123) Bkz: Bruinessen, s: 348.

124) Bu atamalara ilişkin İngiliz belgeleri için bkz: Şimşir(1973), C: I, s: 108, 119 (Belge no: 41-49); Tarık Zafer Tunaya-Türkiye'de Siyasal Partiler, Hürriyet Vakfı Yay. İst. 1986, C: II, s: 200.

tuplar yazarak İngiliz oyunlarına ve Ermeni faaliyetlerine dikkatlerini çeker. Ülkenin bütünlüğü ve geleceği için birlikte hareket edilmesini ister. Erzurum Kongresi'nin ve yapılacak olan Sivas Kongresi'nin kararlarının halka duyurulmasında yardımcı olmalarını ister. Böylece M. Kemal, Doğulu Kürt aşiret başkanlarını ve şeyhlerini İngiliz etkisinden kurtarmak, ayrılma isteklerinin yanlışlığını belirtmek ve Milli Mücadele'ye katılmalarını sağlamak amacındadır. ⁽¹²⁵⁾

Temsilci Kurul (Heyet-i Temsiliye), "İngiliz parası ve kışkırtmasıyla" hareket eden Kürt Teali Cemiyeti (KTC)'ne, Seyyid Abdülkadir'e, Şeyh Mahmut'un hareketini bastırmakla görevlendirilen Seyyid Taha ve Basravi gibilerine karşı Kürt ağa ve eşrafını örgütlemiştir. Bunlar zaman zaman İstanbul Hükümeti'ne, işgal kuvvetleri komiserliklerine, işgalci devletlerin parlamentolarına protesto telyazıları çekmişlerdir. Böylece yöreyle kaynaşma sağlanmış, Milli Mücadele içerisine yeterince çekilmiş ve birliktelik sağlanmıştır. Şeyh Mahmut'un örneğinde olduğu gibi Temsilci Kurul'a gelen telyazılarda işgallerin protesto edildiği ve Milli Misak'ın benimsendiği görülür. M. Kemal ve çevresi KTC ile doğrudan savaşıma girer. Örneğin Dersim ve Arapkir'de KTC'nin karaçalıcı çalışmalarının durdurulması istenmiş ve bu doğrultuda önlemler alınmıştır. Güney ve Doğu Anadolu ile Kürt sorunu Amasya görüşmelerinde de üzerinde durulan önemli konulardan biri olmuştur. ⁽¹²⁶⁾

M. Kemal'in çeşitli çevreleri Milli Mücadele'ye kazandırma çabaları yalnızca doğruya, yani Kürt aşiretlerine yönelik değildir. Ülkenin diğer yörelerindeki etkin kişi ve kesimler de kurulan ilişkilerle kazanılmaya çalışılır. Örneğin Bektaşî ve Mevlevî kesimler dergahlarının pirleriyle kurulan sıcak ilişki sonucu bağımsızlık hareketinin başından sonuna dek içinde yer

125) Mektupların metinleri için bkz: M. K. Atatürk- Nutuk, s: 937- 945 arası (Vesika no: 47-48-49-50-51-52-53).

126) Bkz: Söylev, C: I, s: 176 v. d.; Tunaya(1986), C: II, s: 200 v. d.

almışlar ve Cumhuriyet'in yapılandırılmasında etkin rol oynamışlardır. Gerek Mevlana dergahının posnişini, gerekse Hacı Bektaş dergahının çelebisi Meclis'e alınmış ve Meclis başkan vekilliklerine getirilmişlerdir. Hacı Bektaş çelebisi Cemalettin Efendi Amasya günlerinden beri Atatürk'le ilişki içerisinde. Birlikte hareket edilmiş ve bu yolla Alevi-Bektaşiler Milli Mücadele'nin omurgası olmuşlardır. (127)

M. Kemal bu çevrelerle ilişkisini Kongreler'den sonra ve Ankara günlerinde de sürdürmüştür. Bu durum sürekli bir ilişki ve birliktelik haline gelmiştir. Atatürk'ün başından beri yanında yer alan ve Ankara'ya giderken yanında olan Mazhar Müfit Bey bu sürekli ilişkiyi anılarında şöyle verir:

"Ankara'ya varışımızı ve Temsilci Kurul'un şimdilik merkezi Ankara olduğunu örgütümüze bildirmekle birlikte, Hacıbektaş'ta Çelebi Cemalettin Efendi ile Mutgi'de aşiret başkanı Hacı Musa Bey'e de Ankara'ya varışımızdan iki gün sonra bir telyazıyla, yollardaki gösteri ve milletin azim ve iradesinden söz ederek ve her yerde gördüğümüz içten sevgi ve bağlılığı duyurmak isterim.(...) Kabul görmemizin sağlandığı güne kadar dirençle çalışılması ve bu açıklamalarımızdan köylülere kadar milletin bilgilendirilmesi..." (128)

Çelebi Cemalettin Efendi M. Kemal'in yanı sıra diğer Milli Mücadeleciler'le de ilişki kurmuş, gelişmeler hakkında bilgi vermiş, yer yer uyarmış, bağımsızlık hareketinin başarıya ulaşması için çaba göstermiştir. Cemalettin Efendi'nin 20. Kolordu ve Kuvayi Milliye Genel Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ile yazışmaları bunun en güzel kanıtıdır. Alevi-Bektaşiler'in çelebisi Cemalettin Efendi 20. Aralık. 1919'da A.

127) Bu konuda şu çalışmamızda yeterince üzerinde durulmuş, bu ilişki işlenmiştir. Bkz: Baki Öz- Kurtuluş Savaşı'nda Alevi-Bektaşiler, Can Yay. İst. 1996, 8. basım.

128) Mazhar Müfit Kansu- Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, TTK Yay. Ank. 1968, C: II, s: 502.

Fuat Paşa'ya şunları yazar:

"Ankara'da 20. Kolordu Komutanı büyük vatanperver Ali Fuat Paşa Hazretlerine. Yürekten seslenişimizdir:

Beş vakit Hazreti Pir'in yüce huzurunda istisnasız bütün Babagan, Dedegan, Mühibban, Müridan, Müntesiban ve dünyamızdaki din kardeşlerimizle tarikatımızın bağlıları, vatani düşmandan kurtaracak, onu yüceltecek, kutsal amaçlarımızı gerçekleştirecek ulusal kongremizin başarısı için canımız pahasına çalışmaktayız. Yüce Tanrı bu kutsal emek ve himmet yolunda milletimizi korumasından yoksun bırakmasın, amin. Sizlerce bilinsin ki vatana ihaneti artık bilinen Damat Ferit Paşa Hükümeti, ihanetini sürdürerek son günlerde yeni fesat tertipleri arkasında koşmaya başlamış, burada türbemizce benimsemiş usulün dışına çıkarak, İngiliz Sevenleri(Muhipleri) Cemiyeti'ne mensup Sinalı Hasan Efendi adlı bir kişiyi dergahımıza Çelebi olarak göndermiştir. Tabii ki töre ve yasa dışı bu karar uygulanmamıştır. Bu kişi Bektaşiler'in Müslüman olmadıkları ve Sultan II. Mahmut'un saltanatında dergah ve faaliyetlerinin yasaklandığı gibi gerçek ve esastan yoksun iddialarla Müslüman halk arasındaki kardeşlik ve birliği zamanıyla denenmiş yolları yinelemek istemiştir. Bu şer faaliyeti sırasında eski müfettiş Miralay Osman Bey, Mucur ilçesi Askerlik Şubesi Başkanı Sadık Bey de dergahımızın konuğu idiler. Bu kişinin halkımız arasına sokmak niyetinde olduğu fesadı tehlikeli bulmuş olacaklar ki Miralay Osman Bey Ankara'ya dönüşünde bu tehlikeli kişiyi Kırşehir'in dışına çıkarmış idi. Merhum, kendisi gibi düşünenlerin varlığına dayanarak yine ayrılıkçı kışkırtmalarına devam etmektedir. Vatanın geleceği ve kurtuluş mücadelemizin güvenle sürmesi için bu tehlikeyi, yüce kişiliğinizin dikkat ve himmetine arz ederim".

Çemalettin Çelebi 7. Aralık. 1919 tarihli A. Fuat Paşa'ya gönderdiği mektubunda ise bütün varlığı ve çevresiyle birlikte yanlarında yer aldıklarını belirtir. Mektubunda şunu diyor:

"Vatan çaresiz ve perişanken siz ve arkadaşlarınız, vatani kurtarmak için meydana atıldınız. Üçüncü Ordu eski Müfettişi Mustafa Kemal Paşa ve eski Denizcilik (Bahriye) Bakanı Hüseyin Rauf Bey'in çevresinde toplanarak bağımsızlık ve özgürlüğümüzü sağlamak yolunda Tanrı'nın taktirini ve milletin hayranlık ve minnetine sahip olan mübarek bir emeği yürütüyorsunuz. Bu gerçek artık milletçe bilinmektedir. Ben ve bütün din kardeşlerimiz, bütün varlığımızla sizlerin yanında yer almak ve her fedakarlığı kucaklamak azmindeyiz". (129)

Bütün bunlar M. Kemal'in geniş çevrelerle ilişki kurduğunu, ittifaklar yaratarak Milli Mücadele'yi yürüttüğünü gösterir. Bu ittifaka aydın, asker-sivil bürokratlar ve üst düzeyli komutanlar katıldıkları gibi, feodal çevrelerin şeyhlerinin, ağalarının, ayrıca din ve mezhep çevrelerinin de ileri gelenlerinin katılmaları sağlanmış, geniş bir ittifak bloku yaratılmıştır. Ülke bütünlüğü ve ulusal birliği sağlamak için bağımsızlık mücadelesi bu ittifak blokuyla verilmiştir.

2) Koçgiri Olayı'nda "Kürtlük Etkeni" Temel Etken mi?:

a- Koçgiri Olayı'nın "Milliyetçilik" Özelliği:

XX. yüzyılın başlarında ulusçuluk (milliyetçilik) ana ve güncel ideolojidir. Kapitalist düzenin ve burjuva sınıfının doruğa ulaşmasının bir sonucudur bu. I. Dünya Savaşı'ndaki gelişmeler imparatorlukların parçalanmasına yol açmış, ulusal bağımsızlık hareketleri başlamış ve ulusal devletler doğmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazı üzerinde Anadolu ve Trakya coğrafyasında Türk ulusal devletinin doğuşu da bu nedenlerle ve

129) Bu belgelerin aslı Geyve'nin Ali Fuat Paşa beldesindeki Kuvayi Milliye Müzesi'ndedir. Belgelerin orijinallerinin fotokopileri için bkz: Cemal Kutay-Türkçe İbadet, Aksoy Yay. İst. 1998, 10. basım, s: 336 v. d.

bu yolla olmuştur. Bu enkaz diğer etnik kesimlere de uluslaşma ve bağımsızlaşma umudu vermiştir. Ermeniler, Çerkezler, Kürtler gibi kesimler de bu tür bir mücadele içerisine girmişlerdir. Bu etniklerin halklarının önemli bir bölümü Türkiye içerisinde varlıklarını sürdürmeyi ve birlikte uluslaşmayı yeğleyip, emperyalizme karşı savaşım içerisine girerken, bir kısmıysa ayrılmanın yollarını, tek etnikli uluslaşmayı yeğlemiş ve kimi çalışmalar içerisine girmişlerdir. Çeşitli niteliklerde Kürt, Çerkez ve Ermeni devletleri kurma arayışları bu amacın sonucudur. Bu arayışlara emperyalizm de destek olmuş, kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmiştir. Bu yolla Anadolu üzerinde ulusal bir Türkiye'nin doğmasını önlemeye çalışmışlardır.

XX. yüzyıl başlarını ölçü aldığımızda feodal nitelikli olan ve aşiret düzeni içerisinde yaşayan Kürt topluluklarının dönemin moda rüzgarlarına kapılarak Kürdistan'ı kurma doğrultusunda bir mücadele içerisine girdikleri görülür. Öncülüğü ve liderlikleri kimi feodal aileler üstlenmişlerdir. Çünkü, Kürt ulusallaşmasını sağlayacak bir Kürt burjuva sınıfı henüz oluşmamıştır. Geri kalmış ve feodal türü toplumların tümünde görüldüğü gibi, burada da "ikame burjuvazi" devreye girer. Yani ulusallaşmaya öncülük edecek burjuva sınıfı doğmamış olduğundan, toplumun aydınları bu sınıfın yerini alarak toplumlarına öncülük ve önderlik etmişlerdir. Ne var ki diğer geri kalmış ülkelerde ve Türk ulusal hareketinde olduğu düzeyde "ikame burjuvazilik" görevi yapacak bir Kürt aydını yoktur. Böyle bir yeterlilikte aydın sınıfı doğmamıştır. Kürdistan boyutunda bu görevi genellikle Kürt feodal aileler üstlenmişlerdir. Yani Kürdistan'da "ikame burjuvazi"liği aydınlar değil, ağa ve şeyh gibi feodal aileler üstlenmiş ve yürütmüşlerdir. Bu durum, Kürt hareketinin niteliğini belirler. Feodal çevrelerin uluslaşmayı yaratabilecekleri pek olası görülmemektedir. Yapılacak şey kendilerine özgü aşiret düzenini sürdürmekten, feodal ailelerin çıkarını korumaktan ve toplum üzerinde üstünlüklerini

sağlamaktan öte bir şey değildir. Tarihteki örnekleri bunu gösteriyor. Genel Dersim olaylarında ve özelde Koçgiri olayında da aynı nitelik görülür. Her ne kadar kimi çevreler ve H. L. Kieser gibi bilim adamları Koçgiri olayını milliyetçilik (ulusçuluk) olarak niteleseler de⁽¹³⁰⁾, bu olayda belki milliyetçilikten etkilenmeler görülebilir, ama bir milliyetçilik olmadığı ortadadır. Olaylarda aşiret yapısını sürdürmeyi amaçlayan feodal yapı ve tutum ağır basar.

Her ayaklanma, başkaldırı olayı bir "ulusçuluk" değildir. Kimi kez etnik veya dinsel/mezhepsel yan öne çıksa ve söylemlerinde yer alsa bile ulusal bir hareketin altyapısını, öğelerini, niteliğini oluşturmaz veya ulusal bir hareket olamayabilir. Feodal hareketler de bu tür söylemlerle ortaya çıkabilirler. Hele hele uluslaşmanın yaşandığı, ulusal bağımsızlık hareketlerinin verildiği ve ulusal devletlerin kurulduğu I. Dünya Savaşı sonrası günlerde feodal hareketlerin ulusal hareketlerin etkisinde kalması, ona özenmesi, onun söylemlerini kullanması doğaldır. Koçgiri olayında genellikle bu niteliği görüyoruz.

Kürdolog antropolog M. van Bruinessen olaya bir başka açıdan yaklaşır. Ona göre; Ortadoğu tümüyle "ulus" kavramına yabancıdır. Ortadoğu'da olan şey Müslümanlar topluluğu olan "ümme'ttir. "Ümme't", din başkanı olan "halife"ye bağlıdır. Din etkeninin ulus etkeninin çok çok önünde olması mezhep bölünürlüklerini toplumun yaşamına sokmuştur. Bu durum Sünni Kürtler'le Alevi Kürtler ve Alevi Türkler arasında uzlaşmazlıkların olduğunu gündeme getirmiş, birlikteliği ve birlikte

130) Bkz: Hans Lukas Kieser- "Kürt Aleviliği", Alevilik ve Kürtler (Haz.: Mehmet Bayrak), Özge Yay. 1997, s: 439. Bu yazar bir başka yazısında da Koçgiri olayındaki "Alevilik" ve "milliyetçilik" etkenine dikkatleri çeker. Bkz: Hans Lukas Kieser- "Les Kurdes Alevies face au nationalisme Turc Kemaliste. L'alevite du Dersim et son role dans le premier soulèvement Kurde contre Mustafa Kemal (Koçgiri, 1919-1921) (Türk Milliyetçiliği Karşısında Alevi Kürtler, Dersim Aleviliği ve Mustafa Kemal'e Karşı Olan İlk Kürt Ayaklanmalarındaki Roller (Koçgiri, 1919-1921)", Amsterdam: Mera Occasional Papers No: 18, Temmuz 1993, s: 11-13.

davranmayı önlemiştir. ⁽¹³¹⁾

Ortadoğu toplumlarının bu genel yapısı Koçgiri olayına da damgasını basmıştır. Koçgirili aşiretlerin Alevi olması, Kürt ve Türk Sünni aşiretlerinin ilgisiz kalmalarına yol açmıştır.

b- Koçgiri Olayı'nın Genel Tutumu ve Hareketin Yapısı:

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Dersim ve Koçgiri'de genel bir hareketlilik vardır. Bu hareketin öncülüğünü ulusçuluğa (milliyetçiliğe) bulanmış, yani ulusçuluğun etkisinde kalmış feodal çevreler yapmaktadırlar. Bir başka deyişle feodalizm, ulusçuluk görüntüsü altında ortaya çıkmaktadır. Genel Kürt ayrılma/ bağımsızlık hareketinden önemli ölçüde etkilenilmiştir. Genelde bir ideolojik ve siyasal kararsızlıkları vardır. Osmanlı'dan ayrılmak, Osmanlı yönetiminde özerk olmak, TBMM Hükümeti içinde özerk olmak, bölgede ayrı devlet olmak, Kürdistan devleti içinde yer almak, Milli Mücadele'ye karşı savaşım yürütmek, Ankara Hükümeti'ne bağlı olmak ve Milli Mücadele içinde yer almak gibi çeşitli ve birbiriyle çelişen tavırlar sergilenmiştir.

Koçgiri, Dersim'in bir parçasıdır. İnsan etkeni, toplumsal yapısı ve kültürü Dersim'in aynıdır. Zaten Koçgiri aşiretleri Dersim kökenlidirler. Yakın tarih süreci içerisinde Dersim'den Koçgiri'ye göç etmiş ve yerleşmiş aşiretlerdir. Bu nedenle gerek toplumsal, gerek kültürel, gerekse coğrafik olarak Koçgiri Dersim'in iç Anadolu'ya bir uzantısı gibidir.

Sait Çiya'ya göre; Koçgiri de içinde olmak koşuluyla Dersim, genellikle Kurmanç/Zaza kimliğinde görülür. Tümüyle Alevi olup, Zazaca konuşurlar. Bu durum kimliklerinin belirgin yanısıdır. ⁽¹³²⁾

Genel Kürt ulusçuluğu ve ayrılmacılığı Dersim ve

131) Bkz: Bruinessen, s: 334.

132) Sait Çiya- "Tarihten Günümüze Dersim Kimliği", Dersim Dergisi, Eylül 1998, Sayı: 8, s: 19, 24.

Koçgiri halkı içerisinde belirgin bir yandaş kitle bulmuştur. Yeni kurulmakta olan Türkiye'de "ulusçu Kürt kimliği" görünüşünde olan ilk ayaklanma Dersim'de yankısını göstermiş ama, ilkin Koçgiri'de ortaya çıkmıştır. Koçgiri olayı bir Kürt ayaklanmasıdır. Yalnız Sünni Kürtler arasında destek bulamamıştır. Bu da, Koçgiri halkının genelinin Alevi olmasındandır. Hareketin Kürt hareketi olmasına karşın, feodal yapının egemenliği nedeniyle Alevilik yanı bir yerde belirginlik kazanmıştır. Ama Seyfi Cengiz'in anladığı biçimde Alevilik, olayın temel yanı değildir. Temel yanı Kürtlük'tür. Alevilik, ikincil bir rol oynar. Aşiretlerin inancı Alevilik olduğu için, Alevilik olaya doğal olarak girmiştir. Seyfi Cengiz'in Koçgiri olaylarını Dersim ayaklanmaları içerisinde düşünmesi doğrudur. Dersim hareketlerinin ulusallığının netlikle vurgulanmasında da kaçınmak gerekir. Henüz önemli ölçüde belirleyiciliğini koruyan ve bölgeye damgasını basan feodal yapının varlığı da gözardı edilemez. Olaylardaki "ulusallık"veya "ulusçuluk", Dersim dışında gelişen "Kürdistan etkeni" yoluyla bölgede etkin olmuştur. Yoksa Dersim'in kendi iç devriminin sonucu değildir. Dersim ve Koçgiri olaylarının "Kırmanç-Alevi ayaklanmaları"⁽¹³³⁾ olarak nitelenmesi de genel anlamda doğruluk taşımakla birlikte, özel anlamda eksiklikler ve yanlışlıklar taşır. Bölgedeki Zazalar'ın ve Kürtleşmiş Türkler'in varlığını ve olaylardaki yerini unutmamak gerekir. Bu açıdan bakınca S. Cengiz'in tanımlaması kapsayıcı olmaktan uzak kalır.

Dersim olaylarında olduğu gibi Koçgiri olayında da feodal yapıdan kaynaklanan çelişkilere açık ve net olarak rastlanır. Bir harekete girilmiştir, mücadele bayrağı açılmıştır. Yalnız bu hareketin ne ölçüde bilinçli yapıldığı kuşkuludur. Ağasını ve seyyidini "ilahlaştıran", onların her dediğini kutsal bir buyruk-

133) Açıklamalar için bkz: M. Van Bruinnessen- "Aslını İnkâr Eden Haramzadedir", Birikim Dergisi, Ağustos 1996, Sayı: 88, s; 45,49.

muş gibi kabul eden halk ne ölçüde bilinçlidir ve ne ölçüde ulusal varlığının bilincine varmıştır? Ne ölçüde ulusal bir ideolojinin bilincindedir? Bunlar hep düşündürücüdür. Bu hareket, ne ölçüde bir "Kürt/ Zaza/ Kurmanç" "ulusal hareketi"dir. Yoksa bu bağımsızlık, ayrı devlet olma, Kürt toplulukları için serbest bir eylem alanı yaratma istemi midir? Bu hareket, eğer Kürt/Zaza hareketi ise neden Dersim dışındaki özellikle Sünni Kürt aşiretlerini kapsayamamıştır? Neden bu bayrak, Dersim ve onun bir parçası olan Koçgiri üzerinde açılmıştır? Koçgiri'de açılan bu bayrakta Kürt/ Zazalar/ Kurmançlar yerine, Alevi Kürt/ Zazalar/ Kurmançlar'ın birlikteliği vardır. Sünni Kürtler katılmamışlardır. Bu durum bölgede uluslaşmanın olmayışını, hareketin ulusal olmadığını gösterdiği gibi, aynı zamanda feodalizmin varlığının ve etkinliğinin, belirleyiciliğinin bir göstergesidir. E. Danık bu gelişmelerin bir kısmını gözardı ederek hareketin; "merkezi otoritenin tedibine karşı bir direnme olmayıp, ulusal bir bayrak söylemiyle" ortaya çıktığı kanısındadır.⁽¹³⁴⁾ Oysa, bunun tersine Koçgiri olayı merkezi otoriteye karşı direnmedir. Bunu yaparken kullandığı ulusal söylemleri oldukça zayıftır. İlk "Alevi Kürt/Zaza ayaklanması" olduğu ise doğrudur. Prof. H. R. Tankut da Şeyh Sait ayaklanmasının Kürt Zazalar'ın, Koçgiri olayınınsa Alevi Zazalar'ın ayaklanması olduğunu kabullenir.⁽¹³⁵⁾ Aşiretlerin yapısını gözönüne alarak daha genellersek; Koçgiri olayının Alevi Kürt/ Zaza/ Kurmanç aşiretlerinin ayaklanmasıdır demek gerekmektedir. Fakat ağırlık Alevi Kurmançlar'dadır.

Koçgiri olayı olarak başlayan bu hareket birden Dersim

134) Ertuğrul Danık- "Dersim İsyanlarının Siyasal Kimliği", Birikim Dergisi, Haziran 1997, Sayı: 98, s: 50.

135) Prof. Hasan Reşit Tankut- "Zazalar Hakkında Sosyolojik Tetkikler", Kürdoloji Belgeleri (Haz. M. Bayrak), Özge Yay. Ank. 1994, s: 419.

sorununa dönüşmüştür. ⁽¹³⁶⁾ Böylece Kürt bağımsızlığı davasının ilk adımı Koçgiri olayıyla atılmaya çalışılır. ⁽¹³⁷⁾ Bu bir yerde dış ve iç etkenin de en belirgin kanıtı olarak görülebilir. Ermeniler'le Kürtler'i M. Kemal'e karşı silahlı eylemler düzenleterek kullanmak İngiliz yanlısı Damat Ferit Paşa'nın da esas politikasıdır. Ali Galip ve Koçgiri olayları bu ortak politikanın ürünüdürler. ⁽¹³⁸⁾ İngiliz belgelerine göre Damat Ferit General Shuttlewort'la birlikte M. Kemal'e karşı gizli bir plan hazırlayarak antlaşma imzalamışlardır. 15 bin kişilik padişah ordusu ile doğudaki Kürtler M. Kemal'in birlikleri üzerine saldırtılmak istenmiştir. ⁽¹³⁹⁾ Kürt çevreleri Koçgiri eyleminini çok önemsemiş, Kürdistan bağımsızlığının bir aşaması ve parçası olarak görmüşlerdir. Kürt hareketinin önemli ideologlarından ve siyasi önderlerinden Nuri Dersimi Koçgiri olayının önemini ve Kürt hareketi içerisindeki yerini şöyle değerlendirir:

"Koçgiri Kürt bağımsızlık savaşı, Kürdistan bağımsızlık savaşının bir aşamasıydı. Onunla bir meydan savaşı yitirmiştik, fakat savaş bitmemişti. Biz son zaferi kazanacağımıza inanmış ve iman getirmiştik. İstek ve inancımıza hiçbir biçimde halel gelmemiş idi". ⁽¹⁴⁰⁾

c- Dersim ve Koçgiri'de "Kürdistan Bayrağı"nın Çekilmesi Olayları ve Anlamı:

Dersim ve Koçgiri'de olanlar bu tür özentilerin ve Nuri Dersimi gibi kimi ideologların propagandalarının ürünüdür. Geniş anlamda kitleye mal olmuş, halkın istemleri ve tavırları değildir. Kimi feodal aileler bu tür tavırlar ortaya koymuşlardır. Dersim ve Koçgiri'de Kürdistan bayrağının dalgalanması da

136) Akgül(1992), s: 42

137) Ertuna(1974), s: 280; Taş(1997), s: 106.

138) Bkz: Tunaya(1986), C: II, s: 198.

139) Bkz: Şimşir(1975), C: II, s: 245 (Belge: 86).

140) Nuri Dersimi(1986), s: 105.

böylesi bir tavrın sonucudur. Nuri Dersimi bayrak konusunda biraz abartılı da olsa şu bilgiyi verir:

"Seyyid Rıza'nın Ağdat konağında Tujik Dağı karşısında tarafımızdan düzenlenen kırmızı, yeşil, beyaz renkli Kürdistan bayrağı da dalgalanıyordu. Doğallıkla Dersim'in hiçbir yöresinde Türk etkinliği, Türk askeri, ve memuru kesinlikle ege-men (hükümfermen) değildi". ⁽¹⁴¹⁾

Kürdistan bayrağını çekme olayı Koçgiri'de de olmuştur. Eski jandarma komutanlarından Şadan aşireti başkanı Paşo 1920 Ağustosunda Kuruçay'a cephaneye götüren askeri birliği tut-sak etmiş, cephaneye el koymuş, Refaiye'yi işgal etmiş ve Hükümet konağına *"Kürdistan bayrağı"*nı çekmiştir. ⁽¹⁴²⁾

6. Mart. 1921'de Miralay Halis Bey ve birliğinin ortadan kaldırılması sonrasında, *"Ümraniye merkezinde Kürdistan bayrağı çekilir"*. ⁽¹⁴³⁾

Bu tutum bölgede Kürtlük rüzgarlarının estiğinin bir sonucudur. Ama yöre halkı bu tür bir "bayrak dalga-landırıldığı"nın bilgisine sahip değiller. Ortada bir abartı vardır.

d- Kürdistan Teali Cemiyeti(KTC) ve Koçgiri Olayı'yla İlişkisi:

I. Kürdistan Teali Cemiyeti (KTC)'nin Kuruluşu ve Genel Çalışmaları:

II. Meşrutiyet yıllarından beri yıkıma giden imparator-luğun durumu, ulusçuluk hareketleri ve Ortadoğu'de yeni bir

141) Nuri Dersimi(1986), s: 109. Aynı bilgiler için bkz: Nuri Dersimi(1992), s: 163. Ayrıca bkz: Olson(1992), s: 57.

142) Koçgiri Halk Hareketi (1992), s: 57; Alpay Kabacalı- Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları, Cem Yay. İst. 1991, s: 34.

143) Nuri Dersimi(1992), s: 141; Koçgiri Halk Hareketi (1992), s: 69; Olson(1992), s: 59.

enerji kaynağı olarak ekonomik gündemi oluşturan petrollerin varlığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Kürt soyundan feodallarını, ağalarını, şeyhlerini ve politikacılarını harekete geçirmiştir. İngiliz ve Fransız emperyalizminin denetimi altına alınmak istenen sorunlar uluslararası alana çıkmışlar ve petrolle bütünleşmişlerdir. Kürdistan sorununun kimi temsilcileri Osmanlı mirasının paylaşılmasında hem pay koparmak istemiş, hem de koruyucu aramışlardır. Fransa'yı bir kenara iten İngiltere bölgede egemen olmuştur. KTC bu ortamda ve özellikle bu siyasal-diplomatik ortamda 1918'de kurulur. Tüzüğünden çok, eylemleriyle ayrılıkçı bir nitelik sergiler. Eylemleri tümüyle siyasaldır ve İstanbul hükümetlerinin isteklerine ters yönde gelişmiştir. İstanbul'da kurulan örgüt Doğu ve Güneydoğu illerinde şubeler açar. Genellikle çalışma alanı bu bölgedir. İttihat ve Terakki anti-Kürtçü olmasına karşın, KTC legal siyasal bir organizasyon olarak kurulabilmiştir. Kürtçe eğitim-öğretim yapan okullar açmışlardır. "**Jin**"(Hayat), "**Kürdistan**" "**Rojî Kurd**" ve "**Hateve Kurd**" gibi Kürtçe dergiler kendi yayın organlarıdır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti gibi siyasal parti ve demeklerle yakınlık kurmuştur. Bu durum KTC'nin ideolojik tutumuna uygun gelmektedir. Göçürülen Kürtler'in yerlerine döndürülmesine, Kürdistan'a Kürt memurların atanmasına çalışılmıştır. İngiliz denetiminde kurulan Kürt Hükümeti ile ilişki kurulmuş ve birlikte çalışmalar yürütülmüştür. KTC, Sevr Antlaşması'na bel bağlamıştır. Güneydoğu Anadolu ve Irak'ta egemen İngilizler'den yana olunmuş ve içten bağlılık temeline dayanan bir siyaset yürütülmüştür. Bu yanlılıkları İstanbul Hükümeti'ni dahi tedirgin etmiş ve tepki gösterilmiştir. Cemiyet kendini Kürt davasının tek ve gerçek temsilcisi saymış, dış ilişkiler kurmaktan çekinmemiştir. Şerif Paşa'nın Paris'teki girişimleri bunlardan en fırtına koparanlarından biridir. Konferansa bir Kürdistan haritası sunmuştur. Şerif Paşa'nın Ermeni temsilcisi Bogos Nubar

Paşa ile görüşmeleri son Osmanlı Mebuslar Meclisi'ni dahi karıştırmıştır. Kürt ve Ermeni temsilcileri altı ila(vilayete) özerklik isterler. Cemiyetin başkanı Seyyid Abdülkadir Efendi de İstanbul'da verdiği demeçlerinde aynı şeyi ister. Cemiyet, Sevr antlaşması kanalıyla tümüyle İngilizler'e bağlanan bir kuruluş olur. Emperyalist paylaşımda Kürdistan İngiltere'ye düşer. Araplar'la Anadolu arasında tampon ve en önemlisi bir petrol bölgesi olan buralar İngiltere için bulunmaz ganimettir. Seyyit Abdülkadir, Kamuran, Emin Ali Bedirhan ve Seyit Taha gibi Kürt feodal temsilcileri İngilizler'le ortak çalışırlar. Böyle olmasına karşın 1920'lerde dahi Kürdistan'a uygulanacak rejim belirsizdir. İngilizler'se Kürtler'le Ermeniler'i blok olarak Milli Mücadele hareketine karşı yönlendirirler. Bu politik çerçevede İngilizler, KTC'nden bir piyon olarak yararlanırlar. Kürt yazar ve aydınları İngiltere'ye içtenliklerini bildirir, yardımlarını umarlar. Kemalist hareketse "Kürt halkı ya da milleti"ni ulusal kurtuluş hareketinin "yapısal bir ögesi" kabul etmiştir. Bağımsızlık savaşı Kürtler'in de savaşıdır. TBMM, Musul'u Milli Misak'ın içinde saymış ve Musul'u doğu illerinin kapısı olarak görmüştür. Kimi Kürt ileri gelenleri İngiltere'ye dayanarak doğu illerinin valiliklerini sağlamaya çalışmış, kimileriye arkalarında İngiltere'nin olduğu imajını yaratarak kendilerini güçlü gösterip halk üzerinde etkinlik yaratmaya çalışmışlardır. M. Kemal'se KTC'nin yönlendirdiği bu eğilimi yakından izlemiş ve Kürt aşiret başkanları ve şeyhleriyle "yoğun bir yazışma köprüsü" kurmuş, KTC yoluyla bölgede İngiltere'nin bölücü etkinliğini kırmaya çalışmıştır. Yapılan toplantı ve kongrelerde Güneydoğu Anadolu ve "Kürt sorunu" değerlendirilmiştir. TBMM'ne Doğu ve Güneydoğu'da önemli ölçüde milletvekili Meclis'e sokulmuştur. I. TBMM'inde Kürt kökenli milletvekillerinin sayısının 72 olduğu bilinmektedir. Çizilen ulusal sınırların "kardeş milletlerin ulusal sınırı" olduğu sürekli işlenmiştir. Ayaklanmalar Milli Mücadele hareketini o zor günlerinde

oldukça uğraştırır. Koçgiri olayı da bu zorluklara yol açan eylemlerden biridir. M. Kemal, Koçgiri olaylarının arkasında KTC'nin olduğu kanısındadır ve bu örgütü sürekli kınar. Lozan Görüşmeleri sırasında da Kürt sorunu yoğunluk kazanır. Petrolün varlığı İngilizler'i bölgeye çekmiştir. İngilizler de amaçlarına ulaşmak için Kürtler'i kullanmışlardır. Kemalist ve Türkiye'nin bağımsızlık hareketine karşı Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İngiliz Muhipler Cemiyeti ve Kürdistan Teali Cemiyeti kader birliği etmişlerdir. Bu ortaklığın arkasındaki temel emperyalist güç İngiltere'dir. Bu örgütler bir bakıma İngiltere'nin bölgede çıkarlarının ve amaçlarının temsilcileri olmuşlardır. M. Kemal ve bağımsızlık hareketi karşısında bir "muhalefet cephesi" oluşturmuşlardır. ⁽¹⁴⁴⁾

II. Kürdistan Teali Cemiyeti (KTC)'nin Koçgiri Olayı ile İlişkisi ve Yönlendirmesi:

KTC, Mondros Bırakışması (31. Ekim. 1918)'nden hemen sonra çalışmaya başlar, Kürdistan'ın önemli ağa, şeyh ve aşiret başkanları bu örgüte üye olurlar. Bunlar arasında Koçgiri bölgesinde de Alişan Bey vardır. ⁽¹⁴⁵⁾ Kardeşi aşiret başkanlarından Haydar Bey de Mondros Ateşkes Antlaşması'nın yapıldığı günlerde İstanbul'da KTC'ne yazılır. Memleketine dönerek bu cemiyetin şubesini İmranlı'da kurar ve kendisi de şubenin başkanı olur. İstanbul'da iken KTC'nin başkanı ve eski Ayan Meclisi Başkanı Seyyid Abdülkadir'le de görüşülmüş, ondan alınan buyruk ve mektuplarla İmranlı'ya dönmüştür. Bütün aşiret başkanlarını ve ileri gelenlerini bu örgüte üye eder.

¹⁴⁴⁾ Bu bölüm şu kaynaktan özetlenmiştir. Bkz: Tunaya(1986), C: II, s: 186-229 arası.

¹⁴⁵⁾ Olson(1992), s: 45 v. d. 1919'da İngiliz Yüksek Komisyonu'na gönderilen KTC'nin önde gelen üyelerinin listesinde "Koçgiri eşrafından" Alişan Bey de vardır. Bkz: Bruinessen, s: 452.

Örgütün sekreterliğini ünlü Kürt ideologlarından ve ozan olan Musa oğlu Alişir yürütür. "**Jepin**" adında bir bülten türü küçük gazete çıkarılır. Gazetede Kürt bağımsızlığına ilişkin yazılar yer alır. Kürtçülük propagandası yapılır. Gazetenin çok yazısını Alişir yazar. Derneğe gelenlere bu gazeteler ve yazılar okunur ve Alişir açıklamalarda bulunur. Haydar Bey bu işleri yürütecek yetenekte olmadığından, derneğin perde arkası kişisi Alişir'dir.⁽¹⁴⁶⁾

Yöre halkının anlattıklarına bakılırsa; Koçgiri olayı önderleri tavırlarını koymuşlardır. İttihat ve Terakki Partisi karşıtı, Hürriyet ve İtilaf Partisi yanlısıdır. Bu partinin bir yan kuruluşu olan KTC içerisinde yer almışlardır. İttihatçı karşıtıdır. M. Kemal eylemini de İttihatçı bir hareket olarak değerlendirir, karşı tavır korlar. M. Kemal Erzurum ve Sivas Kongrelerine giderken İmranlı'da geçişi sırasında Haydar Bey tarafından karşılanmaz. İlgi gösterilmek istenmez. Karşılama isteyenlere de engel olunur. "*İttihatçıdır. Bırak gitsin*" denir. Halk, M. Kemal'e ilgi göstermek isterlerse de ağalarca engellenirler. Bunlar dönem ve sonraki gelişmeler için anlamlıdır.

KTC'nin bu dönemki yayın organları "**Jin**"(Hayat), "**Kürdistan**" v.b. gibi dergi ve gazeteleridir.⁽¹⁴⁷⁾ Bu gazetelerin ve birçok Kürtçü yayının bölgeye getirilerek okunduğu doğrudur.⁽¹⁴⁸⁾ Burada okunan ve basılan gazeteler arasında Kürtçe yayınlardan "**Jin**" ve "**Jepin**" gazetelerinin adları geçiyor. Oysa "**Jin**", KTC'nin genel yayın organlarından ve İstanbul'da çıkarılmaktadır. Genel kanaat, Alişir'in çıkardığı "**Jepin**"e ilişkin bir bilginin olmadığı yolundadır.⁽¹⁴⁹⁾ "**Jepin**"

146) Ertuna(1974), s: 261; Akgül(1992), s: 31; N: Sevgen- "...Koçgiri Alişir", Tarih Dünyası Dergisi, Sayı: 9, s: 378; Esengin(1982), s: 182; Taş(1997), s: 93; Göktaş(1991), s: 37.

147) Bkz: Tunaya(1986), C: II, s: 187, 190, 191.

148) Bkz: N. Sevgen- "...Koçgiri Alişir", Tarih Dünyası Dergisi, Sayı: 9, s: 378.

149) Koçgiri Halk Hareketi (1992), s: 38.

gazetesi ise KTC'nin merkezi yayın organlarından gözüküyor. Gerek ATASE Arşivi (Klasör: 2462, Dosya: 16, Fihrist: 32,3), gerekse Harp Tarihi Arşivi (No: 4/502) bu gazetenin varlığına değinirler. İmranlı'da çıkarılan Kürtçe bir gazetedir. İmranlı'nın o günkü konumunu gözönüne alırsak, gazete basımı olanaksızdır. Bu olsa olsa İstanbul'dan getirilen küçük ve basit bir baskı makinesiyle çıkarılan propagandaya yönelik bülten olmalıdır. Zaten tek yazarı da Alişir'dir. Kürt bağımsızlığına ilişkin yazılar yer almıştır.

O aralar İstanbul'da bulunan Veteriner Binbaşı Mehmet Nuri Dersimi (Baytar Nuri) KTC ve başkanı Seyyid Abdülkadir'le ilişki içerisinde ve kendisine cemiyet oldukça güvenmektedir. Cemiyet kendisini; Zara, Divriği, Kangal, Hafik, İmranlı, Sincan, Başpınar ve Domurca/ Dumlucı ilçe ve bucaklarında KTC'nin şubelerini kurması ve ayaklanmaya hazırlaması için görevlendirir. KTC, Kürt kökenli subayları Koçgiri'ye atamaya çalışmaktadır. Bunlar KTC ile Koçgiri olayını düzenleyen önderlerin arasındaki somut ilişkilerin kanıtıdır. Nuri Dersimi cemiyetin kendisini görevlendirişini, bölgede KTC şubelerini açışını, Kürtçülüğü aşiretlere yayışını ve onları ayaklanmaya yönlendirme çalışmalarını anılarında şöyle anlatmaktadır:

"Birçok görüşme, tartışmalar ve mücadeleler yapıldı. Bir kısım gençler Kürdistan'ın çeşitli yerlerine gittiler ve bir kesimi de İstanbul'da kaldılar. Benim Sivas-Koçgiri Alevi Kürt aşiretlerinin Dersim aşiretleriyle ilişkisini kurmak ve bu yolla örgütlemek üzere Sivas yöresine gitmem uygun görüldü. Bana resmi bir sıfat verilmek için de Sivas'ın Kürt yörelerini kapsayan; Kangal, Divriği, Zara yöre veterinerliği görevi de verilmek için cemiyet başkanı Seyyid Abdülkadir tarafından tarım bakanlığına bir öneri yazıldı. Bakanlıktan hemen aynı göreve atanmam emri de verildi. O sırada Koçgiri aşiret başkanlarından Mustafa Paşa'nın oğlu Haydar Bey de İstanbul'da bulunuyordu. Aynı

sorun hakkında Kürt Teali Cemiyeti'nden adı geçen Haydar Bey'e de gereken yönerge verilmişti. Haydar Bey'le birlikte 1919 yılının Haziran başlarında İstanbul'dan ayrılmış bulunuyordum.(...) Karadeniz yoluyla Giresun'a ve oradan Haydar Bey'le birlikte Sivas'ın Zara ilçesinin Ümraniye/İmranlı bucak merkezine ve oradan Boğazvıran köyünde Mustafa Paşa'nın oğlu Haydar ve kardeşi Alişan Bey'le görüşmelerde bulunarak örgütümüzün esas anahatlarını kararlaştırdık. Alişan Bey'in katibi olan Alişir Efendi'yi Dersim'e giderek orada örgütleme yapmasını ve bizimle sürekli ilişki kurmasını da uygun gördük.(...) Resmi görevim nedeniyle aynı yörede Kürt Alevi aşiretleriyle ilişkiye geçtim. Kürdistan Teali Cemiyeti programı içerisinde aynı yörede Kinyan, Çarekan, Şadiyen, Kurmeşan ve Canikan aşiretleri vardı.(...) Bu aşiret başkanı ve üyeleri tarafından gördüğüm sevgi ve içtenlik yaşamımın çok değerli aşamalarının bir parçasıdır. Geceli-gündüzlü bu aşiretlerle görüşüp Kürt ulusal(milli) davası hakkında konuşmalar yapmakta idim Aynı yörede Türk Hükümeti hiçbir kuvvet ve kudret gösteremiyordu ".⁽¹⁵⁰⁾

Nuri Dersimi atanma emrinin Savaş Bakanlığı'nca reddedilmesi üzerine 1918 yılının sonlarında İstanbul'dan ayrılarak Koçgiri'ye geldiğini, Ümraniye bucak müdürü Alişan Bey'le görüştüğünü, Alişan Bey'in katibi Alişir'i Dersim aşiretlerini örgütlemesi için kararlaştırdıklarını belirtir.⁽¹⁵¹⁾ Bundan sonra Baytar Nuri Koçgiri hareketinde "ikinci derecede bir komutan" olarak görülecektir.⁽¹⁵²⁾

Kaynaklar bu dönemin olaylarını karıştırıyorlar. Öyle sanıyorumki Nuri Dersimi Mondros Bırakışması'nın imzalanmasından önce İstanbul'dadır. Bölgede siyasi olarak çalışmak

150) Nuri Dersimi- Hatıratım, 1986, s: 100 v. d.

151) Nuri Dersimi(1992), s: 122.

152) Koçgiri Halk Hareketi (1992), s: 49.

için resmi görev istemiştir, ama Savaş Bakanlığı engel olmuştur. O da sivil olarak bölgeye gelmiştir. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasının ardından yeniden İstanbul'a dönmüş ve Seyyid Abdülkadir'le görüşmelerinde onun özerklik yanlılığını yetersiz bulmuşlardır. Yanında Mustafa Paşa değil, onun oğulları vardır. Kaynaklar burada karışıklık yaratarak her ne kadar Mustafa Paşa'dan söz ederlerse de, Mustafa Paşa çoktan ölmüştür. Nuri Dersimi bu dönem KTC başkanıyla görüşmelerini Alişan ve Haydar beylerle birlikte yürütmüştür.⁽¹⁵³⁾ Bu kez bölgede ayrı bir devlet kurmak ve bu nedenle çalışmalar yapmak için Koçgiri'ye gitmişlerdir. Bu gelişleri Haydar Bey'le birliktedir. Tarih 1919 Haziranı'dır. Bu kez yöreye veteriner olarak görevlendirilmiştir. Yani bir resmi görevi de vardır. Olaylarda ve amaçlarda benzerlikler ve aynılıklar olduğu için, olaylar karıştırılmış gibidir. Fakat amaç net olarak bellidir. Nuri Dersimi'nin bir ağanın oğlu olması, yöresel seçkinlerle iyi ilişkiler içinde bulunması, yüksek eğitim görmüş olması ve katı bir Kürt milliyetçiliği niteliği onun KTC'nin radikal kesiminin temsilcisi olarak Koçgiri'ye görevlendirilmesinde temel rol oynamıştır. Nuri Dersimi de zaten Koçgiri ayaklanmasında oldukça körükleyici ve kışkırtıcı bir rol oynamıştır. Sevr Antlaşması'nın (10. Ağustos. 1920) imzalanmasından sonra KTC harekete geçerek 62. ve 64. maddelerin uygulanmasına çalışacaktır. Ayaklanmanın Sevr'in imzalanmasından kısa bir zaman sonra patlak vermesi bu açıdan anlamlıdır.⁽¹⁵⁴⁾

Nuri Dersimi başka bir kitabında yörede KTC'nin şubelerini kurarak aşiretleri örgütlemesini ve halkı eyleme hazırlamasını şöyle açıklar:

"Zara, Divriği, Kangal, Hafik ilçeleri arasında ilişkilere geçilerek, Kürt nüfus yoğunluğu bulunan Ümraniya/İmranlı,

153) Olson(1992), s: 54.

154) Olson(1992), s: 54.

Beypinar, Celalı, Sincan, Hamo, Zımara ve Domurca/Duduca bucak merkezlerinde birer <Kürdistan Teali Cemiyeti> şubesi açılarak Kürtler arasında güçlü bir ulusal(milli) bir akım yaratmayı başarmıştım. Aynı biçimde Dersim'de Alışir/Ališer yoluyla örgütlenme sürdürülüyordu". (155)

KTC'nin bölgede kurulması, ilçe ve bucaklarda şubelerini açması ve Nuri Dersimi'nin propaganda çalışmaları üzerine Koçgiri aşiret yöresi bir huzursuzluk kaynağı olur. Yöre, Ankara Hükümeti için yeni ve önemli bir sorun olacaktır. Yeni kurulmakta olan ve emperyalizme karşı bir bağımsızlık mücadelesi içerisinde olan Ankara Hükümeti -Nuri Dersimi'nin amaçlarını ifade ediş biçimiyle- bir "Kürt ulusal ve bağımsızlık hareketi"yle karşı karşıya kalacaktır.

Koçgiri hareketinin doğmasında Alışir Efendi'nin rolü büyüktür. Dersim'i ayaklanmaya hazırlamak için görevlendirilir. 1920 yılının Martı'nda Dersim'e geçerek gizliliğini kaldırır, açıktan çalışarak halkı eylemlere çağırır. Ovacık ve Hozat'ta yoğun çalışmalar yapar, ateşli söylevlerde bulunur. Yanında Refaiye'nin Şadıllı aşireti başkanı Paşa Bey ile arkadaşları da vardır. Alışir gücünü, KTC başkanı Seyyid Abdülkadir'den almakta ve onun adına çalışmaktadır. Dersim'e gelmeden önce Koçgiri'nin Armudan köyünden Mıgırdıç adlı Ermeni kökenli birini özel kurye olarak Seyyid Abdülkadir'e göndermiş ve ondan aldığı talimatla harekete geçmiştir. İyi bir ajitatör olan Alışir'in Dersim'deki konuşmaları Türkçe olduğundan pek etkin olamaz. Dersim'le Koçgiri arasında konuşuk (lehçe) farkı olduğundan Alışir Kurmançça konuşmayı denerse de Zazaca konuşan Dersimliler pek anlayamazlar. Böylece Alışir Dersim'de pek etkin olup halkı eylemlere sürükleyemez. Bu nedenle, *"Dersim denizinde fırtına ancak kendi başkanlarının*

işaretiyle kopar".⁽¹⁵⁶⁾

Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde bulunan belgeler (*Yer no: 61, Dosya no: 15, Vesika no: 9045*) KTC'nin Koçgiri olayıyla doğrudan ilişkisini kanıtlarlar. Bu belgeler birer bildiridir.⁽¹⁵⁷⁾ KTC hazırlamış ve ayaklanma bölgesinde dağıtmıştır. Bildiri, "*Kürt Hükümeti Muvakkatisi*" imzasıyla Koçgiri olayının yaşandığı günlerde yayınlanmıştır. Demek ki geçici bir Kürt hükümetinin kurulduğu söz konusudur. Bu bildiri böylesi bir sözde hükümetin işidir. Ama bildirinin bölgede dağıtılma olanağı bulup bulamadığı da bilinmemektedir. Daha dağıtılmadan Ankara Hükümeti'nca toplatılabilir de. Bu bildirinin kimler tarafından hazırlanıp ve nasıl dağıtıldığı da bilinmemektedir. Araştırmacı İ. Göldaş; KTC'nin "bölgede bu biçimde bir çalışma yürütecek durumda olmadığı"nı, Koçgiri hareketiyle "organik/örgütsel/ önderlik anlamında belirgin bir ilişki geliştiremediği"ni, "hareketin askeri/ politik önderlerinin bildiriye kaleme alıp, Kürt militanlar tarafından bölgede dağıtılmış olmasının düşünülebileceği"ni yazmaktadır.⁽¹⁵⁸⁾ Doğallıkla onun bu söyledikleri de kendisinin de belirttiği gibi bir kanıdan öteye gitmemektedir. Oysa, KTC başından beri Koçgiri olayıyla ilişkidedir. Koçgiri hareketinin öncüleri bizzat KTC üst yetkililerinden talimat alarak bu işe başlamışlardır. Yukarıdan beri verdiğimiz belge ve kanıtlar bunu doğrulamaktadır. KTC'nin Koçgiri olayıyla doğrudan, organik, örgütsel ve önderlik anlamında bir bağı vardır. Haydar ve Alişan Beyler bölgede KTC'nin bir üyesi olarak çalışmaktadırlar. Nuri Dersimi bölgeye gelirken KTC başkanıyla görüşmeler yaptıktan ve onun yoluyla bölgede veterinerlik görevine atandıktan sonra

156) N. Sevgen- "...Koçgirili Alişir", Tarih Dünyası Dergisi, Sayı: 9, s: 378 v. d.; Akgül(1992), s: 31.

157) Bkz: Belge no: 16-17.

158) Bkz: İsmail Göldaş- "Koçgiri'de İki Kişilik-II", War Dergisi, Sonbahar 1997, Sayı: 2, s: 41 v. d.

gelmiştir. Alishir, KTC başkanı Seyyid Abdülkadir'le doğrudan ilişkidedir. Ondan aldığı talimatlarla Dersim'de örgütsel çalışmalar yapmaktadır. Bildiri metni incelendiğinde bölgedeki yöneticilerin işi olmadığı da anlaşılır. Çünkü Koçgiri olayı önderleri böylesi bir siyasal ve örgütsel bilince ve kültüre sahip değillerdir. Bu bildiri doğrudan KTC'nce Koçgiri hareketi için düzenlenmiş ve dağıtılması için olay bölgesine gönderilmiş olmalıdır.

Bildiri, *"Necip Kürt Milleti'ne"* diye başlıyor. Bu giriş bile KTC'nin ağızına benzemektedir. Koçgirililer o ölçüde Kürt üstünlüğü (necipliği) bilincine sahip değiller. Bu girişte bir ajitator ve demagog ustalığı var. Köylü toplumu olan Koçgirili'de bu ustalık bulunamaz. Bildiride bağımsız Kürtlük'ten ve "Geçici Kürt Hükümeti"nin kurulduğundan söz ediliyor. Kürt devletinin kurulması için koşulların oluştuğu, bu fırsatın kaçırılması durumunda "gelecek kuşaklar karşısında suçlu duruma" düşüleceği, varolan koşulların "ele geçmez bir olanak" olduğu belirtiliyor. Kürtler tümüyle mücadeleye çağırılıyor. M. Kemal'le savaşan Yunanlılar dost niteleniyor. Başarıya ulaşabilmek için "dost" Yunan'la birlikte M. Kemal'e karşı savaşılması, Milli Mücadele'ye kesinlikle destek olunulmaması isteniyor. *"Siz Mustafa Kemal'e karşı savaşan Yunan ordusuna karşı bir vaziyet almaktan ve Mustafa Kemal lehine savaşa katılmaktan tümüyle çekinmelisiniz. Çünkü Mustafa Kemal ile savaşan Yunanlılar'ın Kürtler'e karşı hiçbir düşmanlıkları yoktur. Ve olamaz. Aksine sultana karşı ayaklanmaya cüret eden Mustafa Kemal, Müslümanların Halifesi Hazretleri tarafından Kürtler'e sözü verilen özerklik ve bağımsızlığı gasp etmektedir,"* denmektedir. *"Halife asisi Mustafa Kemal'i"* ortadan kaldırmak ve *"Kürt hükümetinin kuruluşunu"* sağlamak için *"bulunulan yerlerde*

ayaklanmalar ve ihtilaller düzenlenmesi" istenir. Yakında "Kürt hükümeti sancağı altında kucaklaşılacağı" belirtilir. ⁽¹⁵⁹⁾

Bildirinin niteliği ortadadır. Bildiri, siyaset içinde pişkinlikleri olan KTC'nin ürünüdür. Bu ve buna benzer çalışmalarla Koçgiri olayını yönlendirdikleri ortadadır. Böylece Koçgiri olayına bir Kürtlük niteliği kazandırılmıştır. .

KTC'nin Koçgiri'ye gönderdiği başka bildiriler de vardır. Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ndeki evraklar arasında dağınık olarak bulunmaktadırlar. Bölgeye gönderilen bir bildirilerinde de; yörenin her yanında KTC'nin şubelerinin açılması, örgütün isteklerine uyulması ama yasalara uyulmaması, yörede huzurun sağlanmasında kaçınılması, Batılı devletlerin "hukukumuzu onaylayacakları", büyük devletlerin gönderdiği inceleme kurullarına yardımcı olunması ve saygı gösterilmesi, Paris Konferansı'na temsilci gönderildiği ve bunların hakları sağlayacakları, "ulusal haklarımızın savunulmasını üstlenmiş olan <Serbesti>, <Kürdistan> ve <Jin> gazetelerinin Kürdistan'ın her yerinde dikkatle okunması" istenir. ⁽¹⁶⁰⁾

Kürt örgütleri; çoğunluk Kurmanci olmakla birlikte, Alevi ve Sünni Zazalar ile tüm Kürt toplumunu örgütlemeye çalışmışlardır. KTC, 1919 ve 1920'lerde Dersim ve Sivas yöresindeki Alevi Kürt ve Zazaları da örgütlerler. KTC'nin öncülüğünde bir ayaklanma çıkartırlar. Birçok aşiret başkanı "otonomi/ özerklik" isteği çevresinde birleşir. Kürdolog antropolog van Bruinessen'e göre, Koçgiri olayı bu örgütlemelerin öncülüğüyle çıkmıştır.⁽¹⁶¹⁾ Paul White'ye göre ise, Koçgiri'nin Kızılbaş kabilelerince dalgalandırılan bu ayak-

159) Belge için bkz: R. Doğan- "...Koçgiri İsyanı", Aydınlık Gazetesi, 13. Aralık. 1993, Dizi no: 8; Belge no: 16.

160) R. Doğan- "...Koçgiri İsyanı", Aydınlık Gazetesi, 16 Aralık. 1993, Dizi no: 11; Belge no: 17.

161) Bkz: Bruinessen, s: 346.

lanma KTC üyelerince ustaca yürütülmüştür. ⁽¹⁶²⁾

Bütün bu belge ve kanıtlardan sonra; kimi kaynakların Koçgiri olayının başında KTC'nin rolü büyüktür. Yalnız daha sonraki süreçte gerek cemiyet içi bölünmeler, gerek kimi üyelerin yurt dışına çıkması, gerekse savaş nedeniyle ilişkinin yeterince yürütülememesinden ötürü, cemiyetin "yönlendirme ve yönetme açısından -Koçgiri hareketine- hemen hemen hiçbir katkısı olmamıştır"⁽¹⁶³⁾ demesinin hiçbir bilimsel temeli yoktur. KTC'nin olayla somut ilişkisi, rolü ve önderliği ortadadır.

e- Koçgiri Eyleminde Amaçlanan/ Tasarlanan Yönetim Biçimleri:

Genel Kürt hareketinin netleşmiş bir amacı olmadığı gibi, Koçgiri eyleminin de tasarlanmış net bir amacı yoktur. Kısaca kafalar dağınıktır. Özerklik, bağımsızlık, bağımsız Kürdistan içerisinde yer alma, Osmanlı Devleti içerisinde özerk bölge yönetimi olarak kalma, Ankara Hükümeti'nden yönetimlerine ilişkin kimi ayrıcalıklar koparma gibi netleşmemiş siyasal içerikli istekleri vardır. Fakat bunlar ne olursa olsun sonuçta, Kürt niteliğiyle ortaya çıkma ve ayrılma biçiminde bir tutum net olarak ortaya çıkmaktadır.

Çoğunluğu KTC'nin genç üyelerinden oluşan ayaklanma öncüleri, KTC'nin yönlendirmesiyle hareket etmişlerdir. Dersim ve Sivas yöresinde ortaya çıkan ayaklanmada aşiret başkanları "otonomi/ özerklik" isteği çevresinde birleşmişlerdir. Meclis'teki isteklerinde giderek işin boyutu değişmiştir. Türk yöneticilerinin bölgeden çekilmesiyle başlayan istekler, Kürdistan'a "özerk bir statü" verilmesine vardırılmış, bunu da

162) Bkz: Paul White- "Ethnic Differentiation among the Kurds: Kurmanci, Kızılbaş and Zaza" (Kürtler Arasındaki Etnik Ayrılmalar: Kırmancı, Kızılbaş ve Zazalar), İnternet'ten s: 1-17 arası.

163) Bu sav için bkz: Koçgiri Halk Hareketi (1992), s: 43.

"tam bağımsızlık" istekleri izlemiştir. Tasarlanan Kürdistan; Sünni ve Alevi Kurmanç Kürtleri ve Zazaları içerecektir. Ancak Kürdistan'ın diğer yörelerinden ayaklanmacılara destek gelmeyecektir. ⁽¹⁶⁴⁾

I. Koçgiri Eyleminin Osmanlı Yönetimine Bağlı Özerklik Amacı:

KTC başkanı Seyyit Abdülkadir genel Kürtler arasında pek itibar görmeyen bir sistem öneriyordu. O, "*Osmanlı padişahlığına/ halifeliğine bağlı Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bir özerk Kürt yönetimi*"nin savunucusudur. ⁽¹⁶⁵⁾ Kürt sorununa bu çözümü, birçok tepkiler almasına neden olmuştur. KTC başkanının "*Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir Kürdistan*"⁽¹⁶⁶⁾ formülü bu nedenle Nuri Dersimi'nin Seyyid Abdülkadir için, "*Kürdistan Teali Cemiyeti bağrında bir Türk ajanı rolünü bilerek ya da bilmeyerek oynamıştır*" demesine neden olmuştur. ⁽¹⁶⁷⁾ Ayaklanmanın önderlerinde Alişan Bey'in de Wilson ilkelerinin tanıdığı haklar doğrultusunda hareket edilmesini ve "*Osmanlı saltanatına bağlı özerk bir Kürdistan*"nın kurulması için çalışılmasını istediği anlaşılmaktadır. ⁽¹⁶⁸⁾

Bu doğrultuda bir istek, Erzincan-Kemah beylerinden Sağiroğlu Halet Bey ile Sıddık Bey'e Dersim ve Ovaçık aşiret başkanlarının imzalarını taşıyan 13. Eylül. 1921 tarihli mektuplardan görülür. "*Halifeliğe bağlı özerk Kürdistan*" tasarısı Sevr'e dayanmaktadır. Hozat'tan Erzincan'a kadar uzanan bölgede bir

164) Bruinessen, s: 346.

165) Bkz: Nuri Dersimi(1992), s: 120; Bruinessen, s: 345.

166) Nuri Dersimi(1986), s: 99.

167) Nuri Dersimi(1992), s: 121.

168) Nuri Dersimi(1992), s: 123.

"*Dersim özerk yönetimi*" düşünülmüş, dahası kurulduğu söylenilmektedir. Sağıroğulları da Kürdistan beylerinden olduğu için, Erzincan ve Kemah'ta "*Dersim Kürdistanı*"na bağlı olarak kurulacak mutasarrıflığın Halet Bey'e verileceği bildirilmektedir. Sıddık Bey'e de yazılarak, kendileriyle işbirliğine girmesini ve bu tür görevlerle görevlendirileceği bildirilir. ⁽¹⁶⁹⁾

II. Koçgiri Eyleminin Ankara Hükümeti'ne Bağlı Özerklik Amacı:

Ankara Hükümeti'nin ülkede söz sahibi olduğunun görülüşüyle birlikte Kürtler'in yönü M. Kemal'e ve Ankara Hükümeti'ne yönelir. İsteklerini Ankara Hükümeti'ne yöneltirler ve kendileri için yörelerinde bir özerk yönetimin uygulanmasını isterler. 11 Mart 1921 tarihli TBMM'ne Koçgiri ve Dersim aşiret başkanlarının çektiği telde bu istek görülür. "Çoğunluğu Kürt olan" Koçgiri ve çevresindeki ilçelerin seçkin bir il durumuna dönüştürülmesi, başına ise "*yerli Kürtler'den bir vali*"nin getirilmesi istenilir.⁽¹⁷⁰⁾ Bu istekte "*bağımsız Kürdistan*"dan söz edilmez.

III. Konfederasyon Biçiminde Kürdistan Amacı:

1920'lerin sonlarında Seyyid Rıza topladığı birliğiyle Dersim'in merkezini işgal eder. M. Kemal'e çektiği telyazısında Dersimliler adına milletvekili olarak Meclise katılan kişilerin Dersim'i kesinlikle temsil etmediklerini, Dersim'in "*bağımsız bir Kürt yönetimi*" istediğini, bu ulusal isteğin Ankara yönetimince resmen kabulünden sonra, "*Kürdistan'ın bir konfederasyon*

169) Bkz: R. Doğan- "...Koçgiri İsyanı", Aydınlik Gazetesi, 10. Aralık. 1993, Dizi no: 5.

170) Telyazı için bkz: Nuri Dersimi(1992), s: 143; Esengin(1982), s: 190; Şadlıllı(1980), s: 45; Koçgiri Halk Hareketi(1992), s: 72; Belge no: 15.

biçiminde" Ankara yönetimiyle işbirliği yapabileceğini bildirir.⁽¹⁷¹⁾ Bu Koçgiri'yi de içeren genel Dersim için özerk bir yönetim anlayışıdır. Genel Kürdistan içerisinde bir Dersim özerk yönetimi düşünülmektedir.

IV. Bağımsız Kürdistan Kurma Amacı:

Kürt hareketi asıl "bağımsız Kürdistan" ve bir "Kürt devleti"nin kurulması üzerinde durur. Bu görüşler Mondros Bırakışması'ndan ve Wilson İlkeleri'nin yayınlanmasından sonra gündemdedir. 1920 yılı başlarında Kangal'da Hüseyin Abdal Tekkesi'nde Nuri Dersimi'nin başkanlığında toplanan aşiret başkanları toplantısında Sevr'e konmaya çalışılan hükümlerin uygulanması istenir. *"Kürdistan'ın sonuna kadar savunulması"* belirtilir. Diyarbakır, Van, Bitlis, Elazığ, Dersim ve Koçgiri'yi kapsayan bölgede *bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması için silaha sarılmaya kesin olarak karar verilir ve and içilir"*.⁽¹⁷²⁾ Sevr Antlaşması Kürtler'in içine kor düşürür. Ayaklanma doğrultusunda siyasi faaliyetleri başlar. "Bağımsız Kürdistan" isteği giderek Kürt çevrelerinin gündemine oturur. 1920'lerin Ekimi'nde siyasi harekete geçilerek Kürdistan bağımsızlığının resmen ilanı istenir. Dersim ve Koçgiri'de başlatılacak bu harekete, "bütün Kürdistan'ın yardım edeceği" kesin görülür.⁽¹⁷³⁾ Ağustos 1920'de bir askeri birliği pusuya düşürerek Kuruçay'ı ele geçiren Şadan aşireti başkanı Paşo kendini "Kürt Ulusal Birlikleri Komutanı" olarak ilan eder.⁽¹⁷⁴⁾ Kasım 1920'de Dersim

171) Nuri Dersimi(1992), s: 133; Koçgiri Halk Hareketi(1992), s: 63 v. d.

172) Toplantı ve alınan karar için bkz: Nuri Dersimi(1992), s: 126; Ali Kemali(1992), s: 127; Şadillili(1980), s: 36 v. d.; Koçgiri Halk Hareketi(1992), s: 56.

173) Nuri Dersimi(1992), s: 127.

174) Şadillili(1980), s: 37.

aşiret başkanları Hozat'ta yaptıkları toplantıda "bağımsız Kürdistan" doğrultusunda bir karara varırlar. Hükümete gönderilecek notanın metnini Nuri Dersimi'nin babası İbrahim Efendi hazırlar. Nota, Abbasan aşireti başkanı Meço Ağa tarafından Ankara Hükümeti'ne gönderilmesi için Dersim mutasarrıfı Rıza Bey'ye verilir. Ayrıca Meço Ağa mutasarrıfa "bu isteğimize 24 saat içinde yanıt gelmezse, bu parmaklarımla gözlerini oyarım" diyerek korkutur. Mutasarrıf Dersimli aşiret başkanlarının notasını 15. Kasım. 1920 günü Ankara Hükümeti'ne gönderir. Notada şunların yanıtı istenir:

- İstanbul yönetimi Kürdistan özerkliğini kabul etmektedir. M. Kemal hükümeti de resmen kabul edecek mi ?
- Kürdistan özerkliği konusunda M. Kemal ivedilikle görüşünü bildirmelidir.
- Elazığ, Malatya, Sivas ve Erzincan tutukevlerindeki Kürt tutuklular hemen bırakılmalıdır.
- Kürt çoğunluğunun olduğu yerlerde Türk görevliler çekilmelidir.
- Koçgiri yöresine gönderilen askeri birlik geri çekilmelidir. ⁽¹⁷⁵⁾

Bu nota Ankara Hükümeti'ni telaşa düşürür. Elazığ'dan Dersim'e bir öğüt kurulu gönderilir. Kurul, isteklerin kabul edileceği doğrultusunda yatıştırıcı sözler verir. Dersimli "bağımsız Kürdistan" yanlısı aşiret ağaları "öğüt kurulunu korkutarak kovarlar". Batı Dersim aşiret başkanları Elazığ il yönetimi aracılığıyla TBMM Başkanlığı'na 1920'nin sonlarında (muhtemelen 25 Kasım veya 25 Aralık'ta) bir telyazı çekerek; Sevr antlaşması gereği Diyarbakır, Elazığ, Van ve Bitlis

175) Telyazı için bkz: Nuri Dersimi(1992), s: 128 v. d.; Şadillili(1980), s: 38 v. d.; Akgöl(1992), s: 33; Koçgiri Halk Hareketi(1992), s: 60; Belge no: 4.

illerinde *"bağımsız bir Kürdistan kurulması"*nın gerektiği belirtilir. Bunun mutlaka kurulması istenir. Aksi durumda, *"bu hak silah gücüyle"* alınacaktır denilir.⁽¹⁷⁶⁾

Kürt çevrelerin bu istekleri daha sonraki yıllarda da sürer. Koçgiri ve Milli aşiretinin tutumuyla su yüzüne çıkan istekler Van, Mardin, Bitlis ve Diyarbakır yöresindeki halk içerisinde de yoğun olarak tartışılır. Bu bölgenin Kürtleri ortak bir bildiri ile 25. Kasım. 1921'de TBMM'nden *"Kürdistan bağımsızlığı"*na yönelik şu isteklerde bulunurlar:

- Kemalist hükümetçe Kürtler'in yaşadığı bölgede *"bir Kürt devletinin tanınması"*.
- Sınırların Kürtler'ce çizilmesi.
- Türk jandarmalarının ve memurların geri çağırılması.
- *"Özerk Kürdistan"* örgütlenme işlerinden Türkiye'nin elini çekmesi.
- Ankara Hükümeti'nce toplanan tüm askeri vergilerin ve askeri bağışıklıkların Kürtler'e ayrılması.
- Türkiye toprakları içerisinde kalan Kürtler'in korunması ve orduda bulunan Kürtler'in bırakılması.⁽¹⁷⁷⁾

KTC'nin Koçgiri bölgesine gönderdiği bildirilerinde *"Geçici Kürt Hükümeti"*nin kurulduğu ve yakında tüm Kürtler'in *"Kürt Hükümeti"* içerisinde toplanacakları resmen bildirilir.⁽¹⁷⁸⁾

176) Tel için bkz: Nuri Dersimi(1992), s: 129; Şadıllı(1980), s: 43; Koçgiri Halk Hareketi (1992), s: 61; Belge no: 5.

177) Bkz: Yıldız(1991), s: 89.

178) Bildiri metni için bkz: R. Doğan- *"...Koçgiri İsyanı"*, Aydınlik Gazetesi, 13. Aralık. 1993, Dizi no: 8; Belge no: 16.

Bütün bunlar Koçgiri olayının Kürt niteliğini kanıtlar biçimdedir. Kürt yanı hareketin asli yanıdır. Amaç, Kürt devletidir. Zaman zaman Alevilik yanına baş vurulması ise hareketin bu niteliği amaç için araç olarak kullandığının göstergesidir. Kısaca Koçgiri olayında amaç çeşitli niteliklerde Kürt devleti kurmaktır. Alevilik motifi ise araç olarak kullanılmıştır.

KOÇGİRİ OLAYI BİR AŞİRET HAREKETİ MİDİR?

Koçgiri olayının Kürt ve Alevilik yanları üzerinde duruldu. Bu nitelikleri taşıdığı saptandı. Bu nitelikleri onun aşiret yapısından kaynaklanmaktadır. Olaya, aşiret düzenini sürdürmekten başka bir şey değildir. Alevilik nitelikleri aşiretlerin Alevi inançlarından, Kürtlük nitelikleri ise dönemin emperyalizminin sunduğu ulusçuluk ve bağımsızlaşma genel siyasetinden kaynaklanmaktadır.

Koçgiri olayı içerisinde yer alan aşiretler genellikle Alevi Kürt/ Zaza/ Kurmanç aşiretleridir. Koçgiri bölgesinin aşiretleri yoğun olarak bu hareket içerisinde yer almışlardır. Dersim aşiretleri ise yan destek olmuş ve bir bölümü katılmıştır. Alişan Bey'le Alişir'in çabaları yeterli katılımı sağlayamamıştır. Hele gerek Dersim'in, gerekse Koçgiri'nin Sünni aşiretleri bu olayda kesinlikle yer almamış, destek vermemişlerdir. Sünni Kürt aşiretlerinin bu çekimserlik tutumunu Sünni Türk aşiretleri de göstermişler ve Koçgiri olayına destek olmamış, katılım sağlamamışlardır. Bu da olayın genellik taşımadığı, bir yerde ulusal bir nitelik te taşımadığını gösterir. Ulusallık taşısaydı Sünni Kürt aşiretlerinin de olaya katılmaları gerekirdi. Oysa, Sünni Kürtler bu hareketin dışında kalmışlardır. Olayda temel rol oynayan güdü aşiret yapısı olmuştur. Alevi Kürt/ Zaza ve Kurmanç aşiretlerinin dışındaki aşiretler katılmadıkları gibi,

çoğunluk devlet güçlerinin yanlarında yer almış ve olayın bastırılmasına çalışmışlardır. Feodal yapıdan kaynaklanan aşiretler arası çeşitli çekişmeler bu olayda da kendini ortaya koymuş, aşiretler arası birliğin doğmasını önlemiştir.

Aşiretlerin çoğu bu olaya katılmazlar. Doğu aşiretlerinin bir bölümü emperyalizmin yıkıcılığının bilincindedir. Tercan, Erzincan ve Dersim yöresinin Balaban, Başuran, Bodman, Balan, Medan, Görçeli, Abbasan, Rolan, Şadiyan ve Zışan gibi bir takım aşiret başkanları 22. Şubat. 1920'de Fransız Yüksek Komiserliği'ne Erzincan'dan tel çekerek, ülkelerine bağlı olduklarını, kimsenin kendileri adına temsil haklarının olmadığını bildirirler.⁽¹⁷⁹⁾ Erzincan milletvekili Hüseyin (Aksu) Bey de TBMM Başkanlığına 9. Mayıs. 1920'de verdiği önergesinde emperyalist güçlerin bölge aşiretleri üzerinde oynadıkları oyuna dikkatleri çeker.⁽¹⁸⁰⁾ 19. 10. 1920'de Pötürge'den ve Dersim'in İzoli aşiretinden bağlılık telyazıları Meclis'e gönderilir.⁽¹⁸¹⁾

Koçgiri olayının belkemiğini; İbolar, Balular, Kerteliler, Sarular, Pevizanlılar, Laçınlar ve Safolar gibi Koçgiri aşiretinin kabileleri oluşturmuştur. Bunların da tümü ayaklanmaya katılmamıştır. İbolar'ın dışındaki kabileler kısmen katılmışlardır. Koçgiri aşiretleri ayaklanmanın bir an önce başlamasını isterken, Dersim aşiretleri zamanın olgunlaşmasını ve doğa koşullarının uygun duruma gelmesinin beklenilmesinden yanadırlar. Azçok Dersim'den yardım gelmiştir. 8. Mart. 1921'de Ovacık aşiretlerinden 2500 kişi Kemah'a gelerek kaymakamı ve jandarma komutanını tutsak almışlardır. Alişan Bey her kabile-den 50 kişinin katılması kararını aldırtmış, 500 kadar kişi İmranlı'ya yardıma gelebilmiştir.⁽¹⁸²⁾ Alişir'in önderliğinde gelenler

179) Bkz: Yıldız(1991), s: 81; Belge no: 1.

180) TBMM Zabıt Ceridesi, C: I, s: 265; Goloğlu(1970), s: 190; Belge no: 2.

181) TBMM Zabıt Cerideleri, C: V, s: 83 v. d.

182) Ertuna(1974), s: 260, 263; Akgül(1992), s: 35 v. d.

Mart 1921'lerde Erzincan ve Kemah yörelerine saldırırlar.⁽¹⁸³⁾ Çok az bir Sünni Kürt aşireti de Koçgiri olayını desteklemiştir.⁽¹⁸⁴⁾ Çoğu karşı tavır takınmışlardır. Hatta birçok Sünni Türk ve Kürt köylüleri Alevi Koçgiriler'e karşı Topal Osman'la birlikte katliama katılmışlardır. Sünni Türk köylerinden Yeniköy, Görelis, Babsu, Keşlik, Çukuryurt, Hecelen (Alanyurt) köylerinin tutumu bu doğrultuda olmuştur.

Ayaklanmaya katılmışken cayanlar, devlet güçleri yanına geçenler de olmuştur. Ginyan aşireti başkanı Murat Bey bunlardan biridir. Koçgiri olayını devlete bildirir. Bu oynadığı rol gereği devlet katında saygınlık kazanan Murat Paşa, halk üzerinde giderek bir baskı ögesi olur. Feodal gücünü arttırır. 1926'da jandarmayla yapılan çatışmada öldürülür.⁽¹⁸⁵⁾ Malatya, Arapkir ve Divriği dolaylarında yaşayan Dirijan, Atma ve Perçikan aşiretleri de harekete destek vereceklerine ve katılacaklarına söz vermelerine karşın, olay başladıktan sonra katılmamışlardır.⁽¹⁸⁶⁾ Dersim'in ileri gelen aşiret başkanlarından Seyyid Rıza aşiretlere güvenmediği için aşiret başkanlarının düzenlediği "*Hozat Toplantısı*"na katılmaz ve çekimser kalır. Başından ayaklanma düşünen Meço Ağa, Diyab Ağa, Binbaşı Hasan Hayri Bey, Ahmet Ramiz Bey gibi kimi Dersim ağa ve aşiret başkanları milletvekilliği kabul ederek Meclise girmişlerdir. Bu yolla ilk Meclis'te 72 dolayında Kürt kökenli milletvekili olmuştur. Ancak bu dört Dersim ileri geleninin Meclis'e katılmasından sonra Seyyid Rıza ayaklanmacıları destekleye-

183) Esengin(1982), s: 189 v. d.; R. Doğan- "...Koçgiri İsyanı", 17. Aralık. 1993, Dizi no: 12.

184) Olson(1992), s: 64.

185) Koçgiri Halk Hareketi(1992), s: 56, 102.

186) Nuri Dersimi(1992), s: 149 v. d.; Nuri Dersimi(1986), s:112; Şadillili(1980), s: 44; Akgöl(1992), s: 36; Koçgiri Halk Hareketi(1992), s: 81.

ceklerine söz verir ve ayaklanmacı güçlerin yönetimini üstlenir.⁽¹⁸⁷⁾ Zara ileri gelenleri "*Koçgiri aşiret başkanları*" adıyla Mart 1921'de bölgelerine gelen inceleme kuruluna, valiliğe ve Merkez Ordusu Komutanlığı'na bir "taahhüname" göndererek olaylara katılmayacaklarını ve devletin yasalarına saygılı olduklarını bildirmiş, olaylardan tümüyle çekilmişlerdir.⁽¹⁸⁸⁾ Koçgiri olayı Tercan aşiretlerinden de destek görmemiştir. Koçgiri'de tutunamayacaklarını anlayıp da Dersim aşiretleriyle bağ kurmak ve Nisan 1921'lerde Dersim'e geçmek isteyen ayaklanmacılara Çayırılı-Tercan'da Boybeyi Ağa başkanlığındaki Kureyş aşireti ve Sansa boğazında ise Mehmet Ağa'nın başkanlığındaki Balaban aşireti Koçgiri olayının bölgelerine yayılmasını önlemiş, o zor günlerde ülkeyi daha fazla zor durumda bırakmalarına imkan vermemişlerdir.⁽¹⁸⁹⁾

Bu örnekler Koçgiri hareketinin feodal nitelikli olduğu, aşiret yapısından kaynaklandığı, aşiret düzeninin çelişkilerini sergilediğini gösterir. Tüm çabalar varolan aşiret düzenlerini korumak ve yaşatmaktır. Alevilik ve özellikle Kürtlük yanı sıra iğreti durmaktadır. Dönemin siyasal gelişmelerinin bir gereği olarak harekete nitelik vermeye çalışmıştır. Olayın Kürtlük niteliği kazanması da yine aşiret yapısından kaynaklanmıştır.

Ortaçağlar'da feodal önderlikler yaşanmasına karşın, XX. yüzyılın başlarında burjuva politikaların ve önderliklerin egemen olduğu dönemde, feodal önderlikler yenidir. Bu alanda uzun bir deneyimi yoktur. Burjuva politikaları içerisinde acemilikler gösterildiğinden tuzaklara düşülmüştür. Feodal önderler

187) Nuri Dersimi(1992), s: 128 v. d.; Nuri Dersim(1986), s: 113; Şadillili(1980), s: 39 v. d.

188) Ebubekir Hazım Tepeyran- Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları, Çağdaş Yay. İst. 1982, s: 71 v. s.: Belge no: 10- 11.

189) Ertuna(1974), s: 277; Şahin(1987), C: II, s: 469; Esengin(1982), s: 192; Koçgiri Halk Hareketi(1992), s: 84 v. d.

askeri güçlerin etkinliğini politik alanda kullanamamışlardır. Modern bir önderlikten yoksun Kürt hareketi, farklı güçler arasındaki çelişkilerden yararlanıp, üstünlüğü ele alabilme becerisini gösterememiştir. Bunda dışlarındaki dünyaya açılmamanın, böylesi bir yeteneği ve deneyimi geliştirememenin, uluslararası ilişkilere girememenin ve dost-düşman güçleri iyi belirleyememenin rolü büyüktür. Dönemin genel Kürt ve özelde Koçgiri hareketi bu bilince, bilgiye, deneyime ve beceriye sahip değildir. Ayrıca genelde Kürt, özelde Koçgiri hareketi anti-sömürgeci ve anti-emperyalist değildir. Sömürgeciliğe ve emperyalizme karşı bir bağımsızlık savaşı verecek ulusçu bir ideolojiye ve bilince sahip değildir. Feodal yapısından ve aşiret düzeninden kaynaklanan bu konumu, hareketi günün geçerli siyasal düşünce ve istemlerinin gerisinde bırakmıştır. Bu tür bir kısırlık taşıdığından, feodal istemleri aşamadığından ve feodal önderlikle yürütölmeye çalışıldığından bir aşiretler olayı olarak kalmış ve "eşkıya olayı" olarak küçömsenilmesine neden olmuştur. Resmi ve ulusal güçler hareketi bu bağlamda görmüş, değerlendirmiş ve çözöümü de "eşkıya olayı"nın bastırma olarak görmüşlerdir.

KOÇGİRİ OLAYI GÜNLÜĞÜ

1) Koçgiri Olayının Başlama ve Bitişi:

Koçgiri olayının başlama ve bitişini kaynaklar farklı tarihler arasında verirler. K. Esengin'e göre bu olay Ekim 1920- Haziran 1921 tarihleri arasında çeşitli aşamalar biçiminde sürmüştür.⁽¹⁹⁰⁾ Bu kayıda dayanan Zeki Sarıhan ayaklanmanın Alishir'in Kemah köylerini basma günü olan 1. Ekim 1920 tarihiyle olayın başladığını belirtir.⁽¹⁹¹⁾ T. E. Şahin olay için, Ekim 1920- 17. Haziran. 1921 tarihlerini arasını verir.⁽¹⁹²⁾ U. Mumcu da bu tarihlere katılır ve ayaklanmanın 17. Haziran. 1921'de bastırıldığını belirtir.⁽¹⁹³⁾ Dr. N. F. Taş da olayı 1. Ekim'le başlatır ve 1921 yılı boyunca sürdüğünü belirtir.⁽¹⁹⁴⁾ Şadillili Vedat olayı, 1920 yılının başlarında yapılan Hüseyin Abdal Tekkesi'ndeki toplantıyla başlatır.⁽¹⁹⁵⁾ İsmail Göldaş olaya "resmiyet" açısından

190) Esengin(19982), s: 180, 192 v. d.

191) Zeki Sarıhan- Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Öğretmen Dünyası Yay. Ank. 1986, C: III, s: 227.

192) Şahin(1987), C: II, s: 451.

193) Mumcu(1992), s: 38.

194) Taş(1997), s: 94 v. d.

195) Şadillili(1980), s: 36.

bakar. Dersimli aşiret başkanlarının "Hozat toplantısı" sonrası TBMM Başkanlığı'na gönderdikleri notayı esas alarak Koçgiri olayının 15. Kasım. 1920 günü başladığının benimsenmesini ister.⁽¹⁹⁶⁾ Genelkurmay yayınları; Koçgiri olayını ayaklanmacıların İmranlı'yı basıp Miralay Halis Bey'i öldürdükleri 6. Mart. 1921 tarihiyle başlatır, 17. Haziran. 1921 gününe kadar sürdürürler. Bundan önceki olayları hazırlayan olaylar olarak değerlendirirler.⁽¹⁹⁷⁾ **"Erzincan Tarihi"**⁽¹⁹⁸⁾ ile H. Göktaş Genelkurmay yayınlarının tarihlerini esas alırlar.⁽¹⁹⁹⁾ Olayın önderlerinden Baytar Nuri Dersimi Koçgiri olaylarını 1920-21 yılları içerisinde verir.⁽²⁰⁰⁾

Hangi açılardan bakılırsa bakılsın Koçgiri olayının 1920-1921 yıllarını kapsadığı görülür. 1. Ekim 1920'de Alişir, Kemah köylerine saldırarak kendi bağlamında olayı başlatmıştır. Fakat bunu önceleyen önemli olaylar vardır. Hele hele olaya başlamak için verilen karar çok önemlidir. Bu da aşiret liderlerinin Nuri Dersimi'nin başkanlığından Kangal'da Hüseyin Abdal Tekkesi'nde 1920'lerin başında yapılan toplantıdır. "Hozat Toplantısı" bu toplantıdan çok sonradır ve bu toplantının aşamalarından biridir. Bu toplantı günü tam olarak belirlenemese de, bence olayın başlangıcı budur. Olaylar bundan sonra gelişir. Zincirleme birbirini izler. Olay, Alişan ve Haydar Beyler'in tutuklanması ve ayaklanmacıların yenilmesiyle 17. Haziran. 1921'de bitmiştir. Yargılanmaları ve kimi küçük olaylar biçiminde de kalıntıları sürmüşse de, Koçgiri ayaklanmasını bu tarihler arasına yerleştirmek en doğrusudur.

196) Göltaş- "Koçgiri'de İki Kişilik", War Dergisi, Sayı: 2, s: 38.

197) Rahmi Apak(1964), s: 151, 153 v. d.; Ertuna(1974), s: 259, 262;

198) Ali Kemal(19929, s: 129.

199) Göktaş(1991), C: I, s:41.

200) Nuri Dersimi(1992), s: 120-168 arası; Nuri Dersimi(1986), s: 102-120.

2) Hüseyin Abdal Tekkesi Toplantısı:

İstanbul'dan Koçgiri'ye dönen Nuri Dersimi Kangal'ın Yellice bucağına bağlı Hüseyin Abdal Tekkesi'nde 1920'nin başlarında bir toplantı yapar. Bu toplantıya Canbegan, Kurmeşan ve diğer aşiretlerin başkanlarıyla yörenin ileri gelir insanları katılırlar. Katılanlar tekkenin kutsallığı üzerine and içerek, hazırlanmakta olan Sevr Antlaşması'nın uygulanmasını, Diyarbakır, Van, Bitlis, Elazığ, Dersim ve Koçgiri yörelerini kapsayan bölgede "bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması"nı ve bunun için gerekirse silahla savaşılmasına karar verilir. Kürtler'den oluşan 45 bin kişilik bir silahlı birlik yardıma gelmek için Batı Dersim'de hazır tutulur (Silahlı birliğin mevcudunu Nuri Dersimi oldukça abartmış olmalıdır.).⁽²⁰¹⁾ Bu

201) Bkz: Nuri Dersimi(1992), s: 126; Şadillili(1980), s: 36 v. d.; Akgöl(1992), s: 32; Koçgiri Halk Hareketi(1992), s: 56. Kimi kaynaklar bu tekkenin adını "Hasan Baba Tekkesi" olarak verirler. Bkz: Ali Kemall(1992), s: 127; Şahin(1987), C: II, s: 454. Baytar Nuri ise anılarında "Sultanabdal Tekkesi" olarak yazar. Bu farklı adlandırmalardan dolayı çelişkiye düşen H. L. Kieser, bunları ayrı ayrı tekkeler olarak düşünür ve toplantıların "Hüseyin Abdal Tekkesi" ile "Hasan Baba Tekkesi"nde yapıldıklarını yazar. Bkz: Kieser-Aleviler ve Kürtler(Haz. M. Bayrak), s: 440. Oysa bu toplantının yapıldığı ve andların içildiği yer Hüseyin Abdal Tekkesi'dir. Hüseyin Abdal Tekkesi'ne adını ve nüfuzunu veren ve halk özaneliğinin merkezi olan bugünkü Çamşılı şairlerinin atası olan Hüseyin Abdal da bir şairdir ve yöre halkının geleneksel kültüründe yer almış şiirleri vardır. Hüseyin Abdal, bir Türkmen dervişidir. Soyu da Horasan Türkmen dervişliğine dayanır. Hacı Bektaş'ın "Vilayetnamesi"nde adı geçen Karakesicli Şemsaddin Sultan/ Bostancı Baba'nın soyundandır. Karakesicli Sultan, eşkıyalık yaparken Hacı Bektaş'ca eğitilir, olgunluk kazandırılır ve dergahta gereken aşamaları tamamladıktan sonra Denizli'ye gönderilir. Denizli'de tekkesi vardır. Soyuna Bostancıoğulları denmektedir. Dergahı çamlıktır, mezarı bir çamın altındadır. Bu nedenle Bostancı Baba'ya "Çam Şeyhi" de denir. Hüseyin Abdal Sultan bu soydan gelir. Babası Karababa (Seyyid Kara Halil) Hacıbektaş dergahına 32 yıl hizmet etmiş ve 1628'lerde ölmüştür. Oğlu Hüseyin Abdal da, Hacı Bektaş dergahında hizmet etmiştir. Babasının ölümünden sonra Divriği bölgesini aydınlatması için Dergahça bu bölgeye gönderilir. Divriği'ye 17. yüzyılın ilk yarısında gelmiş olmalıdır. Birçok köyü dolaştıktan sonra Aşudu (Güvenkaya) köyüne yerleşir. Köyün adını Hüseyin Abdal koymuştur. Burada evlenir. Oğlu, Budala Ali Baba yoluyla soyu sürer. Bu tekke o günlerden günümüze

toplantılar ve bölgedeki gelişmeleri M. Kemal "Teşkilat-ı Mahsusa", yani gizli haberalma örgütünün elemanları yoluyla öğrenir. Olayı Sivas valisi Reşit Paşa'ya bildirir, Baytar Nuri'nin tutuklanmasını ister. Nuri Dersimi 20. Aralık. 1920'de Divriği'de tutuklanarak, kısa bir süre içeride tutulur. (202)

3) Zaralı Mısto'nun Çulfa Ali Köyü Jandarma Karakolu Baskını:

Zara'nın Panza köyünden Mısto adlı biri eşkıyalık eden bir takım Kürtler'i başına toplayarak çete kurar ve bunları silahlandır. Türk Alevileri'ni de çetesine kazanmaya çalışarak gücünü arttırır. 1920'nin Temmuzu'nda Zara'ya bağlı Çulfa Ali köyündeki jandarma karakolunu basar, Askerleri tutsak alır. Bu yolla devletin Erzincan ve Sivas'tan Zara ve Kangal'a gön-

kaçar Alevi-Bektaşî tekkesi olarak hizmet verir. Ve Hüseyin Abdal Sultan'ın yatırı ziyaretgah olur. Aşuğu Tekke köyü/mezrası Divriği'nin Avşar köyündedir. Bu köyün diğer adı da Tekke'dir. Sivas-Divriği demiryolu üzerinde Çetinkaya-Güneş İstasyonları arasındadır. Divriği'ye 48., Çetinkaya'ya ise 18 km uzaklıktadır. Ziyaretgaha Malatya, Maraş, Kars, Zile, Tokat ve Sivas köylerinden ziyaretçiler gelirler. Son yıllarda yörede göçler nedeniyle nüfus azalması sonucu tekke ve yatının ziyaretçileri oldukça azaldığından, yatının ve tekkenin buradan taşınması düşünülmüştür. Çamşılı yöresinin 17 köyünün kaymakamlığa verdikleri dilekçeleri sonucu aldıkları izinle Hüseyin Abdal Sultan ile eşinin mezarları ve tekke 22. 9. 1997 günü Çamşılılar'ca kutsal kabul edilen Döğdür dağı eteklerinde Gödüklü mevkiindeki yeni yerine taşınmış ve türbeye cemevi ile tüm eklentileri yapılarak modern bir görünüme kavuşturulmuştur. Hüseyin Abdal Sultan'ın başından beri yöre halkı üzerinde derin etkisi vardır. Darda ve sıkıntıda olanlar manevi yardımını isterler. Koçgiri olayını başlatanlar da bu nedenle ilk toplantılarını yöre halkının manevi olarak bağlı oldukları ve dar günlerinde yardımlarına ulaşacağı inancında oldukları Hüseyin Abdal Tekkesi'nde toplantılarını yapmış ve onun maneviyatı üzerine and içmişlerdir. Bkz: Kutlu Özen-Divriği Evliyalari, Sivas, 1997, s: 118-133 arası; Mahmut Erdal- Yine Dörtü Dörtli İniliyorsun, Ant Yay. İst 1996, 3. basım, s: 9; İsmail Metin- "Çamşılı Hüseyin Abdal Türbesi Yaptındı", Kervan Dergisi, Mart 1998, Sayı: 66, s: 31.

202) Bkz: Nuri Dersimi(1986), s: 102 v. d.

derdiği askeri malzemelere el konulmak istenmektedir. Bu tür çeteleşmeler ve eşkıya hareketleriyle silah ve malzemeler çalınır. Bölgeye mühimmat gönderilmesi engellenir. ⁽²⁰³⁾

4) Şadan Aşiret Başkanı Paşo'nun Kuruçay'a Gönderilen Cephaneye Elkoyması:

Refaiye yöresindeki Şadan aşireti başkanı Paşo önceden Refaiye'de jandarma çavuşluğu yapmıştır. Alishir'le de iyi ilişkiler içerisinde. Amaçları aynıdır. 300 kadar yandaş edinerek eşkıyalığa başlamıştır. 12 dolayında jandarmanın korumasında Refaiye'den Kuruçay'a gönderilen cephaneye kafilinin önünü 25. Temmuz. 1920 günü keser, jandarmaları tutsak alır ve 26 sandık cephaneye elkor. Bundan sonra adı daha duyulur ve çetesine katılanlar çoğalır. Refaiye yakınlarındaki Balansur köyüne gelerek Hükümet yanlılarını tehdit eder. Refaiye ilçe merkezini işgal ederek kendisini resmen "Kürt ulusal güçlerinin komutanı" olarak ilan eder. Yönetime doğrudan el kor. Hükümet konağına "Kürdistan bayrağı"nı çeker. Alishir de Hükümet'ten, Paşo'nun Cengerli bölgesinde Taşdibi köyünde yetkili tanınmasını ister. ⁽²⁰⁴⁾

203) "Koçgiri Olayı Günlüğü" bölümü genellikle şu kaynaklardan yararlanılarak bilgiler çıkarılmıştır: Nuri Dersimi(1992), s: 127-168; Ali Kemali(1992), s: 127-143; Ertuna(1992), s: 262-281; Apak(1984), s: 151-172; Akgöl(1992), s: 32-42; Esengin(1982), s: 182-195; Şadillili(1980), s: 37-50; Koçgiri Halk Hareketi(1992), s: 57-81; Taş(1977), s: 92-111; Olaylara ilişkin rapor ve bildiriler için bkz: R. Doğan- "...Koçgiri İsyanı", Aydınlık Gazetesi, 1993, Dizi no: 5, 6, 7, 9, 12; Belge no: 31-32-39-43.

204) Bkz: Ali Kemali(1992), s: 127; Nuri Dersimi(1992), s: 127; Şadillili(1980), s: 37; Koçgiri Halk Hareketi(1992), s: 57.

5) Mustafa Ağa'nın Kemah Baskını:

Alişir'in Dersim'deki çalışmalarının etkisinde kalan Ovacık ilçesi Çerpazin bucağı eski müdürü Mustafa Ağa Kemah köylerine gelerek "asker toplanmasının padişahın buyruğu olmadığını", Dersimliler'in "asker vermeyeceklerini", Kemahlılar'ın da "vermemelerini" ister, halkı korkutur. ⁽²⁰⁵⁾

6) Alişir Efendi'nin Kemah Baskını:

Dersim'de örgütlemeleri sonucunda bir birlik kuran Koçgiri hareketinin ideologlarında Alişir Efendi, oluşturduğu 150 kişilik bir Dersimli birlikle Kemah'ı 1. Ekim. 1920 günü basar, soygun ve yağmacılık yapar. Ulusal hükümetin henüz buraları koruyacak gücü yoktur. ⁽²⁰⁶⁾

7) Günlü Çiftliği Baskını:

Bolucan bucağının Karaibo köyünden Deli Esat oğlu Rıfat 20 dolayında kişiden oluşan çetesiyle halkı Türk olan Günlü çiftliğini basar. Köylülerin çoğunu öldürür, mallarını yağmalar ve geri kalanlara şunları söyleyerek gözdağı verir: "*Siz Ermeniler'e yaptınız, biz de size yapıyoruz. Dersim aşiretleri geliyorlar. Biz Sivas'ı alacağız ve sonra Ankara'ya gidip ulusal hükümeti ("kongura") devireceğiz*". ⁽²⁰⁷⁾

205) Ali Kemali(1992), s: 128.

206) Akgül(1992), s: 32; Taş(1997), s: 94 v. d.; Esengin(1982), s: 182; Sarhan(1986), C: III, s: 227.

207) Ali Kemali(1992), s: 128.

8) Kamho Baskını:

20. Ekim. 1920'de Dersim aşiretlerinden Bezgar aşireti çetesi Giresun'dan Eğin'e gelmekte olan jandarma birliğini Kuruçay ilçesinin Kamho yöresinde kuşatarak, jandarmaları tut-sak almış ve cephaneye el koymuşlardır. Alışan Bey bunları izlemek bahanesiyle Dersim'e geçer. Alışir bu aralar Dersimliler'i örgütlemektedir. Büyük bir güçle harekete katıl-maya hazır olduklarını Baytar Nuri'ye bildirmiştir. ⁽²⁰⁸⁾

9) Hozat Toplantısı ve Ankara Hükümeti'nden İstek-ler:

Alışan'sa Refaiye kaymakam vekili oluşundan yararlanarak, Dersimli güçleri izlemek bahanesiyle yüz kişilik "bir Kürt birliğiyle" Kuruçay-Kemah üzerinden Dersim'in Ovacık'a geçmiştir ve Dersim'deki örgütlenmenin merkezi olan Ovacık'taki güçlerle birleşmiştir.

Alışan'ın "Kürt milliyetçiliğini" bilen Dersimliler onunla birleşmişlerdir. Alışan Bey, Hozat ve Çemişkezek aşiretleriyle "*Hozat Toplantısı*"nı yapar. "Kürt ulusal kurtuluşu"nda birlik olduğu, "Kürdistan'ın bağımsızlığı"nı açıklamaya hazır olduklarını, Batı Dersim'de 45 bin kişilik bir birliğin hazır beklediğini, bu harekete "bütün Kürdistan'ın katılacağı"nın beklediği vurgulanır ve Alevilik öğeleri üzerine and içilir. "*Murtaza'nın (Hz. Ali) Zülfikarı*" ve "*parçalanıp niyaz makamında yenilen elma*" üzerine yemin edilir. 45 bin rakamı oldukça abartılıdır. Alışan Bey aşiretlere cesaret vermek ve

hareketi güçlü göstermek için böylesi abartılara baş vurmuş olmalıdır. Bu toplantıya Hozat aşiretlerine güvenmediği için Seyyid Rıza katılmaz. Yalnız daha sonra harekete desteğini verecek ve Ovacık aşiretleriyle güçlü bir birlik kuracaktır.

Hozat Toplantısı'nda Ankara Hükümeti'ne 15. Kasım. 1920'de bir nota gönderilerek "Kürdistan için" kimi isteklerde bulunulmuştur. İstanbul Hükümeti'nin tanıdığı "Kürdistan özerkliği"ni Ankara Hükümeti'nin de tanıması; bu konuda M: Kemal'in görüşünü ivedilikle açıklaması; Elazığ, Malatya, Sivas ve Erzincan yörelerindeki "Kürt tutukluları"nın serbest bırakılması; Kürt yörelerinde "Türk memurların" çekilmesi; Koçgiri'ye gönderilen askeri birliğin durdurulması... istenmiştir.

Bu notayı Baytar Nuri'nin babası İbrahim Ağa hazırlar. Abbasan aşireti başkanı Meço Ağa, Dersim mutasarrıfı Rıza Bey'e vererek, bu isteğimize 24 saat içinde yanıt gelmezse gözlerini oyarım diyerek tehdit eder. Mutasarrıf Rıza Bey Elazığ'a giderek durumu Ankara Hükümeti'ne bildirir. ⁽²⁰⁹⁾

10) Posta İşletmesine Engel Olunması:

Sivas-Kangal-Divriği arasında çalışan posta işletmesi engellenir. Canbegan aşireti Dumurca/Duruca dağında postacılara saldırır. 20. Aralık. 1920'de posta işletmesinin müdürlerinden Divriğili "Türkler'den" Ayanoğlu Mustafa öldürülür. Baytar Nuri'nin olayla ilişkisi görülür.

Baytar Nuri önceden, M. Kemal'in Sivas valisi Reşit Paşa'dan isteği üzerine sakıncalı görülerek izlenmiş, "idari incelemeye" alınmış, durum görev yeri olan Divriği kaymakamlığına bildirilmiştir. Bunun üzerine Baytar Nuri Divriği veteriner hekimliği görevinden ayrılarak çalışmalarını serbest sürdür-

209) Nuri Dersimi(1992), s: 128 v. d.; Belge no: 4.

müştür. Ayanoğlu Mustafa'nın öldürülmesiyle ilgisi bardağı taşıran damla görüldüğünden tutuklanır. Seyyid Rıza, M. Kemal'den bu tutuklamanın kaldırılmasını ister. Aksi durumda kışa karşın Sivas'a saldıracaklarını bildirir. M. Kemal'in Sivas valisine buyruğu üzerine olaya resmi bir nitelik verilerek, Nuri Dersimi bırakılır. Yalnız vali yasalara bağlı kalması, Dersimliler'in Hükümete bağlılığının sağlanması isteğinde bulunur. Koçhisar ilçesindeki Süleymaniye çiftliği kendisine verilir, orada oturması istenir.⁽²¹⁰⁾ Böyle olmasına karşın, Baytar Nuri daha yoğun olarak çalışmalarını sürdürecektir, Koçgiri hareketini hazırlayacaktır.

11) Dersimli Aşiret Başkanlarının Ankara Hükümeti'ne Haklarını "Silah Yoluyla" Alacaklarını Bildirmeleri:

Dersim mutasarrıfı Rıza Bey, tehditler sonucunda Dersim'deki görevini bırakarak uzaklaşmıştır. Bunun üzerine Elazığ'dan Dersim'e öğüt kurulu gönderilir. Devletin bu tutumunu "zaaf sanan" özellikle Şeyh Hasanlı aşiret ağaları öğüt kuruluna soğuk davranırlar. Dersimliler kurulu korkutarak kovarlar. Elazığ ili aracılığıyla Ankara Hükümeti'ne 25. Aralık. 1920'de "Batı Dersim aşiret başkanları" imzasıyla tel çekerek Sevr gereği Doğu illerinde bir "Kürdistan'ın kurulması" istenir. Aksi durumda "bu hakkın silah yoluyla alınacağı" bildirilir.⁽²¹¹⁾

Koçgiri olayının ideologlarından ve önderliğini yapanlardan Baytar Nuri ilkbaharda uygulamaya sokacakları bir programlarının olduğunu yazar. "Programları" şudur:

210) Nuri Dersimi(1992), s: 134 v. d.; Koçgiri Halk Hareketi(1992), s: 65.

211) Kaynaklarda, belgenin tarihi hep 25 Kasım veya 25 Aralık olarak veriliyor. Belge için bkz: Nuri Dersimi(1992), s: 129; Ali Kemali(1992), s: 128; Şadillili(1980), s: 41, 43; Koçgiri Halk Hareketi(1992), s: 61; Belge no: 5.

"İlk önce Dersim'de Kürdistan bağımsızlığı ilan edilecek, Hozat'ta Kürdistan bayrağı çekilecek, Kürt ulusal güçleri Erzincan, Elazığ ve Malatya yönlerinden Sivas'a doğru hareket ederek Ankara Hükümeti'nden resmen Kürdistan bağımsızlığının tanınmasını isteyecekti. Türkler bu isteği kabul edeceklerdi. Çünkü isteğimiz silah gücüyle desteklenmiş olacaktı. İlk adım başarıya ulaştıktan sonra, bütün Kürdistan'ın bizimle işbirliği yapacağına şüphe yoktu. Çünkü ulusal kurtuluş ve yabancı boyunduruğunu kırıp atmak ulusal onuru olan her Kürt'ün emeli idi". (212)

Meço Ağa, Diyar Ağa, Ahmet Ramiz ve Hasan Hayri Bey gibi Dersim'in ileri gelenleri Mustafa Kemal'in milletvekilliği önerisini kabul eder, Meclise katılırlar. Alişan Bey ile Nuri Dersimi milletvekilliği veya Sivas'ta yüksek bir görev önerisini reddederler. Amaçları bellidir. Meclis'e katılmayı "ihamet" olarak niteler, katılan Kürt milletvekillerinin kendilerinin temsilcileri olmadıklarını kamuoyuna duyururlar. Seyyid Rıza Dersim'i "Kürdistan'ın bir parçası" olarak bağımsızca yönetir. Olayların düzenleyicisi Baytar Nuri bu durumu şöyle dile getirir:

"Dersim fiilen bağımsızdı. Yönetim başkanlığını Seyyid Rıza ele almıştı ve Kürdistan adına faaliyetini sürdürüyordu. Ankara ile işbirliği yapan Kürt milletvekillerinin çıkarlarını gözetken kimseler olduklarını toplantı ve kongrelerle Seyyid Rıza Kürtler'e duyuruyordu". (213)

M. Kemal, Alişan Bey'in Dersim'den ayrılmasını ve bu tür bölücü çalışmaların durdurulmasını ister. Dersim milletvekillerinin istekleri doğrultusunda, Dersim'e bir "Kürt mutasarrıfın gönderileceğini" bildirir. Alişan Bey mevsimin getirdiği kötü hava koşulları nedeniyle Dersim'den ayrılamayacağını bildirir ve çalışmalarını sürdürür. Seyyit Rıza önemli bir

212) Nuri Dersimi(1992), s: 130.

213) Nuri Dersimi(1992), s: 132

güçle "Dersim merkezini işgal eder". M. Kemal'e gönderdiği telyazısında, Ankara'da bulunan ve Dersim adına milletvekili olarak atananların "Dersim'i kesinlikle temsil yetkilerinin olmadığı"nı, Dersim'in "bağımsız bir Kürt yönetimi" istediğini, bu ulusal isteğin Ankara Hükümeti'nce kabulü ve resmen duyurulmasından sonra, ancak "Kürdistan'ın bir konfederasyon biçiminde Ankara ile işbirliği yapabileceğini" bildirir. ⁽²¹⁴⁾

12) Zalim Çavuş'un Çete Hareketi ve Miralay Halis Bey'in Öldürülmesi Olayı:

Zalim Çavuş adıyla tanınan Şadan aşiretinden Hüseyin Ağa, Yenihan (Yıldızeli) Ayaklanması'na katılmıştır. Buradan kaçarak Koçgiri bölgesine gelir. Kangal ilçesinin Büyük köyünde oturan ailesinin yanına gider. Yanında 20-30 adamı vardır. Çevre köylerden katılanlarla çete kurar. Yörede çapulculuk ve soygunculuk yaparlar. Koçgiri aşiret başkanlarının istekleri doğrultusunda hareket eder. Karacaviran bucağına bağlı Bahtiyar, Türk Yenice gibi Türk köylerini basarak çocuklara ve kadınlara dahi işkence yapar.

Yörede önemli ölçüde asker kaçağı vardır. İmranlı'da kimi asker kaçaklarının hükümet güçlerince yakalanması gerginliği arttırır. Bu yakalananlar, Kızıltepe'li Kör Rıfat ile Karmanlı Nuri yönetimindeki başkaldırıcılarca kurtarılır. Yöredeki Zalim Çavuş ve Alişir'in çetelerinin varlığı bu kaçak topluluklarına cesaret verir. Olaylara İmranlı bucak müdürü ve Koçgiri aşireti başkanı Haydar Bey müdahale etmez.

Bu olayları bastırmaya Sivas'taki Seyyar Jandarma Taburu görevlendirilir. Tabur, çeteye Karacaviran bucağının Kapıkaya (kimi kaynaklarda yanlış olarak Kaya köyü olarak yer almıştır.) köyünde çarpışır. Çete üstün gelir. Askeri birlikten 1 er

214) Nuri Dersimi(1992), s: 133; Akgül(1992), s: 34 v. d.; Koçgiri Halk Hareketi(1992), s: 63 v. d.

öldürölür. 14 erse çeteye tutsak düşer. Cephane ve mühimmata el konur. Taburun komutanı da tutuklananlar arasındadır. Tabur komutanı alıkonulur, erler ise serbest bırakılır. Olayın böyle gelişmesi Sivas'ta korku ve endişe yaratır.

Sivas'a göçmen gelenlerden Bitlisli Kürt Aziz Celallı yöresine gelerek Kürt hareketini bölmeye çalışır. Faaliyeti açığa çıkınca, Koçgiri eylemcileriyle çarpışmak zorunda kalır ve Sivas'a kaçar. Bunun üzerine Kürt çeteleri askeri birliklere saldırmaya başlarlar. Bütün bu olanlardan sonra Sivas merkezinin durumu tehlikeye girer. Anakara'dan yardım istenir ve nasıl bir yöntem uygulanacağı sorulur. Bunun üzerine fırka komutanı Malatyalı Miralay (Binbaşı) Halis Bey'in komutasında Sivas'ta yedekte bırakılan 6. Süvari Alayı, Erzincan'a geçiyor görüntüsünde 18. Ocak. 1921 günü Zara'ya gönderilir. Zara kaymakamı yoluyla Haydar Bey'le ilişkiye geçilir ve ortadan kaldırılan Seyyar Jandarma Taburu'nun askeri malzemesi geri istenir. Zara kaymakamı ve Sivas jandarma komutanı işi büyütmemek için çeteden hayvanları ve askeri malzemeyi almakla yetinir ve Zara'ya dönölür. 6. Piyade Atlı Alayı komutanı Binbaşı Halis Bey de İmranlı bucak müdürü Haydar Bey'in bu işleri düzelterceğini, suçluları cezalandıracağını açıklayarak olayı kapar. Çetin kış koşulları nedeniyle İmranlı'ya gidilemez, Zara'da kalınır. Haydar Bey bu isteği geri çevirir. Gerçek yüzü ortaya çıkar. Artık İmranlı'da Hükümet görevlisi olarak bulunması sakıncalıdır. Ankara Hükümeti'nin görevine son verme isteği Zara kaymakamlığı yoluyla Haydar Bey'e iletilir.

Miralay Halis Bey'in birliği Zalim Çavuş çetesini ve diğer çeteleri ortadan kaldırmak ve cepheye asker yetiştirmek amacıyla 14. Şubat. 1921 günü İmranlı'ya varır. Dinleneceklerini söyleyerek İmranlı'ya yerleşirler. Daha sonra Erzincan'a gidileceği duyurulur. Böylece Zalim Çavuş olayı "Ümraniye Olayı"nı doğurmuş olur.

Miralay Halis Bey, aşiretlerden "silahlarını teslim

etmelerini" ister. Aşiret başkanlarını toplayarak bu konuda ısrarlı olur. Amacı, yaz gelmeden huzuru sağlamak ve çeteleri ortadan kaldırmaktır. Çünkü, Dersimliler'in planı yazın gelişiyile harekete geçmektir. Bu bilinmektedir. Ankara Hükümeti'nin amacı Dersim aşiretlerine bu olanağı tanımamaktır. Koçgiri gergin ve sabırsızdır. Ulusal güçler aleyhinde propagandalar yoğunudur. Yabancı ajanlar ve Hristiyan din adamı görüntüsündeki kişilerin kışkırtması sonucunda işe siyasi bir renk kazandırılır. "*Kürtler'i ve Alevileri Hükümet vuracaktır*" dedikodusu çevreye yayılır. Şubat ayında 15 kişi yakalanır. Bir askeri birliğin gözetiminde Zara'ya götürülürlerken, 4. Mart. 1921 günü Yazıhacı köyünde Kızıltepeli Kör Rıfat ile Karmanlı Nuri yönetimindeki eşkiyanın baskınına uğrarlar. Asker kaçaklarını ve bunlar arasında Delice köyünden Demir Ağa'nın oğlu Mahmut'u kurtarırlar. Askeri birlik kendilerinden sayıca oldukça üstün olan çete karşısında eşya ve hayvanlarını olay yerinde bırakarak Zara'ya kaçarlar.

Zalim Çavuş ve Alishir'in güçlerinin çevrede olmasından cesaret alan Kör Rıfat ile Karmanlı Nuri, 5. Mart. 1921 günü İmranlı'daki Süvari Alayı Komutanı'na "kasabadan çıkarak derhal Zara'ya gitmesi" isteğini gönderirler. Bin adamıyla İmranlı yakınındaki Yazıfatı köyünü işgal ederler. Zara-İmranlı telgraf hattını keserler. Amacı, askeri birliği korkutmaktır. Bu sıralar Haydar Bey hala İmranlı bucak müdürüdür. Durumu bilmesine karşın, görmemezlikten gelmekte ve planını çalıştırmaktadır.

6. Süvari Alayı bu korkutmalara aldırmaz. 6. Mart. 1921 günü ayaklanmacılar İmranlı'ya saldırırlar. Kasabayı ateşe verirler. Çarpışmalar güneş batıncaya kadar sürer. İmranlı işgal edilir. Alay Komutanı Binbaşı Halis Bey, Jandarma Takım Komutanı Müştak Bey ve alaydan dört er öldürülür. Askerin cephanesi biter. Birçok er yaralanır. Alay Emir Subayı Teğmen Rasim, Alay Katibi Rahmi, Ağırlık Komutanı Teğmen Mahmut Nedim, 1. Bölük Komutanı Yüzbaşı Ömer Lütfü, 2. Bölük Komutanı

Yüzbaşı Mustafa, 2. Bölük Takım Komutanı Asteğmen Necati ve alayın 90 eri tutsak alınırlar. 135 hayvan, 118 eyer takımı, 203 tüfek, 2 ağır makinalı tüfek ayaklanmacıların eline geçer. Sonuçta yeni kurulmakta olan 6. Süvari Alayı ordu kuruluşundan çıkmış olur.

Asker kaçaklarını İmranlı'ya götüren bölük alaya yardım etmek istemişse de, başarılı olamamıştır. 100 kadar ayaklanmacı yollarını kesmiş ve çarpışmak zorunda kalmışlardır. Çarpışma sırasında cephaneleri tükenmiş ve Zara'dan cephane sağlayamamışlardır. Bu nedenle Binbaşı Halis Bey'e yardım edememişlerdir.

Yöre halkının anlatışına göre; bölgeyi çetelerden arındırma görevini üstlenen Miralay Halis Bey taburunu İmranlı'ya yakın bir yere bırakarak, birkaç askeriyle Koçgiri'nin merkezi Boğazviran'a Haydar ve Alişan Beyler'le görüşmeye gider. Şunları söyler: *"Bakın beyler, annem bir Kürt kızı idi. Ben de bir Kürt yeğeniyim. Kimseyi ezmek istemiyorum. Gelin Hükümete bağlılığınızı bildirin. Ben de raporumda islah edilecek bir şey yoktur diyeyim. Siz de bu çete olaylarına son verin. Siz de biz de huzura kavuşalım"*. Haydar Bey'e karşın, Alişan Bey daha Hükümet'e bağlılığa yatkındır. Onun baskısıyla Halis Bey'in önerisi benimsenir. Halis Bey olumlu düşünceler içeren raporunu ağaların konağında yazar. Ertesi gün askeriyle ayrılır. Kimi çeteler bu durumda cesaret bulurlar. Halis Bey'in yeterli gücü olmadığını, yeterli gücü olsaydı daha çok askerle gelir ve uzlaşmazdı derler. Alişan Bey'in bilgisi dışında hareket ederek Halis Bey'e tuzak kurar ve kendisiyle birlikte 3 askerini öldürürler. Taburuna da haber göndererek; Halis Bey'in kendilerine katıldığını, askerlerin terhis edildiğini ve dağılmalarını iletirler. Kimi askerler silahlarını bırakarak kaçarlar. Çeteler bir kısım silahlara bu yolla sahip olurlar.

İmranlı bucak müdürü kurnazca bir politika yürütür. Şöyleki; *"Bu olayda İmranlı bucak müdürü ve Koçgiri aşiret*

başkanı Haydar Bey görevi başına gelmeyerek evinde oturmuş ve elaltında başkaldıranlara gerekli yönergeleri de vermeyi unutmamıştı. Ayaklanmacılar İmranlı'yı tümüyle işgal ettikten sonra Haydar Bey ortaya çıktı. Tutsak edilen subay ve memurları güya korumak bahanesiyle konağına götürüp konuk etti. Gerçek neden ise, bunları gerektiğinde hükümete karşı rehine olarak elinde bulundurmak istemesi idi".⁽²¹⁵⁾

Gelişmeler Haydar Bey'e bu olanağı verir. Çünkü Alişan Bey Dersim aşiretlerinden aldığı güçlerle Koçgiri'ye yardıma gelmiş, geçtiği yerlerde Türk köylerine zarar vermiş, insan ölümlerine yol açmıştır. Alişan Bey'in oğlu İzzet Bey de 50 dolayındaki adamıyla Zara'nın güneyine geçmiş, Koçhisar yöresinde oturan Kurmançlı aşiretini ayaklandırmaya çalışmaktadır. Bu nedenle Sivas'tan Koçhisar'a bir miktar asker gönderilmiştir. Refaiye ve Kuruçay ilçelerindeki Koçgiri aşiretinden olanlar İmranlı'ya dolmaktadırlar. İçlerinde bir grup 7. Mart. 1921 günü bir köyü basarak onüç insanını öldürmüşlerdir. İmranlı dolayında 10 Türk köyünü yağmalarlar. Koçgiri ayaklanmacıları Zara'nın doğusundaki Kılavuz köyünde karargah kurmuşlardır. Amaçları Zara'yı basmaktır. Hükümet yetkililerine bu yollu bilgiler gelmektedir. Koçgirililer arasında Dersimliler'in bulunması nedeniyle Sivas il yetkilileri Dersim ağalarına telgraf çekerek uyarılmaya çalışılmış, Dersim ağaları adına Seyit Mehmet, Ali Şeref, Mehmet Dursun ve Ali Haydar imzasıyla gelen yanıtta; *"Hükümetin Ermeniler gibi Kürtleri de göçüreceği niyetinde olduğu belli olduğundan, Koçgirililer'in savunmasının yasal(meşru) olduğu"* bildirilmiştir. Duruma bakılırsa, ayaklanma bir anda geniş bir alana yayılmıştır. İmranlı ayaklanmasına katılan aşiretlerin bulunduğu bölge; Zara'nın kuzeydoğusundaki Köseadağ, İmranlı'nın kuzeyinde Kızıldağ ve Çengellidağ yöresidir.

Hükümet önlem olarak Sivas Yargıtay (Temyiz) üyesi Şefik Bey'in başkanlığında bir öğüt kurulunu İmranlı'daki Koçgiri aşiret başkanlarına gönderir. Öte yanda Merkez Ordusu'nun hazırlıkları ivedice sürdürülür. Ayaklanmanın Sivas'ın batısına sıçramasını önlemek için genel ordudan 14. Süvari Tümeni ile 13. Süvari Livası'nın Sivas'ta toplanmasına, doğu ve kuzeye sıçramasını önlemek içinse Erzincan sancağı ile Elazığ iline emirler verilir ve Elazığ ili emrine önemli bir askeri birlik verilmesi uygun görülür. ⁽²¹⁶⁾

Olayın önderlerinden Baytar Nuri 6. Süvari Alayı'nın yokediliş biçimini farklı biçimde anlatır. Kürt Harp Divanı kurularak Binbaşı Halis Bey'in bu divanın kararıyla kurşuna dizilerek öldürüldüğünü yazar. Gerek Genelkurmay yayınlarında (*Apak, 1964; Ertuna, 1974*), gerekse Ali Kemali'nin "Erzincan Tarihi"nde (1932), gerekse ATASE Arşivlerine (*Klasör: 728, Dosya: 10, Fihrist: 35*) dayanan N. Fahri Taş'da olmayan anlatım şöyledir:

"...Türk alayı teslim mecbur oldu. Kumandan Halis, özel biçimde oluşturulan Kürt askeri Divanı Harbî tarafından yargılanarak ölüme mahkûm ve ölüm kararı Ümraniye merkezinde Halis'in kurşuna dizilmesi yoluyla yerine getirildi. Türkler'e karşı elde edilen bu parlak zafer üzerine Ümraniye merkezinde Kürdistan bayrağı çekildi". ⁽²¹⁷⁾

Uğur Mumcu kaynak göstermemekle birlikte Nuri Dersimi'den kaynaklanan bu bilgiyi verir. ⁽²¹⁸⁾ **"Koçgiri Halk Hareketi"** adlı kitap Nuri Dersimi'nin sözlerini aynen yineler. ⁽²¹⁹⁾ Alpay Kabacalı bu bilgiye değinirken "Kürt kaynaklarına göre" ibaresini kullanır ve itiyatlı davranır. Diğer kaynaklarda

216) Geniş açıklamalar için bkz: Ertuna(1974), s: 261 v. d.; Ali Kemali(1992), s: 128 v. d.; Şahin(1987), C: II, s: 456 v. d.; Nuri Dersimi(1992), s: 137 v. d.

217) Nuri Dersimi(1992), s: 141.

218) Mumcu(1991), s: 37.

219) Koçgiri Halk Hareketi(1992), s: 68 v. d.

yer almadığı ve yanlış bilgi olduğunu ima eder. ⁽²²⁰⁾ Tahir Erdoğan Şahin ile Suat Akgül Genelkurmay yayınlarına ve Ali Kemali'ye dayanarak 6 Mart günü yapılan çarpışmada Halis Bey'in şehit olduğunu yazarlar. ⁽²²¹⁾

Nuri Dersimi bu olayı da oldukça abartmış. Olaya büyük bir Kürt hareketi süsü vermek için, bu tür "Kürt Divanı Harp"lerinden söz ediyor. Olay böyle olsaydı, Genelkurmay bu oluş biçimini vermekten kaçınmazdı. Genelkurmay'ın savı için Nuri Dersimi'nin verdiği bilgi Hükümetin uygulamasını haklı göstermede bir gerekçe olurdu. Çünkü Genelkurmay yayınları resmidir ve devletin bakışını yansıtmaktadır. Nuri Dersimi'nin verdiği bilgi ise devletin Koçgiri olayını bastırmak için bölgeye gidişine gerekçe vermektedir. Ayaklanmacılar bölgeyi işgal ediyorlar, bir yönetim oluşturuyorlar. Devletin üzerlerine gönderdikleri askeri birliğin komutanını bir harp divanlarında güya yargılayarak kurşuna diziyorlar. Öyleyse devletin bu hareket üzerine asker göndermesi kaçınılmaz ve meşrudur. Olay böyle olsaydı, devlet ve askeriye'nin yayınları olan Genelkurmay yayınları olayın bu yanını hiç sakınmadan verirlerdi. Öyle sanıyorum ki, dönemin Kürt hareketinin önderlerinden Baytar Nuri olayı olduğu gibi değil, kendi hayalinde tasarladığı ve olmasını istediği biçimiyle anlatmıştır. Kendini Kürt bağımsızlığına oldukça kaptırmış olan bu kişi, zaman zaman gerçekte beğdaşmayan hayal ürünlerini de gerçekmiş gibi yazmıştır. Oysa, Binbaşı Halis Bey çarpışmada ölmüş, askerleri ise tutsak düşmüştür. Olayın oluş biçimi böyledir. Yöre halkı da olayın bu biçimde yaşandığını anlatır. "Kurşuna düzme" biçiminde olsaydı, halkın belleğine daha rahat yerleşirdi. Yörede sürekli anlatılan bu olaylar tazeliğini koruyor, unutulması olanaksız. Baytar Nuri burada abartıya kaçmıştır.

220) Kabacalı(1991), s: 35.

221) Akgül(1992), s: 36; Şahin(1987), C: II, s: 456.

13) Dersimliler'in Kemah ve Kuruçay İlçelerine Baskınları ve İmranlı'ya Yönelen İşgal Faaliyetleri:

Olaylar sürer. 8. Mart 1921 günü Dersim'in Ovacık aşiretlerinden 2500 kişilik bir grup Munzur dağının vadilerinden Kemah'a gelerek çevreye saldırmışlar, şiddetli çarpışmalar olmuş ve sonunda kaymakamla jandarma komutanı tutsak alınmıştır. Dersimli birlik Kuruçay'a girmiş, Türk Hükümeti'nin direnmesini kırmış, yönetimi ele almışlardır. Kaymakamla buranın ileri gelen ailelelerinden Şehsuvaroğlu Mahmut Bey'i arkadaşlarıyla birlikte tutuklayarak yargılanmaları için İmranlı'ya götürmüşlerdir.

Bu gelenler içerisinde Koçgirili Alishir de vardır. Dersim'in Pezgavır aşiret başkanı (Ali Kemali'ye göre Koçuşağı) Bıra İbrahim 200 kadar adamıyla bu topluluğa katılmıştır. Kemah'ın Hoğus(Oğuz) köyünü basar. Maksudan aşireti başkanı polis Munzur ise 150 adamıyla katılmıştır. O da Kemah'ın Üskübürt köyünü basar. Çırpazın bucağı eski müdürü Mustafa ile, Arslanan aşiret başkanı Mahmut ağalar da bu topluluk içerisindeyler. Kemah'ın Hudi köyüne soruşturmaya gelen Kemah kaymakamıyla jandarma komutanını tutsak alırlar. Bu ayaklanmacı gruplar 9. Mart'ta Terkiloh ve Babu köylerine yerleşirler.

Alishir ile Munzur yönetimindeki Ovacık güçleri Kuruçay ilçesine giderler. Kuruçay'ın Sime köyüne görüşme ve olayı yatıştırma amacıyla gelen Kuruçay kaymakamı Talat Bey'i tutsak ederler ve çırılçıplak soyarlar. İlçedeki devlet dairelerini yağmalar ve memurları alıp götürürler. Refaiye ve İmranlı'ya gönderilecek hükümet güçlerini durdurmak için 200 kişilik bir grup Refaiye ile İmranlı arasındaki Çermik köyüne yerleşir. Refaiye ilçesi, Divriği'nin bucak merkezleri ve Koçhisar ilçesinin Celallı bucağı işgal edilir.

9. Mart. 1921 günü ayaklanmacılar İmranlı'yı işgal ederler. TBMM'ne karşı tehditler savururlar.

10. Mart. 1921 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile Elazığ, Erzincan, Sivas, Divriği ve Zara'da sıkıyönetim (İdare-i Örfiye) ilan edilir. Suçluların cezalandırılması için Harp Divanı (Dıvan-ı Harb-ı Örfi) kurulur.

11. Mart. 1921 günü Koçgiri aşiret başkanlarından Muhammet, Taki, "sadattan" Alishir, Dersim aşiret başkanlarından Mustafa, Seyithan, Muhammet ve Munzur'un imzalarını taşıyan bir telyazı TBMM Başkanlığı'na çekilir. Koçgiri, Refaiye, Divriği, Kurucay ve Kemah ilçelerini kapsayan "Kürt yöresinde" bir seçkin il oluşturulması ve başına "yerli bir Kürt valinin atanması" istenir. Ve tehditler savurulur.⁽²²²⁾ (Kimi kaynaklar bu olayın 8. Nisan'da olduğunu belirtirler).

12 Mart günü bir bölük Koçgiri ayaklanmacısı Divriği'nin Hamo bucağını basar. Vergi toplayan memurlarını tutuklar. Sünni ve Alevi köylülerini ayaklanmaya kışkırtırlar.

Genelkurmay Başkanlığı 9. Aralık. 1920'de kurulan Merkez Ordusu Komutanlığı'na bir şifre emri göndererek İmranlı olayının tehlikeli boyutlara ulaştığından önem kazandığı, Süvari Alayı'nın ne ölçüde başarılı olacağını kestiremediği için, başarısızlığa uğranılması durumunda ayaklanmacıların cesaret kazanacakları ve yeni katılımlarla güçleneceklerinden, 5. Kafkas Tümeni'nin ve bu Tümen'in komutanı Yarbay Cemil Cahid'in kendi süvari birlikleri ve yöredeki diğer birliklerle bu göreve getirilmesini önerir. Cemil Bey'in hastalığını gerekçe göstererek görevi kabul etmemesi üzerine

13. Mart. 1921 tarihinde Karahisar, Erzincan livası ve Elazığ ili Merkez Ordusu kapsamına alınır ve ordu komutanlığına Nurettin Paşa getirilerek Koçgiri olayının bastırılması istenir. Nurettin Paşa, olayın askeri yolla çözüleceği kanısındadır. Bu

222) Telyazı için bkz: Nuri Dersimi(1992), s: 143; Ertuna(1974), s: 269(adlarda kimi değişiklikler vardır.); Belge no: 15.

nedenle askeri önlemler alır. Zara, Kangal, Refaiye ve Kemah'taki askeri birliklere ve sivil birliklere talimat göndererek yönlendir. 54. Süvari Tümeni Sivas'tan Koçhisar'a, 32. Süvari Alayı Tokat'tan Sivas'a, Erzincan'daki 100 kişilik milis gücü ise Refaiye'ye gönderilir. 14. Süvari Tümeni ile 27. Süvari Tugayı Sivas'ta toplanacaktır. Batı Cephesi'ne gönderilmekte olan 5. Kafkas Tümeni'nin 10. Alayı Yozgat'ta kalacaktır. 5. Hücum Taburu Reşadiye'ye, Topal Osman komutasındaki bir piyade taburu ile gönüllü birliği Giresun'dan Refaiye'ye gelecektir. Kemah milis birliği Kemah boğazı ile Fırat üzerindeki Acemoğlu köprüsünü, Eğin milis güçleri ise Fırat üzerindeki Ilıç ve Şeytan köprülerini tutacaklardır.

14. Mart'ta Alişir, İbrahim ve Munzur yönetimindeki 500 kişilik bir Ovacıklı grup İmranlı üzerine hareket etmiştir. 300 kişilik bir grupsa Ilıç köprüsünden Fırat'ı geçerek Divriği'ye saldırıya geçmiştir. 200 kişilik bir üçüncü grupsa Kemah'ın Terkiloh yöresine yürümektedir. Erzincan mutasarrıfı ayaklanmacıların hareketine serbestlik tanır. Mutasarrıfın emrine uyan kaymakam ayaklanmacıların başlarıyla görüşür. Bu durum ayaklanmacıları daha şımartır. Koçgiri aşiretinden 300 kişilik bir grup Alişan Bey'in oğlu Mahmut Bey'in yönetiminde Tuzla köyü-Pağnik-Çamözü sırtlarında; 150 kişilik bir grup Karaibo köyü çevresinde; 85 kişilik bir grup Faik Ali yönetiminde Bağlama köyünde; 1500 kişilik bir grup Haydar, Azamet, Taki Bey, Kör Rifat ve Zalim Çavuş yönetiminde; Boğazviran-Karataş-Maden-Kemuçek batısındaki grupsa Giresun jandarma bölüğü komutanlığından atılmış yüzbaşı Sadık Bey'in yönetimindedir. Bu gruplar ayaklanma halindedirler. Ayrıca Hükümet askeri önlemler olarak "308 doğumluları" silah altına çağırır. Bütün jandarma birlikleri Sivas askerlik şubesi emrine verilir. 54. Süvari Alayı Sivas'tan Koçhisar'a; 32. Süvari Alayı Tokat'tan Sivas'a; Erzincan jandarma ve milis güçleri ise Refaiye'ye gönderilir.

15. Mart. 1921 günü bir ayaklanmacı grup Zımara bucağının Dostal-Lordun köylerini geçerek Zımara'nın doğusundaki Zinekar ve batısındaki Huz köylerini işgal ederler. Divriği jandarmasıyla çarpışırlar. Jandarma birliği yetmeyince Divriği'den bir yedeksubay komutasında 75 erlik bir müfreze yardıma gönderilir. Çarpışmalar sürer. Ilıç-Şeytan köprülerini ayaklanmacıların elinden almak isteyen Eğin asayiş bölüğünden iki takım Çaltı suyuna kadar giderlerse de, daha ileri gidemezler. Köprüler ayaklanmacıların denetiminde kalır. Kemah halkı ayaklanmacılara karşı direnir. Donattığı güçleri saldırtır. Erzincan'dan Kemah'a 90 erlik bir jandarma birliği gönderilerek bu hareket güçlendirilmeye çalışılır. Ayaklanmacıların Erzincan'a saldırmaları olasılığına karşın, yedekte tutulan yedeksubay ve askerler silah altına alınır. İmranlı'daki ayaklanmacılar Türk köylerini yağmalarlar. Türk kökenli köylüleri Yazıhacı köyüne göçürürler. Türk köylülerinin silahlarını toplarlar. Çiftlikleri yağmalar, dahası kadınlara tecavüz ederler. Ayrıca Temyiz Mahkemesi (Yargıtay) başkanı Bitlisli Şefik Bey'in başkanlığında bir "öğüt kurulu" kimi Sivas ileri gelenleriyle birlikte Boğazvıran köyündeki Haydar Bey'e giderler. Aşiret başkanlarıyla toplantılar yapılır.

17. Mart. 1921 günü Refaiye'nin Taşdibi köyünden Beko oğlu Hüseyin, Tahir ve Mahmut 200 adamıyla Balansar köyünü basar ve yağmalarlar. Bunun üzerine Refaiye jandarma komutanı Balansar'a gider. Çetedeekiler genellikle Taşdibi ve Bekular mezralarından oturan köylülerdir. Şadıllı aşireti de ayaklananlar arasındadır.

18. Mart. 1921 günü Giresun Milli Alayı Şebinkarahisar'a gelir. Minadavul bucağı müdürüyle Şeyran jandarma komutanı bir grup askeri birlikle Refaiye'ye gelirler. Aynı gün Karmanlı Nuri'ye bağlı 40 kişilik bir çete Zara'nın Nasırıye köyünü ve diğer köylerini yağmalarlar. Bunun için Koçhisar'daki 54. Süvari Alayı'nın bir bölüğüyle Zara

güçlendirilir. Topal Osman'ın kuzeydoğudan saldırıya geçişiyle birlikte 20 Mart'ta ikinci cephe açılır. Ayrıca Zara'ya gelen öğüt kuruluyla görüşen Zarahlılar, devlete bağlılıklarını dile getirirler. Ümraniye olayından ötürü üzüntü duyduklarını belirtirler. Askerden ve köylülerden alınanların geri alınarak verileceğini, eşkıyalık yapanlarınsa hükümete teslim edilecekleri sözünü verirler ve bunu bir dilekçeyle ilgili makamlara bildirirler. ⁽²²³⁾

Boğazveran'da Haydar Bey'in konuğu olan Temyiz Mahkemisi (Yargıtay) üyelerinden Şefik Bey'in başkanlığındaki öğüt kurulu 19. Mart. 1921 günü de görüşmelerini sürdürür. Haydar ve Alişan Beyler yağmanın önlenmesine ilişkin bir bildiri yayınlarsa da, el altında olayları yönlendirmeyi sürdürürler. Şefik Bey ayaklanmanın, Koçgirili önderler ise askeri hareketin durdurulmasını isterler. Görüşmelerde bir sonuca varılmaz. Merkez Ordusu'nun bölgedeki yığınağının suyüzüne çıkması üzerine, "öğüt kurulu" Koçgiri'de barınamaz ve Haydar Bey'in koruması altında Sivas'a döner.

21. Mart. 1921 günü Zamarik bucağı Kürtleri de ayaklanmaya katılırlar. Ateş yönetimindeki 300 kadar ayaklanmacı ile Kemah köylüleri arasında Kemah'ın Erkakan ve Müşekrek sırtlarında çarpışma olur. Halkın oluşturduğu güçler silahsız olduğundan Kömür sırtlarına kadar geri çekilirler. Aynı gün Ovacıklı Maksut aşireti başkanı Kasım oğlu Munzur ile Ovacık'ın Beyituşağı aşireti birleşerek Erzincan'ın batısındaki Karamusa köyüne kadar gelirler. Erzincan mutasarrıfıyla görüşmek istediğini bildirirler. 300 kişilik adamıyla Kemah boğazının sırtlarına egemen olurlar. Erzincan'daki 11. Alay'ın 2. Taburu ile bir dağ bataryasından oluşan müfreze çeteleri kovmakla görevlendirilir. Halk da 300 kişilik bir milis hazırlar. Halk birliklerini de yanına alan müfreze Selüke ve Ekrek köylerini çetelerden temizler. Ayaklanmacılar Fırat'ın güneyine çekilirler.

223) Belge için bkz: Tepeyran(1982), s: 71; Belge no: 23.

Refaiye'nin Kemeçük yöresinde faaliyete geçen Mahmut Bey çetesini etkisiz kılmakla da Şebinkarahisar'da bulunan Giresun Milli Alayı görevlendirilir.

22. Mart. 1921 günü 80 kişilik bir çete Zara-Koyulhisar yolunda Şarkıye-Karabayır arasında postaya saldırırlar. Ayrıca aynı gün Seyyit Abbas'a bağlı 300 kişilik bir grup Kemah'ın Hogus köyünü basarlar.

23. Mart. 1921'de Ovacıklı Seyyid Rıza Aşuranlı aşiretiyle birlikte Erzincan'ı basmak ister ve başaramaz. Erzincan'ın güneybatısına kadar gelen ayaklanmacılar yöredeki Türk köylerini yağmalarlar. Kelkit jandarma birliği de yardıma gelir. Erzincan müfrezesi, jandarma birliği ve halkın oluşturduğu güçler birlikte ayaklanmacılara karşı savaşarak Karamusa ve Hanza'ra kadar sürerler. Erzincan müfrezesi kenti korumak için geri döner. Ayaklanmacılar Fırat'ın sol kıyısına çekilirler. Çarpışmalarda bir ölü ve bir yaralı vermişlerdir. Aynı gün Kuruçay ilçesinde devlet memurları serbest bırakılır. İleri gelen kişilerle kaymakam Haydar Bey'e teslim edilir. 23. Mart gecesi Karacaviran (Karacaören), Sorkun, Karahasan, Atkuran köylüleri Bolucan bucak merkezini basar, çevreyi yağmalar ve iki kişiyi öldürürler. Zeynel'e bağlı 150 dolayında ayaklanmacı askeri birliğe saldırırlar.

26. Mart. 1921 günü Koçgiri aşireti başkanlarından Alişan "Kürdistan'ın bağımsızlığını Avrupa'nın da kabul ettiğini" Pülümür aşiretlerine gönderdiği bir mektubunda bildirir. Pülümürlüler bu savı ciddiye almaz, dahası orduya bağlılıklarını bildiren telgraflar çekerler.

26/27. Mart. 1921 gecesi Kangal yöresindeki Topardıç köyünde birliği ile birlikte kalan jandarma teğmeni Nadir, gece uyurken baskına uğrar. Ayaklanmacılar müfrezenin silah ve hayvanlarını alırlar.

27. Mart. 1921 günü 30 dolayında bir çete Suşehri'ne bağlı Karacaviran ve Yoncalı Türk köylerini basar ve yağmalar-

lar.

27/28. Mart. 1921 gecesı İzzet Bey ve Zalim Çavuş'un başını çektiğı Kangal yöresinden toplanan 300 dolayındaki bir çete Divriğı ilçesinin Sincan bucağını basar. 25 kişiden oluşan askeri birlik direnmesine karşın, tutsak edilirler. Divriğı'de tedirginlik başlar. Ordu; Çemişkezek'te bulunan alaydan bir bölük ile makineli takımı, Arapkir ve Eğin güvenlik bölüklerinden oluşan bir birliğı Arapkir Şube Başkanı'nın komutasından Divriğı'ye göndererek önlem alır. Kormaşlı aşiretinin de ayaklanmacılara katıldığı bu olaylar üzerine anlaşılır.

29. Mart. 1921'de ayaklanmacılar Kuruçay'ın köylerini basar ve yağmalarlar. Divriğı kaymakam vekili Remzi Bey, halkı uyarmak için malmüdürü Bekir Bey ve jandarma teğmeni Kemal Bey'le birlikte 9 da er alarak Ağıldere köyüne giderler. Fakat tümü tutsak alınırlar.

30. Mart. 1921 günü ayaklanmacılar Kemah yakınlarına kadar sokulup, Kemah müfrezesi ile silahlı çatışmaya girerler. Erzincan ve Refaiye'den de yardım istenir.

3. Nisan. 1921 günü Zara'nın Yaragil, Tuzlagözü, Peynik ve Kaplan köyleri kendilerine saldıran çetelerle silahlı çatışmaya girer ve püskürtürler.

4. Nisan. 1921 günü Refaiye köylerinden Divir, Şahverdi dolaylarındaki keşif kolları kimi çeteleri dağıtırlar. Gezge ve dolaylarındaki Türk köyleri ise çetelerce yağmalanırlar.

5. Nisan. 1921 günü Alişir yönetimindeki Dersimli ayaklanmacılarla Koçgiri aşiret başkanlarından Alişan'ın yakını Mahmut'a bağılı 600 kişilik güç, Refaiye'ye güneyden saldırırlar. Giresun Alayı karşı saldırıya geçer ve püskürtür. Şahverdi-Divir-Kırıktaş sırtlarına kadar sürülen ayaklanmacılar 50 ölü, 60 yaralı verirler. Ölenler içerisinde iki de aşiret ileri geleni vardır. Halktan bir ölü, bir yaralı, askerden ise bir yaralanan olmuştur. Aynı gün Suşehri ve Avşar halkı ile jandarma müfrezesi İmran-

lı'nın kuzeyindeki geçitleri gözetlemek için Karacaviran ve Buldur'a kadar ilerlerler. Burada 500 dolayında Koçgirili ayaklanmacı grubun saldırısına uğrayarak üç ölü verdikten sora, Avşar'a çekilirler. Bunun üzerine 5. Hücum Taburu'na Reşadiye üzerinden Suşehri'ne hareket etmesi emri verilir.

6. Nisan. 1921 günü Zara'nın güneyindeki Tuzlagözü, Yaragil, Peynik köyleri yakınında 600 dolayında ayaklanmacıyla halkın desteğindeki jandarma birlikleri arasında yeniden çarpışmalar olur. Ayaklanmacılar, Çamözü yönüne kaçarlar. Halktan 5, jandarmadan 3, ayaklanmacılardan ise 30 ölü ve bir o kadar da yaralı olur. Ayaklanmacıların ileri gelenlerinden Karmanlı Nuri de ölenler arasındadır. Ayaklanmacıların bir bölümü Suşehri'ne doğru ilerleyerek Çermişek'te ulaşırlar. Bunun üzerine Suşehri ve çevresi jandarma, halk ve Zara'dan gelen süvari bölüğüne kuşatılarak güvenceye alınır.

7. Nisan. 1921'de 200 kadar ayaklanmacı yeniden Tuzlagözü köyüne saldırırlar. 16 ölü vererek geri çekilirler. Bu çatışmada jandarma bölük komutanı ile 3 asker yaralanır. Bu olaylar sonucunda ayaklanma bölgesinde "gönüllü asayiş birlikleri" kurulur. Ayaklanma bastırıldıktan sonra da bu birlikler; tabur ve alaylar biçiminde örgütlendirilerek varlıklarını sürdüreceklerdir.

8. Nisan. 1921'de ayaklanmacılar Suşehri'ne ve Merkez Ordusu'nun toplanmakta olduğu alanın çevresindeki köylere saldırıya geçerler. Aynı gün TBMM başkanlığına bir tel çekerek; Koçgiri'nin bir il haline getirilmesini ve buranın bir Kürt valinin yönetimine bırakılmasını isterler. İsteğin yerine getirilmemesi durumunda ayaklanmanın tüm Kürdistan'a yayılacağı tehdidinde bulunurlar. ⁽²²⁴⁾

- 224) Kimi kaynaklarda bu telyazının tarihi 11 Mart olarak gösterilir. Telyazının metni için bkz: Nuri Dersimi(1992), s: 143; Ali Kemali(1992), s: 136; Ertuna(1973), s: 269; Şahin(1987), C: II, s: 161; Belge no: 15.

14) Ayaklanmanın Bastırılma Dönemi:

Merkez Ordusu Komutanlığı'nın Koçgiri olayını bastırmak için hazırlayıp Genelkurmay'a sunduğu hareket planı şudur (*Harp Tarihi Arşivi, No: 4/502*):

13. Süvari Tugayı, 14. Tümen'in emrine verilmiştir. 14. Tümen 9. Nisan. 1921'de Zara'nın güneyinde Yaragil-Tuzlagölü-Peynik-Benlikaya hattında toplanacak, ilkin Beydağı bölgesi temizlenecektir. Divriği'de bulunan 27. Tugay Refaiye'deki Giresun müfrezesi, Kemah ve Eğin müfrezeleri ile birlikte grup olacaklardır. Bu grup Kuruçay-Refaiye arasında toplanacak biçimde ileri harekete geçecek ve bu bölgede Doğu Grubu'nu oluşturacaktır. Bu amaçla Kemah müfrezesi Giresun müfrezesi ile birleşerek ve Göske bölgesindeki ayaklanmacıları temizleyerek Kuruçay üzerine ilerleyecektir. Divriği'den Kuruçay'a ilerleyecek olan 27. Tugay da bu bölgede Kemah ve Giresun grubu ile birleşecektir. Erzincan'daki güçler yerinde kalacaktır. Erzincan ile Kemah arasındaki birkaç ayaklanmacı köyün tepelenmesi ve Erzincan'ın korunması bu güçlerin görevi olacaktır.

Merkaz Ordusu Komutanlığı bastırma hareketına başlamadan önce 3. Nisan. 1921'de Sivas'tan birliklerine özel olarak şu hazırlık emrini verir:

Erzincan-Kemaliye (Eğin) arasındaki Fırat nehri üzerindeki köprüler tutularak, Hozat (Dersim) ile ulaşım kesilecektir. Refaiye, Zara, Koçhisar ve Divriği'deki gruplar, Koçgiri aşiretinin bulunduğu bölgeye doğru birbirine kavuşacak biçimde hareket edeceklerdir. Önceden keşifler ve hazırlıklar yapılacaktır. İkinci bir emir verilince tepeleme işine her yönden başlanacaktır. Saldırıları ayaklanmanın düzenleyicisi ve kışkırtıcıları olan elebaşılara ve onlarla birlik olanlara karşı yöneltilecek, ilişkisi olmayan halkın gönlü alınarak hükümetin yanına geçmeleri sağlanacaktır. Bastırma işinin asıl amacı ve

yöntemi bu olacaktır. Şimdiye dek yapıldığı gibi, bundan sonra da hükümetin başkaldıranlara karşı bu hareketi yaptığı, bunun dışında hiçbir gizli düşüncesi ve amacı olmadığı, bütün azınlıklara eşit davranılacağı, iyi niyetli olduğu işlenecek ve halka anlatılacaktır. Kışkırtıcılar ve karıştırıcılar ile bunların başları yakalanarak askeri mahkemeye verilecek, haklarında yasal işlemler yapılacaktır. Silahlar toplanacaktır. Koçgiri aşiretini, artık bir daha başkaldıramayacak duruma getirmek, yahut yaşadığı yerden zaman zaman uzaklaştırıp dağıtmak gerekecektir. Bu yöntemlerden hangisinin uygulanacağı, bastırma hareketinin sonuçlarına göre yerine getirilecektir. 27. Tugay'ın Divriği'ye gelmesi üzerine askeri hareket başlatılacak ve Merkez Ordusu Komutanlığı'nca yönetilecektir. ⁽²²⁵⁾

Birliklerin son düzenleri ve yerleşimleri ise şöyledir:

Zara'da: 14. Süvari Tümen Karargahı ve bağlı birlikleri, komutanı Ziya Bey'dir. 13. Süvari Tugay Karargahı ve bağlı birlikleri, komutanı Fahri Bey'dir.

Kangal'da: 27. Süvari Tugay Karargahı ve bağlı birlikleri (Bu Tugay Divriği'ye gidecektir), komutanı Ethem Bey'dir.

Sivas'ta: 6. Süvari Alayı ve bir dağ topçu takımı, Depo Alayı.

Hafik'te: 28. Süvari Tugay Karargahı, 54. Süvari Alayı.

Refahiye'de: Giresun Müfrezesi ve birçok ateşli dağ topu, komutanı Osman Ağa'dır.

Kemah'ta: Kemah Müfrezesi.

Eğin (Kemaliye)'de: Eğin Müfrezesi.

Erzincan'da: Erzincan Müfrezesi, komutanı Binbaşı Mahmut ile Abdullah Beyler'dir.

Koçgiri hareketinin birinci derecede komutanları/yöneticileri Koçgiri aşiret başkanlarından; Haydar Bey, Alişan Bey, Mahmut Bey, Naki Bey, Azemet Bey, Kör Rifat ve Zalim

225) Bkz: Ertuna(1974), s: 270 v. d.; Taş(1997), s: 102 v. d.; Belge no: 35.

Çavuş'tur. İkinci derecede komutanları/ yöneticileri ise; Alişan Beyzade Mahmut Bey, Baytar Nuri Dersimi, Filik Ali, Azemet Bey, Polis Munzur, Eczacı Halil ve Ovacık ilçesinin aşiret başkanlarıdır.

İki yanın da askeri gücü şöyledir:

Merkez Ordusu ayaklanmayı bastırmak için 3161 erden oluşan bir askeri birlik oluşturmuştur. 1351 de binek hayvanı, 2750 tüfekleri, 3 hafif makineli tüfekleri, 18 ağır makineli tüfekleri ve 13 topları vardır. Ayaklanmacılar ise, pek kesin bilinememekle birlikte silahlı-silahsız 3 bin dolayındadırlar. 2500 tüfekleri vardır.

10. Nisan. 1921 günü Nurettin Paşa ordu bölgesi içinde memur, asker ve belediye başkanlarına şeslenen bir bildiri yayınlayarak; hareketin Kürtler'e ve Aleviler'e yönelik olmadığını, Rumlar'a dokunulmayacağını, askeri harekate ilişkin yalan-yanlış söylenti yayanların cezalandırılacağını duyurur. ⁽²²⁶⁾

Harekatin birinci aşaması 11-22. Nisan. 1921 günleri arasında yapılır. Harekatı, Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa yönetir. Merkez Ordusu bütün birlikleriyle 11. Nisan. 1921 günü ileri harekate geçer. 14. Tümen bütün güçleriyle Beydağı'nın batı ve kuzeybatısında toplanmış olan ayaklanmacılar üzerine saldırmak için, Yaragil-Tuzlagölü-Peynik hattına yanaşır. 27. Tugay, Divriği'den Zımara'ya doğru, Kemah Müfrezesi ise Çengerli yönünden harekete geçerler. Refaiye'deki Giresun Müfrezesi Çengerli-Şahverdi-Divrik-Kırıktaş hattına yanaşır. Eğin Müfrezesi Fırat üzerindeki Ilıç köprüsünü tutar. 5. Hücum Taburu, Şerefiye'ye doğru yürüyüşe geçer. Erzincan Müfrezesi, Bırastık köyündeki ayaklanmacılara saldırır. Köy yakılır. Dereköy ayaklanmacılarına karşı hareket

226) Bildiri için bkz: Tepeyran(1982), s: 74 v.d.; Belge No: 25.

başlatılır. Ayaklanmacılara tutsak düşen Kemah kaymakamı ile jandarma komutanı kurtularak Kuruçay'a gelirler. Ovacık'ta tutsak olan teğmen Kamil, Alişan tarafından serbest bırakılır ve Kemah'a döner. Refaiye'deki Giresun Müfrezesi, Pusans köyünde çarpışmaya girer. Ayaklanmacılar köyü boşaltırlar. Köy yakılır. Kemah Müfrezesi ile Giresun Müfrezesi birleşir. Zımara'ya gelen 27. Süvari Tugayı, Kuruçay'ın güneyinde toplanmış olan Dersimli ayaklanmacıların topladıkları hayvanlarla Fırat'ı geçmelerini önler

12. Nisan. 1921 akşamı 14. Süvari Tümeni bir tugayı ile Aşağı Çamözü, Çuhaali, Pazarcık; öteki tugayı ile ise Kuzveran, Karaibo ve Korkut'a varır. Pazarcık ve Karaibo köylerinde toplanan ayaklanmacılar, köyleri boşaltarak çekilirler. 27. Süvari Tugayı'nın saldırısıyla Kuruçay bölgesindeki ayaklanmacılar dağılır. Şeytanköprüsü ile Ilıç köprüleri önceden tutulduğundan Dersim'e geçemezler, hayvanları askeri güçlerin eline geçer, ayaklanmacılar ise mağaralara sığınır. Erzincan Müfrezesi Fırat'ın kuzeyindeki ayaklanmacı köylerini temizler. Tavginer köyü tümüyle, Karni köyünde ise ayaklananların evleri yıkılır. Erzincan yöresindeki Abbasuşağı aşireti ile Pülümür dolaylarındaki Keçeluşağı aşiretleri eski sürtüşmelerinden ötürü aralarında yeni bir çarpışma başlatırlar.

13. Nisan. 1921 günü 14. Süvari Tümeni Beydağı'nın güneybatısındaki bölgeyi ayaklanmacılardan temizler. İkinci bir hareket için Korkut-Karabazan hattında toplanır. Bu hareket sırasında Pazarcık köyü direndiğinden, köy tümüyle yakılır. Ayaklanmacıların Fırat'ı geçmesini engellemekle görevli 27. Süvari Tugayı Terkiloh'ta toplanan 200 kadar ayaklanmacıyı Çakşur yöresinde sıkıştırır. Çarpışmalarda ayaklanmacılar önemli ölçüde yitik verirler. Vasil'da yeniden sıkıştırılırlar. Pek azı keleklerle Fırat'ı geçerek kaçabilir. Çoğu dağılır ve öldürülür. Bir bölümü Kemah'taki Acemoğlu köprüsüne ulaşarak Fırat'ı geçmeye çalışır. Erzincan Müfrezesi bu olasılığı

bildiğinden önceden köprü yakınlarında önlemini almıştır. Ayaklanmacılar burada 60 kadar ölü verirler. Halktan ve köylerden edindikleri hayvan ve ganimetler geri alınır. Alişan ve Haydar Beyler'in *"İngiliz altınlarıyla Dersim'de Alişir'e toplat-tıkları"* 500 ayaklanmacının böylece çoğu öldürülmüş ve ortadan kaldırılmış olur.

14. Nisan. 1921 günü 14. Tümen Korkut, Karahasan ve Alişan çiftlikleri bölgesine ileri bir hareket düzenler. 27. Süvari Tugayı ise mağaralara sığınmış ayaklanmacıları aramakla çalışmalarını sürdürür.

15. Nisan. 1921 günü 14. Tümen'in sağkolu Korkut-Kızılkale, solkolu ise Karahasan- Sorkun- Boğazveren doğrultusunda ilerler. 100-150 kadar ayaklanmacının doğuya doğru kaçtığı öğrenilir. Cirit köyü de ayaklanmacılara katıldığından, tüm köylüler hayvanlarıyla birlikte doğuya çekilirler. Tümen 400 baş koyun ve önemli ölçüde zahire ele geçirir. Refaiye'deki Giresun Alayı Belensor-Taşdibi yönünde; Çengerli'deki Kemah Müfrezesi ise İspidi-Gökse yönünde saldırırlar. Her iki müfreze de Koçgiri içlerine girmeyi amaçlayarak ve birleşerek hareketlerini sürdürürler. Böylece Koçgiri alınır. 27. Süvari Tugayı Kuruçay-Çengellidağ yönünde ileri harekete geçer. Çengelli'ye varır. Öteki birliklerle bağlantıyı kurabilmek için keşif kolları çıkarır. Temizleme hareketi sırasında Koçgiri köyünde aşiret başkanlarının halka dağıttıkları *"yasa niteliğinde(!)"*ki imzasız bildirilere el konur.

16. Nisan. 1921 günü akşamı 14. Tümen, Haydar ve Alişan Beyler'in konaklarının (evlerinin) bulunduğu Boğazveren köyünü işgal eder. Alişan Bey'in eşi ve çocukları yakalanır. 27. Süvari Tugayı Çengellidağ bölgesini tarar. Giresun Alayı Kalkancı bölgesini temizler. Hücum Taburu, Kızıldağ ormanı yakınına kadar yavaşır.

17. Nisan. 1921 günü 14. Tümen iki koldan hareketle; Koyunkaya, Görünmezkale, Kızılmezra doğrultusunda ilerley-

erek keşif yapar. 13. Tugay, Koyunkaya'da iken bir ayaklanmacı grubun Kızılartepesi'nden güneye kaçtığını görerek izler. Bu grupla çarpışan Giresun Alayı'nın yardımına koşulur. İki ateş arasından kalan grup büyük yitikler vererek kuzeydoğuya doğru kaçarlar. 80 tüfek, cephane ve hayvan ele geçirilir.

18. Nisan. 1921 günü 14. Tümen Kızılartepesi, Kızıldağ ve Boğazveren yöresindeki ayaklanmacı kaçak gruplar aranır. İngirik, Kapımahmut ve Cefolar'a ulaşılır. Aramalarda ayaklanmacılardan 855 koyun ele geçirilerek Zara'ya gönderilir. Giresun Alayı ise Kızılartepesi ve Alakilise dolaylarında aramalar yapar. Agakiro dolaylarında kaçak gruplarıyla çarpışmaya tutuşur. Ayaklanmacılardan 150 kişi ölür. Jandarma iken ayaklanmacılara katılan Gazi de ölenler arasındadır. 60 tüfek ele geçer. Bir bölümü aileleriyle birlikte teslim olurlar. Önemli ölçüde erzak elde edilir. Alişir'in evi yakılır. 27. Süvari Tugayı Çengelidağ dolaylarındaki aramalarını bitirir.

19. Nisan. 1921 günü 14. Tümen İngürük, Kapımahmut ve Cefolar bölgesini tarar. Burada bulunan Alişan, Naki ve Azamet'in evleri yıkılır. Alişan ve Haydar Beyler'e ait 795 koyun ve 76 sığira elkonularak Zara'ya gönderilir. İmranlı yeniden ele geçirilerek, telgrafhanesi haberleşmeye açılır. Bu yolla İmranlı'da 45 gün sonra ulusal yönetim kurulmuş olur. 27. Süvari Tugayı, Çengellidağ bölgesinde çarpışmalarını sürdürür. Ayaklanmacı köyler ele geçirilir. Birçok ayaklanmacı öldürülür. 650 hayvan, 142 parça halı Hükümete teslim edilmesi için Kemah ve Kuruçay'a gönderilir.

20. Nisan. 1921 günü birlikler kendi bölgelerinde arama-tarama çalışmalarını sürdürürler.

21. Nisan. 1921 günü kimi ayaklanmacı grupların Perçem- Karabayrak- Balahor üzerinden Çorak- Göske doğrultusuna ilerledikleri haberi alınır. Bunlar üzerine askeri birlikler gönderilir. Erzincan'dan topçu ile güçlendirilmiş bir birlik Balahor'a gönderilir. Fırat geçitleri takviye edilerek denetim

güçlendirilir. Kimi ayaklanmacı elebaşları görüşmek için telgrafla Erzincan Mutasarrıflığı'na başvururlarsa da, yanıt verilmez.

22. Nisan. 1921 tarihi Koçgiri ayaklanmasının bastırılması işinin birinci aşamasının/ döneminin sonu sayılır.

Koçgiri olayını bastırma hareketinin ikinci aşaması/ dönemi 23. Nisan- 2. Haziran. 1921 günleri arasında sürer. Bu dönem Merkez Ordusu emrindeki birlikler şöyle konumlandırılmıştır:

Kemaliye(Eğir)'de: Eğir Müfrezesi.

Kemah'ta: Kemah Müfrezesi.

Erzincan merkezinde: Erzincan Müfrezesi.

Şerefiye bucağında: Giresun Alayı.

Divriği-Kangal ilçelerinde: 27. Süvari Tugayı.

Başköy doğrultusunda izlemeye: 28. Süvari Tugayı, 54.

Süvari Alayı.

Karacaviran-Bulucan bucaklarında: 13. Süvari Tugayı.

Refaiye'de: 5. Hücum Taburu.

İmranlı'da: Merkez Ordusu Karargahı.

23. Nisan'dan 27. Mayıs'a kadar askeri birlikler bulundukları yörelerdeki ayaklanmacıları toplar, etkisiz kılar, silah, cephane ve hayvan ele geçirirler. Kürmanlı aşiretinden 4 kişi ve Zara'nın kuzeybatısında toplanan 50 kişi Suşehri'nde askeri birliklere teslim olurlar. Alişan'ın oğlu ve eşi de tutuklanır. Sivas'a gönderilmesi için Zara'ya getirilir. Ayaklanmacılar yenildiklerini anlayınca bölgeden uzaklaşmanın yollarını ararlar. Dersim'e sığınmayı kurtuluş olarak görürler. Yalnız, Kemah üzerinden geçiş olanaksızdır. Yollar ve Fırat üzerindeki köprüler çoktan beri askeri güçlerin denetimindedir. Çayırli-Tercan yoluyla Mutu deresi-Sansa boğazı dolaylarında Dersim'e geçmenin ve Dersimli güçlerle birleşmenin yolları aranır. Tek kurtuluş olarak bu yol görülür. Çayırli-Tercan yöresine Kureys, Sansa boğazı-Mutu deresi yöresine ise Balaban aşiretleri egemendir. Özellik-

le bu iki aşiretin izni ve desteği gerekmektedir. Oysa, bu iki aşiret de Milli Mücadele yanlısıdır. Başından beri ulusal devletten yana tutum takınmışlardır. Alevi aşiretleridirler. Kürt hareketine ve Kürdistan çalışmalarına karşıdır. Ulusal birlik ve ülke bütünlüğünü uygun görmektedirler. Koçgiri olayı türünde bir hareketin ülkenin bağımsızlığını kazanma mücadelesi sırasında ulusal ve toplumsal çıkarlarımıza ters düştüğü kanısındadırlar. Bu hareketi Alevi toplumunun genel tutumuna da aykırı bulmaktadırlar. Ulusal yönetimi zor durumda bırakmanın emperyalizmin işine yarayacağını, hele böylesi bir aşamada Alevi toplumuna hiç de yarar getirmeyeceği düşüncesindedirler. O nedenle Koçgiri hareketini desteklemişlerdir. Kendi bölgelerinden geçerek Dersim'le bütünleşmelerine izin vermemişlerdir. Koçgirili ayaklanmacılar 24. Nisan. 1921'de kuzeydoğuya doğru kaçışa başlarlar. Kureyş aşireti içine girilmiş olunur. Çayırılı'nın Karataş ve Koşmuşat köylerine kadar gelen Haydar Bey, Alişan Bey ve Alişir Efendi'nin yönetimlerindeki 2 bin dolayındaki Koçgirili ayaklanmacılara Kureyş aşireti başkanı Boybeyi Ağa aşiretinden oluşturduğu güçlerle engel olur. Nuri Dersimi Kureyş güçlerini "birkaç bin silahlı güç" olarak nitelendirirse de abartmış olmalıdır. Haydar Bey'in amacı kadın ve çocuklar Dersim'e bırakıldıktan ve güvenceye alındıktan sonra yeni güçler oluşturarak dönüp Koçgiri'de ayaklanmayı sürdürmektir. Koçgirililer'in -pek akıllıca gözükmeyen- bu ilerlemeleri önlenir. Çayırılı-Tercan yöresinden geçerek Fırat'a ulaşmalarına ve Tercan dolaylarından Fırat'tan geçerek Dersim'e gidilmesine izin verilmez. Koçgirili ayaklanmacılar Başköy yakınlarındaki Koşmuşat köyünden geri dönmek zorundan bırakılırlar. Balaban aşireti başkanı Mehmet Ağa (Genelkurmay yayını ve bu kaynağa dayananlar Muhsin Ağa adını kullanırlar. Bu yanlıştır.) Koçgirililer'in Mutu deresi-Sansa boğazı yolunu kullanarak Fırat'ı geçmelerine ve Dersim'e sığınmalarına aşiretinden oluş-

turduğu güçleriyle engel olur. Geriye çekilen Koçgirililer Çayır-
lı'nın Semek-Başköy hattından batıya dönerek Sibikör dağına
çekilirler. Burada 50 dolayında jandarma ve yörenin aşiret-
lerinden oluşmuş milis güçleriyle çarpışmak zorunda kalırlar. 6
kişileri ölür. 3 kişi de yakalanır. Yalnız Koçgirililer'e karşı
mücadele verenler içerisinde Çimen bucak müdürü Hayri Bey
vurularak ölür. Sonuçta Koçgirililer Çayır- Tercan ve Sansa-
Mutu yolunu kullanamazlar. Yöre Alevi aşiretleri tercihlerini,
başını M. Kemal'in çektiği ulusal devletten yana koymuşlardır.
Bu, bilinçli bir seçimdir. "Kürtlük" ve "Alevilik" etkenleri her
ne kadar zorlansa da, aşiretler bu yollarla kandırılmaya çalışılsa
da, ülke bütünlüğünü ve ulusal varlığı önkoşul olarak gören yöre
aşiretleri kanmamış, Koçgiri ayaklanmacılarının yanlışlarına
düşülmemiştir. Aşiret başkanları bu alanda -duygusallığa yer
vermeyecek ölçüde- oldukça akılcı hareket etmişlerdir. (227)

227) Balaban ve Kureyş aşiretlerinin tutumuna ilişkin Apak(1964), s: 168;
Ertuna(1974), s: 277; Şahin(187), C: II, s: 469; Esengin(1982), s: 192'de oldukça
zayıf, birkaç satırlık bir değinme vardır. Genellikle Apak'ın bilgisine dayanılır.
Yalnız Nuri Dersimi(1992), s: 153-154'de verdiği bilgi biraz farklı. Kendi ideolojik
yanıllığını yansıtarak ve yardımcı olmadıkları için Kureyş ve Balaban aşiretlerini
suçlayarak bir anlatımı vardır. Bu yörenin insanı olarak adı geçen bu aşiretlerin
ve aşiret başkanlarının çocuk ve torunlarıyla birlikteliklerimiz, dostluklarımız
vardır. Bu olayları yaşamış büyüklerimizden de defalarca dinledik ve sorguladık.
Bu iki aşiretin tutumunu biraz ayrıntısına girerek vermeye ve tarihe mal etmeye
çalıştık. Dahası Koçgiri olayında ulusal devletten yana bir tutum sergiledikleri
için bu iki aşiretin başkanlarına; yani Kureyş aşireti başkanı Boybeyi Ağa ile
Balaban aşiret başkanları Gül Ağa ve Mehmet Ağa'ya bizzat Mustafa Kemal
tarafından gönderilmiş teşekkür mektupları vardır. Gül Ağa, I. Dünya Savaşı'na
kendi oluşturduğu milis güçleriyle katılmış ve Vehip Paşa'nın komutası altında
bulunmuştur. Rus ilerlemesine karşı önemli ölçüde mücadele vermiştir. Mehmet
Ağa ise M. Kemal Erzurum Kongresi'ne giderken milisiyle yardımcı olmuş ve
güvenlik içerisinde gidiş-gelişini sağlamıştır. Kureyş aşireti başkanı Boybeyi Ağa
(öl. 1933) da I. Dünya Savaşı'na aşiret alayı kurarak katılanlardandır. Vehip
Paşa'nın komutası altında bulunmuştur. Sarıkamış çarpışmalarında Ruslar'a tut-
sak düşmüş, Bakû'de bir süre tutsak kalmıştır. Yararı olur düşüncesiyle İttihat ve
Terakki yönetimi Hacıbektaş çelebisi Cemalettin Efendi'ye "Bektaş Alayı" kur-
durmuş ve Erzincan'a göndertmiştir. Cemalettin Efendi'nin Dersim ve Erzincan

15) Temizleme Harekatının İkinci Aşaması: Çıragediği Çarpışması:

Koçgiri olayını bastırma hareketinin ikinci aşamasının önemli olaylarından biri "Çıragediği Çarpışması"dır. Bu çarpışmada, 28. Süvari Tugayı ile Giresun Müfrezesi süvarileri birlikte hareket ederler. Giresun Müfrezesi süvari komutanının 27. Nisan. 1921'de yapılan bu çarpışmaya ilişkin verdiği raporda şu bilgiler yer alır:

"24. Nisan. 1921'de İmranlı'dan hareketle geceyi Koyunkaya köyünde geçirdik. Ertesi sabah Çıragediği yönünde ilerledik. Çıragediği'ni aşarak Kalkancı'ya varışımızda solu-muza doğru, yarısı atlı ve yarısı piyade 250 kişilik bir müfrezenin yürüdüğünü gördük. Önce 5. Hücum Taburu sandık. Bu kuvvet sonra Çıragediği'ne doğru dönerek bize ateş açtı. Ateşlerine karşılık verip Çaymurt sırtlarına çekildik. Bir saat kadar süren çarpışmada bir şehit verdik. Gerek bize saldıran ve gerek Kalkancı bölgesinde toplanan ayaklanmacılar 500 kadar oldular. Sokova, Resüller köylüleri, 20 kadar silahlı ile bize yardıma geldiler. Geceyi Sokova ve Resüller köylerinde

Alevilerini de etkileyeceği ve Ruslar'a karşı savaşacakları düşünülmektedir. 1915-16 yıllarında Erzincan'da kalan Cemalettin Efendi yörenin ileri gelir ağa ve dedeleriyle görüşmüş, ziyaretlerine gitmiş, çok yere mektuplar yazmış, desteklerini istemiştir. Boybeyi Ağa ile de görüşmüş, köyüne kadar gelerek Cem-cemaat düzenlemiştir. Hatta kendisine mektup da göndererek teşekkür etmiş ve yönlendirmeye çalışmıştır. Torunlarından dostum Necati Boy'da olan bu mektuplardan birini görüp inceleme olanağını bulduk. Bu olanağı verdiği için dostum Necati Bey'in içtenliğine teşekkür ediyorum. Cemalettin Efendi Ruslar'ın Erzurum'a girmeleri üzerine ve sağlık sorunlarının olması nedeniyle 15. Mart. 1916 günü Sivas'a gitmek için Erzincan'dan ayrılır. Bkz: Nuri Dersimi(1992), s: 94-103. Boybeyi Ağa ulusal devlet yanlılığını sürdürür. Koçgiri ayaklanmasını benimsemeyecek, bu tutumu Alevi toplumunun zararına görecektir. Daha sonraki yıllarda Tercan il meclis üyeliği yapacaktır. Daha sonraları ailenin Batı illerine sürgünü kararı, "Milli Mücadele'deki yararlılığı" gözönüne alınarak durdurulacaktır.

geçirdik. Akşama kadar 28. Tugay ile Hücüm Taburu'ndan hiçbir haber alamadık. 27. Nisan'da 28. Süvari Tugayı'nın Kovata köyüne geldiğini haber aldık. Hemen oraya hareket ettik. Fakat, Tugay'ın oradan Çıragediği'ne gitmiş olduğunu anlayınca, oraya yöneldik. Tugay geçidi geçerken, gediğin iki yanında çok şiddetli bir çarpışma başladı. Biz de bu vuruşmaya katıldık. Fakat sol kanatta, Tugay düzensiz bir biçimde çekilmeye başladı. Bizim erler, Tugay'ın çekilişini korumak için, canla başla çalıştılar. Cephemizde gözle gördüğümüz 15 kadar ayaklanmacı ölü ve yaralı yatıyordu. Tugay bu çarpışmada erlerini tümüyle elinde çıkarmış, ayrıca 40-50 kadar hayvanını da yitirmişti. Geceyi Tugay'ın elinde kalanlarla birlikte Bizgi'de geçirdik. Bizim bir er şehidimiz ve 14 hayvan yitiğimiz oldu". (228)

Koçgiri olayına ilişkin çarpışmalarda ilk kez bir süvari tugayı geri çekilmiş, önemli sayılabacak yitikler vermiştir. 28. Tugay; 77 erini, 5 subayını, 32 piyade tüfeğini, bir ağır makinalısını yitirmiştir. Bu olay; ayaklanmacıların önemli bir bölümünün yok edildiği, önderlerinin de can derdine düştükleri bir dönemde olmuştur. Tugay, bu çarpışmada gereken özeni göstermemiştir. Gediklerden ve engebeli araziden geçerken gereken düzen alınmamış ve olay önemsenmemiştir. Önemli ölçüde yitik verilisi bu yüzden olmuştur.

28/29. Nisan. 1921 gecesı, Tugay'ın 54. Alayı'nın 5 subayı ile 40 eri ayaklanmacıların elinden kurtularak kaçıp perişan bir biçimde Kuruçay'a gelirler. Bunlardan 2 subay, 10 er yaralıdır.

29. Nisan. 1921 günü Topal Osman'ın başında olduğu Giresun Müfrezesi ayaklanmacılarla Çalıyurt'ta karşılaşılır. Çarpışmalar Mistolar, Karahüseyin ve Karataş yöresinde sürer. 200'ü yaya ve 200'ü atlı olan ayaklanmacılar, akşam karanlığından yararlanarak Karataş sırtlarına kaçarak kurtulurlar. 20 ölü,

12 de yaralı vermişlerdir. Olayın önderlerinden Naki'nin oğlu da yaralananlar arasındadır (*Harp Tarihi Arşivi, No: 4/502*).

30. Nisan. 1921 günü Giresun Müfrezesi saldırı için hazırlanır. Yan güvenlik için bir bölüğünü doğuda Kemreli'ye gönderir. Ayaklanmacıların kaçışını önlemek için, 13. Süvari Tugayı Yeniköy'e yerleştirilir. 1. Mayıs günü yapılacak ortak saldırıda Tugay, Karataş sırtlarındaki ayaklanmacıları geriden vuracaktır. Fakat ayaklanmacılar Tugay'ın ve Giresun Müfrezesi'nin hazırlanma sırasında geçikmelerinden yararlanarak, Kemreli'deki bölüğü sararlar. Bu değişme üzerine 13. Tugay'ın 32. Alayı buraya gönderilir. Aynı gün Fırat üzerinde Kemah-Şeytan köprüsü arasında Çakşur'da 24 ayaklanmacı ulusal birliklerce ortadan kaldırılır. Haydar Bey ve Azemet Bey'in anneleri ile aşiret başkanlarından Hacı Bey'in ayaklanmacılar arasında olan eşi yakalanır.

1-30 Mayıs (1921) arası İmranlı ve Koçgiri önderlerinden 21 ayaklanmacı çarpışmalarda ölmüştür. Ayrıca 10 önder ve 113 ayaklanmacı yakalanmıştır. Olayın önderlerinden Haydar Bey ile ileri gelenlerden 56 kişi aman dilemişlerdir. Bu arada 200 tüfek, önemli ölçüde cephane ve birçok da koyun sürüsü ele geçirilmiştir. Bu ay genellikle ayaklanmacı artıklarının ortadan kaldırılmasıyla geçmiştir. Buna karşın bir-iki ayaklanmacı grupların saldırılarıyla da karşılaşmıştır.

Yiyecekleri tükenen 300 kişilik bir Dersimli grup, 10. Mayıs. 1921 günü Kemah'ı basarlar. Halk, bir süre çarpıştıktan sonra kaleye çekilirler. Erzincan'dan gelen bir askeri birlik, Dersimli eşkıyayı buradan kovar. Kemah'da 60 ev yakılır, 12 kişi öldürülür.

21/22. Mayıs. 1921 gecesı Dersimli ayaklanmacılardan 400 kişilik bir topluluk, Kemah'ın güneyinden Tan köyü yönünden saldırıya geçerler. Bölgede bulunan 3. Kafkas Tümeni'nin 11. Alayı'ndan iki bölük bu saldırıya karşı kor ve güney sırtlarındaki bölük başarılı bir savunma verir. Fakat doğudaki bölük

yetersiz kalır. Bir makineli tüfekle güçlendirilen bölük geri çekilir. Ayaklanmacılar Kemah'a sarkar, 25 evi soyar, 3 evi de yakarlar.

23. Mayıs. 1921'de Kemah'ı ve köprüleri koruması için 54. Alay Kemah'a gönderilir.

24. Mayıs. 1921'de Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa Genelkurmay'a bir telyazı göndererek; *"Koçgiri ayaklanmasını bastırma hareketinin bitmek üzere olduğumu, Şimdiye dek Fırat nehri-Erzincan-İmranlı arasındaki bölgenin temizlenmiş olduğumu, 500 kadar ayaklanmacının öldürüldüğünü..."*⁽²²⁹⁾ bildirir.

Ayaklanmacılar 30. Mayıs. 1921'de büyük bir saldırıda bulunurlar. Bu, hemen hemen son saldırıları olur. Dersim'den 500 kadar ayaklanmacı Ilıç'a doğru yürürler. Bunu öğrenen Eğin Asayiş Bölüğü, bir nizamiye bölüğü, bir yedek gücü ile bir makinalı tüfek takımı bunlara karşı harekete geçer. 2. Haziran. 1921'de Hıktar köyü dolaylarında yapılan çarpışmada ayaklanmacılar kaçır. 2 nizamiye eri ile bir gönüllü şehit olurlar.

Haziran (1921) ayı içerisinde yöreye dağılan ayaklanmacıların izlenmeleri ve yakalanmaları sürdürülür. 17. Haziran. 1921'de Koçgiri ayaklanmasının önderlerinden Alişan Bey ve onunla birlikte ileri gelenlerden 32 kişi teslim olurlar. Teslim olanlardan 500'ün üzerindeki ayaklanmacı yargılanmaları için Sivas'a gönderilirler. Merkez Ordusu Komutanlığı bu durumun bir daha olmasını önlemek ve sürekli çözüm olacak önerilerde bulunur. *"Ayaklanmacı köylerini dağıtmak, bunları Anadolu'nun başka yörelerine, Türkler'in arasına serpiştirmek..."*⁽²³⁰⁾ onun için önemli bir önlem ve biricik çözümdür. Bu tutuma ve çözüm önerisine Meclis'te, özellikle doğulu milletvekillerinden sert tepkiler gelir.

229) Ertuna(1974), s: 280.

230) Ertuna(1974), s: 281; Taş(1997), s: 103, 107; Belge no: 13-14-35.

İşin en kötü yanı, emperyalizme karşı ulusal savaşımın verildiği bu ölüm-kalım, varoluş-yokoluş günlerinde ulusal devletin önemli sayılacak ölçüde askeri birliklerini böyle bir iç olayı bastırmakla uğraştırma durumunda kalmasıdır. Oysa, düşman İnönü'de Sakarya'da savaşmakta, Ankara'ya girmek için çaba göstermektedir. Maddi ve manevi her türlü güce ve birlik-teliğe gerek duyulduğu bir dönemde, Koçgiri ayaklanması bir talihsizlik olmuştur. Ulusal devlet bilincinde olmayan, bu nedenle feodal aşiret düzenini yaşatma savaşı veren Koçgiri bilerek veya bilmeyerek -biraz da Kürdistan'ı kurma rüzgarlarının etkisinde kalarak- bir yanlışın içerisine sürüklenmiştir. Ulusal devleti, en kötü koşulları yaşadığı bir dönemde uğraştırmıştır. Bunların hepsi ulusal devlet anlayışından ve bilincinden yoksun oluşlarının kötü sonuçlarıdır. Bu dönemki bilinçlenme, emperyalizmin ülkeyi bölme güdülendirmelerinin yaratılmaya çalışıldığı oldukça olumsuz koşullarda yapılmaya çalışılmıştır. Bu yüzden oldukça olumsuz yönelmeler olmuş ve istenmeyecek olumsuz sonuçlar doğmuştur. Doğallıkla bu da ülkemizin zararına olmuştur.

KOÇGİRİ OLAYI VE NURETTİN PAŞA

1) Nurettin Paşa'nın Özyaşamöyküsü:

Mehmet Nurettin Bey, 17. Temmuz. 1873'de Bursa'da doğar. Babası Müşir İbrahim Paşa, Bursa'nın tanınmış ve köklü ailelerindendir. "Konyar" aşiretindendirler. Nurettin Paşa'nın baba ve anne tarafından üst düzeylere kadar yükselmiş çok insan vardır.

Nurettin Bey Harp Okulu'nu 1893'de bitirir. Aynı yıl I. Ordu içerisinde Hassa Ordusu'nun 40. Piyade Alayı'nda teğmen olarak göreve başlar. Hassa Ordusu gibi seçkin bir orduda göreve başlamasında başarılı öğrenciliğinin ve asker ailesinden gelmesinin rolü vardır. Bu orduda seçkin kişilerle tanışmış ve Saray'a yakın olma olanağını yakalamıştır. Bu olanakları değerlendiren Nurettin Bey, 31. Ocak. 1895'de üstteğmenliğe, 22. Temmuz. 1895'de de yüzbaşılığa yükselmiştir. 1896'da gönüllü olarak Osmanlı-Yunan savaşına katılır. 1897'de bu savaşı yöneten Ethem Paşa'nın yaverliğini yapar. Savaş bittikten sonra Hassa Ordusu Karargahı I. Şube'deki görevini sürdürür. Ekim 1898'de II. Abdülhamit'in yaverliğine getirilir. Bu aralar bir takım "mihmandarlıklar" ile Edirne, Yanya, Selanik, Manastır, Kosova ve İzmir'de çeşitli görevler yapar. 21. Ağustos. 1901'de binbaşılığa yükselir. Makedonya'da çıkan karışıklığı önlemek

amacıyla bölgeye gönderilen "Kurmay Kurulu"nda yer alır. Görevi, bölgedeki eşkıyalık hareketlerini önlemektir. Aralık. 1907'de III. Ordu Karargahı'nda görev alır. 6. Aralık. 1907'de yarbay olur ve "Bulgar Hududu Komutanlığı"na atanır. 24. Haziran. 1908'de miralay (albay) olur ve III. Ordu'nun Genelkurmayı'nın Özel Şube Müdürlüğü'ne getirilir. Babası da bu ordunun komutanıdır. Babasıyla birlikte II. Meşrutiyet'in ilanı için çalışırlar. Baba-oğul II. Abdülhamit ve "İstibdat yönetimi" karşıtıdır. Daha önce II. Abdülhamit'çe Saraya getirilmesi, bir bakıma gözetim altına alınmadır. Albay Nurettin Bey, Avrupa'daki "*Cemiyet-i İslamiye*" ve "*Hürriyetperver*" örgütleriyle de ilişki içerisinde. Bu nedenle görevinden alınır ve Yıldız Özel Harp Divanı'nda yargılanarak altı yıl hapis cezası verilir. Babasının aracılığıyla cezası birbuçuk yıla indirilir. Bundan sonra şüpheli kişiler arasındadır. Ordu içerisinde çıkarılan "Tesviye-i Rütbe Kanunu" gereğince subayların rütbelerinde düzenleme yapılır ve Nurettin Bey'in rütbesi 25. Temmuz. 1909'da binbaşılığa indirilir. Nurettin Bey binbaşı iken 31. Mart Olayı'ndan sonra Makrıköy (Küçük Çekmece) kaymakamlığına ve buna ek olarak Tornovacık Mevki Komutanlığı ile Bulgaristan Doğu Hududu Komutanlığı'na atanır. Yemen ayaklanmasını bastırmak için 14. Şubat. 1911'de Yemen'e gider. 2. ve 19. Nişancı ve Redif Alayları ile çeşitli müfrezeleri yönetir. Sina'da bulunan Kuva-yı Askeriyye'ye de bir süre komutanlık eder. Yerli birliklerin yardımıyla Yemen ayaklanmaları kısa sürede bastırılır. Yemen'de iken İmam Yahya ile ilişki kurar ve edindiği bilgileri Ahmet İzzet Paşa'ya bildirir. Bu yolla Yemen'deki Sina, Aleme-ü Cebane ayaklanmalarıyla, Zeydiye olayını bastırmayı başarır. Buradaki başarıları gözönüne alınan Nurettin Bey 1911'de yeniden kaymakamlığa (yarbaylığa) yükseltilir ve arkasından Yemen II. Fırka Komutanlığı'na atanır. 1911'de İtalya ile savaşların başlaması üzerine Yarbey Nurettin Bey Hadide'ye gelir ve İtalyanlar'ın buradan çıkarılmasıyla

görevlendirilir. İtalyanlar'a katılan İdris Asati'nin çalışmalarını önlemesi istenir. Burada, Tahama Askeri Harekatı'nda görev alır. Buradaki görevi bir yıl kadar sürer. Kardeşinin Balkan Savaşları'nda ölmesi üzerine bu cephede görev ister. Kendisine, 9. Alay komutanlığı verilir. Savaşın son günlerinde göreve başlar ve savaşa katılır. 20. Temmuz. 1913'de Edirne Bulgarlar'dan geri alınır. 1914'de ikinci kez miralay (albay)lığa yükseltilir.

I. Dünya Savaşı'nda İngilizler Irak'ı işgal ederler. Irak, Uzakdoğu'ya egemen olma olanağı vermektedir. Bu nedenle bu cepheye önem verilmektedir. Süleyman Askeri Bey İngilizler'i buradan çıkarmaya çalışır. 24. Nisan. 1915'de Albay Nurettin Bey Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'na atanır. Bu dönem Irak'ta Osmanlı güçleri İngilizler karşısında sürekli geri çekilmektedirler. 15. Mayıs. 1915'de Bağdat'a gelen Nurettin Bey aynı gün görevi devralır. İngilizler'le Irak'ta ilk çarpışmaları 31 Mayıs günü olur. Osmanlı güçlerinin yetersiz olduğu görülür. Geri çekilerek önlemler alınır. Amare'nin önemli bir üs olduğu kanısındadır. Irak'ı savunmada burası oldukça önemlidir. O nedenle burayı elde tutmaya çalışır ve tüm güçleri burada toplar. 3. Haziran çarpışmalarında Osmanlı güçleri önemli yitikler verir. Nurettin Bey, Amare'nin düşmesi üzerine Küt'ül-Amare'de savunma başlatır. Aşiretlerden oluşan milis güçleriyle askeri güçleri disiplin altına alır. İngilizler'in kışkırtmasıyla çıkan ayaklanmaları bastırır. Aşiretlerin ikili oynaması sonucu Osmanlı güçleri Küt'ül-Amare'ye doğru geri çekilir. Ağustos 1915'de Nurettin Bey, Hille de çıkan ayaklanmaları bastırmaya çalışır. Bunu fırsat bilen İngilizler Küt'ül-Amere'ye doğru ilerler ve işgal ederler. Nurettin Bey, toparlanabilmek için Selman-ı Pak'a kadar çekilir. Başkomutan Vekili Enver Paşa bu çekilişi doğru bulmaz. Nurettin Bey'in direnişi yeterli görülmez. Doğu bölgelerini kapsayan 6. Ordu kurulur. Başına da Alman mareşalı Von der Goltz Paşa geniş yetkilerle getirilir. 6. Aralık. 1915'de

Irak'ta görevine başlar. 21. Kasım'da General Townshend'in komutasındaki İngiliz birlikleri Selman-ı Pak'taki Osmanlı birlikleri üzerine saldırıya geçmişlerdir. Nurettin Bey önlemlerini almıştır. 22. Kasım'da şiddetli çarpışmalar olur. 23. Kasım'da İngilizler çekilmek zorunda kalırlar. Birliklerinin yüzde otuzunu yitirmişlerdir. Nurettin Bey bozulan İngilizler'i izler. Goltz Paşa, İran ve Irak'taki Alman ve Osmanlı birliklerinin genel komutanlığını kendisi üslenirken, Küt'ül-Amere'yi kuşatan birliklerin komutanlığını Albay Nurettin Bey'e bırakır. Bu durum Nurettin Bey'i üzer. Durumu Enver Paşa'ya yazan Nurettin Bey, atanma biçiminin Türk birliklerinin moralini bozacağından görevi kabul etmeyeceğini bildirir. Dalabiha'da İngiliz birliklerinin gücü kırılır. Küt'ül-Amare'ye saldırılır. 1-2. Aralık. 1915 günü İngilizler burayı bırakarak Şuara'ya çekilirler. Albay Nurettin Bey 9. Aralık günü tüm birlikleriyle Küt'ül-Amare'ye saldırır. Burayı almakta kararlıdır. Goltz Paşa'nın buradaki birliklerin bir bölümünü İran'a destek olarak göndermesi Küt'ül-Amare'nin alınamamasına neden olur. Goltz Paşa ile Nurettin Bey arasında sürtüşmeler başlar. Goltz Paşa'nın olmadığı sıralarda Nurettin Bey 24. Aralık. 1915 ve 10. Ocak. 1916'da iki kez Küt'ül-Amere'de İngilizler'e saldırır. Bunları izinsiz yaptığı için Goltz Paşa'ca -Enver Paşa'nın da isteğiyle- görevinden alınır. Almanlar kendileri için siyasi önem taşıyan İran cephesine ağırlık verirler. Irak cephesi savaştır. 10. Ocak. 1916'da Irak Ordusu Komutanlığı'ndan alınan Nurettin Bey Bağdat'a gönderilir. Kısa bir süre Kafkas Cephesi 9. Kolordu Komutanlığı ile merkezi Erzurum'da olan III. Ordu'nun Komutan Vekilliği'ni yapar. Ekim 1916'da Muğla ve Havalisi Komutanlığı'na atanır. Bu görevdeyken Aydın'da 21. Kolordu adıyla yeni kurulan bir kolordunun kuruculuğuna getirilir. Bu görevi sırasında Adana, Güney Anadolu, Adalar ve kıyıları düşmana karşı korur. Yerli azınlıkların düşmanla işbirliğini engelleyici önlemler alır. Adalara asker çıkararak 20 dolayında küçük

adada egemenlik sağlar. İtilaf güçlerinin donanmalarıyla çarpışarak zarar verir ve onları kıyıya yaklaştırmaz. Ateşkes'e kadar buraları İtilaf devletlerine karşı başarıyla korur. Kendisinin kurduğu 21. Kolordu'nun da bağlı olduğu İzmir'deki 8. Ordu'nun Komutanlığı'na getirilirse de, Ateşkes'le bu Ordu kaldırıldığından 11. Kolordu Komutanlığı'na atanır. Kurmay olmamasına karşın, 1. Mart. 1918'de mirlivalığa (tuğ-tüm generalliğe) yükseltilir.

Nurettin Paşa, Mondros Ateşkes Görüşmeleri'ne gönderilecek kurula düşünülür. Yalnız, padişahın asker kökenlilerin kurulda yer almasını sakıncalı görmesi üzerine, Nurettin Paşa kurulda yer almaz ve sivil kökenliler gönderilir. Bu durum Nurettin Paşa'nın Milli Mücadele'de yer almasının etkenlerinden biri olur. Nurettin Paşa 14. Kasım. 1918'de 17. Kolordu Komutanlığı'na atanır. Ek görev olarak da Aydın (İzmir) vali Vekilliği verilir. 30. Aralık. 1918 tarihinde ise, 25. Kolordu Komutanlığı'na getirilir. 20. Ocak. 1919'da Ege Bölgesi'ndeki yerli Rumlar'ın taşkınlıklarını önlemek için yeniden Aydın (İzmir) Valiliği ile İzmir ve Havalisi Bölge Komutanlığı'na getirilir. Ayrıca 9. Şubat. 1919'da 17. Kolordu'nun Komutanlığı da Nurettin Paşa'ya verilir.

İtilaf devletlerinden güç alan Rumlar bölgede taşkınlıklar yaparlar. 2. Ocak. 1919'dan itibaren Urla ve çevresinin yönetimini ele geçirip, ayaklanırlar. İzmir Valisi ve Bölge Komutanı olan Nurettin Paşa, Urla'ya olayı yatıştırmak için gittiğinde silahla karşılaşır. 25. Ocak'ta Urla ayaklanması bastırılarak egemenlik kurulur. İngilizler'le ilişkiye geçerek, huzursuzluk çıkaran Rumlar'ın İngiliz gemileriyle götürülmelerini ister. Bölgede Rum azınlıkların taşkınlıklarına izin vermez.

Nurettin Paşa, Batı Anadolu'nun düşman işgaline uğramaması için önlemler alır. Yöre halkını örgütler. Bu örgütlerin ve güçlerin başına geçer. Karargahını Aydın'dan İzmir'e aktarır. İzmir'de Müdafaa-i Hukuk ve buna paralel olan ulusal savaşım

yanlısı örgütlerin kurulmalarını sağlar ve onlara her türlü olanağı verir. İzmir'in Yunanlılar'ca işgal edileceği söylentilerine karşı önlemini alır. Hükümetle yazışarak düşüncelerini ve önlemlerini anlatır. Böylesi bir işgale karşı silahlı mücadele düşünmektedir. Yörenin daha yakın bulunan İtalyanlar'a işgal ettirilmesine de karşı tavır kor. Bölgeden çağrılan 165 delegenin katılımıyla İzmir Müdafaa-ı Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin kongresi 17. Mart. 1919'da vali ve Kolordu Komutanı Nurettin Paşa'nın yardım ve çabasıyla açılır. Kongreye başkanlık eder. İşgallere karşı silahlı mücadele kararı alınır. Nurettin Paşa'yı kendi yörüngelerinde görmeyen İstanbul Hükümeti, İzmir'in işgalinden birbuçuk ay önce Paşa'yı görevden alırlar. "Kambur" İzzet Bey'i valiliğe, Ali Nadir Paşa'yı da Kolordu Komutanlığı'na getirirler. Böylece Nurettin Paşa'nın önü kesilir ve bölgedeki ulusal örgütlerin kurulması sekteye uğratılmaya çalışılır. Oysa, Nurettin Paşa işgali kolaylaştıracak hiçbir harekete izin vermemiş, yerli Rumlar ve Yunanlılar Nurettin Paşa'nın tutumundan ve kararlılığından adeta ürkmüşlerdir. Bölgede Rumlar'a karşı katliam düzenlediği iddiaları Paris Görüşmeleri'ne iletilmiş, İtilaf devletleri Nurettin Paşa'nın görevinden alınması için İstanbul Hükümeti'ne baskı yapmıştır. Nurettin Paşa'nın İzmir Valiliği'nden alınmasında İzmir Metropolitidi Chrysostomos'un da büyük rolü vardır. Nurettin Paşa'yı Rumlar ve İtilaf devletleri bölgedeki faaliyetlerinde engel görmektedirler. Nurettin Paşa'nın alınmasıyla onlar için engel kalkmış olacaktır. Bunda da başarılı olmuşlardır.

Nurettin Paşa, 27. Mart'ta İzmir'den ayrılarak İstanbul'a gider. İstanbul'da Hükümet üyeleriyle görüşürse de, bir sonuç alamaz. İstanbul'da yararlı olamayacağını anlar ve 12. Mayıs. 1919 günü İzmir'e dönerek ulusçu ve bağımsızlıkçı örgütlerle birlikte çalışmalar yapar. Rum cemiyetleri İzmir'e giren Yunan başkomiserinden Nurettin Paşa'nın "kurşuna dizilmesini" isterler. Nurettin Paşa'nın kurduğu örgütlerin gücü her ne kadar İzzet

Bey tarafından kırılrsa da, İzmir'in işgaline karşı en büyük tepki onlardan gelir.

Nurettin Paşa'nın Kuvayi Milliyeci yanı artık net olarak bilindiği için İstanbul'da kalması olanaksızdır. Arkadaşı Diyarbakırlı Kazım Bey'le birlikte Haziran 1920 ortalarında Anadolu'ya geçer. Nurettin Paşa'nın Anadolu'ya geçtiğini duyan İngilizler İstanbul Hükümeti'ne baskı yaparlar. Kuvayi Milliye'ye katıldığı için "gıyabında idamına karar verilir". İstanbul'da oturmakta olan ailesi, annesi ve çocuklarına baskı yapılır. Evi aranır. Eşyasına el konur. Bu nedenle 12. Aralık. 1920'de alınan bir kararla ailesi tümüyle Anadolu'ya getirilir.

Nurettin Paşa M. Kemal'den görev ister. Kendisine Konya valiliği verilir. Bu görevi beğenmeyerek, gitmez ve Kastamonu/ Taşköprü'deki büyük damadı Hüseyin (Paşa) Bey'in yanına gider. 9. Aralık'a kadar herhangi bir görev almadığından, Taşköprü'de kalır. Karadeniz kıyılarında ve Orta Anadolu'da Pontus-Rum faaliyetlerinin artması ile Koçgiri olayının ortaya çıkması üzerine; Sivas'ta bulunan III. Ordu'ya bağlı 3. Kolordu 9. Aralık. 1920'de kaldırılarak, yerine "Merkez Ordusu" kurulur ve bu yeni ordunun komutanlığına da miriliva (tuğ-tüm general) Nurettin Paşa getirilir. *"Seferde ordu komutanı görev ve yetkisi ile"* görev yapacaktır. Yetkileri oldukça geniş tutulmuştur.

Nurettin Paşa'nın dikkatini ilkin sol nitelikli *"Yeşilordu Cemiyeti"* çekmiştir. Bu örgütün çalışmalarını 19. Ocak 1921'de Genelkurmay Başkanlığı'na bildirerek önlem alınmasını önerir. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Nurettin Paşa'nın şikayeti üzerine 24. Ocak'ta Bakanlar Kurulu'na ve M. Kemal'e bilgi verir. Bunun üzerine, *"Yeşilordu"*cular cezalandırılmaları için İstiklal Mahkemesi'ne gönderilirler.

Nurettin Paşa, Koçgiri ayaklanmasının bastırılması işini Merkez Ordusu Komutanı olarak doğrudan üstlenir. Koçgiri olayı bastırılır. (Bu konu ayrıca işleneceğinden burada girilmeyecektir.)

Karadeniz Bölgesi'nin kıyı ve iç kesimlerinde Pontus sorunu vardır. Sürekli olaylar çıkarmaktadırlar. Nurettin Paşa, 9. Aralık. 1920'de Merkez Ordusu Komutanlığı'na getirilirken bu bölge ve olaylar da Nurettin Paşa'nın görevleri içerisine konur. Merzifon Amerikan Koleji ve Hastanesi ayrılıkçı Pontusçular'ın önemli bir üssüdür. 16. Şubat. 1921'de buraları basarak suç delilleriyle birlikte yakalar. Bu kurumları kapar. Yetkilileri ve sorumluları yurt dışına çıkarır. Rum ve Ermeni ayrılıkçı faaliyetlerini önler. Ayaklanmaya katılan köylülerin Anadolu'nun çeşitli yörelerine dağıtılmasını Hükümet'e önerir. Bunu, bu tür olayların önlenmesi için bir çözüm olarak görmektedir. Gerek Koçgiri, gerekse Rum ve Ermeni olaylarının bastırılmasında oldukça sert davranması, şiddet uygulaması halkta ve Meclis'te tartışmalara yol açar. Ortılığı yatıştırmak için Nurettin Paşa 4. Kasım. 1921'de Merkez Ordusu Komutanlığı görevinden alınır ve yerine Cemil Cahit Bey atanır. Böylece Nurettin Paşa'ya ceza verilmesi de önlenmiş olur. Yalnız, Paşa'nın askerlik görevine 11. Kasım. 1921 günü son verilir. Nurettin Paşa Taşköprü'ye kızının yanına çekilir. I. Ordu Komutanlığı'na atanıncaya dek burada kalır.

12. Eylül. 1921'de Sakarya Savaşı'na katılanların TBMM'nin takdimnamesiyle onurlandırılacağı bütün askeri birliklere bildirilir. Bu yolla ateş altında bulunan subayların çoğu onurlandırılır. Nurettin Paşa; Sakarya Savaşı'na katılmamasına karşın, Merkez Ordusu'da birlikleri yetiştirerek Batı Cephesi'ne göndermesi, Karadeniz Bölgesi'nde ve Orta Anadolu'da huzuru sağlaması gerekçeleriyle onurlandırılır. "*Takdirname*" ve "*İstiklal Madalyası*" verilir.

Diğerlerine göre kıdemi daha küçük olan İsmet Bey'in Batı Cephesi Komutanlığı'na getirilmesi, kıdem olarak daha üst durumda olan kimi paşaların ordu komutanlıklarını istememelerine yol açar. Bu atamalarda kısa bir çelişkili dönem yaşanır. Fevzi Paşa'nın önerisiyle Nurettin Paşa, 1. Temmuz.

1922'de I. Ordu Komutanlığı'na atanır. Büyük Taarruz için 20-21. Ağustos. 1922'de Başkomutan M. Kemal'in başkanlığında cephe ve ordu komutanlarının katıldığı toplantıda M. Kemal'in önerdiği "taarruz planı"na Nurettin Paşa dışında hiçbir komutan -kimi nedenlerle- katılmazlar. Asıl saldıracak ve düşmanı yok edecek ordunun, I. Ordu olduğu kararlaştırılır. Bu plan, sonuçta kabul edilecek ve Yunanlılar'a karşı saldırıya geçilecektir.

26. Ağustos günü savaşı yönetecek komutanlar ve Başkomutan Koçatepe'dedir. Nurettin Paşa da bunlar arasındadır. I. Ordu'nun saldırıya geçme planı üzerinde M. Kemal'le Nurettin Paşa arasında görüş ayrılığı olur. Bu durum kırıngılığa yol açar. Daha sonraki dönemlerde başka olayların da etkisiyle, daha farklı boyutlara ulaşır.

I. Ordu Komutanı olarak Nurettin Paşa ve emrindeki birlikler başarıyla savaşır. Afyon'un alınmasıyla zaferin sonu gözükür. 27. Ağustos. 1922'de M. Kemal'le İsmet Paşa, bu başarılarından ötürü Nurettin Paşa'yı kutlarlar. Yalnız M. Kemal'le Nurettin Paşa arasında savaşın planı ve düzenine ilişkin görüş ayrılıkları sürer. M. Kemal birliklerin düzenine müdahale eder ve değiştirir. Bu müdahale, 30. Ağustos günkü savaşın düzenlenmesinde de olur. Bu durum iki komutanın arasındaki soğuklukları pekiştirir.

Başkomutanlık Meydan Savaşı'ndan sonra, buradaki başarıları nedeniyle Fevzi Paşa "müşirlik"e, İsmet Paşa "feriklik"e terfi ettirilirler. TBMM aldığı bir kararla 27 subayı bir üst rütbeye terfi ettirir. Nurettin Paşa da bu kararla "feriklik"e (kor-generellik) terfi ettirilenlerdendir.

30. Ağustos zaferi nedeniyle M. Kemal'in yararlılık gösteren komutanlara verdiği nişanı Nurettin Paşa takmaz. Hatta İsmet Paşa bu noktada kendisini uyarır. Meclis'in bu zaferi "Başkomutanlık" a adaması Nurettin Paşa ile M. Kemal arasında yeniden bir gerginliğe neden olmuştur. Hatta, Meclis'in alacağı bu kararı etkilemeye çalışmışsa da, başarılı olamamıştır.

30. Ağustos zaferinden sonra Nurettin Paşa Batı Cephesi I. ve II. Orduları'nın başına geçerek düşmanı Elvanlar-Alaşehir doğrultusundan izler. İzmir'e doğru kaçan düşmana önemli yitikler veririr. Yunanlar'ın General Trikopis gibi üst düzeyli komutanlarını tutsak alır. Bu tutsakları M. Kemal'in huzuruna çıkarır. İçbatı Anadolu'yu düşmandan temizleme hareketını sürdürür. 8. Eylül günü, I. Ordu birlikleri genel saldırıya geçerek İzmir'e doğru ilerler. 9. Eylül günü sabah 9.00'da Bornova alınır. 3. Bölük İzmir'e doğru ilerler. Aynı gün sabahın ilk saatlerinde 4. Süvari Alay Komutan Muavini Yüzbaşı Şerafettin Bey İzmir'e girerek, Kordonboyu'na doğru ilerler. Kısa bir süre sonra diğer birlikler İzmir'e güneyden girerler. Nurettin Paşa İzmir'in alındığını Batı Cephesi Komutanlığı'na 9. Eylül. 1922 günü saat 8, 35'de rapor eder. Başkomutan M. Kemal Paşa 10. Eylül günü İzmir'e gelerek, Hükümet Konağı'na gider. Yerli ve yabancılar Nurettin Paşa'yı bu başarısından ötürü tebrike gelirler. I. Ordu bölgeyi düşmandan temizleme hareketını sürdürür. Bu durum, 18. Eylül'e dek sürer. İzmir'de İtilaf devletlerinin temsilcileriyle barış görüşmeleri sürerken, Nurettin Paşa özellikle Rum çetelerini ortadan kaldırmaya çalışır. Çünkü bunların taşkınlıkları hala sürmektedir. Mudanya Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Batı Cephesi'nde terhisler başlatılır. Nurettin Paşa bu uygulamaya tepki gösterir. 30. Kasım. 1922 günü bu tepkisini bir öneri olarak Genelkurmay Başkanlığı'na rapor eder. Lozan Görüşmeleri'nin uzaması, Batılılar'ın yeni oyunlarla Türkiye'nin karşısına çıkması Nurettin Paşa'yı haklı çıkarır. Askeri hareketin sürdürülmesinden, Marmara Bölgesi ve Trakya'nın bu yolla alınmasından yanadır.

İstanbul Hükümetleri'nde İçişleri ve Milli Eğitim Bakanlıkları yapan, dönemin saygın köşe yazarlarından Ali Kemal'in öldürülmesinde Nurettin Paşa'nın ihmali veya kastı görülür. Ali Kemal Bey önce İttihat ve Terakki'ye, sonra da Milli

Mücadele'ye karşıdır. İngiliz yanlısıdır. Damat Ferit Paşa'nın çizgisinde kalmıştır. Ulusal bağımsızlığı kavrayamamıştır. Bu nedenle kalemiyle karşı mücadele vermiştir. TBMM, bir telyazıyla Ali Kemal'in İstanbul'da yakalanmasını ister. Yakalanan Ali Kemal gizlice Anadolu'ya geçirilir. İzmit'e getirilir. I. Ordu Komutanı olan Nurettin Paşa da bu ara İzmit'tedir. Ali Kemal'i karargahına getirterek görüşür. Karargahtan çıkarılan Ali Kemal, karargahın önünde 6. Kasım. 1922 günü halk tarafından yargılanmadan linç edilir. Olayın böyle sonuçlanmasında Nurettin Paşa'nın ihmali veya böyle olmasını istediği düşünülür. Oysa yargılanması gerekmektedir. M. Kemal, Ali Kemal olayının böyle sonuçlanmasında memnun olmaz.

1. Eylül. 1923 tarihi itibariyle Batı Cephesi ve I. Ordu kaldırılır. Nurettin Paşa 14. Ağustos'dan itibaren izine ayrılarak Bursa'da dinlenir. Milli Savunma Bakanlığı'nın isteğiyle 16. Mart. 1924'de Yüksek Askeri Şura Üyeliği (Genelkurmay Başkanlığı Üyesi)'ne getirilir.

Nurettin Paşa politikaya girer. II. Dönem milletvekili olmak için, Halk Fırkası'nın koyduğu kurallara uymayarak, Bursa'dan bağımsız aday olur. 1. Kasım. 1924'de Halk Fırkası adayı Dr. Emin Bey'e karşı 258 oy alarak Bursa'dan milletvekili seçilir. Milletvekili olmasına asker olması engel gösterilerek, milletvekilliği Meclis'ce kabul edilmez. Bu nedenle 29. Ocak. 1925'de kendi isteğiyle emekli olarak askerlikten ayrılır. 5. Şubat. 1925'de yenilenen ara seçimlerinden Dr. Emin Bey'den 296 fazla oy alarak milletvekili olur. 25. Ekim. 1925'de görüşmeye başlanılan Şapka Yasası'na karşı çıkar, anayasaya ve usule aykırı bulur ve halkın tümünün bu yasa kapsamına alınmasını uygun görmez. Buna ilişkin Meclis'e bir yasa önergesi verir. Yapısındaki sertlik burada da kendini ortaya koymuştur. Pek geçimsizdir. Yalnız, başarılı bir askerdir. Girdiği bütün savaşlarda başarılıdır. Almanca, Fransızca, Rusca, Farsça ve Arapça dil-

lerini çok iyi bilmektedir. Emekli aylığıyla mütavazı bir yaşam sürdürür. 18. Şubat. 1932 tarihinde İstanbul/ Kadıköy'de ölür.⁽²³¹⁾

12 Eylül askeri yönetimince çıkarılan 2549 sayılı Devlet Mezarlığı Yasası'nda Nurettin Paşa'nın rütbesi korgenerallikten orgeneralliğe yükseltilir. İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak'tan sonra üçüncü sırada Atatürk Araştırma Merkezi'nin onur (şeref) üyesi sayılır. Bu yolla devlet mezarlığına gömülmesi kararlaştırılır. Doğan tepkiler sonucu Genelkurmay Başkanlığı bu kararından vaz geçer.⁽²³²⁾

Dönemin basını ve Meclis'i Nurettin Paşa'yı "yobaz, kibirli ve acımasız" nitelemektedir. Bursa'nın CHF yanlısı basınına göre Nurettin Paşa "din sömürücüsü"dür. 2. Aralık 1925 tarihli Cumhuriyet Gazetesi; *"Şapkayı değil fesi, yeniliği değil bağnazlığı, devrimi değil gericiliği savunan Nurettin Paşa'nın Türk Devrim Meclisi'nde işi yoktur"*, manşetini atar.⁽²³³⁾

231) Nurettin Paşa'ya ilişkin ciddi ve bilimsel bir monografi çalışması için bkz: Dr. Necati Fahri Taş- Nurettin Paşa ve Tarihi Gerçekler, Nehir Yay. İst. 1997. Biz bu bölümün hazırlanmasında bu çalışmadan yararlandık. Ayrıca bkz: Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Başkanlığı Yay. Ank. 1989, s: 29-31 arası.

232) Mumcu(1991), s: 197.

233) Geniş açıklamalar için bkz: Mete Tuncay- Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetim'inin Kurulması (1923-1931) Yurt Yay. Ank. 1981, s: 117 v. d.

2) Mustafa Kemal'in Nurettin Paşa'nın Tutumunu Değerlendiriş:

M. Kemal, "Söylev/Nutuk"inde Koçgiri olayı ve Nurettin Paşa'ya değinir. Değerlendirmeler yapar. Başından neden Nurettin Paşa'yı Meclis'e karşı koruduğunu, giderek Nurettin Paşa'nın nasıl diktatörleştğini, yetkilerini aşarak bir "zulüm makinesi" durumuna geldiğini, siyaset döneminde tarihi nasıl çarpıtarak bir takım başarıları kendisine mál ettiğini, kendini öne çıkardığını...anlatır.

1921 başları Koçgiri olayının yoğun dönemidir. Koçgirili aşiret ağaları KTC'den aldıkları yönlendirmeye ayaklanmışlardır. M. Kemal, "birçok güçlerimiz, bir yandan Pontusçuları, bir yandan da bu ayaklananları izleyip tepelemekle uğraşıyorlardı"(234) diyor.

Olayı bastırmak için Merkez Ordusu'na görev verilir. Ordunun başına Anadolu'ya sonradan geçmiş olan ve Ankara Hükümeti'nden uygun bir görev bekleyen Nurettin Paşa getirilir. Paşa, uygulamalarında "aşırıya kaçtığı" için halk ve Meclis tarafından eleştirilir. Hatta, suçlanır ve yaptıklarından ötürü cezalandırılması istenir. Dönemin koşulları; askeriye içerisinde birliği ve komutanların halkın nazarında yıpranmamış olmasını gerektiriyordu. Subayları cepheye yöneltebilmek için açık biçimde desteklemek zorunluluğu vardı. Bunları gözönüne alan M. Kemal, Nurettin Paşa'yı koruma gereğini duyar ve Meclis'teki tartışmalara karşı savunarak korur. Yoksa aşırılıklarını ve yetkilerini kullanmada zaman zaman "yasaların dışına çıktığını" bilmektedir. Bu durumu şöyle dile getirir:

"Nurettin Paşa merkez bölgesinde bir yıla yakın bu görevi yaptı; ama, 'yetkisi dışında kimi yurttaşların hakkına el uza-

ıyor' diyre milletvekillerinin yakınmaları ve İçişleri Bakanlığı'na soru yöneltmeleri, Bakanlığın da bu sızlantıları (şikayetleri) yerinde görmesi üzerine, Meclis'in isteğiyle Kasım 1921 başlarında görevden çıkarıldı. Meclis, Nurettin Paşa'nın yargılanmasına da karar verdi. Bu iş, benimle Bakanlar Kurulu arasında bir anlaşmazlık çıkmasına da yol açtı. Ben, Nurettin Paşa'ya uygulanmak istenen işlemi kabul etmedim. Fevzi Paşa Hazretleri de benim görüşüme katıldı. İkimizle, Bakanlar Kurulu arasında çıkan anlaşmazlık Meclis'çe bir çözüme bağlandı. Meclis'te Nurettin Paşa'yı savundum, kendisi için ağır bir işlem yapılmasını önledim".⁽²³⁵⁾

Nurettin Paşa, Milli Mücadele sonrası siyasete girer. M. Kemal'le çizgileri ayrılır. CHF'nin karşısında yer alır. Bir ara seçimde Bursa'da bağımsız aday olur ve kazanır. Atatürk devrimlerinin karşısında yer alır. Şapka devrimine dahi karşı çıkacak ölçüde bağnazlaşır. M. Kemal'le siyasal yolları ayrılan Nurettin Paşa; 1923'de seçimlere girerken Abit Süreyya Bey adında birine kendini yüceltici ve Milli Mücadele'nin tüm başarılarını kendine mal eden bir kitapçık yazdırır.⁽²³⁶⁾ M. Kemal, "Söylev/Nutuk"inde bu kitapçıkta anlatılan abartılara geniş yer verir ve eleştirir. Tarihi çarpıttığını ileri sürer ve düzeltmeye çalışır.⁽²³⁷⁾

M. Kemal'e göre kitapçığı başkası yazmış, yalnız Abit Süreyya Bey'in adı yazar olarak konmuştur. Kitapçık oldukça iddialıdır. Daha kabında şu sözler yer alır: *"İzmir'i kurtaran, Karahisar ve Dumlupınar Savaşları'nda düşmanı yenen Gazi*

235) Söylev(1966), C: II, s: 462.

236) Yayımcısının "A. S." olduğu belirtilen "İzmir Fatih Karahisar ve Dumlupınar Muharebeleri Galibi Gazi Nurettin Paşa Hazretlerinin Tercüme-i Hali" adını taşıyan bu kitapçığın tam metni için bkz: Taş(1997), s: 279-290 arası.

237) M. Kemal'in Nurettin Paşa'nın hatalarını, abartılarını ve kendini olduğundan fazla yücelten ve tüm başarıları kendine mal eden iddialarını eleştirmek için yer verdiği bölüm için bkz: Söylev(1966), s: 532-547 arası

Nurettin Paşa Hazretleri'nin Olumluk Kitabı". Kitabın içinde de şunlar yazılıdır: "Kütülamere'yi Kuşatan, Bağdat'ı Savunan; Yemen, Selmanıpak, Batı Anadolu, Afyonkarahisar, Dumlupınar, İzmir Savaşları'nda Düşmanı Yenen ve İzmir'i Kurtaran..."

M. Kemal'e göre; Nurettin Paşa kendini hep "kuşatan", "yenen", "kurtaran" olarak nitelemektedir. Bu tür sanlar kullanarak kendini yüceltmeyi ve olduğundan fazla göstermeyi amaçlamaktadır. Paşa, kendini "Konyar" adlı Türk boyundan ve Peygamber'in soyundan nitelemektedir. Hem Türk, hem Arap olması olası mıdır?

Nurettin Paşa, kurmaylık eğitimi almadığından kurmaylık sanını da almamıştır. Bu nedenle kurmaylık görevine getirilmesi olanaksızdır. Yükselmesi babasının bulunduğu makam yüzünden olmuştur. Daha sonraları rütbesinde indirime gidilmesi de, bu hakke edilmeden edinilen rütbelerin geri alınması biçiminde olmuştur.

M. Kemal, baba Mareşal İbrahim Paşa ile oğul Nurettin Bey'in *"Meşrutiyet devriminin yapılmasına ve ayaklanmanın ılımlı ve engelsiz olarak yürütülmesine çalışmışlar ve önderlik etmişler"* anlatımına da katılmaz. Başlarında geçen bir örnek olayla bu baba-oğulun II. Abdülhamit'e ters düşecek hiçbir davranışta bulunmadıklarını, her zaman padişahın kendilerine güvenmelerini sağladıklarını anlatır. Bu nedenle de sürekli yerlerini korumuşlardır. Bu baba-oğul hiçbir zaman İttihat ve Terakici olamamış ve bu örgütün çalışmalarına katılmamışlardır. Yalnız, örgütün isteklerine uymak zorunda kalmışlardır. Ayrıca M. Kemal; *"bütün ayrıntıları ve evreleriyle yakından ilgilendiğim için, bu konudaki anılarım, olduğu gibi aklımdadır"* der. Meşrutiyeti yapan örgütün paralelelinden olmadığı içindir ki, daha sonraları komutanlıktan çekilmesi istendiğinde, Selanik'te duramaz; *"hokkasını alır gider"*.

Nurettin Paşa'ya -ileri sürdüğü gibi- 31 Mart Olayı'nı bastırma görevi hiçbir zaman verilmemiştir. Bilindiği gibi bu

ordunun komutanı Hüsnü Paşa, kurmay başkanıysa M. Kemal'dir.

Yemen olaylarından da Nurettin Paşa kendisine pay çıkarır. İmam Yahya ile uzlaşma çalışmalarını kendisinin yürüttüğünü söyler. Oysa, Nurettin Paşa hiçbir bakımdan bu olayla ilgilendirilmemiştir. Yarbaylığa yükseltilebilmesi için Yemen birliklerinde görevlendirilmiştir. İki yıl kalması gerekirken, *"zamanından önce İstanbul'a gelerek görevden kurtulma yolunu bulmuştur."*

Nurettin Paşa, Irak Komutanlığı'nda da abartıyla söz eder. *"Yenilgiden yengi çıkarmak gibi üstün bir iş gösterdiğini belirtir"*. Oysa Nurettin Paşa Kütül-Amere'de İngilizler karşısında yenilmiş, Selmanıpak'a kadar dağınık bir biçimde geri çekilmiştir. Bu olaylardan sonra Irak'ta kanlı olaylar ve vuruşmalar olur ki, *"Nurettin Paşa'nın bunlarla ilişkisi yoktur"*.

Başkomutanlık Savaşı'ndaki başarıyı kendine mal eden Nurettin Paşa savaşı uzaktan dürbünle izlemiş, savaş alanına girmek istememiştir. M. Kemal'in uyarısı üzerine savaş alanına gitmek zorunda kalmıştır. Bu savaşı doğrudan Başkomutan olan M. Kemal yönetmiştir.

Nurettin Paşa, İstanbul'da yaşama olanağı bulamadığı, İngilizler'ce tehdit edildiği ve bu nedenle M. Kemal'in çağrısı üzerine Anadolu'ya geçtiğini belirtir. M. Kemal'e göreyse durum böyle değildir. İngilizler ve Damat Ferit Paşa Hükümeti'yle anlaşmış, TBMM Hükümeti'ni İstanbul yönetimiyle uzlaştırmaya çalışmıştır. Bunu sağlamak için yazışmaları da vardır.

Kitapçık Nurettin Paşa'yı; *"yurdu tehlikeden kurtaran büyük utkunun (zaferin) başarıcısı"* olarak sunar. M. Kemal bunu abartılı bulur. Bağımsızlık savaşındaki başarının görev alan bütün subayların olduğunu belirtir. Bunu yalnızca Nurettin Paşa'ya yüklemenin "ayıp" olduğunu söyler. Nurettin Paşa, Büyük Zafer'in şerefine *"katılmaya en az hakkı olanlardan biridir"* der. Kocatepe'de Nurettin Paşa'nın görevine

karışıldığını, ona bağlı birliklerin bizzat kendisi tarafından yönetildiğini, yoksa Nurettin Paşa'nın *"yanılgılarında doğacak zararları gidermek güç olurdu"* demektedir. Nurettin Paşa'nın serbest davranamadıkları konusunda sızlanması üzerine savaş alanında bulunan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın yanıtı sert olur. *"Bu ordu bizim, bütün yurdun gözbebeğidir. Onun yönetimini rastlantılara bırakamayız"* der. Bu durum da Başkomutanlık Savaşı'ndaki başarının Nurettin Paşa'nın eseri olmadığıнын bir kanıtıdır. Trikopis'in tutsak alınması da yine M. Kemal'lerin önlemleri sonucudur. Aksi durumda ordu İzmir'e dağınık girecek ve olumsuz sonuçlarla karşılaşabilecektir. Nurettin Paşa'nın İzmir'e giriş sırasında düşüğü diplomatik yanlışlığı M. Kemal şu sözlerle dile getirir: *"İşbirlik ve akıllılık taslayan Nurettin Paşa'nın, İzmir'de yabancı resmi görevlilerle yaptığı, tutanağa geçmiş konuşmasını kendim düzeltmeseydim, İzmir'e girmekten doğan yaygın sevinci yarıda bıraktıracak durumlardan belki de kaçınılamayacaktı"*.

Nurettin Paşa'nın, *"Kütülamare kuşatıcısı Nurettin Paşa"* diye kart bastırıp dağıtmasını M. Kemal yadırgar. Bunu pek ahlaksal bulmaz. "Gazi" sanını alışını da yanlış niteler. Savaşa girenlerin tümüne "gazi" denmediğı, bunun ancak yasa ile verildiğini belirtir. Çağdaş Türk ulusunun bağımsızlığını amaçlayan savaşını, *"Arap boylarının birbirleriyle savaşı"*na benzetilemeyeceğini belirtir.

M. Kemal, Nurettin Paşa'nın seçimi kazanabilmek için dinsel ve kutsal öğeleri istismar etmesine sert tepki gösterir. Irak cephesindeyken yerli halkın kendisine; *"Peygamber Hazretleri'nin Kerbela'da yatan torunu İmam Hüseyin Hazretleri'nin kutlu kılıcını taşımakla onur duyar"* biçiminde bir san verdikleri kitapçıkta yer almaktadır. M. Kemal bu siyasal çıkar uğruna dinsel sömürüyü yadırgar ve tehlikeli bulur. Tepkisini şu sözleriyle dile getirir: *"Kerbela...Peygamberin torunu...imam...kutlu kılıç...onur duymak...Cahillerin hoşuna"*

ıdecek bu gibi sözlerle ulusu aldatmak yolunu tutanlar, artık biraz acısınlar!...Ulus da, uyanıklığını ve sağgörsünü artırsın!"

Nurettin Paşa olayının gerçekçi değerdendirmesini yapabilmek için olayın iki yüzünü, iki ayrı cepheden bakışı vererek doğruya ulaşmada kapı aralamaya çalıştık. Bu yaklaşım hem bize sonuca gitmede yardımcı olacak, hem de okuru koşullandırmamızı önleyecektir. Böylece Nurettin Paşa'nın yasal yetkilerine ne ölçüde bağlı kaldığı veya ne ölçüde bireyci davranarak keyfiliğe saptığı savının anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu karşılaştırmalarda birbakıma Nurettin Paşa'nın psikolojik yapısı ve eğilimleri daha iyi anlaşılacak ve Koçgiri olayını bastırma görevinde, görev ve yetkisini aşarak zulüm yapıp yapmadığı daha iyi anlaşılmuş olacaktır.

3) Nurettin Paşa'nın Koçgiri Ayaklanmasına Görevlendirilişi, "Yetki Dışı" Davranışları ve Yaptığı Kısımlar:

a) Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa'nın Koçgiri Olayını Bastırma Çalışmaları:

1920'lerde Koçgiri kaynaşmaktadır. Aşiretler bir ayaklanma hazırlığı içerisindeyler. Mart. 1921'den itibaren Koçgiri bir ayaklanma merkezidir. Devlet için artık bir sorundur. Nurettin Paşa bu aralar Karadeniz Bölgesi'nde Pontusçu Rumlar'la meşguldür. 6. Süvari Alayı'nın İmranlı'ya bırakılmayışı ve bunun sonunda komutanı Binbaşı Halis Bey'in hoş olmayan bir biçimde öldürölmesi olayları 5. Mart. 1921 günü Samsun'da bulunan Nurettin Paşa'ya bildirilir. Aldığı habere göre; 6. Alay "*Kürtler'i öldürmek için*" gelmiştir söylentisi yayılmış ve heyecanlanan halk İmranlı'nın batısında toplan-

mişlardır.

Bunları yeni olaylar izler. Bu nedenle 10. Mart. 1921'de Bakanlar Kurulu kararı ile; Elazığ, Erzincan, Sivas, Divriği ve Zara'da Sıkıyönetim ilan edilir. Suçluların yargılanması için Harp Divanı ("**Divan-ı Harb-ı Örfi**") kurulur. Sorunun iyilikle çözülemeyeceği düşünülmektedir. Bu nedenle Genelkurmay Başkanlığı 9. Aralık. 1920'de kurulan Merkez Ordusu Komutanlığı'na gizli emir vererek; İmranlı olayının giderek tehlikeli boyutlara ulaştığı, yeni kurulan Süvari Tümeni'nin bu olayı bastıramaması durumunda ayaklanmacıların moral kazanacakları, bu durumun yöre köylülerinin ayaklanmacılara katılmasına yol açacağı belirtilir. Ayrıca iç olaylarda deneyimi ve başarısı görülmüş 5. Kafkas Tümeni ve komutanı Yarbey Cemil Cahid Bey'in süvari birliğinin çevredeki birliklerle desteklenerek bu işle görevlendirilmesi uygun görülür. Cemil Cahid Bey hastalığını öne sürerek bu görev kabul etmez. 13. Mart. 1921'de Karahisar, Erzincan ve Elazığ da Merkez Ordusu'nun yetki alanı içerisine sokulur. Böylece Koçgiri olayını bastırma görevi Merkez Ordusu ve Komutanı Nurettin Paşa'ya verilmiş olur. Merkez Ordusu kapsamına giren bütün mülkiye amirlerine aynı gün bir genelge gönderilerek; "*Seferde Ordu Komutanı Görev ve Yetkisiyle Koçgiri olayı da Nurettin Paşa tarafından bastırılacaktır*" denir. Nurettin Paşa ayaklanmayı bastırma çalışmalarında bütün mülki yetkililere emir verebilecek, uygun görmediklerinin yerini değiştirebilecek veya görevlerinden alabilecektir. Bunları yaparken İçişleri Bakanlığı'na "usulen" bilgi verecek, bütün emir ve kararları hiçbir makama danışmadan alabilecektir. Olağanüstü yetkileri vardır.

Burada bir paragraf açıp Yarbey Cemil Cahit Bey'i tanımak ve Koçgiri olayını bastırma görevini neden üstlenmediğine kapı aralamak istiyorum. Geleceğin önemli bir asker, siyaset ve devlet adamı olan Cemil Cahit (Toydemir) (1883-1956) neden

bu görevi üstlenmemiştir? Acaba gerçekten ileri sürdüğü gibi "hasta/ rahatsız mıdır?" Yosa bu bir "bahane" midir? Böyle bir görevden neden kaçınmıştır?. Kendisi iç olaylar ve iç tehlike konusunda usta, yetenekli ve deneyimli bir subay olarak tanındığı, tümeni de bu alanda deneyimli olduğu için bu göreve getirilmek istenmiştir. Yoksa Koçgiri'deki üstleneceği görevden halka baskı olasılığını gördüğü ve böyle bir davranışı benimseyemediği için mi görevden kaçınmıştır. Koçgiri halkına bir gönül bağlılığı mı vardır? Böylesi bir askeri hareketi gereksiz ve abartılı mı bulmaktadır? Yoksa gerçekten mi rahatsızdır? Genelkurmay yayını "hastalığı dolayısıyla bu görevi kabul edemeyeceğini" bildirmesini yeterli bir gerekçe bulur. Her hangi bir yorum getirmez.⁽²³⁸⁾ Başka hiçbir kaynakda da bu nokta üzerinde durulmaz., hiçbir yorum, irdeleme getirilmez.

Cemil Cahit, 1883'de İstanbul'da doğar. Mehmet Cahit Bey'in oğludur. 1902'de Harp Okulu'nu bitirir. Teğmen olarak Beyrut'ta, sonra Hicaz'da göreve başlar. Üstteğmenliği atlayarak 1909'da yüzbaşı olur ve Yemen'de Bölük Komutanlığı yapar. 1915'de binbaşısıdır. Alay komutanlığı ve daha sonra Tümen Komutan Vekilliği yapar. 1918'de yarbaylığa yükseltilir. Kafkas Tümen Komutanlıkları yapar. Mütareke ve Kurtuluş Savaşı yıllarında yarbaydır. 5. Kafkas Tümen Komutanlığı yapar. 1921'de albay olur. Tümen Komutanlıkları ve Jandarma Bölge Komutanlıkları yapar. 1927'de tümgeneral (mirliva), 1933'de korgeneral (ferik) ve 1942'de orgeneral olur. 1932'de Milli Savunma Bakanlığı Kara Müsteşarlığı, 1933'de 5. Kolordu Komutanlığı, 1936'da Askeri Yargıtay İkinci Başkanlığı, 1939'da Jandarma Genel Komutanlığı, 1940'da 20. Kolordu Komutanlığı, 1942'de Askeri Yargıtay Başkanlığı, 1943'de Birinci Ordu Komutanlığı yapar. 1946'da emekli olur. 1946-1950 arası VII. dönem İstanbul milletvekili olarak Meclis'e girer

238) Ertuna(1974), s: 264.

ve Peker Hükümeti döneminde (1946-1947) Milli Savunma Bakanlığı yapar. 1911-1912 Osmanlı-İtalyan, 1912-1913 Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş Savaşlarına katılmış başarılı bir askerdir. Bir çok nişanlar almıştır. İstiklal madalyası sahibidir.⁽²³⁹⁾

Cemil Cahit Bey'in bu yaşamöyküsü (biyografisi) onun iyi ve başarılı bir asker olduğunu gösterir, ama konumuz açısından bize hiçbir ipucu vermez. Kaynaklarda da bu konuda hiçbir belirti yoktur. Bölge insanı da durum hakkında herhangi bir duyuma sahip değildir. Durum gösteriyor ki, Cemil Cahit Bey'in bu görevi neden üstlenmediği tam olarak anlaşılmamış olarak kalacaktır. Gerçi, 4. Kasım. 1921'de Nurettin Paşa Merkez Ordusu Komutanlığı'ndan alınınca görev yeniden Cemil Cahit Bey'e verilecektir. Ama doğallıkla Koçgiri olayı artık "bastırılmış" aşamasındadır. Şimdilik resmi gerekçesi olan "hastalığı nedeniyle" kabul etmediği bilgisini kabul etmekle yetineceğiz. Yalnız, bu gerekçeyi yetersiz ve kuşkulu gördüğümüzü belirtelim.

Cemil Cahit Bey'in tutumuna bir kapı araladıktan sonra yeniden Nurettin Paşa'ya dönüyorum. Nurettin Paşa Merkez Ordusu Komutanlığı görevini üstlendikten sonra 14. Mart'ta tüm birliklerine 3. Nisan'dan itibaren yapacakları çalışmalara ilişkin emir verir. Zara, Koçhisar, Kangal, Refaiye, Erzincan ve Kemah'taki birliklere gönderdiği emrinde şunları ister:

"Harekatın şiddeti, ayaklanmanın düzenleyicisi ve kışkırtıcısı olan ve halkı kışkırtan kişilere karşı yöneltilecektir. Mal ,can, ırz ve namusları hükümetin güvencesi altında bulunduğu ve din farkı gözetilmeksizin bütün vatandaşların haklarının korunduğu halka duyurulacak ve inandırılmalarına

239) Cemil Cahit Toydemir için bkz: Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Yay. Ank. 1989, s: 183 v. d.; Türkiye Ansiklopedisi (1923-1973), Kaynak Yay. İst. 1974, C: IV, s: 1228.

çalışılacaktır. Bastırma hareketinin amacı vatandaşlar olmayıp, onları kandıran ve kışkırtan ve zararlarına neden olanlardır.(...)Bastırma hareketi Koçgiri aşiretine ve bunlara katılmak üzere Dersim'den gelmiş olan ayaklanmacılara ve Koçgiri çevresinde ayaklanmaya katılmış olanlara yöneltilecektir. Bunlara komşu olup, namuslu olan, yasalara bağlılıklarını sürdürmüş bulunan köy ve aşiretler halkının hiçbir biçimde zarar görmemesi çok gereklidir". (240)

İşin başında bu tür direktifler vermesine karşın, hareketin uygulama aşamasında bu direktiflere pek uyulmadığı, sivil halkın, suçsuz insanların oldukça zarar gördüğü bilinmektedir.

Nurettin Paşa yukarıdaki emri Amasya'da iken vermiştir. İmranlı hareketini yakından izleyebilmek için 17. Mart. 1921'de Sivas'a gelir. Koçgiri ayaklanmacılarının yardım kol- larını kesmek için çevre illerle de ilişkiye geçerek önlemler alır. Bu bağlamda Yozgat Jandarma Alayı'nı asayiş konusunda Merkez Ordusu Komutanlığı'na bağlar.

Üst düzeyli merciler de bölgedeki kaynaşmanın bastırıl- masından yanadırlar. Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa Dersim'de daha fazla yıkımın olmasını önlemek için Genelkurmay Başkanlığı'ndan "*Kızılbaşlar'ın tedibini (bastırıl- masını)*" ister. Fevzi Paşa bu tür isteklerin Merkez Ordusu'na bildirilmesini ister ve 23. Mart. 1921'de Nurettin Paşa'ya gön- derdiği emrinde; İmranlı olayına "Kürt hareketi" olarak bakıl- mamasını, ayaklanmayı hazırlayanların "tutuklanmasını" ve ayaklanmaya katılanların "silahtan arındırılmasını" ister.

Nurettin Paşa'nın bölge halkına tanıdığı bekleme süresi 6. Nisan. 1921 günü biter. Buna karşın ayaklanmacılar bu bek- leme döneminde boş durmazlar. Dersimli ayaklanmacılar

240) Belgenin tümü için bkz: Ertuna(1974), s: 265; Esengin(1982), s: 188 v. d.; Şadillili Vedat(1980), s: 45 v. d.; Belge no: 35.

Kuruçay'a girerler. Yalnız halkın direnişiyile karşılaşırılar. Buna karşın 5-6 kişiyi tutsak alarak götürürler. 7. Mart günü Türkeslik köyünü basarak 13 kişiyi baltayla öldürürler. Bu tür olaylar Mart ayı boyunca Karacaviran, Sorkun, Karahasan, Atkıran ve Bolucan köylerinde sürer. Böylece 11. Mart'ta başlayan Koçgiri olayı; Koçgiri, Zara, Suşehri, Erzincan, Ovacık, Kemah, Refaiye ve Koçhisar yörelerini kapsar.

Nurettin Paşa 3. Nisan. 1921'de Koçgiri ayaklanmasını bastırmak için uygulayacağı hareket biçimi ve birliklerin bulunacağı yerlere ilişkin bir emir yayınlar. Emrin içeriğine ilişkin Genelkurmay Başkanlığı'na bilgi verir. Bu harekete Giresun Müfrezesi'nin de katılacağı ve temizleme hareketinin 9. Nisan. 1921 günü Zara'nın güneyinde başlanacağına karar verildiğini bildirir. Nurettin Paşa, 3. Nisan tarihli hareket emrinde şunları söylemektedir: Fırat üzerindeki köprülerin tutulması, bölgenin çeşitli yerlerindeki birliklerin Koçgiri'ye gelmesi, hareketin yalnızca ayaklanmalara karşı yürütülmesi, yakalanan ayaklanmacıların yargıya teslim edilmesi, silahların toplanılması, Koçgiri aşiretinin bir daha ayaklanamayacak duruma getirilmesi ve parçalar biçiminde ülkenin değişik yerlerine yerleştirilmesi istenir. ⁽²⁴¹⁾

10. Nisan'da önceden belirtildiği gibi bütün birliklere hareket emri verilir. 11. Nisan'da belirlenen hedeflere saldırılarak ayaklanmacılar dağıtılmaya başlanır. 12. Nisan'daki baskınlarla ayaklanmacıların direnişi kırılır, yakalananların yargıya teslimleri başlar. 22. Nisan'da Kızılartepesi'ndeki çarpışmalar doğrudan elebaşılara yöneliktir. Fırat'taki köprüler de tutulduğundan bu ayaklanma önderleri Erzincan'ın kuzeyinde Çimen yöresine kaçarlar. Yöre aşiretleri bu grupların Tercan üzerinden Dersim'e geçmelerine izin vermezler. Sipikör dağında

241) Bkz: Ertuna(1974), s: 270 v. d. ; Taş(1997), s: 102 v.d.; Belge no: 35.

yapılan çarpışmalarda Alşışan'ın oğlu ile eşi de yakalanır ve yargılanmaları için Sivas'a gönderilmek üzere Zara'ya gönderilirler. Bu ara ayaklanmacılar İmranlı bucak müdürü Cengiz Bey ve 19 kişiyi yakalar ve öldürürler. Bunlar üzerine Merkez Ordusu Komutanlığı güvenlik önlemlerini daha etkin kılabilmek için Arapkir ve Eğin Asayiş Bölükleri'nin asker sayısını 200'lere çıkarır. Zara'ya ayaklanmacıların saldırılarını önlemek amacıyla 6. Süvari Alayı'nı buraya getirtir. Bu ara Refaiye'nin Dumanlı yaylasında karargah kuran Dersimli ayaklanmacı gruplar çevreye zararlarını sürdürürler.

Nurettin Paşa, Mazgirt'te Amerika'dan dönen Ermeniler'in Ankara Hükümeti'nin "Kürtler'i yoketmek" istediği, yalnız İngilizler'in bunu engellediği propagandasını yaydıklarını Genelkurmay'a bildirir. 16. Mayıs'ta gönderdiği raporunda ise bu Ermeniler'in "izlenmelerine" ve bölücü faaliyetlerinin "engellenmesine" başlanmıştır demektedir. Türkiye'nin emperyalizmle karşı karşıya olduğu kanısındadır. Yıkıcı çalışmaların dış kaynaklı olduğunu düşünmektedir. İslam dünyasının savunucusu olarak yalnızca Türkiye'nin kaldığını, bu nedenle dış gözlerin tümüyle Türkiye'yi yıkmak noktasında yoğunlaştığını 24. Mayıs. 1921 tarihli bir bildirisinde savunur.

Bilindiği gibi, Ankara Hükümeti bu tarihlerde zorlu bir ulusal bağımsızlık hareketi yürütmektedir. Tam bu dönemler "Kürt bağımsızlık hareketinin ilk basamağı olan Koçgiri olayları"nın doğması, Kürtlük'le doğrudan bağı olamayan Koçgirili aşiretlerin bu olaya sürüklenmesi, Kürtlük bağımsızlık mücadelesinin Koçgirili Alevi aşiretleri üzerinde denenmesi bir talihsizliktir. Kimi aşiretler bu ince siyaseti kavramışlar, yetkililere başvurarak; "düşmana karşı mücadeleye karar verdiklerini" açıklamışlardır. Olayın içyüzünü öğrenen kimi aşiretler tutumlarından vaz geçmişlerdir. Dersim milletvekili Hasan Hayri Bey, Koçgiri olayı üzerine bölgeye giderek aşiret başkanlarıyla görüşmüş, -biraz abartılı olmakla birlikte- 51 dolayında aşiretin

Hükümet'e bağlı kalmasını sağlamıştır.(ATESE Arşivi, Klasör: 5, Dosya: 17).

Başında birlikte hareket eden ayaklanmacı aşiret ve gruplar, Hükümet güçlerinin baskın gelmesi ve büyük kayıplar verilmesi sonucu, ayaklanmacı kesimden dağlımlar ve çözümler başlamıştır. Önceleri ayaklanmacılarla birlik olan Ginyan aşireti başkanı Murat Paşa/Ağa, bütün aşiretiyle ayaklanmayı bırakarak Hükümet güçlerinin yanında yer alır. Onun bu hareketi ayaklanmacı cephesinde önemli bir çözümlenin başlangıcı olur. Kangal bölgesinde etkin olan ve Ankara Hükümeti adına Koçgiri'de bulunan Hacı Ağa, Murat Paşa/Ağa ile birlikte etkin oldukları Yılanlı Dağı'nda buluşarak Hükümet güçlerinin yanına geçme kararı alırlar. Cellalli yöresinde ayaklanmacılarla vurularak, ayaklanmacıları bozguna uğrattılar. Önde gelen ayaklanmacı elebaşlarından Seyit Aziz, Zalim Çavuş ve kardeşi Hüseyin (kimi kaynaklarda Hasan)'ı yakalayarak Kangal'da Hükümet güçlerine teslim ederler. Baytar Nuri Beypınar'a giderek tutukluların serbest bırakılmasına aracı olmak istemişse de, kendisinin de durumunun tehlikeye girdiğini görerek oradan uzaklaşmıştır. Murat Paşa/Ağa ile Hacı Ağa'nın bu tutumu ayaklanmacı gruplarca duyulur ve panik başlar. Bu durum önemli ölçüde dağılmaya yol açar. Nurettin Paşa da Kurmeşan aşireti üzerine yürümüş, aşiret başkanı Eymerli Güzel Ağa çarpışmada ölmüştür. Bu durum Kurmeşan aşireti gibi büyük bir aşiretin ayaklanmada çekilmesine neden olmuştur. Olayın böyle gelişmesi diğer aşiretlerden de çözümler yaratmıştır. Şadan ve Canbebegan aşiretleri de Koçgiri'den çekilerek kendi yörelerine dönmüşlerdir. ⁽²⁴²⁾

Çıragediği çarpışmasını Giresun Müfrezesi ile 28. Süvari Alayı birlikte yürütürler. Tugay'ın bu çarpışmaya yete-

242) Geniş açıklamalar için bkz: Nuri Dersimi(1992), s: 150 v. d.; Koçgiri Halk Hareketi(1992), s: 82 v.d.Şadillili Vedat(1980), s: 48 v. d.;

rince önem vermemesi üzerine askeri birlikler ayaklanmacılar karşısında yenilir ve yitik verirler. Bunun üzerine Nurettin Paşa Genelkurmay Başkanlığı'na 28. Mayıs'ta bir telyazı göndererek; Erzincan ve Elazığ'daki birliklerin bir alay haline getirilmesini; Elazığ, Eğin, Arapkir ve Çemişkezek'teki "Peri" adlı dört asayiş bölüklerinin "bölgeye egemen olabileceklerini" belirtir ve sözkonusu "Alayın kurulması için" izin ister.

Bu önlemlerden sonra Topal Osman'ın yönetimindeki birlikler ayaklanmacılarla Çalıyurt'ta çarpışırlar. Çarpışmalar çevre köylere sıçrayarak sürer. Gece karanlığından yararlanarak kaçarlar. 20 ölü 12 yaralı verirler. Nurettin Paşa son durumu Genelkurmay'a rapor ederek; 24 Mayıs'a kadar Koçgiri bastırma hareketinin biteceğini, Fırat nehri-Erzincan-İmranlı bölgesinin ayaklanmacılardan arındırıldığını ve şimdiye dek 500 dolayında ayaklanmacının öldürüldüğünü bildirir. ⁽²⁴³⁾

Koçgiri ayaklanması Haziran 1921'de bitirilir. Ayın sonuna dek çevreye dağılmış ayaklanmacılar ve elebaşları yakalanır. Haydar ve Alişan Beyler 32 ayaklanma önderiyle 17. Haziran. 1921 günü teslim olmak zorunda kalırlar. Elegeçen 500 dolayında ayaklanmacı elebaşı yargılanmak için Sivas'a gönderilir. 2 bin dolayında ayaklanmacı da silahtan arındırılır ve tutuklanır. ⁽²⁴⁴⁾

Nurettin Paşa ayaklanmacı köylerini dağıtmayı, Anadolu'nun içlerinde Türk köylülerinin arasına yerleştirmeyi önerir. ⁽²⁴⁵⁾ Bu uygulama ona göre bir çözümdür. Doğulu milletvekilleri bu çözüm önerisine karşı çıkarlar. Bu öneri kabul edilmez. Yalnız, Nurettin Paşa 4. Kasım. 1921'de Merkez Ordusu Komutanlığı görevinden ayrılır ve olaya ilişkin bir soruşturmayı Meclis başlatır.

243) Ertuna(1974), s: 280; Taş(1997), s: 106.

244) TBMM Zabıt Ceridesi, C: XIV, s: 304; C: XV, s: 223; Taş(1997), s: 107.

245) Ertuna(1974), s: 281.

b) Nurettin Paşa'nın Koçgiri'de "Yetki Dışı" Davranışları ve Kısımları:

Koçgiri olayını bastırma görevi Merkez Ordusu'na verilir. Ordu komutanı (Sakallı) Nurettin Paşa'dır. Bölgede olağanüstü bir durum yaşanmaktadır. Ülke zaten bağımsızlık savaşı veriyor. Ulusal varlığını koruyup/ koruyamama durumundadır. Bu nedenle bu tür iç olayların bir an önce bitirilmesi istenmektedir. Nurettin Paşa'ya *"Seferde Ordu Komutanı Görev ve Yetkisi"* verilir. Çünkü olağanüstü bir durum vardır. Bu durum da olağan dışı yetkileri gerektirmektedir. Genelinde uygulanan kuralların ötesinde kimi yeni kurallarla davranılacaktır. Ama bu kitle kırımını, sivil halka dokunulmasını ve olaylara girmemiş, yasalara ters düşmemiş kesimlere baskıyı gerektirmemektedir. Oysa, Nurettin Paşa'nın buradaki tutumu çok farklı olmuştur. Bu "olağanüstü yetkisini" oldukça aşırılaştırarak, kendisine verilen yetkilerin çok çok ötesine taşarak, yani "yetki dışı" davranarak kullanmıştır. Durum sonuçta bir "askeri şiddet"e dönüşmüş, bölgede "askeri terör" estirilmiş, çarpışmalar bir dış düşmanla dahi çarpışmanın boyutlarını aşmış, bölgedeki uygulama bir kitle kırımı, bir etnik kırım, bir mezhepsel kırım, bir suçlu-suçsuz ayırımı yapılmaksızın sivil halkın kırımına dönüşmüştür. Köyler yakılmış-yıkılmış, kadın, çocuk ve yaşlılar öldürülmüş, ekinler tahrip edilmiş, insanlar aç bırakılmış, mallarına el konulmuş, hayvanları gasb edilerek ellerinden alınmış ve bölge dışına çıkarılarak satılmış, birçok ard düşünceli insan bu ortamdan yararlanarak Koçgirililer'in malına-varlığına vurgunlar düzenlemiştir. Topal Osman'nın *"Laz Çetesi"* nin bölgedeki vurgunları bunun en belirgin örneğidir.

Nurettin Paşa 14. Mart. 1921'de bir bildiri yayınlayarak herekatının iyi ve kötü yanlarını daha işin başında belirtir. Harekatın yalnızca ayaklanmacılara karşı olduğu, suçsuzlara dokunulmayacağı, halkın malı ve canının korunacağı, din farkı

gözetilmeyeceği deniyorsa da; bildirinin diğer bölümlerinde uygulanacak sert tavrın ipuçları verilir. 48 saatlik bir teslim olma zamanı tanır. Uymayacakların başkaldırmış sayılacağını, bunlara karşı silah kullanılacağı sert bir dille belirtilir. Ayaklanmayı sürdüreceklerin mallarına el konulacağı ve evlerinin yakılıp-yıkılacağı açıkça söylenir. Tüm köylünün direnmesi durumunda bu işlemin tüm köye uygulanacağı belirtilir. Nurettin Paşa uygulayacağı kıyım ve kırımı daha işin başında resmi bir bildirisiyle bölge halkına açıklamış olur. Bu açıkça şiddet, katliam ve sürgün yönteminin bir belgesidir. ⁽²⁴⁶⁾

Zaman geçirilmeden bu bildirimde tasarlananlar bölge halkına uygulanır. Genelkurmay'ın resmi yayını bunun birçok örneğini yazmaktan çekinmemiştir. Bu yayında; "tepelemek ve uslandırmak için orduya gerekli buyruk ve yönergeyi" verdiğinden sözedilir. Erzincan-Kemah arasında "birkaç başkaldırmış köyün tepelenmesi"ni Erzincan'daki askeri birlikten istenir. Evler yakılıp-yıkılacak, bu işlem gerektiğinde köyün tümüne uygulanacaktır. Yakılan ve yıkılan köylerin adları da verilecektir. Bunlar arasında Bırastık yakılır. Pusans köyünü müfrezeler yakarlar, köylüler mağaralara sığınır. Hayvanlarına el konur. Daha birçok başkaldıran köyler temizlenir. Tavginer köyü tümüyle, Karni köyündeyse ayaklanmaya katılanların evleri yakılır. Pazarak köyü işgal edildikten sonra tümüyle yakılır. ⁽²⁴⁷⁾

Meclis'in bölgeye gönderdiği kurulun sunduğu rapora göre Koçgiri aşiretinin oturduğu köylerde 2 bin ev yakılıp-yıkılmış, halkın tüm mal ve hayvanına el konulmuştur. Bir taraftan çeteler, diğer taraftan ise Nurettin Paşa-Topal Osman zulmü Koçgiri olayının "*iki başlı bir facia*" biçimine dönüşmesine neden olmuştur. ⁽²⁴⁸⁾

246) Bildirinin tam metni için bkz: Ertuna(1974), s: 265; Esengin(1982) 188 v.d; Şadillili Vedat(1980), s: 45 v. d.; Belge no: 35.

247) Örnek olaylar için bkz: Ertuna(1974), s: 272 v. d.

248) Kurulun raporu için bkz: R. Doğan-"...Koçgiri İsyanı", Aydınlık Gazetesi, Dizi no: 6; Belge no: 43.

Nurettin Paşa'nın yetkilerini oldukça aşarak Koçgiri'deki kıyım ve kırımlarına ilişkin bilgileri ve belgeleri Sivas valisi Ebubekir Hazım Bey çarpıcı örnekleriyle verir. Hazım Bey'i tanımaktan konumuz açısından yarar olduğu kanısındayım. Burada bir paragraf açarak Hazım Bey'i tanıtmak istiyorum.

Ebubekir Hazım Tepeyran, 1864'de Niğde'de doğmuştur. Niğde Rüştîyesi'ni bitirmiştir. Resmi eğitimi budur. Özel eğitim almıştır. Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenmiştir. Niğde tahrirat kaleminde memurluğa başlar. Konya, Kastamonu ve Edirne'de çeşitli yöneticilik görevleri yapar. 1896'da Dedeâğaç mutasarrıflığına atanır. Musul, Manastır, Bağdat, Sivas (iki kez), Beyrut valilikleri ve İstanbul şehremanetliği yapar. 18. Aralık. 1918'de Bursa valiliğine atanır. 8. Mart. 1920'de Ali Rıza Paşa Hükümeti'nde İçişleri Bakanlığı'na getirilir. Bu görevi Salih Hulusi Paşa'nın kurduğu hükümet döneminde de sürer. Başarılı valilikler ve bakanlıklar yapar. Seçkin bir bürokrattır. İstanbul Hükümeti'nin Kuvayi Milliye'ye karşı tavrı yürütmesi nedeniyle 2. Nisan. 1920'de bakanlık görevinden ayrılır. Kuvayi Milliye yanlısı ve Yıldız Sarayı'nı yağmalayanlardan olduğu gerekçeyle İstanbul Hükümeti'nce 24. Mayıs. 1920'de tutuklanır. Harp Divanı (Divan-ı Harb-i Örf-i)'de yargılanarak idamla cezalandırılır. Padişah Vahidettin cezasını küreğe çevirir. Yargıtay (Temyiz) cezasını bozar, bunun üzerine berat eder. İstanbul'da kalamayacağını anlayarak, Ankara'ya geçer. Enver Paşa ve İttihatçı karşıtı biridir. 7. Mayıs. 1921'de Sivas'a vali olarak atanır. 31 Mayıs'ta Sivas'ta göreve başlar. Nurettin Paşa ile geçinemez. Onun yetkilerini yasal kullanmadığı kanısındadır. Bu sürtüşmelerden olacak ki, Trabzon'a vali olarak atanır ve 31. Ağustos. 1921'de Sivas valiliğinden ayrılır. 1922'de emekli olur. Ölünceye kadar yazarlığını sürdürür. 5. Ağustos. 1923'te yapılan seçimi kazanarak Niğde milletvekili olur ve Meclis'e girer. VI. ve VII. dönemlerde de TBMM'nde milletvekilliği yapar. 5. Haziran. 1947'de ölür. Cumhuriyet Gazetesi yazarlarından

Oktay Akbal'ın dedesidir. ⁽²⁴⁹⁾

Hazım Bey, Sivas valiliğine başladığı günden itibaren Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa ile "yetki", "görevlendirme" ve "otorite" konusunda sorun yaşayacaklardır. Hükümet, Koçgiri'de tam yetkiyi Nurettin Paşa'ya vermiştir. Nurettin Paşa ise bu "tam yetki"nin sınırlarını oldukça zorlamaktadır ve bir diktatör olup-çıkıştır. Halka, "başkaldırmışlardır" diyerek olmadık zulümler yapmaktadır. Keyfi hareket etmekte, yetkilerini aşmaktadır. Bu durum iki yönetici arasında uyuşmazlığı ve yetki sürtüşmesini doğurmuştur. Hazım Bey, Nurettin Paşa'nın uygulamalarını hiçbir zaman yasal ve yetkileri çerçevesinde görmemiş ve keyfi tutumlar olarak nitelemiş, zaman zaman karşısına çıkmıştır. Durumu Hükümete bildirmekten de kaçınmamıştır.

Hazım Bey, Sivas'a atanırken M. Kemal'le görüşmüş, M. Kemal, Sivas ve çevresindeki olaylar ve Nurettin Paşa üzerine bilgi vermiştir. Hatta Nurettin Paşa'yı M. Kemal "*azametli, nazametli bir şey*" olarak Hazım Bey'e tanıtmıştır. ⁽²⁵⁰⁾

Hazım Bey, Sivas'ta göreve başladığı zaman Nurettin Paşa valisine hoş geldine gidip, il hakkında bilgi vermez. Hatta huzuruna çağırır. Sürtüşmeler buradan başlar. Nurettin Paşa, söz dinlemez tavrını ortaya koymuştur. Bu sürtüşme Ankara'ya yansır. Vali ile Merkez Ordusu Komutanı arasında "yetki sorunu" İçişleri Bakanı Ata Bey'in 9. Haziran. 1921 tarihli şifresiyle açıklığa kavuşturulmaya çalışılır. Bakan "tam yetki"nin Nurettin Paşa'ya verildiğinin bilinmesini, bu nedenle Nurettin Paşa'nın

249) Ebubekir Hazım Bey'e ilişkin bilgi için bkz: Kendi kitabı olan "Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları"na Sadi Borak'ın yazdığı "Önsöz". ; Gölbaş, Ware, Sayı:1, s: 40 v.d. Ayrıca Milli Mücadele'de Sivas için bkz: Kamil Erdeha- Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler, Remzi Kitabevi, İst. 1975, s: 75-115 arası.

250) Bkz: Ebubekir Hazım Tepeyran- Kurtuluş Savaşı Anıları, Çağdaş Yay. İst. 1982, s: 56.

bildiri ve başvurularının geciktirilmeden yerine getirilmesini ister. ⁽²⁵¹⁾

Hazım Bey, Nurettin Paşa'nın "azamet düşkünü" olduğunu anlamıştır. Bu adamın yetkilerini halkın zararına kullanacağını çok iyi bilmektedir. O nedenle İçişleri Bakanlığı'na 10. Haziran. 1921'de verdiği yanıtında; bölgede yönetimle ilgili önlemlerin valiliğin alması gerektiği, Merkez Ordusu'nun Vilayetin üstünde bir yetkiye sahip olamayacağını bildirir. ⁽²⁵²⁾

Vali Hazım Bey kendisi Sivas'a gelmeden önce "Ümraniye/ Koçgiri olayı"nın bittiği kanısındadır. Bunu, "geçmiş ve unutulması gereken bir olay" olarak görmektedir. Olay, hala varmış gibi askeri hareketin sürdürülmesinin halk kırımını amaçladığı kanısındadır. Nurettin Paşa ile bu konuda anlaşamamaktadırlar. Nurettin Paşa olayların yer yer sürdüğü, bunların askeri yolla kökünün kazınması düşüncesindedir. Hazım Bey ise yeteri kadar kan döküldüğü ve halka zarar verildiğini savunmaktadır. Vali durumu sık sık İçişleri Bakanlığı'na yazarak uyarılarda bulunur. Bu uyarılardan ve bilgilendirmelerden olacak ki İçişleri Bakanı Atıf Bey Genelkurmay Başkanlığı'na yazarak *"bu şiddetli önlemlerden vazgeçilmesi gereğinin Merkez Ordusu Komutanlığı'na emir buyurulmasını"* rica eder. Genelkurmay'a daha önce de birtakım bilgiler ulaşmıştır. İçişleri Bakanlığı'nın da bu istekleri üzerine Genelkurmay Başkanlığı Merkez Ordusu Komutanlığı'na 11. Mayıs. 1921'de bir buyruk göndererek *"şiddet önlemlerinden şimdilik vazgeçmesini"* ⁽²⁵³⁾ ister. Vali 14. Temmuz. 1921'de İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği telyazısında; yeteri kadar kırım yapıldığı, birçok insanın öldürüldüğü ve gereğinden fazla köylerin yerle bir edildiğini bildirmekte, bunu olayın bastırılması

251) Şifre telyazının metni için bkz: Tepeyran(1982), s: 60 v. d.; Belge no: 18.

252) Bkz: Tepeyran(1982), s: 62; Belge no: 19.

253) Yazışmanın metinleri için bkz: R. Doğan- "...Koçgiri İsyanı", Aydınlık Gazetesi, 15. Aralık. 1993, Dizi no: 10; Belge no: 40.

için yeterli görmektedir. Nurettin Paşa ve onun zihniyetinde olanlara daha fazla olanak verilmemesini ister. Bölgede kırımın boyutlarını gösteren belgede şunlar vardır:

"...Bu yetki Ümraniye olayının bastırılmasına ilişkin ve olay ise 132 köyün yıkıntıları altında hayli zaman önce bastırılmıştır. Öldürülen 300'e yakın nüfusun başka binlerce suçsuz halk açlıktan, sefaletten ölüme mahkûm edilmiştir. (...) Artık bu uygulamaya gerek kalmamıştır. (...) Usul ve yasalardan habersiz olan bu kişinin yasalara aykırı tecavüzleri ile uğraşmaya işlerim uygun olmadığından, buna ivedilikle bir son verilmesini rica ederim". ⁽²⁵⁴⁾

Hazım Bey Koçgiri/ Ümraniye olayının başlamasından üç ay sonra Sivas'a vali olarak gelmiştir. Sivas'a geldiğinde Nurettin Paşa'nın olayı "çok kötü bir biçimde sonuçlandığı"nı öğrenir. Vali, Merkez Ordusu Komutanı'nın "gereksiz şiddeti mazur göstermek için" olaya "ayaklanma" gözüyle baktığı ve Hükûmete bu doğrultuda koşullandırıcı bilgiler verdiği kanısındadır. Bu koşullandırmanın etkisinden kalan Bakanlar Kurulu 13. Mart. 1921 tarihli bir kararnamesinde Merkez Ordusu'nun bölgedeki hareketini "eşkıya üzerine hareket" olarak değerlendirecektir. Nurettin Paşa komutasındaki birliklerin Koçgiri'de "gereksiz şiddet" uyguladıklarını düşünmektedir. Valiyle Merkez Ordusu Komutanı arasındaki "çekişme" olayın bastırılmasında uygulanan "şiddet yöntemi" yüzündedir. Makamlar arası yetki ve görev sorunu, otorite kullanma da iki yetkilinin çekişmesine ve birlikte hareket edememelerine neden olmuştur. Paşa, yetkilerini aşırılaştırarak kullanmaktadır. Kendisini bölgede olağanüstü yetkilerle donatılmış olarak görevlendirildiğini sanmakta ve öyle de davranmaktadır. Vali ise, Paşa'nın yaptıklarının göreviyle ilişkisinin olmadığı kanısındadır. Yetkilerini büyüterek, "katliam"a başvurduğunu düşünmektedir.

Koçgiri bölgesinde kimi aşiretler, aşiret başkanları ve Zara gibi önemli konumda olan kimi ilçeler bu gidişten zarar görüleceğini anlayarak devlete bağlılıklarını bildirmiş, ayaklanma sırasında doğan zararın karşılanmasını üstlenmişlerdir.⁽²⁵⁵⁾ Bu anlayış giderek Koçgiri ayaklanma bölgesine yayılmaktadır. Ama Nurettin Paşa sorunun bu yolla çözülmesine memnun olmaz. Öğüt Kurulu başkanı Şefik Bey'in vali Hazım Bey'e anlattığına göre Nurettin Paşa; *"Bu kadar asker toplandı. Ben buraya kadar geldim. Birşey yapılmazsa olmaz"*⁽²⁵⁶⁾ diyerek askeri hareketini sürdürmüştür.

Nurettin Paşa halktaki bu yumuşamayı, devlete bağlılık alanındaki olumlu gelişmeyi görmemezlikten gelir. Bu gelişmeyi Ankara Hükümeti'ne iletmez. Ayaklanmacıların "kökünü kazımak" isteğine ortam yaratır. Eline geçirdiği bu olanağı değerlendirmek ister.

Gerçi Nurettin Paşa'nın Hazım Bey'den önceki Sivas valisi Cemal Bey'le de aynı çelişkisi olmuş, tutumu konusunda uzlaşmamışlardır. Cemal Bey de onu aynı "aşırılık"la suçlamıştır. Ne var ki Cemal Bey Hazım Bey kadar Nurettin Paşa'nın bu kaprislerine karşı pek direnemez ve karşı gelemez. Durumu da İçişleri Bakanlığı'na yeterince bildirmez. Gelişmeler ve olanlar karşısında sessiz kalır.⁽²⁵⁷⁾

Ankara Hükümeti kendini Yunan Savaşı'na ve özellikle Batı Cephesi'ndeki olaylara odaklamıştır. Basının da önem verdiği ve haber almaya çalıştığı olaylar Batı Cephesi'dedir. O nedenle ülkenin ortasındaki Koçgiri'de olan-bitende kimsenin haberi yoktur. Basın buradaki olaylara ilişkin bir satırlık bir haber bile vermemiştir. Vali Hazım Bey'in kanısı odur ki; eğer

255) Tepeyran(1982), s:71 v. d.; 12. 14. 18 Mart, 10 Nisan ve 5. Temmuz 1921 tarihli telyazıların tam metinleri için bkz: Belge no: 22-23-24-25-27.

256) Tepeyran(1982), s: 73.

257) Tepeyran(1982), s: 73 v. d.

Ankara Hükümeti bölgedeki olumlu gelişmelere ve halktaki yumuşamalara ilişkin bilgilendirilmiş olsaydı; Nurettin Paşa'nın *"vahşi bir mantıkla"* 132 köyü "gereksiz yere" tümüyle yakıp-yıkmasına, suçlu-suçsuz binlerce insanı öldürmesine, açlıktan-susuzluktan-sefaletten ölüme bırakılmalarına izin vermeyecektir. Merkez Ordusu Komutanı bunu Hükümet'in gözünden kaçırarak yapmış ve egosunu doyurmuştur. ⁽²⁵⁸⁾

Oysa, halka verilen sözde suçsuz halka dokunulmayacak, kesinlikle zarar verilmemek, yalnız yasalara karşı gelmiş ayaklanmacılar etkisiz duruma getirilecektir. Bildirilerle birkaç kez bu durum halka duyurulmuştur. 10. Nisan. 1921'de de bir kez aynı düşünceler işlenir ve halka duyurulur. ⁽²⁵⁹⁾ Böyle olmasına ve devletin de böyle istemesine karşın, olaylar böyle gelişmez. Nurettin Paşa bildirilerindeki sözlerine uymaz. Zara ve Ümraniye ile bütün bölgeyi askeri çembere alır. Köprüleri ve geçitleri tutar. Bu durum halkı oldukça korkutur. *"Kürt ve Aleviler'in tenkil edileceği"*ni duyan halk korkuya kapılır, köylerini ve evlerini bırakarak dağlara sığınır. Ayaklanmış olmalarına karşın, sadece can korkusuyla kaçan köylülerin dahi köyleri-evleri yakılıp-yıkılır. Mal, eşye ve hayvanlarına el konur. Ganimet haline getirilir. Sivas valisi Hazım Bey'in bu konudaki raporu şudur:

"Ümraniye bucağı ve Zara ilçesinin merkezine bağlı köylerden 76 ve Divriği ilçesinde 57 ki toplam 132 köy savaştan bir düşman istihkamları gibi yakılmış-yıkılmış ve yüzlerce nüfus öldürülmüştür. Ayrıca bütün mal, eşya, zahire ve hayvanları yağma olunmuştur. Binlerce nüfus da dağlarda, kırlarda açlıktan ve yoksulluktan ölüme bırakılmıştır". ⁽²⁶⁰⁾

258) Tepeyran(1982), s: 74.

259) Tepeyran(1982), s: 74; Belge no: 25.

260) Tepeyran(1982), s: 75.

Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa 1921'in Mayıs ayındaki çalışmalarını ayın sonunda Sivas gazetesinde resmi bildiri olarak yayınladı. Burada resmi bir askeri birliğin bir halk ayaklanmasını bastırmasından çok, genel olarak halka yapılan baskı ve zulümün örnekleri görülür. Bu bildiride ayaklanmanın kimi önemli elebaşlarının adları belirtilerek yakalandıkları belirtilir. Örneğin Azamet, kardeşi Bahri ve Sabit, Karacaviran bucağından Filiçbeyli Hamu, Çevirmehanlı Aziz, Naki, Haydar, Pehlivan, mutemedi Hüseyin Efendi, Refaiye'den Aşır ve "159 şaki ölü olarak"; Şerefiye eşkıyalarından İbrahim, Felik Ali ve yakınları, Şeyh Kasım ile "113 kişi ölü olarak" ele geçmiştir. Koçgirili Haydar Bey, Naki Bey, kardeşleri İzzet ve Hasan Beyler ile Kiho(Genco) ve "56 şaki teslim olmuştur". "200 çeşitli cins tüfekte birçok cephaneye ve 118 beygirle birçok koyun ve diğer hayvanlara el konulmuş, 207 asker kaçağı ve bakayası yakalanmıştır". (261)

Vali Hazım Bey 200 silahı olan ve içlerinde ünlü "şaki"lerin de bulunduğu ayaklanmacıların bir tane bile asker yaralayamamalarını haklı olarak garipser. Durumdan kuşkulanır. Olguyu, kuşkuları çerçevesinden değerlendirerek; bu kadar insanın vuruşma sırasında değil, "katledilerek öldürüldüklerini" açıkça belirtir. Yakılıp-yıkılan köy sayısının 132 olması na karşın, bunlarda 200 silahın çıkması yadırganacak bir başka durumdur. 200 silahın bulunması böylesi bir bölge ayaklanmasının belirtisi olmaması gerekir. 200 silahın çıkarılması 132 köyün yıkılmasını gerektirecek bir neden olmamalıdır. Duruma bakılırsa, ölü olarak ele geçen 272 kişinin 72'sinin hiç silahı yoktur. Demek ki silahsız kişiler de, yani ayaklanmaya katılmayan sıradan köylüler de öldürülmüşlerdir. El konulan mal ve hayvanlara ilişkin herhangi bir resmi tutanağın olmaması, bun-

261) 30. Mayıs. 1921 tarihli Sivas Gazetesi'nde yayınlanan resmi bildirinin tam metni için bkz: Tepeyran(1982), s: 75 v. d.; Belge no: 26.

ların hangi resmi kuruma teslim edildiğinin resmi belgesinin bulunmaması, resmi satış işlemlerinin yapılmamış olması, halkın malının gaspedildiğinin bir kanıtıdır. Nurettin Paşa bu işlerinde devlet olarak davranmamıştır. Hep keyfilikler sürmüştür. Yıkıtılan birbirine uzak 76 köyün 16 köy olarak toplatılması, halkın tarım yapamaz hale getirilmesi, halkın köylerine dönmelerinin yasaklanması, can korkusuyla dağlara sığınan kimi ailelerin Sivas'a sürülmesi... Sivas valisi Hazım Bey'e göre yasa dışı hareketlerdir. Hükümetin, *"güvenerek kendisine verdiği yetkiyi pek kötü kullanmaktır"*. Açıkça bölgede katliam uygulanmıştır.

Vali Hazım Bey durumu 6. Haziran. 1921'de İçişleri Bakanlığı'na bildirir. Çünkü, Hükümet merkezi hareketin böyle yürütülmesine razı değildir. Yani Nurettin Paşa'nın yöntemi beğenilmemektedir. Vali, *"gelecek kuşaklara düşmanlık bırakacak nedenlerin bir an önce ortadan kaldırılmasını"* ister. Son günlerde Zara'da 6 köyün bütün malının, eşyasının ve hayvanlarının yağmalanıp, 6 kişinin de öldürüldüğünü, bunu Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa'nın akrabalarının yapmasının üzücü ve ürkütücü olduğunu belirtir ve bir inceleme kurulunun gönderilmesini ister.⁽²⁶²⁾ Zara'daki bu yağmayı Nurettin Paşa'nın damadı ve aynı zamanda kurmay başkanı olan Abdullah (Alpdoğan) yapmıştır. Bu kişiyi daha sonraları Dersim olayında da göreceğiz. Bunlar üzerine TBMM, Yusuf İzzet Paşa başkanlığında iki milletvekilinden oluşan bir kurulu bölgeye olayı incelemeye gönderir.

Nurettin Paşa'nın yönteminde pek mantık görülmez. O, ön yargılarının tutsağı olur. O nedenle işi, oç almaya kadar götürür. Zaman zaman bu psikolojik tukusunu dışa vurma aymazlığına düşer. *"Türkiye'de <zo> diyenleri imha ettik, <lo>*

262) Tepeyran(1982), s: 77 v. d.

diyenleri de ben kökünden temizleyeceğim"⁽²⁶³⁾ demesi bu ölç almaya varan kininin belirtisidir.

Nurettin Paşa Sivas valisine göre Koçgiri olayında; "suçlu-suçsuz birçok kişiyi öldürmüş", "barınaklarını yıkmış", mallarını "ellerinden almış"tır. Koçgiri olayını "yumuşak biçimde" bastırmakla görevlendirilmesine karşın, görevini "düşünülemeyecek ölçüde çok fazla şiddet, hatta vahşetle" yerine getirmiştir. Vali can korkusundan dağlara kaçan halkın köylerine dönmesini, ekinlerini kaldırmalarına izin verilmesini İçişleri Bakanlığı'na yazar. Sadece Nurettin Paşa'nın "sukûndan hoşlanmamasından dolayı" valinin önerileri sonuçsuz kalır.⁽²⁶⁴⁾ Çünkü, Nurettin Paşa olayı Ankara'ya farklı biçimde bildirmektedir. Bu kimi aşiretlerin ve köylülerin olayını büyük bir ayaklanma ve Kürtlük uğruna ülkeden kopma gibi göstermeye çalışmaktadır. Bu durum onun bölgede eylemini sürdürmesi, köylüler üzerinde terör ve şiddet estirmesine olanak vermektedir.

Vali Hazım Bey halkla devletin arasını bulmaya çalışır. Bölgedeki kanlı bastırma olaylarına son verme uğraşır. Bu alanda bölge halkına önderlik eder. Valinin iyi niyet çabaları sonrası 5. Temmuz. 1921'de Ümraniye/ İmranlı'da toplanan 200 kişi valiliğe ve Merkez Ordusu Komutanlığı'na telyazı çekerek; bağlılıklarını bildirirler. Kendilerinin, beş-on kendini bilmez kimsenin yaptıklarından sorumlu tutulmayacaklarını belirtirler. Bağlılıklarını kanıtlamak için ve *"kendilerine yüklenilen <asi> ve <şaki> lekelerini vatanın savunması yolunda dökcekleri kanlarıyla silmek üzere savaş cephelerine gönderilmelerini"* isterler.⁽²⁶⁵⁾

Vali Hazım Bey de durumu ve bu olumlu gelişmeleri

263) Nuri Dersimi(1992), s: 158.

264) Tepeyran(1982), s: 80.

265) Tepeyran(1982), s: 80; Belge no: 27.

İçişleri Bakanlığı'na bildirir. Ne var ki yanıt bölgede terör estiren Merkez Ordusu Komutanlığı'ndan gelir. Nurettin Paşa bölgede 200 kişiyi tutuklayarak Sivas'a gönderdiğini, bunların "Batı Cephesi'ne gönderilecekleri", Koçgiri bölgesindeki "birinci ve ikinci derecedeki önemli kişilerin" İmranlı'da toplatılarak "tevkif edildiği" ve Sivas'a gönderilecekleri, kaçmalarının önlenmesini ister.⁽²⁶⁶⁾ Nurettin Paşa ayrıca bir gün sonraki telinde bu kişilerin Sivas Sıkıyönetim Mahkemesi'ne verildikleri, ivedilikle yargılanmalarının yapılmasını ister.⁽²⁶⁷⁾ Nurettin Paşa nedense bu konuda oldukça acele etmektedir.

Vali bu işe şaşırır. Çünkü tutuklular ve yargılanmaları istenenler arasında Nurettin Paşa'nın iki ay önceki resmi bildirisinde af edilenler de vardır. Bu tutuma şaşırın vali Hazım Bey'in kanısı şudur: Bu tutum, *"Paşanın hukuk mevzuatı ile ve hatta en basit bir mantıkla hiçbir ilişkisi olmadığını ortaya koymuştur."*⁽²⁶⁸⁾

Valinin; tutuklanan 200 "Kürd'ün" cepheye "gönüllü" olarak gönderilmesi, aşiret başkanlarının serbest bırakılması ve bir genel affın çıkarılması isteğini İçişleri Bakanlığı itiyatla karşılar. 200 tutuklunun ikinci bir emre kadar Sivas'ta tutulmalarını ister. Oysa, bu 200 kişi daha önce cepheye gönderilmişlerdir. Ayaklanmacı olarak tutuklanan 140 kişi de Sivas'ta hapsedilmişlerdir. Nurettin Paşa'ya karşı, olaylara oldukça ılımlı yaklaşan vali genel afftan direnir.⁽²⁶⁹⁾

Vali Hazım Bey, bu dönem Sivas'ta ikibuçuk ay valilik yapar. Nurettin Paşa'nın Koçgiri olayındaki uygulamaları karşısında oldukça duygulanır. Yapılanları "aşırı ve haksız" bulur. Karşı çıkar, ama başarılı olamaz. Duygularını, anılarını

266) Tepeyran(1982), s: 81; Belge no: 28.

267) Tepeyran(1982), s: 82.

268) Tepeyran(1982), s: 83.

269) Tepeyran(1982), s: 83 v. d.

yazıya döker. Bunlar bizim için birer ibret belgeleridir. Koşulları kendi çıkarlarına kullanan kimi yöneticilerin halk üzerinde nasıl sulta yarattıklarının, anti-demokratik ve yasadışı davrandıklarının tarihsel kanıtlarıdır bunlar. Bölge halkı her ne kadar böyle bir yasalara karşı geliş olgusu yaratmışlarsa da, bunun çözümü yasalar çerçevesinde olur. Devlet ve devletin temsilcileri yasalarla iş yaparlar. Yetkilerini yasaların dışına çıkma doğrultusunda kullanamazlar. Yoksa yasalara karşı çıkan ayaklanmacılardan, "asi"lerden, "şaki"lerden, "eşkiya"dan, "çete"den bir farkları olmaz. Nurettin Paşa ve yararlandığı Topal Osman gibi güçler ne yazık ki bu duruma düşmüşlerdir. Devletin kendini Batı Cephesi'ne odaklamasından yararlanarak burada keyfi davranmış, yasaları çiğnemiş ve sonraya, geleceğin Türkiye'si'ne kötü izler bırakmışlardır. Yapılanlar karşısında oldukça duy-gusallaşan vali Ebubekir Hazım Bey anılarında şu ibret levhalarını çizer:

"Sivas'a sanki her işi bırakarak yalnız Merkez Ordusu Komutanı'nın yasadız, zararlı, feci uygulamalarını, baskı ve tecavüzlerini defetmeye çalışmak gibi acı bir uğraş için gelmiş-tim. Yazmadıklarım, yazamadıklarım, yazmak azabına tahammül ettiklerimden az değildir. Yazamadıklarımın ne olduklarını o bölge halkı bilirler. Kimi durumlarda bir şey yapmak veya söylemek nasıl vatani bir görev ise, kimikez de bir şey yapma-mak, susmak için nefsi zorlamak azabına katlanmak da öyledir.(...)Yazık ki Merkez Ordusu Komutanı'nın her gün birer suretle icat ettiği feci levhaları daha çok seyretmeye muktedir ve bunların çıkmasına engel olamadığım için büyük bir üzüntüyle Sivas'tan uzaklaşmak zorunda kaldım" (270)

Vali Hazım Bey; Sivas'ta daha fazla çalışamayacağını, Nurettin Paşa'nın yasadışılıklarına daha çok boyun eğemeye-

ceğinden M. Kemal'e 23. Temmuz. 1921 günü bir telyazı çekerek başka bir yere atanmasını ister. Bu atama isteği Nurettin Paşa ile uyuşmazlığının özü açısından anlamlıdır. Vali şu gerekçeyle atanmasını istemektedir:

"Bu adamın vilayete musallat olması sürecekte vatanımızın şerefini, çıkarını ve Ulusal Hükümetimiz'in onurunu ihlal eden hareketleri yakından görüp de engel olamadığım bir yerde felç olmuş bir tanık halinde valilik etmeye değil, yaşamaya bile karakterim uygun olmadığından(...) görev yerimin değiştirilmesine..." (271)

Bu rahatsızlık sonucu atama isteği üzerine Hazım Bey Trabzon valiliğine atanır. 13. Ağustos. 1921'de Sivas'tan ayrılır. Nurettin Paşa'ya karşı Meclis'te de tepkiler çıkar. İnceleme kurullarının raporları da Paşa'nın aleyhinedir. Artık Paşa'yı M. Kemal de koruyamaz olur ve Nurettin Paşa 4. Kasım. 1921'de Merkez Ordusu Komutanlığı görevinden alınır. 11. Kasım'da da askerlikten uzaklaştırılır ve yerine daha önceleri bu görevi "rahatsızlığı" nedeniyle kabul etmeyen Cemil Cahit Bey getirilir.

Burada Ebubekir Hazım Bey'den önce Sivas valiliği yapan Cemal Bey için de bir paragraf açıp kişiliğine, yönetim anlayışına ve döneminde yoğun olarak gerçekleşen Koçgiri olayına yaklaşımına bakmak gerekir. Ancak bu yolla Koçgiri olayı gerçek yönüyle anlaşılabilir, Nurettin Paşa'nın tutumu ve uyguladığı yöntemindeki haklılık/ haksızlık payı daha iyi anlaşılabilir.

Kütahyalı Hatipzade Cemal Bey Milli Mücadele döneminin en değerli valilerinden biridir. Kastamonu valisiyken kimi yönetsel zorunluluklar sonucu Kastamonu'dan alınması gerekmiştir. Sivas valisi Reşit Paşa ile yer değiştirmişlerdir. Cemal Bey, 1920 Ekimi'nde Sivas valiliği görevine başlar.

Cemal Bey 1871 yılında Kütahya'da doğmuştur. 1897'de Mülkiye'yi bitirmiştir. Çeşitli ilçelerde kaymakamlıktan sonra 1908'de Mebuslar Meclisi'ne Kütahya milletvekili olarak girmiştir. 1912 yılında veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin maiyetinde çalışmıştır. Sonra yeniden yöneticilik görevine döner ve çeşitli yerlerde mutasarrıflık yapar. Edirne valiliği, arkasında Kastamonu valiliği ve oradan Sivas valiliğine atanır. Daha sonraları sırasıyla Edirne ve Trabzon valilikleri yapar. 1925 yılında isteğiyle emekli olur. Kütahya'da oturur ve 1928 yılında ölür.

Deneyimli bir yönetici olan Cemal Bey bulunduğu yerlerde Kuvayi Milliye'yi egemen kılar. Daha başında kararını vermiştir. Bağımsızlık savaşını verme yanlısıdır. Daha Gelibolu'ya çıktığı günlerde; "Mustafa Kemal'in çektiği bayrak altında toplanacağız. Gittiği yoldan gideceğiz. Elbirliği ile çalışacağız." demektedir. Çalıştığı yerlerde "Müdafaa-i Hukuk" örgütlerini kurdurur, onlarla birlikte çalışır. Kastamonu'da iken Sinop yöresindeki eşkıyalık olaylarını bastırır. Safranbolu Olayı gibi yöresinde çıkan ayaklanmaların bastırılmasında ciddi çabalar gösterir. "Hıyanet-i Vâtaniye Kanunu"nu bölgesinde yürürlüğe sokan bir validir. Böylece bölgesinde iç ayaklanmaların çıkmasını önler. Yöresinde devletin saygınlığını sağlar. Kastamonu'da Milli Mücadele çalışmalarını yürütmek için "Gençler Kulübü"nü kurdurur ve vali olarak tüm gücüyle destekler. ⁽²⁷²⁾

Yukarıda Kuvayi Milliyeci ve Bağımsızlık Savaşçılığı niteliğini gördüğümüz vali Cemal Bey de -belge ve kanıtlarda görüldüğü gibi- Nurettin Paşa'nın uygulamalarını "gereksiz", "aşırı" ve "yetki dışı" bulur. Yer yer karşı çıkar ve Nurettin Paşa ile geçinemezler. İl valilerinin Nurettin Paşa'nın uygulamalarını "aşırı" ve "yetki dışı" bulmaları anlamlıdır. Nurettin Paşa'nın

272) Geniş açıklamalar için bkz: Kamil Erdeha- Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler, Remzi Kitabevi, İst. 1975, s: 220-229 arası.

Koçgiri olayını bastırmada aşırıya gittiği, yöre halkına baskı uyguladığı bir gerçek olarak görülmektedir. Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa bu olayda kendine verilen yetkiyi yasaları çiğneyerek aşmış, olayı bastırmada yasa dışı yollara girmiştir.

-VIII-

KOÇGİRİ OLAYI VE TOPAL OSMAN

1) Topal Osman'ın Özyaşamöyküsü:

Osman Ağa/ Topal Osman, 1884 yılında Giresun'un Hacı Hüseyin Mahallesi'nde doğar. Dedesi İsmail kaptan ve babası Hacı Mehmet Efendi Giresun'un önde gelen eşrafındandırlar. Deniz ticaretiyle uğraşıyorlardı. Durumları oldukça iyidir. Osman Ağa da aile işini sürdürmüş, bu yolla Karadeniz Bölgesini tanımıştır. Gençliğinden beri liderlik özelliği sergilediğinden, "ağa" olarak adlandırılmaktadır. Savaşkan bir karakteri vardır. Askeri okullara gidememesine karşın, savaşlara yönelmiş ve bu alanda başarılı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmaya yüz tuttuğu sıralarda, Karadeniz'deki Rum ve Ermeniler taşkınlıklar yapar ve ayrılmak isterler. Bu durum bölge halkını rahatsız eder. Osman Ağa, Balkan Savaşı'na gönüllü olarak katılır. Trakya-Çatalca önlerinde savaşırken sağdizi kapağında yaralanır ve topal kalır. "Topal" lakabı bu savaşın anısıdır. Topal Osman, I. Dünya Savaşı'na gönüllü olarak katılır. Trabzon Cezaevi'nden 150 tutukluyu da salarak, Giresun'dan topladığı 100 gönüllüye katar ve Batum önlerinde Ruslar'a karşı direnir. Gönüllü taburu, "Teşkilat-ı Mahsusa Alayı"na bağlı olarak görev yapar. "Kara Zıpkalılar", Rus ordularına karşı olağanüstü başarılar edinirler. 1916 Nisan'ında

Rus ordusu Trabzon'a girer. Bu sıralar 800'lere ulaşan Topal Osman'ın gönüllüleri Ruslar'a karşı yürüttükleri gerilla savaşında oldukça yitik verirler. Mütareke yıllarında azınlıklarca İstanbul yönetimine ve İtilaf devletlerinin İstanbul'daki temsilcilerine ihbar edilir ve cezalandırılması istenir. Giresun'daki Rum ve Ermeniler'e kıyım yapmıştır. Hatta Müslümanlara da şiddet uygulamıştır. Kendini Giresun Belediye Başkanı olarak ilan etmiştir. Pontusçular'a karşı da yörenin tek "kurtarıcı"sıdır. İstanbul'daki "Harp Divanı" Topal Osman'ın yakalanarak İstanbul'a getirilmesine karar verir. Bunun üzerine Topal Osman topladığı gönüllüleriyle birlikte dağa çıkar ve o yıllarda Sivas'a bağlı Şebinkarahisar'a yerleşir. Bu durum ayrılıkçı Rumlar'ın taşkınlıklarını rahatça yürütmelerine olanak sağlar. Rumlar'ın Karadaniz'deki taşkınlıklarına, Topal Osman Keşap ve Karahisar'daki Rum köylerini basarak karşılık verir. Rum ayrılıkçı çalışmalarına karşın, Giresun aydınları ve eşrafı 12. Şubat. 1919'da "**Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti**"ni kurarak Kuvayi Milliye çalışmalarına başlarlar. Halk, bu örgüt çevresinde toplanır. İşgallere ve İstanbul Hükümeti'nin işbirlikçiliğine tepki gösterirler.

Haziran 1919'larda biricik silahlı güç, Topal Osman'ın milis gücüdür. Örgüt, bu milis gücünü Giresun'a getirmeye çalışmaktadır. Koşullar Haziran 1919'ların ortalarında oluşur. Ayrılıkçı Rumlar "Taş Mektep'e Pontus bayrağını çeker ve Türk esnafa saldırırlar. Topal Osman 20 adamıyla kenti basar, bayrağı indirir. Bunun üzerine Rumlar tedirgin olurlar. Rumlar'ı korkutarak İstanbul Hükümeti'nden bağışlanmasının sağlanmasını ister. Bir ay sonra bağışlanan Topal Osman yasal olarak Giresun'a döner ve belediye başkanlığını devralır. Kısa bir süre sonra da "**Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti**"nin Giresun Şube Başkanı olur.

Topal Osman, I. Dünya Savaşı'nda 94. Alay'da "yarbay"lığa kadar yükselir. M. Kemal Samsun'a çıktığı gün-

lerde Topal Osman'ın çetesi vardır ve Ermeni sürgünü suçlusu olarak aranmaktadır. Bir başka görevi de yöredeki asker kaçakları ile mücadeledir. Bu durum onun etkisini oldukça arttırmıştır. Giresun'dan Samsun'a kadar kıyı bölgesinde tek yetkedir. Rum ve Ermeni çetelerine karşı sert yöntemler uygular. Rumlar'ın Türk köylerine yaptıkları kötülüklerin birkaç katını onlara yaparak öç alır. Yöre halkının anlattığına göre; *"çetecileri gemi kazanlarında cayır cayır yaktırmış"*tır.

Mustafa Kemal tam bu aşamada 9. Ordu Müfettişi olarak Anadolu'ya görevlendirilir. Görevleri arasında; Karadeniz'deki Rum-Türk çeteleri ve köylüleri arasındaki çatışmaları da sorgulamak ve önlemek vardır. Topal Osman ve çetesini yakalayıp etkisiz kılmak da bu görev içerisinde.

M. Kemal'in, Topal Osman'la görüşmesi ve tanışması ilkin Havza'da 29. Mayıs. 1919 günü olur. Tanışma isteği M. Kemal'den gelir. O da yakın arkadaşlarıyla birlikte Havza'da M. Kemal'i ziyaret eder. Gizli ve uzun süren bir görüşme yapılır. Ulusal bağımsızlık savaşımını tasarlayan M. Kemal için Topal Osman yararlanılacak güçlerden biridir. Karadeniz yöresindeki ayrılıkçı ögelere karşı hazır derlenmiş bir birliktir. Hatta çete olmaktan çıkarak bir alay oluşturmalarını ve başına geçmesini ister. Pontus hareketinin önlenmesini o aşamada Topal Osman'a bırakır. Topal Osman böylece M. Kemalci olur ve Kurtuluş Savaşı içerisinde yer alarak bağımsızlık mücadelesine başlar.

Topal Osman, Erzurum ve Sivas Kongreleri sırasında M. Kemal ve kuruluşla sıkı ilişkiler içerisinde. Karadeniz'de oluşan ulusal güçlerin çekirdeğini oluşturur. Karadeniz kıyılarının en etkin Kuvayi Milliye komutanıdır. Bu konumundan aldığı güçle yörede şiddet uygulamasını daha da artırır. Varlıklı kişilerden katkı alır. Bunu çoğu kez zora baş vurarak yapar. Erzurum Kongresi'nde ve döndükten sonra Giresun'da M. Kemal ve Milli Mücadele'ye karşı tutum takınan ve bu alanda çalışmalar yapan Ali Naci ve İbrahim Hamdi Bey gibilerini

baskı ve korkuyla etkisiz kılar ve bölgeden uzaklaşmalarını sağlar. Giresun'da bir "hükümdar gibi" davranan Topal Osman'ı Giresun kaymakamı Baki Nedim'in öldürtme girişimi de başarısız kalır. Eşrafın İstanbul ve padişah yanlısı Trabzon valisi Kara Galip'e şikayetleri de pek sonuç vermez. Belgelere bakılırsa zaman zaman TBMM ve Ankara Hükümeti'ne de şikayet edilmiştir. Bu durumlar giderek Topal Osman'ı daha güçlendirir ve çekilmez kılar.

M. Kemal'le Çerkez Ehem ve onun başında olduğu **"Kuvayı Seyyare"** arasında Milli Mücadele'nin başlarında bir birliktelik kurulmuştu. Çerkez Ethem'in disiplinsiz davranışlarıyla bu birliktelik bozulur. Bu kez Çerkez Ethem'in yerini Topal Osman, **"Kuvayı Seyyare"**nin yerini ise Topal Osman'ın önderliğindeki Giresunlu gönüllü Lazlar'dan oluşan birlik alır. Bu birliğin resmi adı **"Giresun Gönüllü Laz Müfrezesi"**dir. Bu birlik iç ayaklanmaları bastırmada kullanılacaktır. Ayrıca M. Kemal'in ve Ankara'nın güvenliğinin sağlanmasında görev yapacaklardır. Birlik, 12. Kasım. 1920'de Ankara'da olur. Yerel giysiler giymektedirler. Koruma görevi yapanların sayısı 250 kişidir. M. Kemal'in güvenliğini sağlamak için Topal Osman'dan kesin emir almışlardır. Topal Osman birkaç ay sonra bu birliğin yönetimini yardımcısı Mustafa Kaptan'a bırakarak Giresun'a döner. Amacı bir gönüllü alay oluşturmaktır. Böylece Topal Osman'ın komutasında 42. ve 47. Alaylar kurulur. 47. Alayın Merkezi Giresun'dur. Doğu Cephesi Komutanlığı'na bağlıdır. Genelkurmay Başkanlığı'nın 19. Aralık. 1920 tarihli emriyle bir piyade alayı olarak kurulmuştur. Komutanlığını Osman Ağa yapmaktadır. Koçgiri ayaklanmasının bastırılmasında bu alay görevlendirilmiştir. 1921 Şubat'ında ise 42. Alay kurulmuştur. Bu alayı Osman Ağa, Hükümet'ten aldığı talimatla gönüllü birliklerden oluşturmuştur. Komutanlığına Hüseyin Avni Bey getirilmiştir. Buna, **"Giresun Nizamiye Alayı"** da denir. Alayın üç taburu vardır. **"Kudretli**

Cebel Bataryası" da bu alaya bağlıdır. Bu alay, Samsun'daki 15. Fırkanın emrindedir.

Koçgiri olayını bastırdık sonra 47. Alay İmranlı, Suşehri, Reşadiye, Niksar, Erbaa yoluyla dönerek bu yörelerdeki Rum ve Ermeni direnişine karşı acımasız bir savaş verir. Bölgede Rum ve Ermeni etkinliğini kırar. Hükümet, Topal Osman'ı Ankara'ya çağırarak Sakarya cephesine gönderir. Ankara'ya gelirken Pontusçular'ın üssü olan Merzifon Amerikan Koleji'ni basar ve elebaşılarını yakalayarak cezalandırır.

Topal Osman komutasındaki 47. Alay 5. Ağustos. 1921 günü Ankara'ya gelir. Dört gün sonra Batı Cephesi'ne gönderilir. Mangaldağı sırtlarında mevzilenir. 42. Alay da Taştepe'de mevzi almıştır. 42. Alay'ın tümü şehit olur. 47. Alay'dan yalnızca 285 kişi kalmıştır. 6 bin mevcutlu Giresun gönüllü alayından yaklaşık 400 kişi geri dönebilmiştir.

Sakarya Savaşı'ndan sonra Giresun gönüllü alaylarının görevi sona ermiştir. Osman Ağa, 21. Aralık. 1922'de Giresun'a döner. Bir kahraman olarak karşılanır. Yalnız 250 mevcutlu Laz müfrezesi M. Kemal'i ve TBMM'ni koruma görevlerini sürdürürler. "Yarbay" rütbesindeki Topal Osman Ankara'da olduğu sıralarda *"Meclis Muhafız Birliği"* nin komutanı olarak görev yapar. "Papazın köşkü" denilen yer de kendisine ayrılmıştır. Ayrıca Meclis'te kendine ayrılan özel yerde silahlı adamlarıyla oturur, oturumları izler. Ne var ki M. Kemal'e yönelen eleştirilere dayanamaz. Eleştirenlere karşı tepkili olur. Meclis'in her şeyinden sorumlu olduğu kanısındadır.

Meclis'te gruplar oluşur. I. Grup M. Kemal yanlısı iken, II. Grup karşı tutum takınırlar. Özellikle tutucu bir görünüm sergilerler. Genellikle halife-padişah yanlısı milletvekilleri bu grupta toplanmışlardır. Alevi-Bektaşiler'se I. Grubu desteklerler. I. Grubun lideri M. Kemal, II. Grubun lideriyse Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey'dir. 26. Mart. 1923 günü akşamı Ali Şükrü Bey ansızın ortadan kaybolur. Topal Osman'ın adamların-

dan Muhafız bölüğü Komutanı Mustafa Kaptan'la bir kahvehanede görüştüktan sonra ayrılmışlar ve bir daha görülmemişlerdir. Olaya, II. Grup milletvekilleri Meclis'te tepki gösterirler. Özellikle Hüseyin Avni Bey bu tepkici grubun başını çekmektedir. Durum öyle gösteriyor ki, Topal Osman Meclis'teki asayişsizliği M. Kemal'in lehine çözmek için Ali Şükrü Bey'i öldürmüş olmalıdır. Böylece Meclis'te huzurun sağlanacağı düşüncesindedir. Oysa Topal Osman oldukça yetkilerini aşmış, ulusal birlikteliğe zarar verecek duruma gelmiştir. Aşırı ve zararlı hareketlerde bulunmaktadır. Onun bu davranışıyla Hükümet ve M. Kemal oldukça zor duruma düşmüştür. Ali Şükrü Bey'i Topal Osman'ın öldürdüğüne ilişkin yeterli belge ve kanıt da sağlanmıştır. M. Kemal, eline saldırı planını da çizip vererek, Muhafız taburu Komutanı İsmail Hakkı Tekçe'yi Topal Osman ve adamlarını yakalamakla görevlendirir. Topal Osman, vurularak öldürülür. Adamlarının silahları alınır ve tutuklanırlar. Topal Osman, Meclis'in kapısı önünde asılır. Bu çarpışmalarda Topal Osman M. Kemal'e saldırmak için Çankaya Köşkü'ne girmiş, ama yaralandığından saldırısını sürdürememiştir. Ali Şükrü Bey'in cesedi ise, Çankaya yakınlarında Mühye köyünde toprağa gömülü olduğu yerden çıkarılmıştır. Topal Osman'ın cenazesini kardeşi Hacı Hasan Efendi önce trenle İstanbul'a, oradan da denizyolu ile Giresun'a götürmüştür. Giresun kalesinde Kurban Dede'nin yanında toprağa verilir. Topal Osman'ın mezarı bugün Giresunlular'ca türbeye dönüştürülmüştür. ⁽²⁷³⁾

273) Topal Osman'a ilişkin tek monografik çalışma şudur: Cemal Şener-Topal Osman Olayı, Ant Yay. İst. 1992. Bu bölüm şu kaynaklardan yararlanılarak hazırlanmıştır: Şener(1992); Doğan Avcıoğlu- Milli Kurtuluş Tarihi, İst. 1974, C: III, s: 1187-1196 arası.

2) Topal Osman'ın Koçgiri'ye Görevlendirilmesi ve Yaptığı Kırımlar:

Koçgiri ayaklanmasını bastırmak için Topal Osman'ın komutasındaki 47. Alay'a, yani Giresun Müfrezesi/ Laz Alayı'na görev verilir. Topal Osman Seyran jandarma birlikleriyle de işbirliği yaparak kuzeydoğudan saldırıya geçer. Çünkü savaşın ağırlık merkezi Sivas-Kızılırmak hattıdır. Topal Osman'ın bu saldırıya geçişiyle 20. Mart. 1921 günü ikinci bir cephe açılır. Topal Osman'ın birliği Refaiye'ye yerleşerek, saldırılarını buradan yapar.

Topal Osman'ın saldırıları oldukça azgınlaşır ve zulüm niteliği alır. Yöre köylülerine açıkça zulüm yapılır. Koçgiri'ye ilişkin belgelerde bu çetenin oldukça "*vahşi ve barbar yöntemlerle*" savaştıkları⁽²⁷⁴⁾ yazılmaktadır. Nuri Dersimi bu tutumu şu tümcelerle dile getirmektedir.

"Yabancı hesabına av köpeği görevi yapmaktan zevk alan, namus düşmanı bu barbar çete alayları, zaptettikleri köylerde her çeşit zulüm ve melaneti yapmaya başlamışlardı. Masum Kürt çocukları, bu canavarlar tarafından ateşe atılıp yakılıyor ve tüyler ürperten bu manzara karşısında; Laz Alayı adını taşıyan bu alçaklar zevk ve cumbuş yapıyorlardı".⁽²⁷⁵⁾

Bunun üzerine Koçgirili Beko özel olarak Topal Osman birlikleriyle/ çetesiyle savaşmak için gönderilir. Beko, Topal Osman birliklerini Refaiye'nin Kayadibi yöresinde 25. Mart. 1921'de kuşatır ve bozguna uğratar. Ancak Erzincan'dan yardıma gelen 11. Alay, 2. Tabur'un dağ topları Topal Osman'ı ve birliğini kurtaracaktır.⁽²⁷⁶⁾

Topal Osman'ın Koçgiri'deki uygulamaları savaş kural-

274) Şener(1992), s: 80.

275) Nuri Dersimi(1992), s: 148.

276) Nuri Dersimi(1992), s: 149; Şener(1992), s: 80; Koçgiri Halk Hareketi(1992), s: 79.

larını aşmıştır. Koçgirililer, Topal Osman'ın bölgede terör estirmesi, sivil halka dokunması ve zarar vermesi karşısında direnmişler, bu nedenle çarpışmalar kanlı boyutlara ulaşmıştır. Nuri Dersimi, Koçgirililer'in Topal Osman'ın bu kanlı tutumuna karşı direnişlerini kendi ideolojik anlayışı ve terminolojisi çerçevesinde şöyle dile getirir:

"Kahraman Koçgiri aşiretleri, artık yalnız başlarına kalmışlar ve arslanlar gibi savaşıyorlar vicdansız ve hain düşmana karşı ölüm dirim mücadelesi yapmaya devam ediyorlardı. Yağmurlar arasız yağıyor, savaş alanı bir mahşer manzarası arz ediyordu. Bütün bu zorluklara karşın, Kürt yiğitlerinde neşe, emel ve umut kesinlikle gevşemiyordu. Çünkü Kürtlük; namusu ve yaşam hakkı için çarpışıyordu. Topal Osman alayından birçok canavarlar Kürtler'in eline düşüyor ve kurşuna dizilmek yoluyla onlara yakışır cezayı görüyorlardı". ⁽²⁷⁷⁾

Alayı ile Refaiye'yi hareket üssü olarak seçen Topal Osman, Koçgiri ayaklanmasını bastırma savaşımını sürdürür. 16. Mart. 1921'de Giresun Alayı Kalkancı bölgesini temizler. 17. Mart'ta Kızıltepe'de ayaklanmacılarla savaşır. İki ateş arasında kalan ayaklanmacılar kayıp verirler. Kalanlar kuzeydoğu yönünden kaçarlardı. Topal Osman güçleri; 80 tüfek, önemli ölçüde cephane ve hayvan ele geçirirler. 11. Nisan. 1921 gününden itibaren Topal Osman Çengerli bölgesini temizleme hareketine girişir. Pusans köyünde çarpışma olur. Ayaklanmacılar köylerini bırakarak kaçarlardı. Köy, müfreze tarafından yakılır. Topal Osman yönetimindeki müfreze 15. Nisan günü Belensor-Taşdibi yönünde ilerler. Kemah Müfrezesi ile birleşir. Birlikte ilerleyerek Koçgiri'yi alırlardı. Ayaklanmacılar batı ve kuzeybatı yönünden kaçarlardı. 18.-Nisan'da Giresun Alayı Kızılartepesi ve

Alakilise taraflarına dağılan ayaklanmacıları temizlerler. Ağakiro'da ayaklanmacılarla bir çarpışmaları olur. Ayaklanmacılardan 150 kişi ölür. 60 tüfek ele geçer. Bir bölümü aileleriyle birlikte teslim olurlar. Önemli ölçüde yiyeceğe el konur. Ayaklanmanın ideologlarından ve önderlerinden Alişir'in evi yıkılır. 27. Nisan'da Çıragediği Savaşı'nı ayaklanmacılara karşı 28. Süvari Tugayı ile birlikte yürütürler. Pek başarılı olunamaz. 29. Nisan. 1921 günü Topal Osman'ın Giresun Alayı ayaklanmacılarla Çalıyurt'ta vuruşur. Çarpışmalar Mistolar, Karahüseyin ve Karataş taraflarında sürer. 400 kişiden oluşan ayaklanmacı karanlıktan yararlanarak Karataş yönünden kaçarak kurtulurlar. Bu çarpışmada ayaklanmacılar 20 ölü, 12 yaralı verirler. ⁽²⁷⁸⁾

Bu çarpışmalar sırasında Topal Osman öç alma biçiminde bir tutum sergilemiş, Koçgiri halkına oldukça yanlış davranmış, zaman zaman kinini kusmuştur. Bu da onun yetki ve görevini kendi duygularına arac olarak kullandığını gösterir. Örneğin bu çarpışmalar sırasında Topal Osman Haydar Bey'in konaklarını yaktırdığı gibi, soyunun mezarlarını bile tahrip etmiştir. ⁽²⁷⁹⁾ Bu davranış, kin ve ilkeliliğin bir sonucudur.

Topal Osman, Koçgiri'de açıkça zulüm uygular. Görevinin sınırlarını aşar. Dış düşmana karşı verilen savaşlarda sivil halka dokunulmaması genel kural olmasına karşın, Topal Osman ve müfrezesi ülke insanı olan bir ayaklanmacı kesime karşı dahi bu kurala uymamış, tam tersini yapmış, bölgede sivil insanların, köylülerin, kadın ve çocukların kanını akıtmış, sayısız ölçüde ganimet edinerek memleketi Giresun'a göndermiştir. 60 bin koyuna el koyarak Giresun'a gönderdiği bilinmektedir. Aynı mizacı taşıyan yakınları ve çevresi olaya ganimet edinme açısından bakmışlar, bölgeyi halkın deyimiyle "soyup

278) Ertuna(1974), s: 266-281 arası.

279) Nuri Dersimi(1992), s: 153.

soğana çevirmişler"dir. Giresun Sancağı Reji Müdürü Nakiyüddin'in 15. Ocak. 1922 günü Topal Osman ve çevresinde oluşan insanların kişilikleri ve Koçgiri'de yürüttükleri vurgunculuklarına ilişkin raporu bu açıdan anlamlı ve kanıtlayıcıdır. Raporun bir bölümünde Koçgiri'deki vurgunculuğa ve halkın malına el konuluşuna şöyle yer veriliyor:

"...Osman Ağa Kürtler'i hizaya getirmekle görevli iken, Hakkı Bey (ki iki yıl önce bir kahveye giremeyecek ölçüde züğürt idi), ağanın yanına gitmiştir. Ağanın saflığından yararlanarak Koçgiri ganimeti olarak 60 bin TL. değerinde koyun, öküz gibi hayvanları Giresun dolaylarındaki yaylalara götürerek otlatmıştır. (Giresun hükümetine verilenler ayrıdır.) Bu hayvanları sürü sürü gece vapurlara bindirerek İstanbul'a yollamışlar ve şimdi de fırsat düştükçe yollamaktadırlar. Bu alışverişlerde Osman Ağa'nın ve oğlu İsmail'in de kesinlikle katkısı olduğu söylenmektedir". (280)

Reji Müdürü Nakiyettin Bey aynı gün M. Kemal'e de bir rapor göndererek Topal Osman'ın; *"kahvecilik, balıkçılık ve göz açıp kapayıncaya dek kısa bir zamanda milyonerliğe yükselişinin"* öyküsünü anlatır. Bu servetin, devletin verdiği yetkiyi kötüye ve kişisel çıkarlarına kullanmasından doğduğunu yazar ve durumu şöyle karakterize eder:

"İşte iradeden önce ihtiras, vatanseverlikten çok kişisel çıkarlar ile harekete gelen bu kişi hırsını ve çıkarlarını sürdürme uğruna her şeyden önce Hükümet gücünü alet edinerek bu sayede etki kurmakta, daha geniş işlere başlamak için Başkomutanı ve sevinç kaynağı olduğumuz son inkılabımızı, en elverişli fırsat sayarak bilinen işleri ile büsbütün meydana çıkmıştır". (281)

Sivas valisi Ebubekir Hazım Bey'in Nurattin Paşa-Topal

280) Belgenin tam metni için bkz: Şener(1992), s: 173.

281) Belgenin tam metni için bkz: Şener(1992), s: 206 v. d.

Osman ikilisinin uygulamasının yetki dışı olduğu ve halkı kırmayı amaçladığı kanısındadır. Buna da engel olmaya çalışır. Hazım Bey'den sonra Sivas valiliğine atanan Cemal Bey de uygulamaları görünce aynı kanıya sahip olur. Topal Osman'ın zulüm yaptığını, ya bu şiddet nitelikli tutumundan vaz geçmesini, ya da buradaki görevinden alınarak bölgeden uzaklaştırılmasını ister. Çünkü, valiye göre; Topal Osman'ın yaptığı kırım ve kıyım belgelerle saptanmıştır ve yapılanlar ortadadır.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde başı ve sonu olmayan bir belgeye göre, Koçgiri ayaklanmasını bastırmakla görevlendirilen Osman Ağa yönetimindeki müfrezesinin yoluyla halka kesinlikle zarar vermemesi istenir; *"özellikle yollar-da halka, askerin hiçbir tecavüzde bulunmamasının sağlanması hamiyet ve vatanperverliğinizden beklenir"* denir. Böyle bir emir olmasına karşın, Topal Osman'ın yöre halkına yetkilerini keyfi kullanarak oldukça zarar verdiği gerekçesiyle, yöreden uzaklaştırılması istenir. Sivas valisi Cemal Bey de 28. Nisan. 1921'de İmranlı'daki yetkili komutana gönderdiği şifreli telinde; Osman Ağa'nın bölgede şiddet uyguladığını, onurlarıyla oynandığı için halkın devlete yanaşmadığını belirtir ve *"hareketlerini değiştirmesi için adı geçene kesin emir verilmesi ve mümkün ise bir an önce memleketine gönderilmesi"*⁽²⁸²⁾ ni ister. Kısaca Topal Osman ve komutasındaki Giresun Alayı'nın Koçgiri olayını bastırma görevinden alınmasını ve yörede ivedilikle uzaklaştırılmasını ister. Bu tepkiler sonucu Koçgiri olayının bastırılması sonucu Topal Osman yörede ve görevde fazla tutulmaz ve bu görevinden alınacak, yöreden de uzaklaştırılacaktır. ⁽²⁸³⁾

Yöre insanı Topal Osman'ın yaptıklarını ayrıntısıyla

6

282) R. Doğan- "...Koçgiri İsyanı", Aydınlik Gazetesi, 14. Aralık. 1993, Dizi no: 9; Belge no: 36.

283) R. Doğan- "...Koçgiri İsyanı", Dizi no: 9; Belge no: 39-40.

biliyor. Koçgiri olayının başlamasından sonra Topal Osman yaklaşık 2500 kişiyle bölgeye gelir. Önüne çıkan ve olaydan habersiz birçok Alevi köyünü basarak halka her türlü kötülüğü yapar. Yalnızca Boğazören köyünde birgünde 90-100 kişiyi öldürür. Çünkü bu aşamada halk kaçmamıştır. Halkın bir bölümü hükümete bağlıdır. Ayaklanma amacında değildir. Ekinlerin içerisi insan ölüsüyle dolup taşar. Alişan ve Haydar Beyler'in aile mezarlarını yıkar. Halkın namusuna dokunulur. Mallarına el konur. Hayvanları ellerinden alınarak Giresun yaylalarına aşırılır. Topal Osman'ın yörede olmasının nedeni çetelerle savaşmak olmasına karşın, ne yazık ki Topal Osman olayların asıl nedeni olan çetelerin çoğuna dokunmamıştır. Bu çetelerin başları Topal Osman'a yüklü paralar, soygunlardan edindikleri altınları ödeyerek gözden kaybolmuş, öldürülmekten kurtulmuşlardır. Topal Osman bunların yerine sivil halkı, silahsız ve suçsuz köylüleri öldürterek kendini bir iş yapıyor göstermiştir. Topal Osman'a rüşvet vererek kurtulan çetebaşları ise 4-5 yıl sonra afdan yararlanarak bölgeye dönmüş ve yine halkın başına bela olmayı sürdürmüşlerdir. Bu durum münferit olaylar biçiminde yaklaşık 1960'lara kadar böyle sürmüştür. Yöre halkı hala da olanları kabullenememektedir. Olayın nedeni olan ağaları, çeteleri ve bunları bahane ederek bölgede terör estiren Nurettin Paşa'yı ve Topal Osman'ı lanetlemektedirler. Olanları, *"tarihlerinin bir kara lekesi"* olarak nitelemektedirler. Yöre halkı halen; Atatürkçü, cumhuriyetçi, demokratik ve laiktirler.

•

-IX-

MECLİS SORUŞTURMALARI VE ÖĞÜT/İNCELE KURULLARI

Öğüt kurulları, Koçgiri olayının bastırılmasında ve bölgede huzurun sağlanmasında önemli rol oynamışlardır. Ayaklanmanın devlet güçlerince erkence bastırılmasında bu öğüt kurullarının rolü büyüktür. Özellikle bölge halkına etki edecek ve aşiretlerin saygı duyup sözünü dinleyecekleri kişiler bu işte görevlendirilmişlerdir. Çünkü aşiretler feodal yapıya sahiptir. Gelenekler, önemseñecek ölçüde egemendir. Öğüt kurullarına katılan kişilerin bu özelliklerine dikkat edilmiştir.

Miralay Halis Bey'in 5-6. Mart. 1921'lerde öldürölmesi ve askerlerinin tutuklanması olayın ciddiliğini ortaya kor. Bunun üzerine yetkililer çözüm yolları ararlar.

Hükümet, önlem olarak Sivas Yargıtay (Temyiz mahkemesi) üyesi Şefik Bey'in başkanlığında ve Dersimli Hakkı Bey'in de katıldığı bir öğüt kurulunu İmranlı'daki Koçgiri aşiret başkanlarına gönderir (7. Mart. 1921). Şefik Bey, ayaklanmacıların saygı duydukları biridir. Kürt kökenlidir. Bitlisli'dir. Haydar Bey'e konuk olur ve burada aşiret başkanları ve ayaklanmanın önderleriyle görüşür. Bu görüşmeler başında olumlu gibi göründüyse de, ayaklanmacılara zaman kazandırdığı anlaşılır. Öte yandan Merkez Ordusu'nun hazırlıkları ivedice sürdürölür. Ayaklanmanın Sivas'ın batısına sıçramasını önlemek için genel ordudan 14. Süvari Tümeni ile 13.

Süvari Livası'nın Sivas'ta toplanmasına, doğu ve kuzeye sıçramasını önlemek içinse Erzincan sancağı ile Elazığ iline emirler verilir ve Elazığ ili emrine önemli bir askeri birlik verilmesi uygun görülür. 10. Mart. 1921'de bölgede Sıkıyönetim ilan edilir.⁽²⁸⁴⁾

Ayaklanmanın önderlerinden ve tertipçilerinden Nuri Dersimi Şefik Bey'in Koçgiri'ye gelmesinden memnun değildir. Haydar Bey, Şefik Bey'e inanmaktadır. Birçok aşiret başkanı da Şefik Bey'e kanabilecek durumdadır. Bu gelişme Nuri Dersimiler'in amaçladığı hareketi engelleyebilecektir. Nuri Dersimi; *"Şefik'in başkanlığındaki kurul, Haydar'ın konağında Kürt aşiret başkanlarını aldatıp ıyutmaya çalışıyorlardı"* diyor. Bunu, *"milleti için feçi bir geleceğin hazırlığı"* olarak değerlendiriyor. Nuri Dersimi'ye göre: *"Şefik, kendisinin bir Kürt olduğunu, Kürdistan bağımsızlığından yana olduğunu ve bunu sağlamak için Hükümet'ten her çeşit yetkilerle donatılmış olduğunu ileri sürerek, bu konuda Kürt başkanlarıyla ve önderleriyle görüşmelere geldiğini, ileri sürülecek bütün koşulları Hükümet adına kabule yetkili olduğunu ilan etmiş ve ancak görüşmelerin sonucuna kadar Kürt saldırılarının durdurulması konusunu rica yoluyla yalancılık perdesini açmıştı"*.⁽²⁸⁵⁾

Nuri Dersimi, yürütülen hareketin bu tür görüşmeler yoluyla durdurulabileceğinden korktuğundan, anılarında kimi karalamalara yer veriyor. Şefik Bey'in kendini, Kürt bağımsızlık hareketi için "zaman kollayan biri" olarak sunduğunu ileri sürüyor. Bunlar ya Şefik Bey'in bir taktiğidir, ya da Nuri Dersimi'nin uydurmalarıdır. Yalnız bu kışkırtıcı, yıkıcı ve uzlaşmaz tutumuyla Haydar Beyler'e ve uyuşma yanlısı birçok aşiret başkanı engel olduğu, tahrik ettiği ve sonuçta Koçgiri halkının başına o zulümlerin yapılmasına yol açtığı ortadadır.

284) Geniş açıklamalar için bkz: Ertuna(1974), s: 263 v. d.; Ali Kemali(1992), s: 128 v. d.; Şahin(1987), C: II, s: 456 v. d.; Nuri Dersimi(1992), s: 142 v. d.

285) Bkz: Nuri Dersimi(1992), s: 144 v. d.

Genelkurmay Başkanlığı'nın dönemin Sivas valisi Cemal Bey'e öğüt kurulunun görüşmelerine ilişkin gönderdiği bilgi verici raporda uzlaşma açısından ilginç noktalar vardır. Haydar Bey ve birçok aşiret başkanı ılımlıdır. Uzlaşma yanlılarıdır. Bu olaylarda Koçgiri aşireti, "zorunlu hareket hattı oluşturmuştur". "Savunma haklarının meşruluğunu" düşünmüşlerdir. Haydar Bey; "çapulculukla başlayan hareketlere asla razı olmadıklarını ve cahillikten doğan bu sorunlardan dolayı Hükümet'in şefkatine sığındıklarını" ve "af istediklerini" bildirmektedir.⁽²⁸⁶⁾ Ama durum onu gösteriyor ki Nuri Dersimi ve Alishir gibi kimi kışkırtıcılar olayların böyle tatlıya bağlanmasına ve bölgede sorunların bitmesine "Kürt bağımsızlığı aşkına" izin vermemişlerdir.

Dersim'de önemli bir aşiretinden olan Dersim milletvekili (Binbaşı) Hasan Hayri Bey Koçgiri olayı üzerine bu bölgeye gider. Aşiret başkanlarıyla görüşerek onları uyarır. Belgelere göre; 51 aşiretin Hükümet'e bağlı kalmasını ve ayaklanmada çekilmelerini sağlar.⁽²⁸⁷⁾ Bu durum Koçgiri ayaklanmasının bitirilmesinde önemli bir adım olur. Devlet erkinin yöreye girmesi açısından önemli bir aşamadır.⁽²⁸⁸⁾

TBMM'de 3. 10. 1921 günü yapılan 85. Oturumunda Başkomutanlık Makamı'nın buyruğuyla Amasya İstiklal Mahkemesi üyelerinin Zara'ya gönderilmesi ve Koçgiri olayına kesin son verilmesi istenir.⁽²⁸⁹⁾ Ayrıca 15. 10. 1921 günü yapılan 93. Oturumda Koçgiri olayı nedeniyle Hükümet'çe izlenen

²⁸⁶) Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde bulunan Genelkurmay'ın Sivas valisi Cemal Bey'e gönderdiği telin tam metni için bkz: R. Doğan-"...Koçgiri İsyanı", Aydınlık Gazetesi, Dizi no: 1; Belge no: 37.

²⁸⁷) Taş(1997), s: 107(ATESE Arşivi, Klasör: 5, Dosya: 17).

²⁸⁸) Hasan Hayri Bey'in olaya yaklaşımını dile getiren Meclis konuşmaları için bkz: TBMM Zabıt Ceridesi, C: V, s: 382 v. d (18. 11. 1920 tarihli konuşma); TBMM Gizli Celse Zabıtları, C: II, s: 252 v. d. (3. 10. 1921 tarihli konuşma). Belge no: 41.

²⁸⁹) TBMM Zabıt Cerideleri, C: XIII, s: 84 v. d.

sürgün politikasının bölgede doğan etkilerini yok etmek, bu olaylardan dolayı tutuklananların affına ilişkin kimi milletvekillerince verilen yasa tasarılarını birlikte incelemek amacıyla Bakanlar Kurulu ve Başkomutanlık'ça üç kişilik bir kurul (komisyon) oluşturulur. Bu kurulda Adalat, İçişleri ve Savunma Bakanlıkları'ndan birer kişilik temsilciler yer alacaklardır. Bu temsilciler Meclis'çe Koçgiri'ye gönderilecektir. Bolu milletvekili Yusuf İzzet Paşa'nın başkanlığındaki kurul, bölgeye gider. Olaya ilişkin soruşturma yapar. Hatta Sivas'ın eski valisi Hazım Bey'in de bilgisine başvurur. Hazım Bey, gerekli evrakın vilayet kaleminde olduğunu bildirir.⁽²⁹⁰⁾ İnceleme Kurulu, Meclis'i zaman zaman bilgilendirir. 19. 12. 1921 günü yapılan 130. Oturumda Koçgiri kurulundan gelen iki şifreli tel okunur. Bu telyazılar üzerine Meclis'te görüşmeler yürütülür.⁽²⁹¹⁾ Kurul üyelerinden Abdülkadir Kemali Bey "incelemenin son bulduğu" ve "Samsun incelemesini de şahsen kabul etmediği" gerekçeyle 20. Aralık. 1921 günü kuruldan ayrılır. Kurulun diğer üyeleri görevlerini sürdürürler.⁽²⁹²⁾ Kurulun, varolan yasalar çerçevesinde yapılan incelemesi sonucunda hazırlanan soruşturma evrakı 27. Aralık. 1921 tarihinde Sivas Savcılığı'na sunulur. TBMM'ne bilgi verilir.⁽²⁹³⁾

Kurul düzenlediği tutanağında; asıl ayaklanmacıların tutuklanıp cezalandırılmasına, diğerlerinin affedilmesine ve

290) 15. 10. 1921 tarihli 93. Oturum için bkz: TBMM Zabıt Ceridesi, C: XIII, s: 155 v. d. Bu oturumda Koçgiri'ye gidecek kurulun seçimi yapılır. Tutanakta seçilenlerin adları yok. Karesi mebusu Abdülgafur Efendi "Koçgiri Tetkik Heyeti"nden istifa eder. Ayrıca diğer görüşmeler için bkz: TBMM Gizli Celse Zabıtları, C: II, s: 248-256 arası; Tepeyran(1982), s: 78.

291) Meclis tutanaklarında bu telyazıların metinleri yer almamış. Görüşmede açıklayıcı ve soruna ilişkin bilgi de yoktur. 19. 12. 1921 tarihli 130. Oturum için bkz: TBMM Gizli Celse Zabıtları, C: II, s: 513-519 arası.

292) Bkz: TBMM Zabıt Ceridesi, C: XV, s: 219.; Belge no: 45.

293) TBMM Zabıt Ceridesi, C: XIII, s: 70, 98; C: XV, s: 223; Taş(1997), s: 107 v. d..

ülke içerisinde uygun görülen yerlere yerleştirilmelerine, henüz tutuklanmamış asıl suçlulardan olanların izlenmesini adli örgütün yürütmesine karar verir ve bu karar Bakanlar Kurulu'na bildirilir. Meclis, bu bakanlık temsilcilerinden oluşan kurulun ortak kararlarını esas alır. Kurul ayrıca şunları önermektedir: Bölgede Anayasa çerçevesinde çalışacak bir anketçi kurul oluşturmalıdır. Bu kurul, Koçgiri olayının asıl nedenlerini ortaya çıkarmalıdır. Olayların elebaşlarına ilişkin affı Meclis'e önermelidir. Sürgünle ilgili Hükümet'in politikasını ve uygulamalarını incelemeli ve izlemelidir.

Kurul, Sivas valileri Cemal Bey ile Hazım Bey'lerin kanılarına katılmaz. Olayların, "basit eşkıyalık olayları" olduğu ve "bittiği" kanısında değildirler. Olayların henüz bitmediğini saptarlar. Bu nedenle Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa'nın yöredeki savaşını sürdürmesini haklı görürler. Raporda bu edinilen kanaat şöyle dile getirilir:

"Gerek yukarıdaki yayın, gerek olaydan önce bölge Kürtleri'nin meşhur olan öteki faaliyetleri karşısında, kurulumuz bu olayı gelişigüzel bir eşkıyalık gibi gören, Sivas Valisi Cemal Bey'in ve özellikle yerine gelen Hazım Beyefendi'nin görüşlerine katılmamış, özellikle Genelkurmay Başkanı Paşa Hazretleri'nin takdirleri ile pek önemli bir ayaklanmanın başlangıcı ve tümüyle ülkemize kast eden dış düşmanların teşvik ve telkinleriyle olduğunu kabul ve telakki etmiştir. Olaya katılan ve teşkilattan en çok zarar gören Kürt köylerinin temsilcileri tarafından ortak kurulumuza verilen tutanakta Ümraniye olayının Alishir'in teşvik ve tahriki ile yapılmış olduğunun itiraf edilmesi de kurulumuzun bu konudaki kanaatini ayrıca güçlendirmiş ve pekiştirmiştir". ⁽²⁹⁴⁾

Böyle olmasına karşın kurulun raporu Meclis'te şiddetli tartışmalara yol açar. Özellikle doğulu milletvekillerinin tepki-

294) İnceleme Kurulu'nun hazırladığı raporun tamamı için bkz: R. Doğan- "...Koçgiri İsyanı", Aydınlık Gazetesi, Dizi no: 7, Belge no: 43.

leri şiddetli olur. Kurulun raporunu yeterli ve inandırıcı bulmazlar. Erzincan milletvekili Emin Bey ve diğerleri Nurettin Paşa'nın yargılanmasını ve iğdamını isterler. Subaylara ve komutanlara duyulan gereksinim nedeniyle M. Kemal bu aşamada Nurettin Paşa'yı Meclis'te korur ve cezalandırılmasını önlerse de, daha sonraları Paşa, Kasım 1921'in başlarında görevinden alınır. Bu da inceleme kurullarının sundukları raporların Meclis'te yarattığı etkinin bir sonucudur. Demek ki raporlar Nurettin Paşa'nın da aleyhinde bilgiler taşımaktadırlar.

TBMM'nin kararıyla genel Dersim'in durumunu incelemek ve Koçgiri olayını araştırmak amacıyla Yusuf Hasan Paşa, Hakkı Hami Bey (Sinop), Ragıp Bey (Amasya) ve Hulisi Bey' (Karahisarısahip)lerden bir inceleme/ araştırma ve bir anket kurulu oluşturulur. Bu, **"Koçgiri Tahkik ve Dersim Tahkik Heyeti"**dir. Bunlar bir bakıma bir anket kuruludurlar. Bu alanda yetkilidirler. Yerel olayları inceleyeceklerdir. Çalışma alanları Dersim bölgesi ve çevresi olacaktır. Bölgedeki incelemelerini Anayasa çerçevesinde yürüteceklerdir. Bu kurul, 4. Kasım. 1921 günü Ankara'dan hareket eder. 9. Kasım'da Sivas'a varır. 12. Kasım'da Sivas Sıkıyönetim'deki Koçgiri olayına ilişkin tüm evrakı teslim alarak çalışmalara başlar. 14. Ocak. 1922'de kuruldan Ragıp ve Hulisi Beyler'in Amasya'da çalışmalar yürüttüğüne ilişkin Sivas'tan gönderilen telyazı Meclis'te okunarak milletvekillerine bilgi verilir. ⁽²⁹⁵⁾

Sıkıyönetim zaten 428 tutukludan bir kısmının tutukluluk durumuna son vermiştir. Geri kalan 219 kişinin tutukluluk durumunun sürmesine karar verilir. ⁽²⁹⁶⁾

İnceleme kurullarının raporları Koçgiri olayının gerçek yüzünü, iki yanın da bakış ve değerlendirişlerini ortaya koyması bakımından önemlidir.

295) TBMM Zabıt Cerideleri, C: XVI, s: 45.

296) Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde çıkan bu belgenin başı ve sonu yok. Varolan parçadan edinilen bilgiler bu kadar. Bkz: R. Doğan- "...Koçgiri İsyanı", Aydınlık Gazetesi, Dizi no: 3; Belge no: 44.

-X-

KOÇGİRİ OLAYI TBMM GÜNDEMİNDE

1) Hasan Hayri ve Diğer Doğulu Milletvekillerin Dersim Sorununa ve Koçgiri Olayını Hazırlayan Gelişmelere İlişkin Önergeleri:

Hasan Hayri Bey(Dersim), Vehbi Bey (Bitlis), İsmail Bey (Erzurum), Tufan Bey (Hakkari), Süleyman Sudi Bey (Bayezit), Hüseyin Hüsnü Bey (Bitlis), Mustafa Bey (Dersim), Ali Vasıf Bey (Genç), Ali Haydar Bey (Genç) ve tutanaklarda adı okunamayan Erzincan milletvekilleri 18. Kasım. 1920 günü TBMM Başkanlığına Dersim'in durumuna ilişkin bir önerge (takrir) sunar ve gündeme gelmesini sağlarlar. İçişleri ve Maliye Bakanlıkları'ndan açıklama yapılmasını isterler. Önergelerinde doğulu milletvekilleri; Dersim'e atanan memurların durumu, aşarın aşar memurlarına verilmeyip ihale edilişi ve bu ihalelerin neden durdurulduğu, Dersim'deki yaşanan uygunsuzluklara Hükümet'in ne tür önlem aldığı ve *"Kürdistan'da bir takım propagandacıların dolaştığının doğru olup olmadığı, doğru olması durumunda Hükümet'in ne gibi önlemler aldığı"*nı soruyorlardı. İçişleri ve Maliye Bakanları sorulara açıklama getirirler. Ama öncelikle önergeyi verenler açıklama yaparlar. Önerge verenler adına ise Dersim mebusu Hasan Hayri Bey geniş açıklamalar yapar. Dersim ve Koçgiri'de başlayacak olayların öncülerine,

Koçgiri olayını hazırlayan gelişmelere, yani Kemah olaylarına değinir. Konumuz açısından önemli olduğu için Hasan Hayri Bey'in açıklamalarını genişçe ve olduğu gibi vermeyi gerekli gördük.

Hasan Hayri Bey (Dersim): "Dersim sorunu dört yüz yıldan beri Osmanlı Devleti'ni uğraştıran bir sorundur. Öteden beri bu sorun için atanan memurların kötü yönetimleri yüzünden halkın kafasında bir karşıtlık (zıddiyet) doğmuştur. İşte onun için ta IV. Murat'ın zamanından bu yana kadar halk diğeriyle mücadele ettiği için orada sürekli bir takım ocaklar söndürülmüştür. Gerek Kürt gerek Türk her ikisi de sıkıntıya girmiştir. Yalnız Kürt değil, Kürt ve Türk herikisi de efendiler. Dersim, şimdiye kadar Hükümet'in yönetimine karşı sürekli çekingen durumda bulunuyordu. Bu son ateşkes sonucu Hükümetimizin giriftar olduğu külfet içinde Dersim, hiçbir Hükümet'e en saldırgan dönemlerinde bile boyun eğmeyen Dersim, kongrenin oluşturulması üzerine, kongreyi yasal sayarak doğrudan doğruya korumasına kendisini attı. Sonunda Büyük Millet Meclisi kuruldu. Rica ederim: dinleyiniz. BMM Hükümeti'ne ne biçimde katılmıştır. Bakınız: Dersim'de iki öge vardır. Ögenin biri Türk, birisi Kürt'tür. Kürtler halkın üçte iki, Türkler üçte birini oluşturuyorlar.(...) Bendeniz bugünkü durumu söylüyorum.(...) Yüksek Meclise istenecek üye, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından istendiği zaman en azından ikisinin Kürt olması gerekti. Ama şimdi Tevfik Efendi kardeşimiz Türk'tür, Hozatlı'dır. Yani Çemişkezek ve Çarşancak katılmamışlardır. Buna yalnızca Kürtler ve aşiretler katılmışlardır.(...) Bununla birlikte sorumlu olan üyelerini yüksek kurulunuza göndermişlerdir. Ben Dersim'den buraya geldiğim zaman Paşa Hazretlerini ziyaret ettim. Sordular. Ben de bir takım açıklamalarda bulundum. Bu açıklamalarımı yazılı olarak kendilerine vermemi istediler. Ben de bir takım sıralanmış yasalar sunmuştum. Onu da ancak bendeniz bilirim ki

nitekim Dersim tarihçesinde sunmuştum.(...) Şimdi Dersim'de bir takım uygunsuzluklar oluyor. Örneğin Çarsancak'ta bir olay oluyor. Çemişkezek yöresinde de bu gibi olaylar oluyor. Kimi aldığımız özel mektupların aksi yazılıyor. Oysa ki resmi duyduğumuz şeyleri de aşiretler yapıyor ve buna neden kötü yönetimin sonucu oluyor. Örneğin Kemah'ta beş-altı adam öldürülüyor. Kemah'taki halk orada bir adamın evini yağma etmiş. Adamın evini korumak için çevreden birkaç kişi gitmiş. Sonra Kemah'tan bir takım kişiler de birkaç gün sonra gitmişler, onları katletmişler. Oysa ki kendileri o konutları, evleri korumak için gitmişlerdi. Sonra aşiretlerden de iki adam geliyor. Bunlar Palo ilçesinin köylerinden adını vermek istemediğim bir arkadaşımızın evine konuk olmuşlar. Çarsancak'a gitmek üzere gelmiş imişler. Fakat gece tutar o adamın evinde katledilirler. Niçin? Çünkü 1916(1332) yılında herkes cephede iken gelip bizim köyleri yağma ve talan ettiler. Geldiler bizim köyleri bunlar taradılar. 1916 yılındaki öçlerini almak istiyorlar. Bu zan üzerine Kürtler de basılıyor. Peki bizim adamlarımız öldürülüyor da, biz niçin duruyoruz diyorlar ve onlara saldırıyorlar. Bunun üzerine Hükümet de bunu başka anlama çekiyor. (...)

Dersim'de ve çevresinde duyuyoruz ki, bir takım propagandacılar geziyormuş. Güya Kürdistan Hükümeti'ni bütün Avrupa devletleri onaylamış. Padişah da kabul etmiş ve işte bilmem filan-falan kabul etmiş diye bir takım şeyler...Siz ne duruyorsunuz gibi birçok şeyler söyleniyor. Hatta kimi kişilerin de gezdiğini hissediyoruz. Bu durum birkaç kez de konu edildi. Bu adamlar kimlerdir? Ve buna karşı Hükümet nasıl bir durum takınıyor? İşte bunu anlamak, bunları bölgeden çıkarmak mümkün değil mi? Mümkünse onların ıskası alınmalı ve bu gibi adamlar oradan uzaklaştırılmalı. İstiklal Mahkemeleri'ne bu hainleri vermeli.

Sonra aşar sorunu vardır. Bildiğiniz gibi Dersimliler ötedenberi aç bir millettir. Çünkü yılda sekiz ay sürekli dışardan

satın almak yoluyla yetiniyorlar. Ne yazık ki hırsızlığın ve eşkıyalığın nedeni bu yüzden doğmaktadır. İşte bunlar gerek (aşiret) başkanlarından ve gerekse Harput dolaylarından ve diğer yörelerdendir. Elazığ dolaylarından bazı köylerin de aşarını almışlardır. Bunun üzerine Harput'ta tüccardan bir takım kişiler vali Bey'e yanaşmışlar. Efendim, bunlar aşarın bir parasını vermez diyorlar. Onun için bunlara aşar vermeyiniz. Oysa ki aşar kararnamesi çekilmiş ve köylüye verilmesi kararlaştırılmasına karşın, sanıyorum buradan verilen emir üzerine paraları peşin alınmadıkça verilmeyeceği kendilerine bildirilmiş. Bunlar da para sağlamak için uğraştıkları bir sırada yine aşar köylülere bırakılmış. Bunun üzerine onlar da şikayet ediyorlar.

Bu kötü yönetimin çoğunluk memurların o yöreye ilişkin bilgisiz olmalarından ileri geliyor. Çünkü bir şeyh geliyor söylüyor, öteki geliyor söylüyor, beriki geliyor söylüyor. Bunun hangisinin doğru olduğunu memur kestiremiyor. Sonra böyle memurlar atandığı zaman Dersim milletvekilleriyle tanışınlar demiştim. Ayıp değildir efendim. Bu durumu sorsunlar. İşte bu bir sorudur ki, yanıtı verilmemiştir. Onun için açıklama biçiminde sundum. İşte sorun budur".

İçişleri Bakanı Dr. Adnan Bey (İstanbul): Dersim'de büyük bir olay ve huzursuzluk yoktur. Dersim'de Türklük ve Kürtlük de sözkonusu değildir. Yalnız Alishir adlı birisi başına birkaç kişi toplamış o yörede dolaşıyormuş. Kemah'ın köylerine saldırmış. Bunun üzerine Koçgiri aşiret başkanlarından Alişan Bey görevlendirilmiştir, onu izliyor. Alishir Hükümet merkezine başvuruda bulunmuş, inceleyeceğiz. Alishir gibileri ve bir takım propagandacılar "Kürdistan'da dolaşmakta" ve "Kürdistan bağımsızlığı" adına propaganda yapmaktadırlar. Asıl Hükümet'in yapacağı şey Alishir'i tutuklamaktır. Bir de 15. Kolordu'dan kaçmış Yüzbaşı Mazhar 100-150 kişiyle Germini bucağına saldırmış. Üzerine kuvvet gönderilmiştir. Dersim'de

aşarın toplanmasından kaynaklanan mültezim sorunu da var. Bilindiği gibi aşar geliri iltizama verilmektedir. Mültezimler bu yolla gelirin dörtte birini aşar olarak almakta ve halk üzerinde sulta yaratmaktadırlar. Dersim'in geliri halkın ancak dört aylık ihtiyaçlarına yetmektedir. Sanat ve ticaret de yoktur. Bu nedenle halk eşkıyalık ve hırsızlığa baş vuruyor. Halk kendi kendinin mültezimi olmalıdır. Halkın hukukunu korumalıyız.

Maliye Bakanı Ferit Bey (İstanbul): Aşarın toplanması yüzünden Dersim'de huzursuzluk yaşanmış ve yaşanmaktadır. Dersim'in sorunu Kürt ve Türk sorunu değildir. Ne yazık ki köylülük ve göçerlik sorunudur. Türkiye'de bu durum yaygındır. Bu durum onlarda *zaaflar* yaratmaktadır. Bu kesinlikle Kürt ve Türklük'ten kaynaklanmamaktadır. Dersim ve Harputlular'dan kimseye iltizam verilmemiştir. İltizam dağıtımında eşitliğe uyulmaktadır. ⁽²⁹⁷⁾

2) Hüseyin Avni Bey'in Koçgiri Olayını TBMM Gündemine Getirışı:

Koçgiri olayı uzun zaman Meclis gündeminin dışında kalır. Ancak Merkez Ordusu'nun tutumu ve keyfi davranışları ile Topal Osman'ın yönetimindeki Giresun Müfrezesi'nin yaptığı zulümlar olayın Meclis'in gündemine getirilmesini kaçınılmaz kılar. Böylece Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey'in 21. Haziran. 1921'de TBMM'ne verdiği bir dilekçeyle gündeme gelir ve Meclis'te görüşülmeye başlanır. Hüseyin Avni Bey dilekçesinde;

"Birkaç aydan beri Zara ve çevresinde askeri hareket yapıldığı duyulmakla birlikte, bu defa da Sivas'ta yayınlanan

297) TBMM Zabıt Ceridesi, C: V, s: 382- 386 arası.

İrade-i Milliye Gazetesi'nin, 1. Haziran. 1921 tarihli sayısında, Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa Hazretleri'nin yayınladığı raporda pekçok kimselerin yakalandığı ve kimi çarpışmalarda bulunduğu açıktır. Herşeyden önce bu olayın ortaya çıkış nedeni ve içeriğiyle, ne gibi önlem alındığı hakkında şimdiye dek Vekiller Heyeti'ne niçin bilgi verilmemiştir? Sonra Hükümet, böyle bir olayın ortaya çıkmaması için ne gibi önlemler almış ve sonuçta niye başarılı olunamamıştır?

Bu nedenle, olaya ilişkin açıklama yapılmak üzere dilekçemin ivedilikle Vekiller Heyeti'ne gönderilmesini öneriyorum" ⁽²⁹⁸⁾ diyordu.

Bunun üzerine Meclis, Genelkurmay Başkanlığı'ndan bilgi edinir ve Koçgiri olayı TBMM'nde görüşülür. Genelkurmay başkanı Fevzi Çakmak Paşa, TBMM'e olaya ilişkin şu bilgiyi verir.

"Zara ilçesi dahilinde eşkıyalık yapan Zalim Çavuş adındaki şerir ve adamlarını bastırmak için, jandarma dahil olmak üzere Şubat ayı içerisinde adı geçen ilçeye gönderilen bir Süvari Alayı'nın bir bölümü kaçakları izlerken 4. Mart. 1921 tarihinde Ümraniye'nin batısındaki Yazıköy'de ve Alay'ın büyük bir bölümü de Ümraniye'de Koçgiri aşiretine ait 1500 kadar silahlı halkın saldırısına uğramıştır. Oniki saatlik bir çarpışmadan sonra, alay fazla dayanamayıp, sonuçta eşkıyalar evleri ateşe vererek kasabaya girmişlerdir. Sonuçta Alay'ın komutanıyla, kimi erler şehit olmuştur. Bu olayın meydana geldiği sırada; Alişir'in yönetimindeki 200 kişilik bir güç de olayı destekleyerek, geçitleri elde etmişlerdi. Böylece çevre köyleri yağmalamaya ve kendilerine katılmaları için baskıya başlamışlardır."

Genelkurmay Başkanı ayrıca bu gelişmeler nedeniyle 10. Mart. 1921 tarihinde Koçgiri yöresinden Erzincan ve

298) TBMM Zabıt Ceridesi, C: XIV, s: 303; Taş(1997), s: 98.

Elazığ'a kadar uzanan bölgede Sıkıyönetim ilan edildiğini ve bir Harp Divanı'nın kurulduğunu, Koçgiri olayının bastırılma işinin Merkez Ordusu'na verildiğini, ordunun komutanlığına Yarbay Cemil Cahid Bey'in getirildiğini, yalnız Yarbay'ın hastalığını öne sürmesi üzerine Ordu'nun komutanlığına Nurettin Paşa'nın getirildiğini, Karahisar, Erzincan ve Elazığ'ın da Merkez Ordusu görev alanına sokularak ayaklanmanın bastırılmaya çalışıldığını, hareketin yasalara uyan ve olaylara katılmamış olanlara değil, ayaklanmış köy ve aşiretlere karşı yapıldığını, namuslu, yasalara bağlı, ayaklanmaya katılmamış köylülerin ve aşiretlerin zarar görmelerinden kesinlikle kaçınıldığını açıklar.⁽²⁹⁹⁾

3) Emin Bey'in Koçgiri Olayını TBMM'nin Gündemine Getirishi:

Erzincan milletvekili Emin Bey ve arkadaşları -metni bugün elimizde olmayan- 107 imzalı bir önerge vererek Koçgiri olayına ilişkin gizli görüşme isterler. Önerge kabul edilir ve 3. Ekim. 1921 günü gizli oturumlar yapılarak olay tartışılır. Önce görüşmelerin gizli veya açık yapılması gündemi oluşturur. Daha sonra gündemin ve tartışmaların ana konusu Nurettin Paşa'nın "yetkisi dışı" tutumu ve uygulamaları olacaktır.

Meclis'in 85. Bileşimi 3. Ekim. 1921 Perşembe günü yapılır. 1. Oturumda Dr. Adanan Bey'in başkanlığında yapılan oturumda şunlar tartışılır:

299) TBMM Zabıt Ceridesi, C: XIV, s: 304 v. d.; Taş(1997), s: 98 v. d.

Emin (Lekili) Bey (Erzincan): Koçgiri'de zulüm yapılmıştır. Bu, TBMM adına yapılmaktadır. Bu tartışmaların açık yapılması kötü yankılar yapar. O nedenle oturumun gizli yapılmasını istiyoruz. Kendi elimizle düşmanlarımıza koz veremeyelim. Din kardeşlerine bunları yapanlar Hristiyanlara neler yapmazlar ki diyebilirler. Eğer yarayı görüyorsak, onu tedavi edelim.

Hüseyin Avni (Ulaş) Bey (Erzurum): Meclis kendini aklamalıdır. Bu zulüm iki yıldan beri verilen içten çabaları sıfıra indirmiştir. Verdiğimiz görev ve yetkiler kötüye kullanılmıştır. Bu zulüm gizli kalmamalı, her şey bilinmelidir. Görevini kötüye kullanan cezasını görmelidir. Burada bir millet olduğumuzu gösterelim. Ülkemizde diktatörlük yoktur ve olamaz.

Fevzi Efendi (Erzincan): Görüşmeler gizli yapılmalıdır. Yoksa İstanbul'da fesat çıkaranlara olanak tanımış oluruz. Koçgiri olaylarında Dersim etken olmuştur. Koçgirililer'in siyasi bir amaçları yoktur. Kimi kışkırtıcılar bölücü iddialar ileri sürerek halkı etkilemişlerdir. "*Alevi Kürtler, Ermeniler gibi sürüleceklerdir*" yalanlarıyla halkı yanıltmışlardır.

Mustafa Durak (Sakarya) Bey: Gizli oturumlar yabancıya karşı yapılır. Ülkemizde yapılan zulüm ve kötülükler halkımızdan ve dünyadan gizlenmemelidir. Bu nedenle oturumlar açık yapılmalıdır.

Musa Kazım Efendi (Konya): Yasaya aykırı harekette bulunan kimseler varsa, Meclis sorumlu tutmalıdır. Bunlar için ne yapılması gerekiyorsa yapılmalıdır.

Refet (Bele) Bey (İçişleri Bakanı): Hiçbir şey gizli kalmamalıdır. Gizli oturum yabancıya karşı yapılır. Hak ve

adalet savsanmamalıdır. Ülkemizde yapılan zulüm dünyaya açıklanmalıdır. Bir incele kuruluyla suçlular belirlenmeli ve adalet suçluların yakasına yapışmalıdır. Ülke üç-beş kötü adamın elinde kalmamalıdır.

Vehbi Bey (Karesi): Böylesi bir bunalımlı dönemimizde açık oturumun yapılmazı ülkemizin zararına olur.

Başkan: Eğer zulüm ve facialar anlatılacaksa, görüşmelerin hükümet açısından gizli yürütülmesi gerekmektedir. Önerge oylanır ve gizli oturum biçimi benimsenir.

Hasan Hayri Bey (Dersim): Kürtler'in durumu meçhul gibi görünüyor. Kürtler'i Türkler'den ayırmak, ikisini de boğmaktır. Günümüz koşullarında Kürd'ün Türk'ten ayrılması kötü sonuçlar doğurur. ⁽³⁰⁰⁾

85. Birleşimin 2. oturumu 3. Ekim. 1921 Perşembe günü Musa Kazım Efendi'nin başkanlığında yapılır ve şunlar tartışılır:

Mustafa Kemal (Ankara): Nurettin Paşa'nın yetkilerini keyfi kullandığına ilişkin Meclis'e sunulan önergenin başkomutanlık yasasını ihlal ettiğini savunur. Meclis'teki tartışmalar karşısında Nurettin Paşa'yı korur. "Değiştirilmesine ilişkin kanaat oluşmadığını" belirtir. Olaylarda, ayaklanmalarda düşmanın rolüne, özellikle İngiliz parmağının olduğuna dikkatleri çeker. Halkın yanıltıldığı kanısındadır. Oturumların gizli yürütülmesini, olanların ve görüşüleceklerin onurlandırıcı şeyler olmadığını söyler. Bunların dünyaya duyurulmaması gerektiğini vurgular.

300) TBMM Gizli Celse Zabıtları, C: II, s: 248-253 arası. Hasan Hayri Bey'in konuşmasının tam metni için bkz: Belge no:41.

Durak Bey (Erzurum): Bu önergeyi ülkenin içinde bulunduğu asayiş bozukluğu nedeniyle verdik. Kabahat, halktan değil, görevlilerden (memurlardan) aranmalıdır. Bu olayların asıl kabahatlisi memurlardır. "Hükümet bir hırsız çetesi gibi halkın boğazına sarılmış, her şeyini yağmalıyor, vuruyor, öldürüyor. Soran yok". Bu durum karşısında görevini kötüye kullanan görevliler neden cezalandırılmıyorlar? Koçgiri olayı gibi bütün olayların asıl nedeni kötü yönetimdir. Bütün bunlar Büyük Millet Meclisi için olumsuzluklardır. Halkımız koşullarının üzerinde özverililik gösteriyor. Bunu takdir etmeliyiz.

Vehbi Bey (Karesi): Ülkenin yönetimi oldukça bozuktur. Birçok kötülükler olmaktadır. Bunlar, geçmişten Türk milletine kalan kötü mirastır. Çalışmalar bunları düzeltme doğrultusunda olmalıdır.

Rasim Bey: Görüşmelerde üç şey ortaya çıkmıştır: Asayişsizlik, prensipsizlik ve denetimsizlik. Bir denetleme ve inceleme kurulunun oluşturulmasını Meclis kabul etmelidir.

Osman Bey (Lazistan): Nurettin Paşa halka zulüm yapmıştır. Görevinden uzaklaştırılmalıdır.

Ziya Hürşit Bey (Lazistan): Nurettin Paşa'nın görev bölgesinde halk ezilmiş, öldürülmüş ve köyler yıkılmıştır. Ümraniye ve Koçgiri bölgesinde bunları görmek mümkün. Birçok Müslüman köyü yakılmıştır. Nurettin Paşa bu kıyımını Samsun, Ordu yöresinde Pontusçu ve Rumlar'a da yapmıştır. Bölgenin halkını başka yerlere göçürmüştür. Rumlar kadın ve çocuklara saldırırken Nurettin Paşa nerededir? Nurettin Paşa'nın "Meclisin üzerinde bir yetki"yle davrandığı ve kendine Meclis'te bir "aile hükümeti kurduğu" söylenmektedir. Nurettin Paşa bu

"olağanüstü yetki"yi nereden almaktadır?

Şükrü Bey (Karahisar): Nurettin Paşa'nın yasalar üstü davrandığını ileri sürerek, elli kişiyi sürmesinin "görevinden alınması" için yeterli olacağını savunur. ⁽³⁰¹⁾

86. Bileşim 4. Ekim. 1921 Salı günü yapılır. Bu ikinci oturumda şunlar tartışılır:

Hakkı Hami Bey (Sinop): Bölge halkı zarar görmüş, evleri yıkılmıştır. Af çıkarılıp, köylerine geri getirilseler bile bu insanlar huzur ve güvenlik içerisinde olamayacaklardır.

Bir Mebus: Dersim halkını ancak adaletle kazanabiliriz. Ayaklanmalarının nedenleri araştırılarak çözüm getirilmelidir. Zulüm yapanlar cezalandırılmalıdır. Görevini kötüye kullanan memurun cezalandırıldığını gören halkın devlete ve yasalara güveni artacaktır.

Emin Bey (Erzincan): Halis Bey İmranlı'da Haydar Bey'in konağında şöyle konuşur: "*Sizi Ermeniler'e benzetirim ve sizleri tümüyle ortadan kaldırıyorum*". Bunun üzerine Kürtler de bir galayan başlamıştır. Nurettin Paşa, tuttuğunu öldürmeye, ırzlarına geçmeye, namuslarına saldırmaya kalkışıyor. Bu feci davranış karşısında nasıl sabredilir? Buna üç yaşındaki çocuklar bile dayanamazlar. Böyle bir tutum karşısında nasıl önünüze çıkana kurşun sıkmazsınız? Milyonlara ulaşan servet mahvolmuştur. 30 bin hayvanı Osman Ağa götürmüştür. Ben kanıtlamaya hazırım. Refaiye'deki bir arkadaşımın tanıklığına dayanarak söylüyorum. *Bir Türk'ün servetine göz dikilerek karısı zorla alınmış ve "Alevisin" diyerek mal varlığı yağmalandıktan*

301) Sadi Borak(Haz.)- Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları, Çağdaş Yay. İst. 1977, s: 241-265 arası.

sonra öldürülmüştür. Dünyanın neresinde böyle bir durum görülmüştür ki; babaların ve evlatların eline ip verilerek bir birlerini boğdurulsun. Bu facia saatlerce sürdürülmüştür. Bu durum karşısında nasıl asi olunmaz? Bunları yapan Nurettin Paşa'nın emriyle buraya gelen Osman Ağa'nın sorumsuz kuvvetleridir. Abdülkadir adındaki bir valinin sorunlar yaratması Dersim'i işin içine çekmiştir. Kürdistan adına gelen ve içinde "Kürtleri de Ermeniler'e benzetecekler" biçiminde ifadeler bulunan gazeteleri Dersim'e dağıtarak, halkın olaylara sürüklenmesine yol açmıştır. İmranlı'daki uygulamaların "*Afrika barbarlarının bile kabul edemeyecekleri*" ölçüde olduğunu gören Dersimliler korkmuş, işte örneği budur demişlerdir. Bu facia Ermeniler'e bile yapılmamıştır.

Hacı Ahmet Efendi (Muş): "Bizi de Ermeniler gibi kesecekler" kanısını ve sözünü uğradığım yerlerde ve Dersim'de gördüm.

Hakkı Bey (Dersim): Bu facialar Ermeniler'e bile yapılmamıştır. Bir takım yerlere saldırdıkları doğrudur. Hapishanelerde 400 dolayında tutuklu vardır. Bunların çoğu suçsuzdur. Asıl suçlular dağlardadır. ⁽³⁰²⁾

87. Bileşim 5. Ekim. 1921 Çarşamba günü yapılır. 1. Oturumda şunlar tartışılır:

Mustafa Bey (Dersim): Nurettin Paşa halkın üzerinde haksızca baskı uygulamıştır. Topal Osman'a ayrıcalıklı yetkiler tanımıştır. Alişan Bey savaş yıllarında devlete birbuçuk milyon zahire vererek yardımda bulunmuştur. Koçgiri halkı devlete ver-

302) TBMM Gizli Celse Zabıtları, C: II, s: 267-270 arası; Mumcu(1991), s: 41 v. d.

gisini vermektedir. Koçgiri de saygın ve köklü Türk aileleri bile zarar görmüşlerdir. Asker, Kürt- Türk demeden zararlar vermiştir. Kuruçay'da bir Türk köyüne nizamiye subayı girmiş, halı-kilim herşeyi almış ve iki kişiyi bulup vurmıştır. Bunları kimden soralım. Kadınların ırzına geçilmiş, çocuklar öldürülmüş, beş yaşındaki kızın ırzına geçilmek için öldürülmüştür. Bunları bir kurul araştırsın. "Dersim ayaklandı" diyorlar. Hepsi ayaklanmamıştır. Bir aşiret zulüm üzerine ayaklanmış. Dersimliler hükümete inanmıyorlar, ama TBMM'e güveniyorlar. Bu çaresiz insanları affediniz. ⁽³⁰³⁾

4) İnceleme Kurullarının Hazırladıkları Yasa Tasarılarının Meclis Görüşmeleri:

TBMM, Koçgiri olayının nedenlerini araştırmak için 1921 Ekimi'nde İnceleme Kurulu oluşturur. Yusuf İzzet Paşa (Bolu), Ragıp Bey (Amasya) ve Hakkı Hamit Bey'ler kurulda yer alırlar. Başkanlığını Safvet Bey yapar. Bu kurulun raporu ele geçmemiştir. Kurul, Koçgiri olayının nedenleriyle birlikte Kürdistan'ın yönetimine ilişkin bir yasa taslağı hazırlar. Kürdistan'ın yönetimine ilişkin bir başka taslak daha hazırlatılır. Taslak, Koçgiri olayına ilişkin inceleme yapan kurula gönderilir. Taslak, çoğunluğun oyuyla Meclis gündemine alınır ve 10. Şubat.1922'de kapalı oturumda görüşülür. "**Müdafaa-i Milliye Cemiyeti**" ile "**Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**" yasa tasarısının lehindedirler. 65 üye muhalefet eder. Salih Efendi, Kürt sorununun yasa tasarısında yer alan "batıl hükümlerle" çözülemeyeceğini belirterek görüşmeyi başlatır. Koçgiri ve Dersim liderlerinin taşkınlıklarının önlenmesini ve tutukluların serbest

303) TBMM Gizli Celse Zabıtları, C: II, s: 274 v. d.; "Atatürk ve Kürt Sorunu"-Saçak Dergisi, Sayı: 39, s: 16 v. d.

bırakılmalarını ister. Koçgiri olayının yönetimin "diktatörce davranmasından" ve Ankara Hükümeti'nin "hilafete karşı tutumundan" kaynaklandığını savunur. Şiddetin ayaklanmayı körüklediği kanısındadır.

Yasa tasarısının İngiliz istihbaratının hazırladığı bir özetine ulaşılabilir. TBMM, Kürt milleti için bir "özerk yönetim" kuracaktır. Kürt bölgelerini, Kürt ileri gelenlerinin seçeceği bir Kürt veya Türk genel vali yönetecektir. Bu valilerin atanması Ankara Hükümeti'nin onayıyla olacaktır. "*Kürt Millet Meclisi*", Doğu illerinde genel seçim yoluyla kurulacaktır. Bu meclis ülkenin ilerlemesine çalışacak, alacağı kararlar TBMM ve Ankara Hükümeti'nin bilgisi içerisinde olacaktır. "Kürdistan yönetim bölgesi"; Van, Bitlis, Diyarbakır ve Dersim'i kapsayacaktır. Memurlar, Kürt ve Türkler'den olacaktır. Vergiler yılda bir kez alınacaktır. Doğu illerinde düzeni sağlamak amacıyla bir Jandarma Komutanlığı kurulacak ve komuta Türk subayında olacaktır. Savaş yıllarında alınan mal varlığının değeri oniki ay içerisinde ödenecektir. "Kürt Millet Meclisi", valilik ve Hükümet yönetiminde Türkçe kullanılacaktır. Ancak okullarda Kürtçe öğrenim yapılabilir. Fakat, bu durum gelecekte Kürtçe'nin Hükümet'in resmi dili olmasına neden olmayacaktır. TBMM'nin izni dışında ayrıcalık edinilemeyecektir. Hukuk ve tıp fakülteleri olan bir üniversite açılabilir. (304)

5) Nurettin Paşa'nın Neden Olduğu Olaylara İlişkin Meclis Görüşmeleri:

31. Ekim. 1921 günü 101. Birleşimin 2. Oturumunda görüşmeler gizli yapılır. Nurettin Paşa'nın bölgedeki yetkilerini aşan tutumu görüşme konusu edilir. Şunlar tartışılır:

304) Olson(1992), s: 68 v. d., 244 v. d.; Belge no: 46.

M. Kemal Paşa (Ankara): Nurettin Paşa'nın konumuna ve uygulamalarına ilişkin bilgiler İçişleri Bakanlığı'nda vardır. Hakkında incelemeler yapılmış ve raporlar hazırlanmıştır. Yönetim ona ilişkin her türlü bilgiye sahiptir. Paşa'nun yasadışı tutmuna ilişkin şikayetlerden bulunulmuştur. İçişleri Bakanlığı görevden alınmasını istemiştir. Bu nazik dönemde ordu komutanlarının üzerinden oynanması yanlış olur. Suçlamaların doğruluğuna ilişkin kanaat de bende oluşmamıştır.

Şükrü Bey (Karahisar): Ellialtı kişiyi tutklaması görevinden uzaklaştırılması için yetmiyor mu? Yasanın üstünde davranmasından dolayı bir emirle alınabilinirdi. (305)

16. Aralık. 1921 günü 145. Birleşim 2. Oturum kapalı yapılır. Oturum başkanı, Birinci Başkan Vekili Musa Kazım Efendi'dir. Bu görüşmelerin de konusu Koçgiri olayı ve bu olaylarda Nurettin Paşa'nın tutumudur. Şunlar dile getirilir:

M. Kemal (Ankara): Nurettin Paşa'ya ilişkin verilen dilekçeler işlem görmüş, yargılanması kararlaştırılmıştır. İşine de son verilmiş, "bera-yi muhakeme merkezine" (aklanma/temyiz) gönderilmiştir. Nurettin Paşa, Meclis'in verdiği karara uyacağını açıklamıştır. Ancak kararın nedeninin açıklanmasını, pek anlayamadığını bildirmektedir. Hakkında verilen rapora göre karar verilmiştir. Bu rapor, Samsun ve Pontus olaylarını konu almıştır. Bunları inceledim. Kanaatime göre karar biraz ağır olmuştur.

Emin Bey (Erzincan): Nurettin Paşa'nın yargılanması benim önergem üzerine olmuştur. Merkez Ordusu

Komutanlığı'ndan uzaklaştırılmıştır. Şimdi, Meclis'te yargılanma aşamasındadır. Başkomutanlık makamına soruyorum. Bu karar ağır mıdır? Bize açıklansın. Eğer ağırsa uygun görülecek karara uyacağız.

Vehbi Bey (Karesi): Düşmanlarımızın suçlamalarına karşı bu raporda önemli belge ve evrak vardır. Buroşür veya kitap olarak yayınlanmalıdır. Nurettin Paşa'ya ilişkin kararı hakkındaki raporu okuyarak değil, bizzat kendisini dinledikten sonra verelim.

Yusuf İzzet Paşa: Pontus olayını bir kurul olarak inceledik ve rapor haline getirdik. Nurettin Paşa Bakanlar Kurulu'ndan aldığı yetkiyi aşırı olarak kullanmıştır. Görevi, aldığı emirleri uygulamak olmasına karşın buna uymamıştır.

Salih Efendi (Erzurum): Nurettin Paşa namuslu bir askerdir. Geçmişi temizdir. Askerlik adına Samsun bölgesinde görev yaptığından, yargılanmasının askeri harp divanında yapılması gerekmektedir. ⁽³⁰⁶⁾

Samsun, Koçgiri ve Nurettin Paşa çevresinde oluşan olayların görüşülmesi 17. Ocak. 1922 günü 146. Birleşim ve 2. Oturumda kapalı olarak yapılır. Görüşmeler Musa Kazım Efendi'nin başkanlığında yürütülür. Şunlar görüşülür:

M. Kemal Paşa (Ankara): Nurettin Paşa'ya ilişkin "taht-ı muhakeme"ye alınma kararı verilmiştir. Uygun görülürse bunun süresini uzatacağız. Evrakı inceleme kuruluna göndereceğim. Yeteri kadar incelensin. İçişleri Bakanlığı zaten görevden almıştır. Yargılanmasına ilişkin on maddelik istek görüşülmelidir. -

306) Borak(1977), s: 310 v. d.

İçişleri Bakanı (Fethi Bey): Samsun'da 56 kişinin kent dışına çıkması yasaklanmış ve özgürlükleri ellerinden alınmıştır. Bu uygulama keyfidir. Bu keyfilikten ve yasa dışı tutumdan vazgeçmesini istedim. Bu alanda oldukça kararlı. Bu nedenle sorun Meclis'in gündemine alındı. Bu hareketin görüşülmesi sonucunda görevinden alınmasıyla birlikte "taht-ı muhakeme"ye alınmasına karar verilmiştir. Çünkü, Nurettin Paşa Karadeniz Bölgesi'nde Rüm ve Ermeniler'e zulüm yapmış, kadın ve çocuklara zarar vermiştir. Bunun üzerine 56 kişilik bir şikayet dilekçesi bakanlığımıza gönderilmiştir. Nurettin Paşa ise bu şikayetçi kişilerin kentten çıkışını yasaklamıştır. Yapmamasını istedim. Davranışını kararlılıkla sürdürdü. Bu durum yasa dışı bir davranıştır. Suçtur. Benim onu bu tutumundan ötürü engellemem ise yetkimdir. Samsun mutasarrıfı Faik Bey Nurettin Paşa'nın bu tutumuna uymamış ve önlemeye çalışmıştır. O nedenle Nurettin Paşa onu Rum yanlılığıyla suçlamış, abartılı ifadelerde bulunmuştur. Bunlar doğru değildir.

Lütfü Bey (Malatya): Gezi serbestliği varsa, neden Koçgiri olayı yüzünden Elazığ ve Malatya'da gezileri durdurdunuz?

İçişleri Bakanı (Fethi Bey): Hiç kimsenin gezi hakkı tarafımızdan engellenmemiştir. Bu alanda gezi yönergesi ("Seyrüsefer Talimatnamesi") yalnızca uygulanmıştır.

Hoca Şükrü Efendi (Karahisar): Hükümetin gezi izin belgesini kaldırmasına karşın, savaş yörelerinde kimi köylülerin gezilerinin engellenmesi yasal mıdır?

Abdullah Azmi Efendi: Nurettin Paşa'ya ilişkin kararımızı onun hakkında düzenlenen raporları iyice inceledikten sonra verelim. ⁽³⁰⁷⁾

307) 17. 1. 1922 tarihli 146. Oturum görüşmeleri için bkz: TBMM Gizli Celse Zabıtları, C: II, s: 625- 630 arası; Borak(1977), s: 315 v. d.

-XI-

KOÇGİRİ OLAYINDA AF ÇALIŞMALARI, YARGILAMA VE TUTUKLAMALAR

Koçgiri olayının temel önderlerinden Haydar Bey ile kardeşi Alişan Bey 17. Haziran. 1921 günü 32 ayaklanmacı öndegelen ile birlikte teslim olurlar. Toplam 500 elebaşı yakalanır. Yargılanmak ve cezalandırılmak için Sivas'a gönderilirler. 2 bin dolayında ayaklanmacı da silahtan arındırılarak tutuklanır. Haydar Bey'in ailesi daha önce yakalanmış ve Sivas'a gönderilerek tutuklanmıştır. Haydar Bey'se 1000 kişilik bir grubuyla ordu merkezine teslim olur. Bunların 400'ü hemen tutuklanarak Sivas hapishanesine konur. Geriye kalan 600'ü sürgüne gönderilir. Bu aralar Zara'da 200 ileri gelir kişi tutuklanmış Sivas'a gönderilmiştir. Bunlardan 141'i Harp Divanı'na gönderilir ve bölgedeki aşiretlerin ileri gelen kişileridirler. ⁽³⁰⁸⁾

Nurettin Paşa aslında bu grupların Anadolu'da Türk topluluklarının arasına serpiştirilerek yerleştirilmesini çözüm olarak görmektedir. Meclis'te bu öneriye sert tepkiler gösterilir ve kabul edilmez. Yalnız bu olaya ilişkin bir soruşturmanın açılması kararlaştırılır. Bölgeye araştırma/ inceleme kurulları gönderilir. Koçgiri olayının başından sonuna dek yakalanıp tutuk-

308) Tepeyran(1982), s: 82 v. d.; Koçgiri Halk Hareketi(1992), s: 87; Gölbaş, War Dergisi, Sayı: 1, s: 49 v. d.

lananların, tüm suçluların affedilmesi ve bir genel affın çıkarılması doğrultusunda yaygın bir görüş ve kampanya vardır. Nurettin Paşa bu tür bir affı yanlış bulmakta, bu ödünün yeni oluşumlara yol açacağı ve kimi ayaklanma isteği taşıyanları cesaretlendirerceği kanısındadır. ATESE Arşivleri'ne göre; Hozatlı Tevhid ile Dersim Hapishanesi müdürü Mehmet'in yazışmaları Nurettin Paşa'yı haklı çıkarmaktadır. Olaylar sırasında yöreyi boşaltan Koçgiri halkı izin almadan köylerine dönmeye başlamıştır. Kemah ve Kuruçay'daki ayaklanmacılar yeniden harekete geçmiş, halka baskıya başlamış ve halkın malına el koymaya başlamışlardır. Bunu üzerine 17. Eylül. 1921'de Kemah mutasarrıfı 55. Alay'ın bir taburunun bu bölgeye gönderilmesini ister. Kimi Dersimliler'in Hodi köyüne geldikleri görülür. Harput'un Zorlu köyünü basan ayaklanmacılar 12. Ekim. 1921'de halkın elinden 400 koyununu alırlar. Kuruçay'dan buğday götüren üç kişi öldürülür. ⁽³⁰⁹⁾

"Af" konusu Koçgiri olayının başından beri gündemdedir. Öğüt kurulu olarak 7. Mart. 1921'lerde Koçgiri'ye aşiret başkanlarıyla ve hareketin önderleriyle görüşmeye giden Şefik Bey "af" sözü vermiş, kurul "genel af istemi"ni kabul etmiş, böylece aşiretleri devlete bağlayacağını düşünmüştür. Nurettin Paşa ise "af"fa karşıdır. Bölgeye gelir gelmez askeri hazırlıklar yapar, asker ve silah yığar. Bu durum bölge aşiretlerini ürkütür. Şefik Bey'in verdiği sözün ve Şefik Bey'le yapılan anlaşmanın geçersiz olduğunu anlamış olurlar. Sivas valisi Cemal Bey de bu anlaşmaları ve af için varılan kararı, affın bölge halkı tarafından beklendiğini, ayla bölgedeki devlete karşı başlayan birleşmenin dağıtılabileceğini M. Kemal'e 29. Mart. 1921 günü bildirir. ⁽³¹⁰⁾

M. Kemal bu aşamada "genel af"tan yarar görmemekte-

309) Bkz: Taş(1997), s: 109.

310) Bu telyazının tam metni için bkz: R. Doğan-"...Koçgiri İsyanı", Aydınlık Gazetesi, 9. Aralık. 1993, Dizi no: 4; Belge no: 30.

dir. "Genel af" isteyen bölge halkının ne ölçüde isteklerinde samimi olup-olmadıklarına bakılması gerektiğini düşünmektedir. Ayaklanmanın bastırılmasından önce yapılacak "af"ların yönetimin "beceriksizliği", ve "aczi" olarak niteleneceği, bunun da ayaklanmacılara cesaret verebileceği kanısındadır. Sivas valisi Cemal Bey'e gönderdiği aynı günkü yazısında o aşamada "af"ı gereksiz ve zamansız gördüğünü bildirir. ⁽³¹¹⁾ Ayaklanmacıların ve aşiret başkanlarının bu aşamada "genel af" istemeleri zaman kazanmak, bekledikleri yardımların gelmesine olanak sağlamak ve toparlanmak istemelerinden kaynaklandığı, bu tutumlarının birer taktik olduğu kanısındadır. ⁽³¹²⁾

Koçgiri ve çevresindeki olayların şiddet eğilimi gösterdiği bu günlerde yakalanan ayaklanmacıların affedilmeleri konusu yoğun bir propaganda konusu olur. Ayaklanmacıların affına ilişkin TBMM'ne bir yasa önerisinde bulunulur. Yasa önerisi; Adalet, Savunma ve İçişleri Bakanlıkları'nın komisyonlarınca incelenerek bir karar hazırlanır. Meclis'in görüştüğü kararda şunlar yer almaktadır: Alishir'in dışındakiler affedilip serbest bırakılacaktır. Dersim'de esaslı biçimde düzenleme çalışmaları yapılacaktır. Tutukluların dışındakilerin aranması bırakılacaktır. Tutuklu olanların yargılanması iki ay içerisinde sonuçlandırılacaktır. Ayaklanmanın asıl nedenlerine inilecektir. Tutukluların cezalandırılması, tutuklanmamış olanlarınsa affı sürdürülecektir. Misaki Milliye aykırı tutum ve davranışlar önlenerek, Anayasa hükümleri ülkenin her yöresine egemen kılınacaktır. ⁽³¹³⁾

Bu görüşmeler Meclis'te kabul edilir. Nurettin Paşa'nın "kesin çözüm" olarak sunduğu öneriler kabul edilmez. "Küçük

311) Telyazının tam metni için bkz: R. Doğan-"...Koçgiri İsyanı", Aydınlik Gazetesi, 9. Aralık. 1993, Dizi no: 4; Belge no: 29.

312) Belge için bkz: R. Doğan-"...Koçgiri İsyanı", Aydınlik Gazetesi, 14. Aralık. 1993, Dizi no: 9; Belge no: 39.

313) TBMM Zabıt Ceridesi, C: XIII, s: 69; Taş(1997), s: 109 v. d.

çapta" da olsa olaylar zaman zaman sürecektir. Koçgiri inceleme kurulunun Sivas valilerinin iddialarına karşın yörede olayların sürdüğünü saptamaları, buna dayanarak Nurettin Paşa'nın askeri hareketini sürdürmesini haklı bulmalarına bakılırsa, "eşkîyalık ve çete olayları bitti, asker çekilsin. Askerin varlığı baskı ve şiddet doğuruyor" türündeki kimi duygusal savların pek doğruluk payları yoktur. Bu askeri harekatı etkisiz kılmak için ayaklanmacı çevrelerin önderlerinin propagandaları ve taktikleri olmalıdır. Olaylar etkisini yitirmekle birlikte sürmüş, yani iddia edilen bu aşamasında da belki ölçüsü azaltılarak askeri önlemlerin alınmasını gerektirecek nitelikte olaylar vardır. Çete oluşumu tam olarak yok edilememiş, devletin egemenliği tam olarak sağlanamamıştır. Nurettin Paşa'nın sert olmamakla birlikte alacağı önlemler vardır. Görülebildiği kadarıyla çeşitli çevrelerce kuşatılan Nurettin Paşa etkisiz kılınmış, kendisine bölgede çeteciliğe karşı sonuna dek mücadele yürütme olanağı verilmemiştir. Doğallıkla bunda onun yanlış, keyfî ve yasa dışı tutumları da rol oynamış, muhaliflerinin suçlamalarına ve ayaklanmacı ögelere kendilerini aklama, haklı çıkarma ve Meclis'te yandaş bulma olanağı vermiştir.

Kenan Esengin, Nurettin Paşa'nın ayaklanmacıları ülkenin iç bölgelerine serpiştirerek etkisizleştirme ve Türkleştirme siyasasını "yapılacak en doğru hareket" olarak görür. Ayaklanmacıların "zehirlendiği" ve "o yöne itildikleri"ni belirtir. Nurettin Paşa'nın "ciddi önlemleri"nin engellenmesi yüzünden Türkiye'nin başına daha sonraki yıllarda Şeyh Sait ve Ağrı olaylarının geldiğini vurgular. Elebaşılara affın propaganda haline getirilmesiyle, "siyasal oportinite ve duygu zayıflığının üstün geldiğini" belirtir. Nurettin Paşa'nın görevden alınmasını bu propagandaların sonucu olarak görür ve yanlış bulur. Bu durumun, M. Kemal'in Milli Mücadele döneminde "gösterdiği en zayıf davranış" olduğunu belirtir. O günkü koşulların M. Kemal'i "böyle bir karara götürdüğünü" ileri

sürer.⁽³¹⁴⁾

Tutukluların sorgulamaları ve yargılanmaları Sivas'taki Sıkıyönetim (Harp Divanı)'de sürdürülür. 400 dolayındaki tutuklu sorgulanır. Ankara'dan gönderilen inceleme kurulu da incelemelerini sürdürür. Haydar Bey ile arkadaşları hareketin bir "Kürdistan bağımsızlığı" olduğunu söylerler. Ama, bu hareketi düzenleyenlerin Baytar Nuri Dersimi ile Koçgirili Alişir olduğunu ileri sürerler. Suç böylece bu iki kişinin üzerine yıkılır. Öğüt kurullarıyla uzlaşmalarına bu iki kişinin izin vermediği savunulur. Bu aralar Nuri Dersimi ile Alişir Dersim'dedirler ve henüz tutuklanmamışlardır. Haydar Bey böylece tutuklanmamış kişilere suçu yıkarak tutuklanmış olan kendilerini kurtarma çabasındadır. Öğüt kurulunun raporlarında ise Haydar Bey korunmakta, suç Nuri Dersimi ile Alişir'e yıkılmaya çalışılmaktadır.

Sıkıyönetim mahkemesi (Harp Divanı); Haydar Bey ve Seyit Aziz ile diğer 15 kişiye huzurlarında (vicahen); Koçgirili Alişir, Dersimli Baytar Nuri, Mustafa Paşa oğlu Mahmut, Tarbazlı Memo, Dile, Sabri ve diğer 95 kişiye arkalarında (gıyaben) idam; geriye kalan sanıklarınsa suçlarının düzeyine göre ömürboyu, 15 ve 5 yıl olmak üzere çeşitli hapis cezaları verilir. 400 tutukludan 110 kişinin sorumsuzluğu görülür. Bunların da sürgünleri uygun görülür. Bu kararlar inceleme kurulunun raporuyla birlikte TBMM'e gönderilir.

Dersim'den tutukluların affı için TBMM'e sürekli baskılar yapılır; telyazılar gönderilir ve tutukluların bırakılmaları istenir. Bölgede yeniden bir kıpırdanma başlar. Yeniden ayaklanılacağı izlenimleri doğar. Doğallıkla bu durum ülkenin o günkü genel siyasetine aykırıdır. Tüm güçler bağımsızlık hareketine ve bunun barış antlaşmalarıyla onaylanmasına

314) Esengin(1982), s: 193 v. d.

ayarlanmıştır. Zor durumda kalan M. Kemal Dersimli Baytar Nuri ile Koçgirili Alişir'in dışında bütün tutukluların affını ve Sivas'taki Sıkıyönetim Makkemesi (Harp Divanı)'nin kaldırılmasını ister. Meclis, bu istekleri kabul eder. Durum, Sivas ve Koçgiri'ye bildirilir. Ölümüne dahi çarptırılan bütün tutuklular bırakılır. Yalnız Haydar Bey'in Koçgiri'ye gitmesine izin verilmez. Sivas'ta zorunlu olarak oturtulur. Seyit Aziz ise Celalli bucağında gözetim altında tutulur. Bırakılan tutuklular tümüyle Koçgiri bölgesine dönerler. Af, Dersim'deki Koçgirilileri kapsamaz.

Dersimliler'in baskısı üzerine TBMM ikinci bir af kararı alır. Bu karar, Dersim'deki Koçgirilileri kapsamaktadır. Dersimli Baytar Nuri ile Koçgirili Alişir yine bu af kararının dışındadırlar. Yalnız, Dersim'de bulunan Alişan Bey af kapsamı içerisine alınmıştır. Dersim'den çıkması koşuluyla Alişan Bey ve adamları affedilirler.

Erzincan milletvekili Hacı Osman Fevzi başkanlığında bir öğüt kurulu Dersimliler'le görüşmeler yapar. Toplantı yeri Erzincan'ın Kismikor köyüdür. M. Kemal bu aralar Seyyit Rıza'larla telgraf görüşmeleri de yapar. Erzincan'da bir anlaşma sağlanmasına çalışılır. Seyyit Rıza ve grubu Nuri Dersimi'nin güdümündedir. Nuri Dersimi, Kismikör'deki toplantıya 24 maddelik bir "*talepname*" sunar. "Kürdistan bağımsızlığı" ve "bölgeye bir Kürt vali atanması" istenir. Bu alanda direnildiği görüldüğünden görüşmeler kesilir. Alişan Bey zaten "*talepname*" üzerinde ısrarlı değildir. Kendini kurtarma çabası içerisinde. Alişan Bey Erzincan'da kalır. Kismikor toplantısı kesilir. Ailesi Sivas'tan Erzincan'a gönderilir. Bir süre sonra Alişan ile Haydar Beyler Koçgiri'ye gönderilirler. Yörelerinde ve köylerinde kalmalarına izin verilir.

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Alişan ile Haydar Bey İstanbul'a çağrılarak orada yaşamaları istenir. 1931'de genel af çıkar. Haydar ile Alişan Beyler bu afdan yararlanarak Koçgiri'ye dö-

nerler. Zara kaymakamı Şükrü Bey'in düzenlediği bir suikaste uğrarlar. Haydar'la Alişan Bey'in İmranlı'daki evlerine bomba konur. Bu olayda Alişan Bey parçalanarak ölür, Haydar Bey yaralı olarak kurtulur.

Ginyan aşireti başkanı Murat Paşa/Ağa sonradan hareketten çekilmesi üzerine hükümetin yanında saygınlığı artmıştı. Sözü geçer olmuştu. Sivas, Zara, Divriği ve Kangal yörelerinde aşiret ağaları içerisinde "birincil şahsiyet" durumuna yükselmiştir. Tam bir derebeyi kesilmiştir. Doğallıkla ayaklanmacı kesim tarafından bir "dönek" olarak görülmekte, Nuri Dersimi gibilerine göre "Kürtlüğün yüzkarası olarak lanetlenmekte"dir. 1926'da Dersim'de Cıgız Mehmet Ali'nin yönetiminde 100 kişilik bir Dersimli grup gönderilerek Murat'ın oturduğu Merkez köyünü kuşatırlar. Jandarma giysileri giyen iki kişi Murat Paşa'nın evine giderek kendisini öldürürler. Olay, yeni bir huzursuzluğa yol açmaması için büyütülmeden kapatılır. ⁽³¹⁵⁾

315) Geniş açıklamalar için bkz: Nuri Dersimi(1992), s: 161-168 arası.; Nuri Dersimi(1986), s: 105-107 arası.; Koçgiri Halk Hareketi(1992), s: 94-103 arası.

-XII- KOÇGİRİ OLAYI NEDEN BAŞARISIZ OLMUŞTUR?

Koçgiri olayı başarısız olmuştur. Neden? Olaya çok yönlü bakmak gerekir. Çünkü başarısızlık birçok nedenden kaynaklanmaktadır.

Öncelikle aşiretler arasında bir birlik sağlanamamıştır. Koçgiri ve Dersim bölgesinin tüm aşiretleri bu ayaklanmada yer almamışlardır. Kendi isteklerini karşılayan bir hareket olarak görmemişlerdir.

Hareket; bir Kürt hareketi olarak ortaya çıkmış, kendini öyle tanımlamıştır. Geniş anlamda bir Kürt bağımsızlık hareketi olduğunu, bir Kürt devleti kurulması çalışmalarının bir parçaları olduklarını vurgulamışlardır. Bu da Kürt olmayan aşiretlerin bu harekete soğuk bakmalarına ve katılmamalarına yol açmıştır. Bölgedeki Türk aşiretler kendini Kürt ve milliyetçi olarak niteleyen bu harekete katılmamışlardır. Çünkü bu hareketi kendilerinden görmemişlerdir. Kendilerini temsil eden bir yan bulamamışlardır. O nedenle bölgenin Türk kökenli halkı Koçgiri olayına katılmamıştır. Yani olayda, etnik ve bölgesellik bakımından bir bütünsellik sağlanamamıştır. Kendini Kürt tanımlayan bir takım aşiretler katılmıştır. Hatta bir bölüm Kürt aşireti de bu hareket içerisinde yer almamıştır. Bölge açısından ve kendi konumları açısından böyle bir bölünme hareketinin zararlarını çekeceklerini düşünmüş ve çekimser kalmışlardır.

Böylece olaya, tüm aşiretlerin katılımı sağlanamamıştır.

Ayaklanmaya giren Koçgiri aşiretleri Alevi oldukları için, Sünni halk ve aşiretlerce bu hareket bir Alevi hareketi olarak düşünülmüş ve Sünni halk bu harekete katılmaktan çekinmiştir. Böylece, Sünni halkın zor karşısında kalanlarının dışında kimse bu harekette yerlerini almamışlardır. Demek ki Koçgiri olayı bölgenin tüm halkını kapsamamakta, yalnız bir bölümünü içine alarak bir hareket sergilemiştir.

Koçgiri çevresindeki aşiretler bu olaya soğuk bakmışlardır ve katılmamışlardır. Refaiye ve Kemah'taki aşiretlerin Koçgiri olayında yer almadıklarını ve desteklemediklerini görüyoruz. Erzincan'daki Kurey ve Balaban aşiretleri de bu harekete katılmamışlar, hatta bölgelerine yayılmalarına ve buradan Dersim'e geçmelerine engel olmuşlardır.

Dersim aşiretlerinin tümü Koçgiri'nin yanında yer almamıştır. Örneğin Seyyit Rıza Hozat'ta yapılan aşiret ağaları toplantılarına katılmamış, kuşkuyla bakmış, ancak olayın sonraki aşamalarında destekçisi olmuştur. Doğu Dersim aşiretleri olayı desteklememiş, yansız kalmışlardır. Kimi Dersim aşiret başkanları Kemalist harekete güven duymuş, Milli Mücadele'ye katılmış, Ankara Hükümeti'nin yanında yer almış, hatta milletvekillikleri üstlenmişlerdir. Dersim'in büyük aşiretlerinin başkanlarından Miço Ağa, Diyap Ağa, Hasan Hayri Bey, Ahmet Ramiz Bey bunlar arasındandır. Bunlar aşiretlerinin ve halkın Koçgiri olayını desteklemelerini önlemeye çalışmışlardır. Yani, Dersim'de tam bir destek sağlanamamıştır. Özellikle Dersim milletvekili Hasan Hayri Bey'in Dersim ve Koçgiri'deki çalışmaları oldukça etkin olmuş, Hasan Hayri Bey'in bu çalışmaları sonunda -biraz abartılı gözükmele birlikte- 51 aşiret Koçgiri olayından çekilmiştir. Bu durum hareketin önemli ölçüde güç yitirmesine neden olmuştur.

Başında ayaklanmaya karar veren ve katılan kimi aşiretlerin sonradan çekilmeleri hareketin kan yitirmesine, caymalar

zincirinin başlamasına ve hareketin bozulup dağılmasına neden olmuştur. Ginyan aşireti başkanı Murat Paşa ayaklanmanın önderlerindeyken hükümetle anlaşıp çekilmesi, hatta hareketin çalışmalarını ve gelişmesini hükümet güçlerine bildirmesi, ayaklanmacılar açısından önemli bir kayıp olmuştur. Hareketin önemli önderlerinden Seyit Aziz, Zalim Çavuş ve kardeşi Hasan'ı tutuklatmış ve idamla cezalandırılmalarına neden olmuştur. Onun bu harekette çekilmesi ve bu tür davranışları başkalarına da örnek olmuş, örneğin Kurmeşan, Canbegan ve Şadyan aşiretleri de bu çözümlüğe adım uydurarak hareketten çekilmişlerdir.

Kürt Teali Cemiyeti de bölgeye ve Koçgiri hareketine gereken önemi, maddi ve manevi desteği verememiştir. Dışardan desteklemek ve yönlendirmekle yetinmiştir. Örgütün önemli elemanlarının çoğu yurt dışına çıkmıştır. Bilinçli ve örgütçü hiçbir elemanları Koçgiri bölgesine gelememiştir. Tek göze batan Nuri Dersimi'dir. Yani, bu hareket merkezden planlı olarak yönetilememiştir. Maddi olarak da pek zor koşullar altında yerel kişilerin çabasıyla yürütülmüştür. Hareketin dış desteği de olmamıştır. Yabancı devletler ve emperyalist güçler bu iç bölgeye girememiş, gereken önemi vermemiş, maddi ve manevi destek sağlayamamış ve uluslararası bir boyuta çekememişlerdir. Koçgiri olayı, Koçgirililer'in bir sorunuymuş gibi Anadolu'nun bağrına habsedilerek ölüme bırakılmıştır. Aşiret yapısını aşamayan bölge, aşiretler arası etniksel, mezhepsel ve kişisel olumsuzlukları da aşip bir birliktelik yaratamamışlardır. Din, mezhep ve etnik ayrılıklar had aşamadadır. Bunların hiçbirisi aşilarak "bağımsızlık savaşları" için bir birliktelik ve güç sağlanamamıştır. Türk güçlerinin asker ve silah üstünlüğü de Koçgirililer'in başarısızlığının bir başka nedenidir. Olayların önderi konumundaki Baytar Nuri yenilginin nedenleri olarak bunları saptar. ⁽³¹⁶⁾

Bölgede siyasal çalışmaların yetersizliği, askeri gücün aşiret birlikleriyle sınırlı olması, öncü kadroların gereken yetkinliğe sahip olmamaları ve asıl örgütsel militanlığa sahip kadroların bölgeye gelememeleri, "uzlaşma ve teslimiyetçiliğin yarattığı zaafılar" yenilginin bir başka boyutlarını açıklığa ulaştırır. ⁽³¹⁷⁾

Bruinessen yenilginin nedenleri arasında; aşiret başkanlarının grupçuluğunu, bölgesel ve grupsal çıkarlarının ötesine gidemeyişlerini, Kürdistan'ın diğer yöreleriyle kopukluk yaşanmasını, etkili ve yetkin çevreleriyle bağlantı kurulamayışını, oralardan yardım gelemeyişini, iletişim yetersizliğini, organizasyon eksikliğini, ayaklanmanın merkezi olarak planlanmayışını, pekçok Sünni Kürd'ün olayı "Alevi ayaklanması" olarak algılaması ve bu nedenle desteklemekten kaçınmasını, birçok Dersimli liderin M. Kemal'e güvenmeleri ve onu desteklemelerini görür. ⁽³¹⁸⁾ Paul White de Koçgiri ayaklanmacılarının Kızılbaş/ Alevi oluşlarının diğer Kürt çevrelerin desteklemelerinde temel rol oynadığına dikkatleri çeker. ⁽³¹⁹⁾

Hükümet bölgeye düzenli askeri birliklerini sürmüş, savaş düzenli birliklerle yürütmüş, yalnız Topal Osman gibi kimi milis güçlerle desteklenmiştir. Ama, Koçgiri hareketini yürütenlerde bu askeri düzenlilik ve beceri yoktur. Olması da olanaksızdır. Koçgirili birlikler yöre köylüleridir. Sayıları da oldukça yetersizdir. Silahları azdır. Düzenli askeri birlikler karşısında düzensiz köylü milislerin başarısı doğallıkla beklenemez. Sonra askeri birlikleri savaş alanlarında yetişmiş komutanlar ve bunların başında da iyi bir subay olan Nurettin Paşa yönetmektedir. Koçgiri birlikleri ise çete reisleri veya aşiret

317) Koçgiri Halk Hareketi(1992), s: 22.

318) Bkz: Bruinessen, s: 346 v. d.

319) Paul White- "Ethnic Differentiation among the Kurds: Kurmanci, Kızılbaş and Zaza", s: 1-17.

başkanlarınca yönetilmiştir. Yenilgi, doğallıkla kaçınılmaz olmaktadır.

Koçgiri olayına katılan köylülerin öyle büyük bir ideolojileri, idealleri yoktur. "Kürtlük" gibi kimi zorlama ideolojilerin de halk bilincinde değildir. Ufukları dardır. Basit amaçları vardır. Çoğu çapulculuk peşindedirler. Oldukça eğitimsiz ve bilinçsiz köylü yığınlarıdır. Zor karşısında dönmeleri ve kaçmaları doğaldır. Onları zora karşı mücadeleye zorlayacak bir uzak idealleri yoktur. Ayaklanma bu nedenle 3-4 ay gibi kısa bir sürede, erkence bitirilir. Nurettin Paşa ve Topal Osman'ın olayı kanla bastırma biçimindeki yöntemleri de ayaklanmacı halk için yeteri kadar caydırıcı olur.

Alevi halkın bir bölümü de zaten ayaklanma yanlısı değildir. Ayaklanmanın bastırılmasından sonraki dönemde de tavırlarıyla bunu ortaya koymuşlardır. Ayaklanmanın merkezi gücünü oluşturan İbolar aşiretinin dışındaki aşiretler ve özellikle Boğazörenliler Alişan ve Haydar Beyler'in çocukları Cemal ve Ziya Beyler'e karşı zaman zaman "babalarınız bu olayı neden başımıza çıkardılar" diyerek sorgulayıcı olmuşlar ve tepki göstermişlerdir. Bu tepkiler, bu aileye karşı zaman zaman şiddet düzeyine dahi varmıştır.

Kısaca; Koçgiri olayında bir toplumsal bütünsellik, toplumsal ve siyasal örgütlülük ve ufuk genişliği yoktur. Saman alevi gibi parlayıp kısa zamanda sönmesinin nedeni budur.

BELGELER

Erzincan Telgrafı:

22. Şubat. 1920

Fransız Yüksek Komiserliğine,

Gazetelerden öğrendiğimize göre şu anda Paris'te oturan ve Kürt olduğunu iddia eden Şerif Paşa, Türkiye'deki entrikalarında başarılı olamadığı için, Bogos Nubar ile birlikte, gerçekte kişisel çıkarları için çalışmasına rağmen, güya Bağımsız Kürdistan için Barış Konferansı'na baş vurmuştur. Bu nedenle Barış Konferansı'na bildiririz ki Kürtler, soy ve din olarak Türkler'le aynı ülke içerisinde birleştikleri yasal kardeşlerdir. Osmanlı Hükümeti'nden başka hiç kimsenin Kürtler adına konuşma hakkı yoktur ve hiç kimse onlara canlılık veren duyguların yorumcusu olamaz. Osmanlı tarihi içerisinde Kürtler arasında hiç bir ayırım yapılmamıştır. Ve bütün savaşlarda Kürtler, Türkler'le birlikte ön saflarda kanlarını akıtmışlardır. Acaba Rus orduları ülkemizden çekildikten sonra, Ermeniler tarafından katledilen Müslüman halkın % 80'ninin Kürt olduğunu bugün Bogos Nubar'la uzlaşan Şerif Paşa bilmiyor mu? Öyleyse Ermeniler'le işbirliği yapma çabaları sonuçsuz kalacaktır. İmparatorluk topraklarından bir kısmını ayırıp Kürtler'e vermek, gelecekte Ermeniler'e yeni bir ülke hazırlamak demektir.

Barış Konferansı'nın dikkatine sunuyoruz ki bizi Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırmak için varlığımızdan hiçbir şey bırakmaksızın yok etmeleri gerektiğini kendilerine bildiririz.

İmzalar: Balaban Aşiret Reisi Paşa Bey, Başuranlı Aşiret Reisi Yusuf, Bódmanlı Aşiret Reisi Seyit Yusuf, Bal Aşiret Reisi Eyüp, Medanlı Aşiret Reisi Çiçek, Görçeli Aşiret Reisi Yusuf, Abbas Aşiret Reisi Seyit Ali, Rol Aşiret Reisi Hasan, Şadi Aşiret Reisi Yusuf, Zişanlı Aşiret Reisi Muhsin.

Dersimli Abbas Uşığı Aşireti Reisi Seyit Ali Efendinin oğlu Erzincan milletvekili Mir Hüseyin Efendi'nin bölgedeki aşiretlerin kaynaşmasına ilişkin TBMM'e sunduğu önerge:

Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına,

Dersim yöresinde bulunmam nedeniyle Ekradın ruhsal durumunu iyi bildiğimden dolayı bazı açıklamada bulunuyorum. Dersimliler'in çoğunun cahil olduğu herkesce bilinmektedir.

Cahillik ve şakılık yüzünden her yıl az çok olagelen asayiş bozucu olaylara meydan vermemek için aşiretlerin aydınlatılıp uyarılmaları ve Kuvayi Milliye'ye karşı birlik ve beraberliklerinin sağlanmaları için örgütlerde bulunmak üzere Hozat, Erzincan ve Kızılkilise bölgelerine Meclis içinden veya dışından seçilecek üçer kişiden oluşan birer heyetin gönderilmesi lüzumunu şimdiden bildirmek zorunda kaldım. Tezelden gereği yapılmalıdır. Çünkü bu önlem zamanında alınmazsa Anadolu'da ve bilhassa Kürdistan'da ayrılık yaratmaya milyonlarca lira harcayarak çalışmakta olan İngilizler'in kötü isteklerine kavuşmaları kolaylaşacaktır. Bunun için her halde öğüt kurulunun pek seri bir biçimde atanmalı ve gönderilmelidir. O yörede duyumlar almalı ve olup biteni anlamaya çalışmalıdır. Durumlarına ve yeteneklerine göre şimdilik geçici olarak Ekrat'ın kendilerinden yörelerinden gereken yerlere idare memurları atanması yoluyla hırslarının uyanması önlenebilir. Ayrıca yerleşik hale getirmek yoluyla sukun ve asayişin sağlanması ve huzurun getirilmesi konusunda acele bir kararın alınmasını arz ve teklif ederim.

9. Mayıs. 1920

Erzincan

Mir Hüseyin Efendi

Belge no: 3.

Merzifon Amerikan Koleji Direktörü Amerikalı Mr. White'nin mektubundan bölümler:

Hıristiyanlığın en büyük rakibi Müslümanlıktır. Müslüman devletlerin en kuvvetlisi de Türkiye'dir. Bu hükümeti ve memleketi yıkmak için Ermeni ve Rum dostlarımızı yalnız bırakmamalıyız. Hıristiyanlık için, Ermeni ve Rum dostlarımız tarafından bir çok hıristiyan feda edildi. Bunlardan birçoğu Müslümanlara karşı yapılan savaşlarda şehit oldular. Unutmayalım ki, kutsal hizmetimizin sonuna kadar daha pek çok böyle şehit verisecek, Hıristiyan kanı akıtılacaktır.

Alevilere de mezhep hususunda serbestlik tanırsak, onlar da bize katılacaktır. Bizim görevimiz bu fırsatı kaçırmamak, gerektiği gibi uygun hareket eylemektir.

Hıristiyanlara şimdiye kadar görmüş oldukları zulümlere karşı, onların zekâtını ödeyecek bir ruh aşılmalıyız. Biz bunu şimdiye kadar yaptık ve başarılıda olduk.

(Harp Tarihi Arşivi, No.1/4282, Dlp, 46, G. 4Kls, 2485, Dos. 100, F. 20/12.)

Belge no: 4.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na

1- Kürdistan muhtariyet idaresine muvafakat eden İstanbul Saltanat Hükümeti'nin bu baptaki kararını Mustafa Kemal hükümetinin de resmen kabul edip etmiyeceğinin açıklanması.

2- Kürdistan muhtariyet idaresi hakkında Mustafa Kemal hükümetinin görüş noktası ne olduğu hususunda Dersimlilere acele cevap verilmesi.

3- Elaziz, Malatya, Sivas ve Erzincan mntıkaları hapis-

hanelerinde mevcut bütün Kürt mevkuflarının hemen serbest bırakılması.

4- Kürt çoğunuluğu bulunan mıntikalardan Türk hükümeti idare memurlarının çekilmesi

5- Koçkiri mıntikasına gönderildiği haber alınan askari müfrezelerin derhal geri alınması (15. Kasım.1920).

Belge no: 5.

Elazığ vilayeti vasıtasıyla

Ankara Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne

Sevr Muahedesi Mucibince Diyarbakir, Elaziz, Van ve Bitlis Vilayetlerinde müstakil bir Kürdistan teşekkül etmesi lâzım geliyor. Binaenaleyh bu teşkil etmelidir. Aksi takdirde bu hakkı silah kuvvetiyle almaya mecbur kalacağımızı beyan eyleriz.

25.Kasım. 1920

İmza

(Batı Dersim aşiret başkanları)

Belge no: 6.

Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye Riyâseti'ne

3. 3. 1921 tarih ve 755 numaralı şifreye zeyldir.

Mr. Friederich Avdis,

Pupil Hause Müdürü

Evvelden beri pek hali olan itimâdım biz Papaslar Cemiyet-i âmâlinin hakîki nokta-i nazarı benâyî kendisine tabi tutmak için Cenâb-ı Hakk'ın âlî-i sûretinde tecelli ettiğini, Müslümanlar'a imân ettirmeği kazanmaktadır. Bu münâsebetle

bu hikmet-i mukaddesenin ulviyyetini ehemmiyetle nazâr-ı dikkate alalım. Hıristiyanlığın en büyük ve muntazam rakîbi İslâmiyyet olduğu gibi, Türkiye de en kuvvetli Müslüman Hükümeti'dir. Reisimize ma'lûmdur ki, icâb ederse neticeyi elde etmek için beş yüz sene duracağız ve bunlara encâm-ı kâr muvafak olacağız...

Hizmetimiz ihtilal ile değil, idare ile yapılmalıdır. Kendilerine bunca ezâ ve cefâda bulunanlara medyûn oldukları zekâtı ödemeleri için an garîp Hıristiyanları teşvike cehl ve gayret edeceğiz. Rum ve Ermenilere karşı olan mukâdes vazîfelerimizin ihyâsı için, mukaddes bir i'timât beslemekteyim. Bunlardan bâzıları İslâm uğruna şehit oldular. Unutmayalım ki, hidmet-i mukaddesemiz nihâyetine erinceye kadar daha pek çok şehit kanı akıtacağız... Bundan sonra ümîdimiz gençlere ma'tuf olacaktır. Rüşte bâliğ olduktan sonra tabiatını değiştirmek bir adam için pek güçtür. Şiiler hakîki Müslüman olmadıkları gibi, kesretli bulunmakla beraber, Türk nüfusunun ekseriyyetini de teşkil etmezler. Eğer mü'tedîl sûrette mezhepte serbesti gösterilir ise, ermşlerin seleflerimize gösterdikleri rağbet gibi göstereceklerdir. Bizim vazîfemiz bu fırsatı kaçırmamak ve iktizâsını tevîk-i hareket etmektir.

Mr. Havayet
Merzifon Amerikan Kolleji Müdürü

İş bu mektup tercümesi sûretiyle ka'mümâsil, diğer bir kaç mektup sûretlerinin der-dest takdim bulunduğu ma'rûzdur.

Merkez Ordusu Komutanı
Nurettin

ATEŞE Arşivi; Klasör: 2485, Dosya: 100, Fihrist: 20, 12.

**Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye Riyâseti'ne
(Genelkurmay Başkanlığı'na)**

**Şark Cephesi Komutanlığı'na
Elcezire Cephesi Komutanlığı'na
Kastamonu Havalisi'ne
Samsun'da Ordu Komutanı Paşa Hazretleri'ne**

Sivas'ın Zara Kazası'nın Ümraniye Nahiyesi dahilinde eşkıya takibinde yakalanan ve 6. Süvari Alayı tarafından derdest edilen firârliler bir bölük muhâfazasında Zara'ya sevk edilmekteyken 4.3.1921 tarihinde Ümraniye'nin bir kilometre batısında bir kısım Kürtler tarafından çevrildiği ve Alay'ın dahilinde dolaşmasından ve Hükümet'in kendilerini vuracağı şa'yasından telâşa düşen Kürtler'in, Ümraniye'nin doğusunda toplanmakta oldukları bildirilmiş ve Zara Ümraniye telgraf hattının işlememesi sebebiyle olayla ilgili bilgi alınamamıştır.

5. 3. 1921

Sivas Ordu Komutanlığı

ATEŞE Arşivi; Klasör: 728, Dosya: 10, Fihrist: 35.

KARARNÂME

1- Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa Hazretleri Ümraniye havâlisinde zuhur eden şekâvetkerâne hareketin ittifâsiyle iâde-i eşâyîşe selâhiyyet-i fevk'el âde (olağanüstü yetki) ile me'mur edilmiştir.

2- Me'muriyyet-i mezkûre i'câbı olarak, Merkez Ordusu mıntıkasına Karahisar-ı Şarki, Erzincan Livası, Dersim Livası'nın merbut olduğu Elazığ Vilâyeti ilhâk edilmiştir.

3- Merkez Ordusu, te'min-i asâyîşe müteallik icratında, mıntika dahilinde bulunana bil cümle ru'esâya doğrudan doğruya i'tâ-i emre selâhiyyâtâr olduğu gibi, ru'esâ dahi bu hususta doğrudan doğruya müşâr'ün-ileyh kumandana mürâcaat edeceklerdir. Yalnız, vakayı ve icraattan Dahiliyye Vekâleti'ni alelusûl haberdâr edeceklerdir.

4- Merkez Ordusu Komutanı, asayiş-i mıntika husûsâtından dolayı mühim gördüğü takdirde mıntika dahilindeki me'mûrinine derhal işten el çektirmekle berâber ağır muâmeleyi karar-ı katiyye iktizân ettirmek üzere hemen vekâlet-i ailesine ma-lûmât verecektir.

5- Merkez Ordusu mıntikasında bulunan kıt'ât-ı askeriyye ile mezkûr mıntikaya girecek olan bil cümle kuvvetleri taht-ı emrine alacaktır.

6- İcrâ Vekilleri Hey'et-i'nin 13. 3. 1921 tarih ve 733 numaralı iş bu karar bil cümle vekillere ve ait oldukları vekâletler tarafından Ordu, Kolordu Komutanlıkları ve Valiliklere yazılmıştır.

13. 3. 1921

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Riyâset-i Celilesi(Mühür)

ATEŞE Arşivi; Klasör: 548, Dosya: 53-A-11, Fihrist: 46,2.

Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye Riyâseti'ne
3. 4. 1921

Bölgede lüzüm duyulan inceleme yapılmış olup, aşağıdaki gibi hareket edilecektir.

1- 13. Sûvâri Tugayı, 14. Sûvâri Tümeni'ne verilmiştir. 14. Tümen 9 Nisan 1921'de Zara'nın güneyinde Yaragil, Tuzla Gözü, Peynik, Benli Kaya hattında toplanacak, ilk önce Beydağı bölgesini temizliyecektir.

2- Divriği'de bulunan 27. Tugay, Refahiye'deki Giresun Müfrezesi, Kemah ve Eğin Müfrezeleri'yle birlikte bir grup teşkil edecektir. Bu grup Kuruçay ile Refahiye arasında toplanacak şekilde ileri harekâta geçecek ve bölgede Doğu Grubu teşkil edecektir.

Bu maksatla Kemah Müfrezesi, Giresun Müfrezesi'yle birleşerek ve Göske bölgesesindeki âsileri temizleyerek, Kuruçay üzerine ilerleyecektir. Divriği'den Kuruçay'a hareket edecek olan 27. Tugay da bu bölgede Giresun ve Kemah grubu ile birleşecektir.

3- Erzincan'daki kuvvet yerinde kalacaktır. Erzincan ile Kemah arasındaki bir kaç âsî köyün tepelenmesi ve Erzincan'ın korunması bu kuvvetin görevidir.

Merkez Ordusu Komutanı
Nurettin

ATEŞE Arşivi; Klasör: 2461, Dosya: 10, Fihrist: 2,1.

**Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye Riyâseti'ne
İkinci Kolordu Komutanlığı'na,**

17. 5. 1921

Dersim'in Mazgirt Kazası dâhilindeki ba'zı fesatçıların te'siriyle Dersim'in batısındaki ahâli, Hükümet aleyhinde isyâna teşvik edilmekte ve sonbahara Amerika'dan Dersim'e avdet eden Ermeniler'in de, Ankara Hükümeti'nin Kürtleri imhâ etmek istediği ve İngilizler'in buna manî olduğunu beyan ile gizli propağanda yapmakta oldukları ve Adacıklılar, Dersim'e bir harekât-ı askeriyye icrâ edileceği vechiyle askerin haberinden mürûruna manî olmak için köprüleri tahrip ve işgal etmek üzerinde durdukları isticar edilmiştir. 15. 5. 1921 tarihinde verdiğim beyannâmenin, bihassa bu ma'lûmat üzerine ezhâr-ı umûmiyyeyi tekid ve merkum Ermeniler'in tevkiflerine emir verildiği murûr-u arzıdır.

**Merkez Ordusu Komutanı
Nurettin**

ATEŞE Arşivi; Klasör: 1168, Dosya: 47-1, Fihrist: 68.

BEYANNÂME

Dış düşmanlar âlem-i İslâm'ın mahvına gast etmişlerdir. Bu maksatlarının husûlü için memâlik-i milli ve akvâm-ı İslâmiyyeyi küçük kısımlara tefrik ve ba'de kolaylıkla mahvetmek siyâset-i kainhanesini ta'kip etmekte ve ittihâd-ı İslamiyye'nin husûlüne bütün kuvvetleriyle mani olmaya çalışmaktadırlar. Kurre-i arzda meskûn ehl-i İslâm'a karşı ehl-i salibin beslediği sû-i niyyet, Hindistan, Bulucistan, Mısır, Cezayir, Fas, Tunus, eski Türkistan, Azerbaycan, Trablusgarp, Endülüs ve ilh. Bilâd-ı İslâmiyye'nin gözü önünde duran ahvâl-i müssef ve avâkib-i elîmeleri, garb-ı umûmîde râm-ı iğzâle düşürülmüş, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz kıt'alarının başında gelmiş, oralar-daki İslam kardeşlerimiz dahi ma'teessüf küffârın esâretine girmiştir. Dış mübîrin muhâfazası ve âlem-i islâm'ın mudâfaâsı olarak yegâne devlet biz kaldık. Şimdi müttâfikân ehl-i salibin bize sületettiği şey evâmir'ül hayyeye teb'an, haylı yahut, bilmeyerek tefrika ve tezâta düşmüş, kalbinde zerre kadar, nûru imânı olan her mü'min muhit-i delhûn ve ağdât edecek ahvâl-i eylem ve müessifededendir.

Ümraniye hadisesi isyâniyyesini vücûda getiren Koçkiri Aşîreti'yle onlara iştirak ve müzâharet edenler, din düşman-larımıza hizmet ve muâvenet etmişlerdir. Küffâr mel'ûnler sar-fetseydi bu mıntıkada gezilerini te'min edemezlerdi. İsyân eden-ler bu hakîkati bilerek yaptılarsa ve hâlâ oracıkta vesair yerlerde devam eden efâl-i şekâvetkerâne bilerek yapıyorsa âmilleri ve vasıtaları olanların kâfiri desteklemesi "Femen yetlühüm, fehemi fâne minküm" âyet-i kerimesi mücibince küffardandırılar. Pek me'mûl olduğu üzere az cehl yaptılar veya yapıyorlar ise, bilerek din düşmanlarına hizmet etmektedirler. Birincilere, yâni bu gibi zâleme karşı yapılacak muâmele-i şerîât-ı garay-ı İslâmiyye

taz'îş-ü tahtir eder. Öyle gafiller için söylenecek başka söz yoktur. Aşağıda cehl-i tarik yanlış yola sapmış olanlara gelince; "Emmâ el mü'minûn uzuvvetün" âyet-i celîlesi mani olmaktadır.

Koçgiri İsyânı nihâyet bulmuş olduğundan, Hükümet tarafından başka mahallerde te'dibât ve harekât-ı askeriyye met-sûr değildir. Ancak, bâlâda izâh edildiği vecihiyle, kasıd veyahut iğfâlâta kapılarak icrâ-i şekâvet edecek olanlara karşı Hükümet'in son derece şiddetli te'dibât icrâ ederek mûin küffâr olanlara bî rahmâne muâmele icrâsına mecbûr olacağını ve cezâ-i sezallerini vereceğini ve tarik-i salah-ı sadâkat taksîb edenlere karşı da Hükümet'in âğuş ve refet ve şevkati küşâde bulunduğunu beyan ederim.

Hitâb-ı Hakk, bil'umûm ahvâl-i dini, rızâ-yi şerîfme muvaffâk-ı hadım buyursun. Âmin.

Ümraniye; 24. 5. 1921.

Merkez Ordusu Komutanı Nurettin

ATEŞE Arşivi; Klasör: 1126, Dosya: 5-27, Fihrist: 2.

Merkez Ordusu Komutanlığı'na

22. Ağustos. 1921

Koçkiri hakkındaki veziyyet en ziyâde taht-ı muhâkemedede bulunan rû'esâyı affa uğramak olduğu mâ'tuf propagandadan ibâret bulunacağı ve yalnız hakîkate yakın bir şey var ise o dahi henüz mütâveât etmeyen eşrâfın tevessülleri ve belki de şarkîden kuvvetten tevhîden pek tabii olduğu, kaçmak, gizlemek ve yakalanmamak için tedbir-i tevessülleridir.

Zara köprüsünden geçtiği iddiâ edilen Alişan Beyzâde Mahmut Bey'dir. Koçkiri havâlisinin bu mesele hakkındaki manevranın Zara'dan idâre edildiği hatta me'mûrun Hükûmet'ten, eşrâfın bunları affetmeleri mücummel bulunduğu istihbâr kılınmakla Mıntıka Kumandanlığı'na dahi arz edildiği merduttur.

**Sivas Merkez Kumandan Muavini
Hakkı**

ATESE Arşivi; Klasör: 1124, Dosya: 17, Fihrist: 5.

BEYANNÂME

Merzifon'da kâin Amerika Kolleji ile hastahânesi dâhilinde memleketimize muzîr şeyler sokulduğu ihbar edilmesi üzerine alel-usûl taharrîyat icrâ edilerek kollej derûnunda Rum Pontus Kulübü bulunduğu görüldü. Mektep tâtil ve seddolundu. Müstahdemîni memlekettten ihrâç edildi. Pontus Cemiyeti'nin mührü, bayrakları, arma ile bir çok vesâik zuhûr etti. Bu meyanda mektep Müdürü Amerikalı Mister Hevayet tarafından Türkiye haricinde bulunan Amerika mercilerine hitâben yazılmış olan mektuplar ve hey'et-i tedrisiyenin muhtelif raporları da elde edildi. Bunların münderâcıtına ve mektebin tezâhür eden maksat ve mesleğine nazaran, devletimiz ve millet-i İslâmiyye aleyhindeki gayeleri ber-vech-i zîr hülâsa ediliyor.

1- Hıristiyanlığın tevessü ve istişârına ehl-i İslâm'ı mani ve düşman görüyorlar. Devlet-i Osmaniyye'yi âlem-i İslâm içinde en muazzâm ve kavi'düşman bulduklarını yazıyorlar. Türkiye'de Hıristiyanlık maksatlarının husûlû için beş yüz sene daha çalışmayı göze almış olduklarını beyan ediyorlar.

2- Teb'amız olan Hıristiyanlar'ı bi'l-hassa Ermenileri, Rumları himâye ve çocuklarını devletimize, dinimize husûmet, adâvet ve intikâm hiss ve fikirleriyle tahsîl ve tedris ve terbiye ediyorlar.

3- Zevâhiri kurtarmak için, bâ'zen az miktarda İslâm çocuklarına yapmak mecuburiyetinde kaldıkları cüz'i muâveneti günâh-ı kebâirden sayarak, bir raporlarında bu günahlarından dolayı Hz. İsa'dan afv-u mağfiret niyâzında bulunuyorlar.

4- Sinn'i ilerlemiş İslâmları tanassur ettirmek bi't-tecrûbe müşkül görüldüğünden küçük İslâm çocuklarını Hıristiyan yapmak fikrine hizmet ediyorlar.

5- Memleketimizdeki mezhep ve tarikat fırkalarından

Hıristiyanlık nâmına itifâde çârelerini düşünmüşlerdir. Bu yoldan maksatlarına vusûlü mümkün görüyorlar. Bu husûsta mercileri olan 4 Mart 1921 tarihli raporun bir bendinin tercümesi aynen ber-vech-i âtîdir:

"Kürt ve Türkler'in Alevi olanları, hakîki müslüman olmadıkları gibi, miktarları külliyyetlice ise de, Türk ve Kürtler arasında ekalliyettedirler (azınlıktadırlar). Bunlara mezhepte mu'tedil sûrette serbesti gösterilse de telkînât-ı diniyyemize Ermeniler'in seleflerimiz tarafından telkînât-ı diniyye gösterilmiş oldukları meyl ve incizabı göstereceklerine şüphe yoktur. Vaziyyet-i hazırâ karşısında bizim vazifemiz, Türkler bunları uyandırmadan evvel faâliyyetimize germî ve harâret vermek ve şu fırsatı kaçırmamaktır."

6- Mezkûr Amerikalılar'ın bir raporuna göre bi'l-umûm Kürtleri ve Âlevi Türkleri, İslâm edilmiş Ermeni add-u itibâr ediyorlar. Bunların güyâ asıllarına rücû ile Ermeni olacaklarını farz ve tahayyül ederek, böyle bir gaye-i mel'ûnâne takip etmekte oldukları tebeyyün ediyor. Raporun bu hususâ dair olan bendinin tercümesi aynen bir vech-i zîrdir:

"Ermeniler Erivan'da kendilerine bahş edilen istiklâlîyyet-i idâreden bi'l-istifâde bu muntıkada büyük ve mes'ud bir Ermenistan meydana getirmek için dünyanın her tarafından buralara koşup gelmelidirler. Buralarda her memleketten, Ermeni gençleri için yapılacak işler vardır. Ermeniler'e mes'ud olan Kars ve Erzurum'da ve Vilâyet-i Şarkîyye'de her ne kadar şimdi nüfusu pek az ise de, dünyanın her tarafından buralara gelecek olan Ermeni akını ve tehoccümü karşısında bu havâlîde meskûn bulunan Türkler'in, Kürtler'in ekserisi ihtimalki terk-i diyâr edip gideceklerdir. Terk-i mevki etmeseler bile, âlî cenâbâne bir Ermeni idâresi, Ermeniler ile kan irtibâtından Kürtler'in az zaman zarfında Ermeni yapılması mümkün kılınacaktır. Kürtler'den ma'de aynı zamanda Ermenistan'da sâkin Türk ekseriyyetinin dahi Ermeni ırkına mensûp olması pek muhtemeldir. Bunlar da Ermeni

idâresinde kalmayı tercih ederler ise, tedâbir-i mukteziyenin itti-hâzı ile kendilerini ecdatları zann olunan Ermeniler'in din ve cin-siyetlerine icrâ etmek mümkündür."

7- Düşmanlarımız olan düvel-i itilâfiye'nin ve Amerikalılar'ın memâlik-i Osmaniyye'nin Vilâyet-ı şarkiyesinde Ermeni milleti gâyet kalîl olduğu halde, oralarda büyük bir Ermenistan vücûda getirmek için, kaç senelerden beri sarf etmek-te bulundukları mesâî ve akdamın nasıl mel'ûnâne emeler ve kâfirâne maksatlar gizli bulunduğunu hiç bir sûretle red-û inkâr edemeyeceklerine en kuvvetli ve en müdeller ve hatta imzalarıyla yedimize geçirilen mektuplar, vesikalar ile tebeyyün ve tahakkuk eylemiştir.

Düşmanlarımızın ehl-i İslâm hakkında neler düşündüklerini, bu düşüncelerini sahâ-i husûle i'sâl için ne vechle çalıştıklarını, devlet ve milletimizi inkisâm ve inhilâle, İslâmiyeti ma'zallahuteâlâ inhirasa uğratmak için ne sûretle teşebbüssât-ı mel'ânetkârânede bulunduklarını, bu husûsta beş asırlık bir program ihzâr eylemiş olduklarını artık anlamak ve bilmek lâzımdır. Din düşmanlarımızın bu mütemâdî ve ve müthiş gayeleri karşısında, her hangi mezhebe ve tarîkâta mensûp olursa olsun, ehl-i İslâm'ın fitne ve fesâda kapılmaları, düşmanlarımızın emellerinin husûlüne hizmet etmek ve kendi mahvımızı, felâketimizi kendimiz ihzâr eylemek demektir.

Âlem-i İslâm'ın hâricen azîm tehlikeler ile muhat ve envâi taaddiye tecâvüz ve zulümlere mâ'ruz bulunduğu ve mevcûdiyyetimizi tâ temel taşından sarsıp, bizi büsbütün mahv-u helâk etmek için bizi içimizden tahrîk ve ifnâye pek iblisâne bir sûrette çalışıldığına bu sûretle muttali' olmuş bulunuyoruz. Bu mühim meseleyi nazâr-ı ibret ve intibâh ile görmek mesbûriyyetindeyiz.

Binâenaleyh, halkın iğfâlât ve ifsâdâtı kapılmamaları, tefrika ve nifaktan son derece tevakkî eylemeleri, tehlike-i müştereke karşısında bi'l-umûm mü-minin ve muvahhidin her vakitten ziyâde

habl-ı metin-i ittifâka sarılmaları kelime-i mübârek-i tevhid etrâfında toplanmaları farize-i diniyye, vecibe-i vataniyye ve vicdâniyye olduğu bir emr-i bahir ve âşikardır.

Bî'l-umûm me'mûrîn, ülemâ, meşâyih ve münevverân-ı milletin efrâd-ı milleti bu yolda ikaz, tenvir ve irşâda sarf-ı mesâi etmelerini selâmeti din ve vatan na'mına ehemmiyetle temenni ederim.

Sivas; 30 Mart 1921

Merkez Ordusu Kumandanı

Mîrlivâ Nurettin

ATEŞE Arşivi; Klasör: 993, Dosya: 25-7, Fihrist: 65.

Belge no: 14.

Gâyet mühim ve müsteceldir.

Merkez Ordusu Komutanlığı'na

Ordu: 4972 numara ve

20. 7. 1921 tarihlidir.

1- Evvelâ zât-ı âlîlerine bu âna değin mesbuk büyük muâvenetlerden dolayı samîmiyyetle teşekkür ederim.

2- Ancak bu muâvenetin şimdiye kadar olduğu gibi faideli bir sûrette devamı için emr-i devletlerindeki diğer kıt'atın bir an evvel lütf-ü ikmâlini ve ikmallik derecâtı ve bir de şâyet intisâp eder ise, hangi tarihlerden i'tibâren yerlerine diğerleri teşkil buyurulmak üzere ne gibi cizze-i tâmlar ve ne fasılalarla gönderildiğinin itbasını rica ederim.

1. 8. 1921

Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reisi

Fevzi

ATEŞE Arşivi; Klasör: 1127, Dosya: 28, Fihrist: 12.

Ankara Büyük Millet Meclisi Riyasetine,

Nefsi Zara hariç olmak üzere ekseriyet azimesi Kürtler'le meskûn olan Koçgiri kazası ile Divriği, Refaiye, Kuruçay ve Kemah kazalarının mümtaz bir vilayet haline ifrağ ve teşkili ile yerli Kürtler'den bir valinin tayininin; memuru adliye ve mülkiyenin gene vazifeleri başında kalmasını arzederiz.

11. Mart (/8. Nisan). 1921

Koçgiri Aşireti Reisi, Muhamet ve Taki.

Sadattan Alişer.

Dersim Aşiretleri Reislerinden: Musafa, Seyithan, Muhamet Munzur.

Ek:

Eğer sorun böyle kapatılmazsa, bütün Dersim'den başka Erzincan, Van, Diyarbakır ve Erzurum'a kadar ayaklanma yayılacaktır. İki Müslüman millet arasında kan dökülecek, Müslüman düşmanlarının yüzü gülecektir.

Necip Kürd Milleti'ne

Ey Kürdler! Allahın Emri ve peygamberin kavliyle, asırlardan beri esaret altında inleyen Kürd milletinin kurtuluşunun başlangıcı ve bağımsız Kürd devletinin esası olan Kürd hükümeti Muvakkatisinin (Geçici Kürd Hükümeti).teşekkülünü vatandaşlara duyurmaktan onur duyarız.

Vatandaşlar! Bütün Kürdistan dahilinde ulusal hareketin gelişmesiyle hükümetimizin kesin kuruluşu hakkında yapılacak muazzam teşebbüsün gerçekleşme zamanı pek yakındır. Ancak, bu teşebbüs; bütün vatandaşların ayrı ayrı yardımını olmadıkça gerçekleşemez. Her Kürd, vatani için bu emre büyük küçük birer görev ile yükümlüdür. Bunu ihmal edenleri tarih lanetliyecektir. Allah korusun bu fırsatı kaçırarak olursak, yarınki neslin huzurunda suçlu durumda kalacağız. Çünkü bu büyük fırsat bir daha ele geçmez.

Vatandaşlar! Sizin şimdilik yapacağınız hizmet basit, fakat mühim ve muazzamdır. Siz Mustafa Kemal'e karşı harp eden Yunan Ordusuna karşı bir vaziyet almaktan ve Mustafa Kemal lehine harbe katılmaktan tamamen çekilmelisiniz. Çünkü Mustafa Kemal ile harp eden Yunanlılar'ın Kürdlere karşı hiçbir düşmanlıkları yoktur. Ve olamaz. Aksine Sultana karşı ayaklanmaya cüret eden Mustafa Kemal, Müslümanların Halifesi Hazretleri tarafından Kürdlere bahs olunan özerklik ve bağımsızlığı gasb etmektedir. Bundan vazgeçersek, Mustafa Kemal'in İstiklâl ve daha doğrusu Engizisyon mahkemelerinin idam ettiği Kürdler'in miktarı binleri çoktan aşmıştır.

Vatandaşlar! Halife asisi Mustafa Kemal'i imha ve Kürd hükümetinin kuruluşunu kolaylaştırmak üzere, cümleniz, bulunduğunuz yerlerde isyanlar, ihtilaller tertip ediniz. Ta ki ağırlığı günden güne çoğolan bu esaret gömleğini yırtıp atalım. Çünkü

esir olmak, mazlum olmak da, zalim olmak kadar ve belki daha büyük bir cinayettir ki cezası idamdır.

Vatandaşlar! Yakında resmen ilân olunacak Kürd Hükümeti sancağı altında kucaklaşmak ümidiyle, cümlenizden ve cümlemizden çaba ve gayret bekliyoruz.

Kürt Hükümeti Muvakkitesi

Koçgiri inceleme kurulunun dosyasında yer alan Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Koçgiri bölgesine gönderilmiş bildirilerinden ele geçen kimi bölümler:

Kürdistan Teali Cemiyeti; muhtelif ıstıraplar içinde kederli aziz milletimizi mutlu ve mürefaa bir hayata kavuşturmak, kendisine layık olduğu mana ve medeni mevkii temin etmek üzere İstanbul'da "Kürdistan Teali Cemiyeti" ünvanıyla bir milli mafel açtık. Milli fikirlerimizle uygun olmayan, "Velayat-ı Şarkıye" (Şark Vilayetleri) heyetinin cemiyetimizle hiçbir ilgisi yoktur. Kürt dünyasını kaplayan milli hareketimizin kurtarıcısı olacak, (Kürdistan Teali Cemiyeti) şubelerinin her şehirde süratle ve düzgün olarak kurulması yaşamamazın gereğidir. Hukukumuzu teminat altına alan bu mühim ve nazik zamanın gereğine uygun hareket ederek, asayiş hareketlerinden kesin surette kaçınılması bir görevdir. Kanunun, hukukun temin ve geleceğini tayin ve bunun milliyet prensipleri esasına göre zaman aşımına uğramadan kefil olan İngiltere, Amerika, Fransa, İtalya devletleri ile müttefik milli menfaatlere serbestçe yönelen adil hareketlere yardımcı olmak her fırsatta bu yazılı mevkilere hukukumuzu onaylayacak, hizmet edebilecek teşebbüsler, hizmetler ve tezahüratı icra etmek, en başta gelen görevlerdir. Büyük hükümet tarafından Kürdistan'da inceleme, göçerlere yardım v.s. için gönderilen heyet ve memurlar haklarında, temiz ve âsil düşüncelerle, gereken kolaylıkları göstermek, gereken saygıyı göstermek.

Özet olarak; her suretle şahıslar için muhabbetlerimizi göstermek, hareketimizin düsturu olacaktır. Avrupa'da pek müsait kabul gören, milli amacımızı oluşturmak için, Paris Barış Konferansı nezdinde gönderilen heyetin başkanlığına, Kürt ileri

gelenlerinden Şerif Paşa, üyeliklerin de yine Kürdistan hanedanının'dan Bedirhan Süreyya ve eski Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey'ler seçilmiş ve Paris Konferansı'na kabul edilmişlerdir. Önemli milli hukukumuzun müdafaasına ayrılmış olan, "Serbesti", "Kürdistan", "Jin" gazeteleri Kürdistan'ın her yerinde dikkatle okunmalı. Bu gazetelerin yayınlarının devamı ve gelişmesine yönelik her türlü teşebbüs süratle ve kesinlikle yapılmalıdır.

Cemiyetimizin her tarafta, şubelerini çoğaltmak için, elden gelen gayreti göstererek, açıldığını merkeze bildirmekle beraber teşebbüslerimizin temin ve idamesine hizmet etmek üzere yardım(...)

Ümraniye hadisesine ait hususların görüşülmesi için Nurettin Paşa ile zatîlilerinin arasında cereyan eden muhabere ve muhavereyi Erkânıharbiyei Umumiye vasıtasıyla öğrendim. Bu hadisenin takibi ve suçluların tenkili vazifesi Heyet-i Vekile kararıyla tam sâlâhiyetle Nurettin Paşaya verildiği yüksek malumlarıdır. O husustaki sâlâhiyet derecesi de burada iken manzur-i âlileri olmuştu (görölmüştü). Bu hususta Nurettin Paşa'nın yüksek makamlarına vaki olacak bildiri ve müracaatlarının dikkate alınarak yerine getirilmesi ve işlerin her veçhile geciktirilmemesiyle bir an önce neticelendirilmesini Riyaset müşarünleyhanın iş'arına ve vecaib-i maslahata binaen rica ederim efendim.

9. Haziran. 1921

Dahiliye Vekili Ata

C, 9. 6. 21 şifreye: Nurettin Paşa'nın takip ve tenkil sâlâhiyeti malum olduğundan o yoldaki tebligatı sûratle yerine getirmekte olduğu gibi mahalli ahvale vâkıf olmak için yakında diğer yerlere tercihen Zara'ya gideceğim.

Vilayetin bir nahiyesindeki geçmiş hadiseyi vesile yaparak valiyi küçümsemesinin salahiyeti dahilinde bulunmadığı aşikârdır. Kendisiyle 15 senelik tanışıklığımız olduğu halde buraya gelişimi takip eden üç gün içinde bir "hoş geldin" ziyaretinde bulunmaksızın, hiç olmazsa bilvasıta bir hatır sordurmaya bile tenezzül etmeksizin sureti aşağıya alınan tezkere ile beni hakpay-i azametine yüz sürmeye davet ve ikinci bir tezkere ile de ısrar etti.

Küçümseme maksadı pek aşikâr olduğundan ayağına gitmek küçüklüğünü kabul edemeyerek kendi ifadesine göre zail (geçmiş) bir hadise için görüşmekte acele bir mahiyet varsa dün, hükümet dairesine teşriflerinin daha uygun olacağını ve müstacel bir şey yoksa yarın hükümet dairesinde görüşmek münasip olacağını cevaben bildirdim idi. Bendenize, vaktiyle Aydın Mutasarrıfına yaptığı gibi mütekebbirane bir muameleye kalkıştığı herkesin dikkatini çektiği için gece geç vakit evime gelerek çirkin muamelesini tamire lüzüm gördü.

Emri altında yalnız bendeniz değil, daha dokuz vali ve mutasarrıf bulunduğu yolundaki çocukça iddiasına rağmen bu ziyaretini tarziye sayarak yüksek makamlarına bigi vermekten vaz geçmiştim.

Reis Paşa Hazretleri (Gazi Hazretleri) yanında da mevzubahis olduğu üzere azamet düşkünlüğü meşhur olan bu kişiye telgrafla özel olarak nasihat icra edeceğini Fevzi (Çakmak) Paşa Hazretleri Ankara'da iken bendenize vaat buyurmuştu. Mesela, Zara kasabasında gördüğü çamurdan dolayı

Belediye Reisini bizzat azle kalkışması gibi tenkil vazifesi ve salahiyetle Nurettin Paşa'ya evvelce verilen salahiyetler arasında mıntika dahilinde asayişe ait hususlardan dolayı mutlak bir lüzüm gördüğü takdirde icap eden memurları işten el çekirmek salahiyeti de verilmiş olduğu halde suiistimal edilmesinden dolayı bu sâlâhiyet evvelce Heyet-i Vekile kararıyle geri alınmıştır. Hiçbir arkası bulunmayan idarî hususata da tecavüz etmesinin hoş görülmeyeceği tabidir.

Zara Kazası veya Umraniye Nahiyesinde ne gibi idari tedbirlerin alınması gerekiyorsa, bunların her türlü müdahaleden uzak olarak tatbikına Vilayetçe çalışılmak usule uygun olacağı gibi bu hususlar bundan böyle idarî vazifeler Nezaretinin vilayetin üstünde bir salahiyetle Ordu Komandanlığına intikalinin mucip olmayacağı tabidir efendim.

10. Haziran. 1921

Memleketimizdeki mülki taksimatın ve husisiyle nahiye taksimatının geniş olması ve jandarma kuvvetinin bu genişlikle ters orantılı surette bulunması dolayısıyla ahali elindeki silahların memlekete faydalı bir hale getirilmesi ve zararlı kişilerin elinde silâh bulundurulmaması ve asayişin temin emrinde bir jandarmaya yardım temin ve şekavet hadiselerinin genişlemesine meydan verilmeksizin sûretle izale edilmesi maksatlarıyla ordu mıntikasının yalnız Canik, Ordu, Amasya, Çorum, Tokat, Sivas, Yozgat ve Karahisarışarki sancaklarında bir emniyet teşkilatı vücude getirilmesi lüzumlu görülmüş ve tanzim edilen talimattan bir sureti ilişik olarak gönderilmiştir. Mıntıkamızda teşkilata hemen başlayarak az zamanda tamamlanıp orduya gönderilmesi...

(Bu teşkilatı Nurettin Paşa adı geçen talimatın ikinci maddesiyle şu üç vazifeye memur ediyordu):

1- Dahilî emniyet ve asayişin temin ve muhafazasına yardım etmek .

2- Siyasi eşkıya ve âsilerin tedip ve tenkili.

3- İcabında harici düşmanlarla muhabere etmek.

(Bu teşkilatı vücuda getirecek kişilerin kabulü için talimat şu şartları sayıyor.)

- Emsali silâh altında bulunmamak, asker firarilerinden olmamak, İslâm olmak, tamüssihha bulunmak, eli silâh tutmak, dindar, müstakim, hüsn-i hal ashabından bulunmak, ortalama 50 fişegi ile mükemmel bir tüfek sahibi olmak.

(Dokuzuncu maddede de şöyle deniyordu):

Emniyet Teşkilatının efradiyle zayıf ve mühim jandarma karakolları takviye olunacak... Sabit karakollara verilen efrat fevkalade ahval olmadıkça 20, 30 günden ziyade alıkonulmayacak.

(11. maddeden):

Emniyet kıtaları tabur ve alay cüzütammı halinde kendi sancakları haricine gerekince sevk olundukları zaman ordu tarafından iâşe olunacaklardır. Şehit ve yaralı olanlara silâh altındaki askerler gibi muamele edilecek ve düşman ateşiyle ölen hayvanlar tazmin olunacaktır.

Nurettin Paşa- Haziran. 1921

Belge no: 21.

... Emniyet Teşkilatı Talimatnamesinin ilgili makamlara takdim edilmiş ve hiçbir makamdan bu teşkilatın aleyhinde iş'ar vaki olmamıştır. Bu hususta yalnız makamınıza tebligat yapılmış olmasının sebebi anlaşılamamıştır. Ordunun iş'arat ve tebligatını, her nedense, yalnız zatiâîlileri muhalefetle karşılamaktadır.

...Seferde ordu kumandanı salahiyyetinin incelenmesini tavsiye ederim. Heyet-i Vekile kararlarına dayanan sâlâhiyyetler dahi başkaca geçerlidir...

... Bunda bütçe meselesi yoktur. Emniyet efradı sancakları haricine sevk edilince Devletten başkaca tahsisat istenilmeyerek Merkez Ordusu tahsisatıyla iâşe edilecektir.

... Sivas ve kendi mülhakatı ahalişi hamiyetli, vatanperver ve fedakârdırlar. Onlardan istifade çaresini ve yolunu arayıp bulmak lazımdır.

... Sivas eşrafının himmetlerinden de istifade mümkün olduğundan Sivas Vilayeti için işbu teşkilattan ümitsizliğe düşmeye yer yoktur. Eğer aciz gösteriliyorsa açıkça bildirilmesi mercudur.

... Ordu mıntıkasında 11 sancaktan biri bulunan Sivas Vilayeti makamı, orduya Heyet-i Vekile kararlarını tebliğ edecek mevkide olmadığına takdir buyurulmasını rica ederim...

Nurettin Paşa- 1921

1- Sivas Vilayetine bağılı Zara Kazası (Bu kazaya "Koçkiri" de denir) dahilinde meskûn bulunan Koçkiri aşiretleri arasına sokulan fesatçı âmil-i bedhahane ashabının (kötü düşünceli kişilerin) kandırdığı bu aşiret reislerinden çoğunun rıza ve muvafakatleri dışında bir kısım ayak takımı Kürtler Umraniye'de bulunan askeri müfrezeye taarruz ve bazı subaylarla Umraniye'de bulunan Zara Kazası Kaymakamını tutuklamışlardır. Bu asiler, hareketlerine sebep olarak hükümetin gûya Kürtleri vuracağından bahisle korku ve endişeye kapılmış olduklarını yaymışlardır...

2- Sivas'tan Zara'ya gönderilen heyet (Şefik Bey ve arkadaşı) tarafından hükümetin Kürtleri tedip etmek gibi maksadı olmadığı temin edilmesi üzerine Koçkiri aşiret reisleri pişman olarak hükümetin af ve merhametine sığınmışlar ve tutuklu bulunan Zara Kazası Kaymakamı ile subayları serbest bırakmışlardır.

3- Fesat çıkarmak isteyen bazı hainlerin işbu vakayı abartarak bir "Kürtlük meselesi" şeklinde göstermeye çalışmaları da muhtemel görünmektedir. Halbuki böyle bir mesele katiyen mevcut değildir ve olamaz. Türkler ve Kürtler asla birbirinden kopmaz ve ayrılamazlar. Sonuna kadar din ve vatanın tek vücut halinde savunucusu ve koruyucusudurlar. Bunun dışındaki kötü fikirlerin din düşmanlarımız tarafından uydu rulup etrafa yayıldığını herkesin bilmesi lazımdır.

4- Memleketin emniyet ve asayişinin temini ve halkın terfîği refaha kavuşturulması için muhtelif cihetlerden çok miktarda askeri kuvvet tertip edilmiştir. Fesat çıkaranların muhakemelerinin ıcrası için de Sivas'ta Divaniharp teşkil olunmuştur.

5- Halkın emniyet ve huzurunu temin ve fesat erbabı ile eşkiyayı tedip ettirmek üzere Sivas havalisine gelmekteyim. Herkesin iş ve gücü ile meşgul olmalarını ve yalan söylentilere

kulak asnamalarını ve fesatlık çıkaranlarla eşkiyayı hükümete teslim ve ihbar eylemelerini tavsiye ederim. Fesat çıkaranların şiddetle cezalandırılacağını ve masum ahalinin şefkatla himaye edileceğini beyan ederim.

14. Mart. 1921

Nurettin Paşa- Amasya

Belge no: 23.

Taahhütname

Vilayet makamına,
Merkez Ordusu komutanlığına,

Hükümet-i Milliyemize sadakatla hizmet eden ve ebediyen İslam camiası dahilinde hüsn-i hizmete âmade ve aşağıda imzaları bulunan biz Koçkiri aşiretleri reisleri amacımıza ve sadakat duygyularımıza aykırı olarak çıkıveren esef verici Umraniye hadisesinden çıkan gasp olayından dolayı aşağıdaki hususları içra etmeyi taahhüt eyleriz:

1- Ümraniye ve Türkeşlik mütessif vakasında askerden alınan silah, teçhizat, hayvanat vesair askeri eşya toplanıp süratle hükümetimize iade olunacaktır.

2- Bu olaylar dolayısıyla Avar aşiretleri tarafından ahali-den alınan bütün hayvan, mal ve eşyanın hepsi geri alınarak sahiplerine teslim ettirilecektir.

3- Kaza ve aşiretler dahilinde eşkiyalık yapan veya eşkiyalık yapmaya niyetlenenler hemen dağıtılarak ahalinin huzur ve sükûniyle mallarının ve canları teminat altına alınacak ve itaat etmeyenler hükümete ihbar ve teslim olunacaktır.

4- Yukarıdaki maddeler bugünden uygulanarak Nahiye Müdürü Haydar Bey'in denetimi altında kurulan bir komisyon marifetiyle her tarafa ve aşiret reislerinden oluşan kollar tertip

ve sevk edilmiş olduğundan mal, hayvan, eşya ve silah gibi gasp edilmiş şeylerin iadesi için hükümet tarafından gönderilecek memurlara intizar ederiz.

8. Mart. 1921
Koçgiri Aşiretleri Reisleri
(imzalar)

Belge no: 24.

Vilayet Makamına,
Merkez Ordusu Komutanlığına,

Bazı müfsitlerin Türk ve Kürt unsurlarıyla İslamlar arası-
na soktukları fesatlar neticesi ve birtakım memurların kötü
idareleri yüzünden Umraniye'deki müessif vaka zuhura gelerek
hepimizin kalbini kanatmıştır.

İslam unsurlarının birbirinden ayrılamayacağını takdir
edenlerdeniz. Gelen sayın heyet dahi hükümetimizin görüşünü
izah ve bizleri ikna etti. İslam ahalimiz hükümetin şefkatli
kucağına sığınarak birtakım cahillerin aldıkları Devlet malı ile
bazı köylerden götürmüş oldukları hayvan vesairenin sahiple-
rine geri verilmesi için reislerden oluşan iki komisyon işe başla-
yarak hükümeti temsil eden muhterem heyetin himmetiyle he-
pimiz ikaz olunmuş ve bu husustaki anlaşmazlık giderilerek
İslam kardeşliğinin temin edilmiş olduğunu arz eyeriz.

12. Mart. 1921
Koçgiri Aşiretleri Reisleri (İmza)

Umraniye hadise-i müessesefesi üzerine icra edilmekte olan askeri harekâtin hedef ve maksadı, hadisenin tertipçileri ve kışkırtıcıları bulunan ve itaatli ahaliyi doğru yoldan saptırıp zarara sokan kişilerdir. Zorlamalara ve tehditlere maruz kalarak istemeyerek veyahut iğfalata kapılarak cehaletleri yüzünden vukuata ve şekavete iştirak eden Koçkiri aşiretinin ve onlara katılanların suret-i umumiyyede tenkilleri kararlaştırılmış değildir.

(...)

3- Fesatçılar ve münafıklar Umraniye şekavetinin izalesi için hükümetçe ittihaz olunan inzibati tedbirleri gûya Kürtler ve Aleviler aleyhinde bir hareket gibi göstermeye uğraştıklarını ve din dostları arasında nifak sokmaya çalıştıklarını teessür ve nefretle öğrenmekteyim. İş bu kötü maksatlı söylentileri, bâtıl rivayetleri ve bölücülüğü, din ve devletimiz namına kesin olarak tekzip ederim...

Nisan. 1921- Nurettin Paşa

Rapor:

Umraniye Hadisesi âmilllerinden ve Koçkiri rüesasından Azamet ve kardeşleri Bahri ve Sabit beylerle Karacaviran Nahiyесinin en şerir ve hunhar eşkıya reislerinden Filiçbeyli Hamu ve Zara ile Suşehri arasındaki âsilerin reisi bulunan Çevirmehanlı Aziz ve Naki'nin kardeşinin oğlu Naki ve Ali'nin kardeşi Haydar'ın taallukatından Pehlivan ve muhtemédi Hüseyin Efendi ile Refaiye eşkıyasından Aşır ve 159 şaki ölü olarak ele geçirilmiştir.

Eşkıya reislerinden meşhur Ali'nin ve eşkıyaya muhbir-

lik eden Kaçurzade Haydar Bey ve Şerefiye eşkiyasından ve maktul Aziz'in arkadaşlarından İbrahim ve reislerden Felik Ali'nin babası ve üç kardeşi ile bir oğlu ve Şeyh Kasım namındaki casus ile 113 kişi ölü olarak ele geçirilmişti.

Umraniye Hadisesi'nin en mühim tertipçilerinden ve başlarından olup isyan hadisesi esnasında Umraniye Nahiyesi Müdürü bulunan Koçkirili Mustafapaşazade Haydar Bey'le rüesadan Naki Bey'in kardeşi İzzet ve Hasan beyler ve avanesinden Kiho (Genco da okunabilir) ile 56 şaki af dileyerek teslim olmuştur.

200 muhtelif cins tüfekte bir hayli cephane ve 118 beygirle birçok koyun ve diğer hayvanlar musadere edilmiş ve 207 asker firarisi ve bakayısı yakalanmıştır.

Ümera, subay ve erlerin gösterdikleri azim ve gayretten dolayı takdirlerini beyan ve teşekkür ederim.

30. Mayıs. 1921- Nurettin Paşa

Belge no: 27.

Vilayet Makamına,
Merkez Ordusu Komutanlığı'na,

Sadakatlarını ihlal edecek hiç bir hâl ve hareketleri olmamakla beraber beş on cahil kimsenin yaptıkları hareketten dolayı kendilerine isnat olunan "âsi" ve "şaki" lekelerini vatanın müdafaası yolunda dökecekleri kanlarıyla silmek üzere muharebe cephelerine sevk edilmelerini ve şu kadar ki can korkusuyla dağlarda kimsesiz kalan çoluk çocukları, açlıktan ve sefaletten ölmemeleri için umumi bir af ilanını niyaz ederiz.

5. Temmuz. 1921- 200 Ümraniyeli

Valilik Makamına,

1- Düşman donanmasının Karadeniz'deki faaliyeti artmıştır. Sahillere bir ihraç yapması ihtimali kuvvetlidir. Sivas Vilayeti dahilindeki süvari kıtalarının kuzeye hareket etmeleri emredilmiştir. Piyade alayının da alınması muhtemeldir.

2- Umraniye mıntıkasındaki kuvvetlerden dahi istifade edilmek için bu mıntıkada firari veya bekaya ve silahlar 21. Liva Kumandanlığı vasıtasıyla toplattırılmış ve 200 kişi Sivas'a naklettirilmiştir. Bunların mahfuzen Batı Cephesi'ne sevkleri gerekmektedir. Umraniye mıntıkası kuvvetsiz bırakıldıktan sonra *şekavetin tekrarı ihtimalini ortadan kaldırmak maksadıyla Koçgiri aşiret reislerinden birinci ve ikinci derecede mühim olan kişileri adı geçen liva kumandanı marifetiyle Ümraniye'de toplattırıp tevkif ettirdim.* Bunlar Sivas'a gönderilmek üzeredir. Hiçbirisinin kaçmasına meydan verilmeksizin tutuklu blundurulmaları Sivas Vilayetinden ve Mıntıka Kumandanlığından istenir.

3- Merkez Ordusu mıntikasının dahilî kısımlarında fazla askeri kıtaat bırakılmıyacaktır. Jandarma kuvvetlerine yardımcı olmak Emniyet Teşkilatı'nın süratle tatbiki tebliğ ve temenni olunur...

7. Temmuz. 1921- Nurettin Paşa

Belge no: 29.

ANKARA- 31. 3. 1921

Sivas Valisi Cemal Beyefendi'ye

c. 29. 3. 1921 şifreye

Genel Af, yalnız Büyük Millet Meclisi'nin kararıyla olur. Bu kararı meclise teklif edebilmek için isyan ve tecavüzden sonra meydana gelen zararın hükümetçe ödenmesi için ne yapıldığını ve Genel Af talep edenlerin müracatlarının mâhiyetini bilmek lazımdır. İsyanı bastırmadan önce affın, becerisizlik eseri olduğu gerçeği de vardır efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Belge no: 30.

Sivas- 29. 3. 1921

Büyük Millet Meclisi Reisi M. Kemal Hazretleri'ne

Bundan evvel, Temyiz Mahkemesi üyelerinden Şefik Bey'in başkanlığında Koçkiri'ye gönderilen Nasihat Heyeti ile reisler arasında, silahların teslimi ve bilâhare doğacak olaylarda faillerin hükümete ihbarı esasına dayanan bir anlaşma yapılmış ve karşılık olarak, bir Genel Af istenmişti. Kumandan Paşa'nın Sivas'a gelmesi, asker yığmanın devam devam etmesi, reislerden genel Af'ın kabul olunmayacağına dair bir eğilim yaratmıştır. Bundan dolayı şüphe içindedirler. Kumandan Paşa, asker yığmanın tamamlanmasından sonra, kuvvetin etkisi ile tekliflerimizin kabul ettirilmesi fikrindedirler. Genel Af'a taraftar

görünmüyorlar. Bu hususta adı geçenlerin görüşlerine karşıyız. Garb Cephesi'nin aldığı durum, devleti şu gaileden kurtarmayı ve mümkün mertebe işin içinden az zararla çıkmayı gerektirmektedir. İslah etme icrası (...) islah etmenin başarısızlığı, çok vahim neticeler doğurur. Madem şimdi kendileri sığınıyorlar ve af talep ediyorlar, bir af ilanı suretiyle cemiyetlerini dağıtmanın ve bilâhare karşı gelenlerin teker teker icabına bakmanın, memleketin yüksek menfaatlerine uygun olacağı fikir ve kanatindeyim. Her iki fikir ve mütelaayı takdir, gereğinin bana bildirilmesini rica ederim efendim.

Belge no: 31.

14. Mart. 1921, Vesika: 9

Merkez Ordusu Komutanlığı'nın Askeri Birliklere Talimatı

1- Sivas vilayetine bağlı Zara ilçesi dahilinde bulunan Koçkiri aşiretleri arasına sokulmuş bulunan bazı fesat çıkaranlar, bu aşiret reislerinin ekserisinin rıza ve muaffakları dışında bir kısım ayak takımı Kürtler, İmraniye'de bulunan Askeri müfrezeye saldırı ve askeri bazı subaylarla İmraniye'de bulunan Zara Kazası Kaymakamı'nı tutuklamışlardır.

İsyancılar bu saldırı hareketlerine sebep olarak, hükümetin güya Kürtleri de vuracağından bahisle, korku ve endişeye düşüklerini söylemişler ve Dersim mıntıkası ile diğer Dersim Kürt aşiretlerini tahrike kalkışmışlardır.

Bu etkiler Alişer'in idaresi altında Dersim içinden kalkan, (200 kadar atlıdan ibaret Kürtler Kuruçay ve civarındaki köyleri talan ve bazı memurları tutuklamışlardır.)

2- Sivas'tan Zara'ya gönderilen bir Heyet tarafından, Hükümet'in Kürtlere haddini bildirmek gibi bir maksadı olmadığını bildirmesi üzereine Koçkiri aşireti reisleri

hükümetin af ve merhametine sığınmışlar ve tutuklu bulunan Zara Kaymakamı ve subayları serbest bırakmışlardır.

3- Ortılığı karıştırmak amacıyla (fesat fikirleri yaymak için) bazı hainlerin bu olayı büyüterek, bir Kürtlük meselesi gibi göstermeye çalıştıkları ihtimali görülmektedir. Halbuki böyle bir mesele katiyen yoktur ve olamaz. Kürtler ve Türkler asla intikam ve ayrılık kabul edemezler. Sonuna kadar vatanın yekvücüt savunucusu ve korucusudurlar. Bunun hilafındaki fikirler, düşmanlarımız tarafından uydurulduğunu herkesin bilmesi lazımdır.

4- Emniyet ve asayiş memleketin temini halkın refahı için muhtelif yönlerden Kuva-i Milliyeyi Askeriye tertip edilmiştir. Fesat çıkaranların yargılanmaları için de Sivas Divan-ı Harb (Sıkıyönetim Mahkemesi) teşkili, Sivas ve Elazığ vilayetleri ile Erzincan sancaklarındaki sıkıyönetim ilan olunmuştur.

Halkın emniyet ve huzurunu temin için fesat çıkaranlara ve isyancılara haddini bidirmek üzere, Sivas bölgesine gelmek-teyim. Herkesin iş ve güçleriyle mesgul olmaları ve düşmanca hareketlere itibar etmemelerini, fesat çıkaranları ve isyancıları hükümete ihbar ve teslim etmelerini tavsiye ederim. Fesat çıkaranların şiddetle cezalanacağını ve masum halkın şevkatle korunacağını, özetle her şahsın fiillerine uygun işlem ve karşılık verileceğini beyan ederim.

Zara 14 Süvari Fırkası'na

Koçhisar'da 10. Süvari Livası'na

Kangal'da Giresun Alayı Fahri Kumandanlığı'na

Erzincan Mevkii Kumandanlığı vasıtasıyla Kemah Müfrezesi'ne

İmraniye isyan hadisesinin kesin ve esaslı bir surette ortadan kaldırılması ve halli için yakında yapılacak olan, askeri harekât hakkında talimattır.

Ordu Beyannamesi

Ordu Beyannamesi'nin yayınlanmasından birkaç gün sonra Erzincan Mevkii Kumandanlığı'ndan, Ordu'ya gelen önemli bir telgrafla, 12 Mart 1921'e kadar Dersim'den 3 silahlı kafilenin, Aşer mahiyetinde 200 ve ikinci kafilenin Dersim'in Ovacık ilçesi reislerinden Polis diye anılan Mantur (Munzur) kumandasında ve (150) silahlı kuvvetinde olup, 11 Mart 1921'de Kuruçay'ın Sime Köyü'ne geçmiş olan bu ikinci kafilenin 12 Mart 1921'de Kuruçay Kasabasının telgrafhane ile resmi daireleri ile bütün memurları (kaymakam, ceza reisi, mal müdürü, banka memuru, ileri gelenlerden Mahmut ve Mustafa Efendileri esir aldıktan sonra İmraniye'de isyana katıldıkları, (200) silahlı kuvveti olan 3. kafilenin de, Kemah'ta Kamerik köyüne gelmiş oldukları bildirilmekte idi. Görülüyor ki İmraniye isyanı reislerinden bazıları pişmanlık göstermekte iken, diğer taraftan Kuruçay faciası ilave edilmekte ve Dersim'in bazı bölgelerine de silahlı çeteler gelmekte idi. Gerçi Dersim'den bazı silahlı Kürt kuvvetlerinin Koçgiri Aşireti'ni takviye ve harekâta yardım maksadıyla İmraniye'ye kadar gelmiş oldukları, Dersimli bazı reislerin Nasihat Heyeti ile konuşmaları ve hatta Sivas'ta tutuklu bulunan bazı Kürt mensuplarının tahliyelerini istemiş olmalarından, ayrıca kendi taraflarından Ordu Kumandanlığı'na "Koçgiri'de aşiretlerimize mensup, İslam aşiretlerinin katliama uğratılmakta olduğu, bunu iyi neticelendirmek fikri ile buraya geldik" manasında telgraf vermiş olmalarından tamamen anlaşılmıştır.

Erzincan Mevkii Kumandanlığı'nın özel öneme sahip olan ve her türlü barışçı tedbirleri baltalayacak telgrafından başka, Kürtler tarafından başka faaliyetler de görülmekte idi:

Mesela; 13 Mart 1921'de Divriği kazasının Koçgiri'ye sınır (Hamo) nahiyesine silahlı bir Kürt çetesi gelerek Alevi köylerini kendileri ile beraber harekete zorlamış, 17 Mart 1921'de ise yine silahlı bir Kürt çetesi Refahiye'ye bağlı Gemecik nahiyesine gelerek, kendilerine katılmalarını veya ellerindeki silah ve cephanenin kendilerine teslimini talep etmişlerdir.

NOT: Bundan sonra rapor nüssveddesinde, anlaşılmak için yapılan keşifleri ve neticesizliği anladıktan sonra, şöyle devam edilmekte: Hakikat şudur ki, İmraniye hadisesinin meydana gelmesinden beri Kürtler tarafından muhtelif zamanlarda bazı reisler tarafından, sığınma teşebbüsü olmuş ve pişmanlık ifade edilmiş olmasına rağmen, hükümetin talepleri arasında en önemlisi olan suçluların teslimi hususuna asla yanaşılmamış. Bilakis bu olaya, diğerlerini ilave etmek suretiyle gösterilen sığınma ve pişmanlığın samimiyeti yok edilmiş. Nihayet Nasihat Heyeti ile yaptıkları konuşmalarda, isteklerini elde edemediklerini ve buna karşılık hükümetin sürgün amacıyla, kuvvetler toplayarak askeri yığma yapmış olduğunu görerek, iyileştirme teşkilatı sayılabilen 7. Nisan. 1921 gününe kadar aşağıda beyan edildiği üzere cezalandırmaya yönelmek ve bu fiil ve harekâtın hakiki mahiyetini artık tamamen ifşa edici talepler siyasi bulunmak suretiyle en suretli takibat ve sürgünün neticelenmesine, kendilerini maruz kılmışlardır. Maalasef bu yüzden Koçgiri ve bölgesi nice yürekler acısı duruma maruz kalmıştır.

Nasihat Heyeti'nin takiben Koçgiri bölgesinde Kürtler'in yaptığı olaylar:

NOT: Raporun bu yerinde 7 defa tekrar yapılmakta ve tavsir olunmaktadır. Bunlar masum halka baskılar, soygunlar yapmışlardır. Bunun sonucunda sürgün edilmişlerdir. Koçgirili Kürtler tarafından daha çok dikkat çeken genişleme ve şiddete yeniden başlamış olan bu harekete ilaveten, Refahiye karşısındaki Kürt çetesi tarafından 7. Nisan. 1921 sabahı Refahiye'deki

Giresun Alayı Kumandanlığı'na hitaben bırakılmış olan mektup ile bu mektuba uygun ve TBMM Başkanlığı'na hitaben bazı siyasi istekleri içiren yazılı telgrafi, bu hareketin başlangıcından itibaren pek açık mahiyette, belgelerimize bağlanmıştır. Bundan başka Zara'nın Büyükköy köyü ve Papaz Hıdır adıyla anılan bir Kürt tarafından tertip edilmiş olan 12. Mart. 1921 tarihli ve 12 maddelik bir bildiri (Askere Alınma Kanunu) içeriğinde. Bu bildiri ile Kürt hareket kabilesinin askeri bir fikir içinde tertip ve idare edildiği anlaşılmaktadır. Merkez Ordusu Kumandanlığı'nca elde edilmiş bu bildiri 2 safhalı bir dram mahiyetinde cereyan etmiş olan Koçgiri olayının Milli Hükümetimizin en zayıf zamanlarından faydalanarak, bilhassa Yunanlılar'ın, büyük nispetle İnönü bölgesinde taaruzlarda bulunduğu sıralarda, Koçgirili Kürtler'in kendilerini duruma hâkim sayarak yapmış oldukları siyasi faaliyetleri ve birçok facialarla dolu ayaklanmaları içeren birinci safhası, buraya kadar esas hatlarıyla sunulmuştur.

Bundan sonra Merkez Ordusu tarafından yapmış olan Islah Hareketi ile 2. Safhaya geçeceğiz.

NOT: Sivas Valisi Cemal Bey temyiz mahkemesi üyelerinden eski Beyazıt Mebusu Şefik Bey'in başkanlığında, Nasihat Heyeti adı altında, isyan edilen şakiler nezdine gönderilmiştir. Şefik Bey ve arkadaşları "Boğazvıran Köyünde Alişer, Dersim ve Koçgiri ağa ve reisleri ile görüşmüştür. Aralarında iki taraflı bir karara varılmıştır. Hükümet genel af ilan edecek. Şakilerin imza ettikleri 18. Mart. 1921 tarihli taahhütname hükümünce hareket edeceklerdir. Bu taahhütname 4 maddeden ibarettir. Çalınan ve gasp olunan özel ve resmi eşya ve malzemenin iadesini taahhütten ibarettir. Buna benzer işlerde adet olduğu gibi Milli Hükümet sadakat ve İslam Cemiyeti dahilinde iyi edileceğinin taahhütnameye konulması da unutulmuştur. Taahhütname 7 asinin imzasını taşımaktadır.

TBMM Reisi Mustafa Kemal Hazretlerine

Vesika şifre

Bundan evvel Temyiz Mahkemesi Üyesi Şefik Bey'in başkanlığında Koçgiri'ye gönderdiğim Nasihat Heyeti ile reisler arasında malların iadesi, silahların teslimi, doğacak vakalarda faillerin hükümete ihbarı esaslarına dayanan anlaşma yapılmış ve buna karşılık bir genel af istenmiştir.

Kumandan Paşa'nın Sivas'a gelmesi ve asker yığmanın devamı reislere genel af olmayacağı fikrini vermiştir. Hâlâ tereddüt içindedirler. Kumandan Paşa yığmanın tamamlanmasından sonra kuvvetin etkisi ile tekliflerimizin aşiretlere kabul ettirilmesi fikrindedirler. Genel affa taraftar kumandanın düşüncesine karşıyız. Garp Cephesi'nin aldığı durum devleti şu gaileden kurtarmak ve mümkün mertebe işin içinden çıkmayı gerektirmektedir. İslahın icrası daha 15-20 gün yığmaya bağlı olup, baskı yapılacağını hisseden aşiretler büyük nisbetle tecavüzlere, hele Türk köyleri büsbütün saldırılara ve civar aşiretlere hatta Türk Alevilerini de isyana bulaştırmak suretiyle, başımıza büyük sorunlar açacaklardır.

Mazallah hele bir başarısızlık vahim neticeler doğurur.

Madem ki şimdi kendileri sığınma, af ve aman talep ediyorlar, bir genl af ilanı surutiyle cemiyetlerini dağıtmak ve bilahare serkeşlik edenlerin tek tek icabına bakılmak, memleketin büyük menfaatına uygun olacağı kanaatindeyim.

Her iki fikir ve mütalaa ile gereğinin bildirilmesini rica ederim.

29. Mart. 1921- Sivas Valisi Cemal

İçişleri Bakanlığı'na,

Merkez Ordusu Kumandanı Vilayet ve Ordunun müşterek mercileri olan Heyet-i Vekilece reddolunan Emnyet Teşkilatı'nın gecikmesinden dolayı vilayeti kınamaya ve "Salahiyet-i Fevkalade"siyle tehdide kalkışıyor. Bu salahiyet "Umraniye Hadisesi" nin bastırılmasına münhasır ve hadise ise 132 köyün enkazı altında hayli zaman evvel bastırılmıştır. Öldürülen 300'e yakın nüfustan başka binlerce masum ahali açlıktan, sefaletten ölüme mahkûm edilmiştir. Onun için artık tatbikına gerek kalmadığı gibi, bundan başka kendisi bir de seferde ordu kumandanlığı salahiyetini tecavûze vesile sayarak, hatta vilayet memurlarıyla doğrudan doğruya muhabereye girişmektedir. Kanuna aykırı emirleri, kanuni bir makamdan verilse bile kanunen yerine getirilmeyeceğini takdir edemeyecek derecede usûl ve kanundan habersiz olan bu kişinin kanuna aykırı tecavûzleriyle uğraşmaya işlerim müsait olmadığından buna acele bir nihayet verilmesini rica ederim.

14. Temmuz. 1921- Sivas valisi Hazım

Harekâtın şiddeti, ayaklanmanın tertipçi ve tahrikçi olan ve halkı kışkırtan kişilere yöneltilecektir. Mal, can, ırz ve namusları hükümetin teminatı altında bulunduğu ve din, mezhep ayrılığı gözetmeksizin bütün vatandaşların haklarının korunacağı ahaliye duyurulacak ve inandırılmalarına çalışılacaktır. Bu hedefe varmak için harakâta başlamadan önce her birlik komutanı durumu da suretle halka duyurarak kanunlara uymaya çağrılacak, fesatçı ve tahrikçilerin teslimini, yağma

malların geri verilmesini isteyeceklerdir. 48 saat geçmemek şartı ile verilecek mehlın bitiminde buna uymayanlar âsi sayılacaklardır. Tertipçi, eşkıya başları yakalandıkça tutuklu olarak ve kaçmalarına meydan verilmeyerek Sivas Merkez Komutanlığına sevk ve teslim olunacaktır. İsyân ve eşkıyalıkta direnenlerin mallarına el konula-cak ve en yakın hükümet merkezine teslim ile evleri yakılacak ve yıkılacaktır. Direnenler köy halkı oldukları takdirde bu işlem bütün köy için uygulanacaktır.

İsteyerek ya da istemeyerek her ne şekilde olursa olsun ayaklanma ve eşkıyalığa katılmış olanların silâhları ve cephaneleri alınacak, silahlarını gizledikleri anlaşılanlar da tutuklanacaklardır.

Tenkil harekâtı Koçgiri aşiretine ve bunlara katılmak üzere Dersim'den gelmiş olan âsilere ve Koçgiri çevresinde isyana katılmış olanlara yönetilecektir. Kanunlara bağlılıklarını devam ettirmiş olan köy ve aşiretler halkının hiç bir suretle zarar görmemeleri çok önemlidir.

Tenkil harekâtı sırasında kişi haklarına önem verilmesini, halkın kalbini kazanmaya gayret harcamasını silâh arkadaşlarımdam beklerim.

Çeşitli kollardan hareket eden müfrezeler arasındaki ulaştırma ve irtibata da çok dikkat edilerek harekâtın düzeninde cereyan etmesi, âsilerin şaşırtıcı gece baskınlarına karşı hazırlıklı bulunulmasını, aynı bölge içinde hareket eden birliklerin birbirine karşılıklı yardımda bulunmasını, cephane israfına meydan verilmemesini, Hükümete bağlı ahalinin silâhlı kuvvetlerinden uygun şekilde faydanılmasını ve bu talimatın çok gizli tutulmasını ve alındığının bildirilmesini rica ederim.

Mart. 1921- Nurettin Paşa

Askeri Birliklere Talimat:

1- Erzincan-Eğir (Kemaliye) arasındaki Fırat nehri üzerinde bulunan köprüler tutularak, Dersim (Hozat) ile irtibatı tamâmen kesilecektir.

2- Refahiye, Zara, Koçhisar, Divriği'deki gruplar, Koçgiri Aşireti'nin bulunduğu bölgeye doğru birbirine kavuşacak şekilde hareket edeceklerdir. Şimdiden gerekli keşifler ve hazırlıklar yapılacaktır. İkinci bir emir verilince, tepeleme işi her yönden ve bir anda yapılacaktır.

3- Bastırma maksadı: Taarrûzlar, ayaklanmanın düzenleyicisi ve kışkırtıcıları olan elebaşları ve onlarla birlik olanlara karşı yapılacak, isyânla ilgisi bulunmayan halkın gönlü alınarak, Hükümet tarafına geçmeleri sağlanacaktır.

Şimdiye kadar çalışıldığı gibi, bundan sonra da Hükümetin âsîlere karşı bu hareketi yaptığı, bunun dışında hiç bir gizli düşüncenin bulunmadığı, bütün azınlıklar hakkında eşit işlem yapılacağı ve iyi niyetinin bulunduğu halkın kulağına konacak ve anlatılacaktır.

4- Kışkırtıcılar ve fesatçılar ile bunların elebaşları yakalandıkça, askeri mahkemeye verilecek, haklarında kanûni hüküm yerine getirilecektir.

5- Silahlar toplanacaktır.

6- Koçgiri Aşireti'ni bir daha başkaldırmayacak hâle sokmak, yahut bu Aşireti şimdiye kadar, yaşadığı alandan parça parça uzaklaştırıp, dağıtmak gerekecektir. Bu düşünceden hangisinin yapılacağı, bastırma hareketinin sonuçlarına göre ayrıca bildirilecektir.

7- Birlikler verilen ta'limâta göre, tesbit edilen mahallerde bulunacaklardır.

8- 27. Tugay'ın Divriği'ye gelmesinden sonra, askeri harekât başlayacak ve tarafımdan idâre edilecektir.

Nisan. 1921- Nurettin Paşa

Belge no: 36.

İmraniye'de Komutan Paşa Hazretlerine,

No: 99 Şifre

Osman Ağa'nın Kumandanlar tarafından bazı kişilere verilen vesikalara itibar etmeyerek, pek şiddetli hareketlerde bulunduğu ve bunu gören halkın haysiyetlerinden dolayı sığınmaya yanaşmadıkları belgelerle öğrenildi. Hareketlerini değiştirmesi için adı geçene kesin emir verilmesi ve mümkün ise bir an önce memleketine gönderilmesi rica olunur efendim.

28. Nisan. 1921 - Sivas Valisi Cemal

Belge no: 37.

Sivas Valisi Cemal Bey'e

Bu üzücü olayı nasihat ve aydınlatma ile halldelebileceğine inanarak Sivas'ta bulunan Temyiz Mahkemesi ileri gelenlerinden ve Beyazıt Kürtleri ileri gelenlerinden Şefik ve mahkeme heyetinden Dersimli Hakkı Bey'lerden oluşan bir Nasihat Heyeti 7. Mart. 1921 günü Sivas'tan olay yerine gidiyor. Ayrıca heyetimizce dikkat çeken siyasi tedbir mahiyetinde görülen, Dersim, Koçgiri Aşireti'nin aydınlatılmasının ve hak yoluna ermelerini temenni mahiyetinde bir telgraf çekiyor. Nasihat Heyeti 8. Mart. 1921'de isyan mıntıkasına vararak İmraniye nahiyesi Müdürü Haydar Bey'in Boğazviran köyündeki konağında isyan ve aşiret reisleri ile buluşuyor.

Nasihat Heyeti'nin vilayetçe Dersim Madana'na çekilmiş olan telgrafta müdafa hakkının meşru olduğuna, binalenaleyh Koçgiri Aşireti'nin zaruri hareket hattı oluşturduğuna dair cevap geldiği Genelkurmay'a yazılan 9. Mart. 1921 tarihli telgraflarda belirtiliyor.

1921 tarihinde Ordu Kumandanlığı'na yazılan ve hükümetin şefkatine sığınılarak açıklamalar yapılan telgrafta: "Çapulculukla başlayan hareketlere kendilerinin asla razı olmadıklarını ve cehaletten doğan bu meselelerden dolayı hükümetin şefkatine" sığındıkları bildirilmektedir. Eşkiya nezdinde esir bulunan Zara Kaymakamı ile Suşehri Jandarma Kumandanlığı'ndan da aynı tarihte yazılmış bulunan telgrafta "İmraniye ayaklanmasının Hükümetin Kürtler hakkındaki söylentiden meteessir olan ayaktakımı tarafından yapıldığı, yani gerilikten başka bir şey olmadığı, iki millet arasında bir girdap açmamak için süratle bir genel af" istedikleri yazılmaktaydı.

Genelkurmay Başkanlığı

(Cumhurbaşkanlığı Arşivi vesika no: A-IV-15-0 D 62 -F8)

Belge no: 38.

İçişleri Bakanlığı'na,

(...)Koçgiri beylerinden ve ağalarından hiçbir ferdin işlerine bakılmaması, ileride onların yerlerini tuması ihtimali olan ikinci derecedeki mühim şahısların da uzaklaştırılması, isyan ve eşkiyalığı kolaylaştıran ve isyana yataklık eden mahallelerdeki köylerin ve v.s.nin kaldırılması. Kürtler ve Türkler arasındaki mütekabil kalan yağmanın önünün alınması.

Özet olarak, Koçgiri'ye şimdiye kadar hüküm ve adeta bir beylik halinde kendilerine bağlayan beylerin ve ağaların nüfuzlarının tamamen kaldırılması ile hükümet ve halk arasındaki meşru olmayan duruma son verilmesi.

Hükümet ile halk arasında aracı olan ve çaresiz milleti halkın menfaatlerine alet edenlerin öcünü almak için tedbirlerin bildirilmesine dair Genelkurmay Başkanlığı'ndan gelen 14. Nisan. 1921 tarihli telgrafa cevaben, 28 Nisan tarihli etraflıca telgraf yazılmıştır.

Madde 1- Meydana gelen hareketi bastırmada önemii

sebeb olabilecek, Sivas vilayeti ile mali ve mülki idareyi faaliyete geçirmek ve çalıştırmak için emirler verilmişti. Bu emirler ile, Sivas Valisi, Zara'ya hareket ettirilmiş olup, Nasihat Heyeti memurları ile fiili olarak çalışmaktadırlar.

2- Uygulanan tedbirlerin esası aşağıdadır.

Koçgiri Aşireti ile ona yardım edenlerin silahların alınması ve bunlar ile bereber direnmekte ısrar edenlerin köy ve hanelerinin yakılması, mallarına el konulması ve sürgünün beylik ve ağalık tabakasının tamamen kırılarak ortadan kaldırılması, halkın menfaatçıları elinde perişan edilmekten kurtarılması ve hükümet ile temaslarının teminat altına alınması.

3- Bölgedeki memurlardan yeterli yardım görülemiyor. Çünkü bu vasıflardan yoksundurlar. Arzu edilen amaç elde edinceye kadar, asker veya asker tabiyetli memur istihdamı ve vilayetlerden kazalara, nahiyelere kadar bu usulün uygulanması ve her yerde mülki ve askeri idarenin bir elde bulundurulması gereklidir. Bu suretle, masa başında kâğıt havale etmekten başka bir iş görmeyen mülki memurlardan ve bu kötü usulden kurtarılmasını rica ederim.

Genelkurmay Başkanlığı Merkez Ordusu'ndan aldığı yukarıdaki telgrafi tamamen tasvip ederek bu telgrafi ilişik olarak İçişleri Bakanlığı'na 5. Mayıs. 1921 tarihli tezkiresi ile bilhassa mülkiye memurlarından memleketin kurtulması tekelifinin dikkate alınmasını rica etmiştir.

Halbuki Merkez Ordusu Kumandanı'nın evvela olay mahalli hakkındaki düşünceleri yalnız yukarıdaki 28. Nisan. 1921 tarihli telgrafın içeriğinden ibaret değildi. Ayrıca 5. Mayıs. 1921 tarihinde yazdıkları aynen Koçgiri bölgesindeki dağlık mintikalarda bulunan Kürt köylerini kaldırıp, yerlerine, birleştirerek yüzer haneli köylerin yeniden kurulacağı, ona göre yeniden dağıtılacağı;

Özetle, önemli ve yeni bir mülkyet teşkilatına ve arazi dağıtımına gidileceği; bunun 5 nahiyede tatbikine başlanacağı

bildirilmektedir.

Yeniden kurulan köylerde süratle okulların açılması için gereğini rica edereim.

5. Mayıs. 1921
Genelkurmay Başkanlığı

Belge no: 39.

Genelkurmay Başkanlığı'nın Koçgiri ayaklanması üzerine verdiği direktifleri:

1- Merkez Ordusu'na bildirdiği 7. Mart. 1921 tarihli emirde İmraniye olayı yeni ve önemli bir iç isyan başlangıcı ve gelişmesini göstermektedir. Yeni oluşan Suvari Fırkası'nın iç isyanı bastırmakta ne kadar etkili olacağı kestirelemez. Binaenaleyh daha önce de Tokat, Zile yöresindeki Süvari Livası ile Süvari Fırkası'nın Yenihan bölgesindeki ikametini Sivas'a alınmasına ve 5. Fırka Kumandanı (Kaymakam-Miralay) Cemil Cahit Bey'de 5. Fırka'dan verilebilecek azami süvari kuvveti ile acele Sivas'a getirilmesi ile islah etmenin bu adı geçen kumandasında yapılması.

2- Doğu Cephesi Kumandanlığı'na gönderilen 8. Mart. 1921 tarihli emirde, İmraniye isyanının daha doğuya genişlemesi ihtimaline karşı şimdiden gerekli tedbirlerin alınması.

3- Tekrar yazılması ve bu arada Merkez Ordusu'na vermiş olduğu 9. Mart. 1921 tarihli İmraniye'deki Süvari Alayı'na Koçgiri Aşireti çeteleri tarafından gerçekleştirilen saldırıdan ve bu aşirete doğru yol gösterme konusunda Sivas vilayetinden Dersim Madanı'na çekilen telgrafında verilen cevaptan bahs ettikten sonra "İsyanın tamamıyla düşmanlarımızın uzun zamandan beri hazırladıkları istihbaratı alınan siyasi bir hareketin başlangıcı olduğu" gösterilmektedir.

İsyanın yerinde bastırılması ve batıya doğru genişlemesine engel olmak için Merkez Ordusu'nca gereken kuvvetlerin Sivas'ta toplanacağı gibi Kocaeli Kumandanlığı emrine girmek üzere Giresun'da teşkil edilmekte olunan Piyade Alayı'nın da şimdilik Şebinkarahisar'a hareket etmesi emr edilmiştir. Asiler civar köylerine tecavüz ile bunları da kendileri ile müşterek harakete zorladıklarından tabii halkın muntazam şekilde, emri kumanda altına alınarak müştereken müdafa ve hayatlarının temini, isyanın doğuya genişlemesine mani olmak için, Şark Cephesi Kumandanlığı'nca Erzincan yöresinde müfrezelerin ikamesi Garp Cephesi'nin Harput'ta bulunan kıtalarının ayrıca Fırat boyundaki İnzibati bölüklerin Elazığ Valisi'nin emrine verildiği ve bu kıtaların takviyesi emr edilmiştir. Aynı tarihte 9. Mart. 1921'de Genelkurmay Başkanlığı'ndan doğruca Giresun'da Binbaşı Osman Ağa'nın fahri başkanlığı altında oluşturulan piyade alayı kumandanına "Oluşturduğu bütün kısımlayla ve azami kuvvetle derhal Şebinkarahisar'a hareketiyle oraya Genelkurmay Başkanlığı'ndan emir telakki edilmesi ve alayın hareket esnasında, düzenin sağlanması ve bulunan halkın her türlü tecavüzden korunması için azami tedbirlerin alınması" emir olduğu gibi Binbaşı Osman Ağa'ya da verilmiş olan 10. Mart. 1921 tarihli özel ve münferit bir emirde "Alayın hemen Şebinkarahisar'a vardığının bildirilmesi" yazılmış "bilhassa yollarda halka, askerin hiçbir tecavüzde bulunmamasının teminini hamiyet ve vatanperverliğinizden beklerim" denmiştir.

Bu sıralarda Sivas'ta 14. Süvari Fırkası Kumandanı Kaymakam Hayri Bey'den orduya çekilen ve Genelkurmay Başkanı'na bildirilen 10. Mart. 1921 tarihli telgrafında "Koçgiri Aşireti'nin (ayaklanmış halde bulunan) mevcudunun 2 bin olarak tahmin edildiği ve Dersim'de o miktarda bir kuvvetin gelmesinin beklendiği ve Kürt çetelerinin Zara'ya 3 saat mesafedeki Alevi Kürt köyleri mıntıkasında toplanmakta oldukları, Refahiye ve Kuruçay kazalarındaki Alevi Kürtler'in de

İmraniye'deki Koçgiri Aşireti'ne katılarak hareket ettiklerinin haber alındığı ve aşiretlerin Zara kasabasına saldırılarının ihtimal dahilinde olduğu" bildirilmiştir.

Gerek Süvari Fırkası'nın kumandaçılığının telgrafı, gerekse Dersim Madanı'nın gerçeği içeren telgrafı içeren telgrafı cevabı Genelkurmay Başkanlığı'nın olayın içeriği hakkındaki kanaatini pekiştirmiş, binaenaleyh Koçgiri Aşireti reislerinden Haydar Bey'in sığınmaya dair başvurusuna ve Nasihat Heyeti'nin o zaman memleketin genel durumu dikkate alınarak meselesinin hal edilmesine yönelik çalışmalarına Merkez Ordusu Kumandanlığı'na 11. Mart. 1921'de aşağıdaki mahiyette bir emir icrasına sevk edilmiştir.

İmraniye isyanı gerek Nasihat Heyeti gerekse ellerine geçen zabıtlere lehlerinde telgraf yazdırmışlardır, genel af talep etmelerine ancak bekledikleri yardıma intizaren zaman kazanmaktan başka bir şey değildir. Batı Anadolu'da da isyanı, bu gibi bazı aldatmacalarla büyütmüşlerdir. Binaenaleyh bu gibi sığınma teşebbüslerine katiyen aldanılmaması ve İmraniye İsyanı'nın kati surette bastırılması ve ancak hazırlığımızın sonuna kadar isyanı tatmin yollu teşebbüslerle zaman kazanılması gerekmektedir.

İçişleri Bakanlığı'nın Genelkurmay Başkanlığı'ndan Merkez Ordusu Komutanlığı'nın şiddet uygulamalarından vazgeçmesini istediği telyazısı. Genelkurmay Başkanlığı 11. Mayıs. 1921'de Merkez Ordusu Komutanlığı'na gönderdiği emriyle şimdilik şiddet önlemlerinden vazgeçmesini ister.:

.... tarih ve 4200 numaralı yüksek yazıları mütalaa ve tetkik olundu. Hükümet'in sorunlarla uğraştığı sıralarda, Dersim Bölgesi'nde gerek dış tahrik ve teşviklerle, gerek iç nedenlerle tekrar tekrar çıkan isyanlara karşı şimdiye kadar düşünülen çareler, sürgün ve baskıdan ibaret kalarak, bunları islah tedbirleri takip etmemekte; uygun zemin teşkil eden sebeplerin kaldırılmasına teşebbüs edilmemektedir. Durum böyle olduğundan, bu defa da aynı durum karşısında kalınmamak üzere, ileride bu gibi olayların tekrarlanmasına meydan vermiyecek tedbirlerin alınması konusunda vekalet, Merkez Ordusu Kumandanlığı'nın görüşüne tamamen katılmaktadır. Şu halde, iş, gereken tedbirlerin tayini noktasına geliyor. Bunun için de, bu toplantının yalnızca incelenmesi ve ortadan kaldırılması gerekiyor. Vekaletin fikir ve mütalaasına göre, dış etkilerden kurtulunulursa, bu bölgedeki isyan ve eşkıyalığın nedenlerini, şimdiye kadar buralarda Hükümet'in nüfuzunun yalnız dışarıdan olmamak üzere merkeze bağlı kalarak, halk ile doğrudan doğruya ilişki kuramaması ve bunun sonucu olarak, bölgenin reislerin elinde bırakılması ve Dersim Bölgesi'nin, halkı besleyecek kaynak ve araçtan yoksun olması noktasında aramak lazımdır. Bu bölgede Zabıta Teşkilatı nüfuz ve kudreti Hükümet'i hakkıyla tecelli edebilecek surette takviye eden ve doğrulayan ve bilhassa inzibati işlerle meşgul olmak ve herhangi bir noktada çıkan bir olayda derhal yetişip olayı bastırmak

üzere, seyyar jandarma taburları kurulması ve aynı zamanda Hükümet'in halka doğrudan doğruya nüfuz ve ihtiyaçlarını derhal tatmin edecek şekilde nahiye teşkilatları kurulması. Esaslı isteklerden bir kısmını kaldıracak ve yok edecek tedbirler cümlesinden, aşiret fertlerinden gördükleri zulüm ve baskı sebebiyle reislerden esasen bıkmışlardır. Reislerinden, Hükümet'ten aldıkları kudret ile ve fertleri ancak bu nüfuz ve kudret aracılığı ile tahakkümleri altında tuttuklarından, Hükümet, halk ile doğrudan doğruya temas sağlayarak ve halka bundan sonra reisleri kendilerini ezdirmeyeceğine dair itimat verebilirse, tahakküm yavaş yavaş ortadan kalkmış olur.

Eşkıyalığın başlıca sebepleri olan haysiyet meselesinin hal ile, işlerinde namusluca geçinebilmelerini temin edecek araç ve tedbirlerin yerinde tatbik ve incelenmesi halkın üzerine düşer. Genel olarak Bakanlık'ca düşünülen tedbirler bunlardır. Bunlar yapılmadıkça, yalnız ıslah etme yöntemi ile yetinilerek, asıl sebepler ortada bırakıldıkça, işin bir süre geçici olarak o bölgeyi teskinden ibaret kalacağı ve reisler hakkında ne derece şiddetli davranılırsa davranılsın, zemin uygun oldukça yerlerine diğerleri-nin geleceği doğal bulunduğu gibi, esasen zaruriyet ve mecburiyet miktarı ile sınırlı vaziyette olmak lazım. Islah görevinde bilhassa Kürdistan meselesinin Avrupa'ca söz konusu olduğu ve Kürtler'in her surette aldatıldığı bu sırada, ileri gidilmesi ve gerek verilen telgrafta ve gerekse Merkez Ordusu Kumandanlığı'ndan ilişikte takdim edilen şifreye, mevzubahis hanelerinin yakılması, ailelerin sürülmesi, mallarının değiştirilmesi gibi şiddetli tedbirlere başvurulması kötü tesir edecek kandırılmaya elverişli bir zemin oluşturmuş ve memleket için büyük zararlar doğuracağından ve esasen olağan durum teşkilata göre oluşan ve mesele çok nüfusu beleyecek araziden yoksun olan dağlık yerlerde 500 haneden oluşması olağan bulunan köylerin, bu tabii zaruriyetin aksine birleştirme ve nakliye teşebbüs edilmesi halk için sefalet ve perişanlıktan başka netice vermiye-

ceğinden, bu şiddetli tedbirlerden vazgeçilmesi gereğinin Mekez Ordusu Kumandanlığı'na emir buyurulmasını rica eder ve iyileştirmenin (ıslah) sonunu müteakip arz edilen esaslar dairesinde yapılması gereken, esasen tayin ve tespiti hükümet merkezine ait bulunan, teşkilat ve ıslahat sebeplerinin yapılacağını arz ederim.

Hukuk ve benzeri memurlar, bu mühitte yetişen ve tabiatıyla muhitin etkisinde kalan memurlar. Bunlar içinde vazifelerinin tamamiyle ehli olmayanlar ve gereken ehliyeti gösteremeyenler hakkında, vekaletten gereken işlem yapıldığı gibi, bu hususta başka hadiselerden meydana gelecek bilgilerin de memleket yararına ve adına güzel telakki edilmesi ve derhal dikkate alınması olağan olmakla beraber, memlekette şimdiye kadar hizmet etmiş olan memurları mülkiyenin şahsi tayinine mal edilmeyerek genellikle kağıt havaleciliğinden başka bir iş görme kabiliyetinden yoksun addedilmesini zat-ı âlilerinin de kabul etmeyeceği aşikâr bulunduğundan, sureti gönderilen telgrafnamenin son fıkrasındaki memleketin hazır mülkiye memurlarından çıkarılması cümlesinin bir yalnızlık olacağı zannındayım.

Dahiliye Vekaleti Atf

Dersim mebusu Hasan Hayri Bey'in Koçgiri ve Dersim olaylarına kaynaklık eden Dersim, Kürtler ve Aleviliğin tarihçesine ilişkin 3. 10. 1921 günkü 85. Oturumda Meclis'te yaptığı konuşma. (Tarihsel yanlışları ve anlatım bozukluklarını düzeltmeden olduğu gibi, yalnızca dilini sadeleştirerek verdik.)

Hasan Hayri Bey (Dersim): Paşa Hazretlerinin açıklamaları sırasında Kürtler'in düşünceleri ne olabilir? Sanırım Kürtler'in durumu karanlık gibi görünüyor ve Kürtler de bütün görüşlerini açıklamışlardır. Telyazılarla makamlara bildirilmiş, Kürtler de düşüncelerini bildirmişlerdir. İhtimal ki buna karşı güvensizlik veyahut başka birşey akla geliyorsa Kürtler'in ruhsal durumlarını Yüksek Meclis'inize sunmak isterim. Ençok bilinmiyen olan Dersim'dir. Acaba ne düşünce taşıyabilirler. Herkes bir düşünce edinebilsin. Bunu da Paşa Hazretlerinin bu Kürtler'le ilişki kuran bir yanıt zaten gereksiz yanıttır. Paşa Hazretlerinin sorularını, çünkü bilgi vermek için Kürtler'in geçmişinden söz etmek istiyorum. Efendim, şimdi öncelikle karanlıkta kalan Dersimli Kürtler, bunların durumları nedir, nasıl yaşamışlardır? Şimdiye kadar Hükümet'le ilişkilerinin ölçüsü ne düzeydedir? Bunları saptamak, bunların adam akıllı durumlarına ve özel yaşamlarına vakıf olamak gerekir. Hulefayı Raşidin Ömer Hazretlerinin halifeleik zamanında, oğlunu vali göndermişlerdi. O Muhammet Hanifi Hazretleri vali iken, Hazreti Ali'nin öldürülmesi ve daha sonraları Kerbela faciası meydana geldiler. Sonra Kerbele olayı Emeviler'in...bunun çocukları Harzem eyaletine sığındılar. Bugünkü günde Türk, aslen ve neslen Türk olarak orada yaşadılar. Onlar orada iken başlı başına bir Hükümet kuramadılar. Bir cemiyet kurdular ve ruhani cemiyetleri de sürdürdü. Nitekim Bu Muhammed Hanefi

soyunun oluşturduğu ruhsal gtr ki Eba MüsliM Horasani'yi çıkardı. Emeviler'i devirdi ve Abbasiler'i yerine getirdi. Sonra Abbasiler efendim, halifelik makamına geçtikleri gibi Cafer-i Sadık'a ilk defa halifelik önerildi. Cafer-i Sadık da, İslami ilkelere sızan çelişkilerle uğraşacağı için halifelik makamını Abdullah'a bıraktı. Bu koşullar umarım tarafınızdan bilinmektedir. İmamı Hasan (halifeliği) Muaviye'ye bıraktığı zaman, halifelikte bir takım kurallar önerdi. Bunu şeyhlerden bir-iki şeyhe, aynı zamanda Cafer-i Sadık'a önerdi ve halifelik de bunu kabul etti. Halifeliğin kabulünden sonra halifelikle aralarında, zıdlık çıkmasın diye müslümanların beytlmalı imametinin denetimi altına verildi. İmametinin denetimine verildiği için beytül-mala el uzatamıyorlardı. Ve bu mallara el uzatmamak sorunun- dan dolayı saltanatı yrtemiyorlardı. (Bu nedenle) imamlığı kendilerine bir baskı, engel gördüler. Bilindiği gibi bunların kafasında çelişkiler başladı. Mansur zamanında ayrılık başladı. Derken yine dağıldı. İslam fırkaları/ mezhepleri doğdu. Sonra efendim Abbasiler'ce izlenmeye başlandılar. Yine Harzem'e sığındılar. Harzemliler arasında kaldılar. şeyh Ahmet adında bir zat Horasan'da Hükümet yürütmüş ve kaybolmuştu. şeyh Ahmet emanetleri bıraktı ve kendisi ortadan kayboldu. Ehlibeyt yeniden İmamı Ehlibeyt soyuna geçti. Sonra efendim, Harzem beyleriyle bunlar bu yolda birlikte yaşarken, Selçuklular Tevaifilmlk içerisine girmeye başladılar. Selçuklular'dan Alaeddin bunlara yer verdi. Sonra efendim, Abbasiler zamanın- da Harzem ve Cengiz bir...kesildi. Ayaklandı. İlk efendim bunun darbesine Harzemler uğradılar. Başından bulunan Celaleddin Harzemi, Paşa Hazretlerinin buyurdukları gibi, beş- altı yıl küçük savaşlar yapıldı. Bilakis ve son savaşını Erzincan'ın Ceyha boğazından saldırdı. Harzemliler'i mahvetti- ler. Geri kalan ordusu bütün ailesiyle birlikte Dersim dağlarına kaçtılar. Bugünkü günde Dersim dağlarında yaşıyorlar. Celaleddin Harzem'in mezarı radadır.

Sonra Dersim'de bir kısım da Arap var. Bu Arap kesimi de Şeyh Ahmet'in soyundandır. İşte bugünkü günde Haydari tabir ediyorlar ki; Haydar, Şeyh Ahmet Hazretlerinin oğludur. Bunun da Hacı Bektaş Veli Hazretlerinin bu Selçuklular'dan Celalattin Selçuki hemşiresi sultanının mezarı da buradadır sanırım. İkinci Şeyh Ahmet tuttu kendi hemşiresini nikah etti, kendisine damat etti. Kendisine bu Anadolu içerisinde yerler verdiler. Bunlar kaldılar, ta Osmanlı'dan Sultan Bayezıt zamanına kadar. Sultan Bayezıt Veli zamanında Sünni ve Şii ayrılıkları doğdu. Sultan Bayezıt Veli'nin oğlu Sultan Ahmet...hareket etti. Bu aile... tuttu, Malatya sancağı içerisinde Şeyh Hasan adıyla adlandırılan, o sırada kendi başkanları Hasan bulunuyordu ki, Alaeddin Sultan'ın kızkardeşinin oğluydu. Oraya yerleştiler. Yavuz Sultan Selim zamanında Çaldıran Savaşı dolayısıyla Osmanlı ordusu hareket ettiği zaman ne kadar Alevi varsa kesdi, asdı, kırdı, bilmem ne yaptı. Dersim dağlarına sığındılar. Aslında kendileriyle Harzemliler arasında öteden beri yardımcı olarak bunların yandaşı bir kitle halinde birlikte oldular. Katılan Harzemliler de başladılar, çünkü Harzemliler asla bunları kendilerinden yukarı bil(mi)yorlardı. Her ikisin(i) de Harzemliler tuttu, bunların komutası altına geçti. Türkler isteyerek Kürtlüğü kabul ettiler. Bugün sorsan Dersimliler'e; doğrudan doğruya Kürtoğlu Kürd'üm der.

Sonra efendim, bu durum, tam o dağlara geçişleriyle birlikte Dersim'den kesinlikle bir kimse dışarı çıkamadı. İşte bu suretle Dersim dağlarının içerisinde kapalı kaldılar. O zamandan ta Sultan Mecit zamanına kadar kapalı kaldılar. Kesinlikle dışarıyla ilişkileri yoktu. Zira vuruyordu ve kasabaya çıkamıyordu. Dinsel ahkamları yalnızca bir sözden ibaret kaldı. Yalnız bunların kimi gerçek olan sözleri Alevilik adı altında değişikliğe uğratılmıştır. Sonra bu durumda iken ne yazık ki kimi camilerde öteden beri bakarsın vatanını hakkıyla takdir etmeyen efendilerden kimileri Kızılbaş'tır, Şii'dir. Sonra efendim, bunlar bu

durumda iken kapalı oldukları dönemde kendilerine bir geçim yolu aramak için başladılar para ile koyun-keçilerini değiştirmeye. Zaten kendilerinin geçimleri salt koyun-keçiden ibaret idi. Dışarı ile azar azar değiş-tokuşa başladılar. Vay siz Kürtsünüz diye ellerinden zaten tüm geçimlikleri bir koyun idi, onları da ellerinden aldılar. Derken Dersim'de eşkıyalık asıl bu yüzden ileri gelmiştir, eşkıyalık ve bu yüzden birçok zulme uğradı. Bununla birlikte İslamiyet'ten ayrılmamıştır ve ayrılmak yanlısı da değildir. Zira Dersim bu gerçeği isterseniz...kimi yasalar önerdim. Kimi arkadaşlar dediler ki yıllardan beri Hükümetimiz Dersim'e etki edebilmiş mi, etmemiş mi? Zaten serbesttirler. Bir kere bunlar bağımsızlıklarını istemiyorlar. Ancak Hükümete katılma ve adalet bekliyorlar.

Sonra görüyorsunuz, Fransız ve İngilizler bir takım kışkırtmalar yapıyorlar. Kürdistan'a bir biçim vermelidir, böyle olmalıdır diyorlar. Bunlar sadece Kürtler'i Türkler'den ayırmak, ikisini de boğmaktır. Bir başka fikir değildir. Bugün Kürt Türk'ten ayrılrsa çok kötü olur. Bilmiyorum Beyefendi başka Kürtler'i bilmem, fakat Dersim'in durumu böyledir.(...)

Belirtmek istiyorum ki bu, yakın zamanlarda oldu. Üçyüzotuzbir (1916) yılı sonlarında Erzurum (savaşta) düştüğü zaman bir iki ilçeyi bastılar. Sonra Vehip Paşa'yı cepheden istediler, Dersim mevki komutanı olarak gönderdiler. Ne ise gittik, kendi milletimizden, ağalarımızdan rica ettik. Sancak kuşatmasını kaldırdık. Ötekilerini de vurduk sessizlik sağlandı. Sonra Rumlar (Ruslar olmalı) geldiler, sonunda Erzincan'ı aldılar. Erzincan'ı aldıklarından sonra Erzincan'a propagandaya, Ermeniler aracılığıyla Dersim'i almaya başladılar. Aynı zamanda baktım birgün bir kağıt geliyor. Bir Kürt aracılığıyla geldi. Oğlum bunu kim sana verdi? Bilmem kağıt kimden... Nikola'nın baştercümanı Çerkez Hasan, bendeniz orada mevki komutanı bulunuyordum. Dersim'de öteden beri gerek Hükümete karşı, gerek halka karşı olan...Dersimliler benim ve

ailemin komutası altında toplandılar. Örneğin ailemizden bir amcam var, yüz yaşında, sözü geçen (biri). O imiş ve bunun yeğeni bulunmam nedeniyle...böyle egemen imişim, kendisine anlatmışlar. O da bana o yolda mektup yazıyor ki, Dersim'in kamuoyunu bize çevirdiğiniz zaman, istediğiniz kadar parasal ödül var. Kral adına, Çar adına veya kurulacak prensliğe adaylığı kabul etmek önerisi. Bir kere Dersim'in kamuoyunu zaten bir daha Rus lehine çevirmeye gerek yoktu. Ancak Dersim'de gibi durumların önünü almak için o kamuoyunu Rus aleyhine çevirdiler. Çünkü kötü yönetim Dersim'i Rusya'ya yöneltti. Ruslar buna sadece benim şahsımın bulunmasını engel görüyor. Bana tutuyor milyonlarca para öneriyor, tabii bunu birkaç ağa önünde okudum. Biz bu parayı kabul edemeyiz, dedim. İslamiyeti de bu yüzden mahvederler alçaklar. Benim bu ağalara bütün gizliliğimi açıkladığım için, bütün Dersim (aşiret) başkanları bugünkü günde beni milletvekili seçtiler. Beni bütün başkanlar milletvekili çıkardılar. Çünkü vicdanımı kötü yolda kullanmadığımdan dolayı ancak bendeniz Yüksek Meclisinize Dersim adına bir öneride bulunsam ve sonuçta isteğim ne gibi etkiyle karşılanmış ise onu da kanıtlamaya hazırım.

(TBMM Gizli Celse Zabıtları, C: II, s: 252-253).

Amasya- 22. Ekim. 1921

TBMM Başkanlığı'na

1- İmraniye İsyanı olayından dolayı Sivas'ta tutuklu bulunan 430 şahsın yargılanmalarına memur iken, sonra lağvadilen Sivas Divan-ı Harb Örfisi'nin gayet adilane ve tarafsız incelemesinden elde edilen kanaate göre, isyanın başlıca tertipcileri, sebep ve reisleri, tutuklular arasında olup, tutuklulardan 300 kişi muhtelif derecelerde cezalara müstahak görülmektedir. Ve çoğunun soruşturması yapılarak duruşmaları karara kalmış bulunmaktadır. Ancak 120 kişinin beraat etmesi ihtimali vardır. Divan-ı Harb'in incelemesine göre, isyanın reisleri, bir de asker nizamnamesi düzenlemişlerdi.

2- Meskûr olayın başlangıcından şimdiye kadar, orduya ulaşan müracatları, elde bulunan belge ve yapılan haberleşmeye Dersim ve Erzincan mebuslarından bazı kişilerin, özel alâka ve ilişkileri olan şahısları isyan reislerini kurtarmaya çalıştıkları anlaşılmıştır. Son Millet Meclisi'nde oluşturulacak heyetin görevi, isyanı tertipleyen ve sebep olanları ayırarak kanunun pençesine teslim etmek, af edilenleri tayin etmekten ibaret ise de, bu meseleyi takip edenlerin fikir emelleri 2. ve 3. derecede suç işleyenleri değil, doğrudan doğruya isyan sebeplerini ve reislerini kurtarmaktan ibarettir.

3- Heyet'in ikinci vazifesi olan Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun tatbiki hakkında, Dersim'de mahkeme yapmasına gelince, bunu şu sırada İran'da bir Kürdistan teşkilini ve muhtariyet idari teminini amaçlayan ve arzu içinde olan bazı şahıslarca maksatlarının gerçekleşmesi için bir başlangıç algılanması muhtemeldir.

4- Yukarıda arz edilen 3 maddenin fevkalâde önemli olduğu muhakkaktır.

Ceza hak edenler cezasız bırakılırsa, yapılan islah etme

hareketi etkisiz kalacak ve geleceği etkilemesi olmayacaktır. Birinci derecedeki isyanı düzenleyen başlar ve amirler kurtulurlarsa, Hükümet'in nüfuz ve etkisi azalacak ve serbest kalanlar kötülük yapmaya başlayacaklar ve diğ er aşiretler, diğ er aileler vs. yapmaya cüret edeceklerdir. Müstakil idare için yetişmemiş olan kısmen (ilkel) olan Kürt kardeşlerimizin muhtariyet idare sevdasıyla, kuvvetli İslam devleti Türkiye'yi takimi ve yıkıma uğratmak hususunda düşmanlarımızın emellerini kolaylaştırmaktan başka bir netice vermiyeceğine kani bulunduğ um ve durumu yüksek İslamın menfatını savunmayı, vazifede ve bulunduğ um nokta-i nazardan gayet önemli öldürücü gördüğ um cihetle, kanaat ve acizane mütalaamın arzı, vazifemin gereğidir. Durumun dikkate alınması ve Yüksek Meclis'ten kurulacak heyetin arz ettiğ im cihetlere nazar dikkatlerinin çekilmesini arz ederim.

Merkez Ordu Kumandanı
Nurettin.

TBMM'nin Yusuf Hasan Paşa, Hakkı Hami Bey, Ragıp Bey ve Hulisi Bey'lerden oluşturduğu Koçgiri İnceleme Kurulu'nun Koçgiri olayına ilişkin hazırladığı rapor:

Koçgiri Aşireti'nin reisliğini yapan bir aileye mensup olan Haydar Bey, bu işlerine ilâveten, sözü geçen ailenin öteden beri kâtipliğini yapan ve Koçgiri Kürtleri içinde okumuş sayılan Alişer Efendi adında birinin de, anlaşmayı müteakip, gerek kendi aşireti ve gerekse Dersim'in Ovacık kazasında siyasi propaganda yaptığı, 1921 senesi başından beri mahalli hükümetçe resmen haber alınmış ve bazı tedbirler alınmıştı. Koçgiri ve Dersim'de kendi tertiblemiş oldukları milli yayınları 1 No'lu belge ile yayımlayan ve milli hayatı tahrik eden Alişer Efendi'nin bu siyasi faaliyetlerinin, Koçgiri olayında en etkili neden olduğu, Koçgiri Kürtleri tarafından heyetimize açık olarak bildirilmiştir.

Şurasını itiraf edelim ki, Alişer Efendi'nin etrafında toplanan bazı mahalli Kürt milliyetperverlerinin Koçgiri Bölgesi'ndeki siyasi faaliyetleri, bilhassa Kürdistan'a muhtariyet vaat eden Sevr Antlaşması'nın İstanbul Hükümeti'nce tasdik edilmesine dayanmaktadır. Adı geçen antlaşmanın Ankara Milli Hükümeti'nce reddedilmiş olması, onlar tarafından "Kongre" diye resmi olarak belirtilen ve Milli Hükümetimiz'e karşı bir muhalefet oluşturulmasına ve düşmanlık yaratılmasına neden olmuştur. Bununla beraber, Sevr Antlaşması'nın İstanbul Hükümeti tarafından tasdik edilmesinden çok sonra, Koçgiri Aşireti'nin bir kısmı tarafından bazı olaylar çıkarılmıştır.

Mesela: Alişer Efendi ile Amadon köylü Paşa'nun kumandasında (300 kadar silahlı Kürt) Refahiye'den Kuruçay'a

gönderilmekte olan, Hükümet'e ait 26 sandık cephaneyi götüren kafiye 25. Temmuz. 1920'de saldırmış ve gasp etmiştir. Bundan sonra, Belensor köyüne gelerek Refahiye ve civarına (Kongre taraftarı ayrılсын) diye tebligatta bulunmuş. Refahiye kasabasını basacağı sırada etraftan yetiştirilen askeri kuvvet ile bu sırada İmraniye'de Nahiye Müdürü bulunan Alişan Bey'in bizzat getirdiği silahlı Kürt kuvvetleri ile 26. Temmuz. 1920'de 6 saat süren çatışmadan sonra dağılıp gitmişlerdir.

Bu üzücü saldırıyı yapan kuvvetin yanında Alişer Efendi'nin bulunması, bu olayın siyasi bir yanının olduğunu gösterir.

Kürdistan'a muhtariyet verilmesini vaat eden Sevr Antlaşması'nın İstanbul Hükümeti'nce onaylanması olan 10. Temmuz. 1920 tarihinden sonradır ki, gerek Koçgiri gerekse Dersim'in bu kısmına yakın olan bölgelerindeki faaliyetler daha çok ciddiyet ve vehamet kazanmışlardır.

Dersim'in Ovacık ilçesi reislerinin imzasını taşıyan Kemah ileri gelenlerinden ve eski mebuslarından Sağırzade Halet Bey'e gönderilen ve hükümetçe elde edilen ve heyetimizce de görülen 13. Eylül. 1921 tarihli mektupta hilafete bağlı kalmak üzere Kürdistan'a muhtariyet heyetinin 10. Ağustos. 1920'de yüksek tasdike sunulmuş olduğunu Elazığ v.s. vilayetlerde ilan edilmiş ve Kürtlere (Hozat'ta adil bir idarenin kurulmasına yönelerek hatta Ovacık kazasındaki idari teşkilatın tamamen ikmal olmuş olduğu) Sağırzade ailesinin de Kürdistan Beylerinden olması itibariyle, merkezi Kemah'ta veya Erzincan'da olmak üzere, o bölgede Dersim Kürdistanı'na bağlı olarak kurulması uygun görülen Mutasarrıflık Reisliği'nin kendisi, yani Halet Bey tarafından reisliği kabul etmesi temenni olunmaktadır.

(Belgede, aynı tarihte Sağırzadeler'le birlikte Sıddık Bey'e de yazılan bir mektupta, adı geçenin kendileri ile işbirliği yapması talep olunmuştur.)

Ekim 1920, Alişer'in sözlerine kapılan ve kısmen Koçgiri-liler'den ibaret ve kısmen de Dersim'in Ovacık ilçesi halkından olan Kürt çetelerinin fiili saldırıları ile başlar. Şöyle ki, Ekim 1920'de 200 silahlı Kürt, Alişer'in sevk ve idaresi altında, Kemah'ın Iğdik nahiyesine bağlı bazı köylerine ve Kemah'la Kuruçay arasındaki telgraf konuşmasını kesmişler. Kemah Kaymakamlığı'ndan Erzincan Mutasarrıflığı'na yazılan 9-10. Ekim. 1920 tarihli telgraflarda: Dersim Kürtleri'nden bin kadar silahlı bir kuvvetin top ve mitralyözlerle donatılmış olarak Koçgiri mıntıkasındaki aşireti de kendilerine katarak, Kemah, Kuruçay ve Refahiye ilçelerine saldıracaklarının öğrenildiği bildirilmiştir.

Ekim 1920'de, Alişer ile Dersimli birkaç reisin imzasını taşıyan ve Şadıllı Aşireti reisi Yusuf Paşa Bey'e yazılan ve Kürdistan Dersim Muhafaza-i Hukuk Hilafet Ordusu'nun taburlarının geleceğini ve pek yakın bir zamanda Terkilloğ Köyü'ne geleceklerini ve kendilerinin de orada katılmasını bir mektupta, Alişer (Hilafet Ordusu Müfettişi Umumisi) ünvanını taşımakta ve Şadıllı Aşireti reisine de (Refahiye Ciheti Kumandanı) diye hitap edilmektedir. Bu yazı içeriğinden anlaşılıyor ki, Koçgiri Bölgesi'nde gizlice askeri teşkilat kurulmuş ve meydana gelecek bir ayaklanma hareketinde çeşitli cephe kumandanlıkları da kurulmuştur. Ancak Iğdik nahiyesine saldıran kuvvetin saldırıları şimdilik daha fazla ileri gidememiş ve hatta Koçgiri reislerinden Divriği İlçesi Kaymakamı Alişan Bey'in, Erzincan mütasarrıflığından yapılan istek ve rica üzerine Alişer'in affı şartıyla sığınmasının sağlanmasına ve evvelce gasp ile Dersim'e gönderilmiş olan cephanenin, iadesine memur edilerek Dersim'e gönderilmiş. Fakat Dersim'e gittikten sonra, Alişan Bey'in de tekrar tekrar meydana gelen ihanetinden, aynı memuriyet görevine dönmemiş veya gidememiş, ancak 1921 senesi Haziran ayının 18'inde, yani Koçgiri Hareketi'ni takiben dehalet ve Merkez Ordusu Kumandanlığı'nca Erzincan'da

ikâmetine müsaade edilmiş olduğu, yapılan muhaberatın anlaşılmasıdır.

Vatanın en buhranlı devri sayılan 1920 senesi içinde, Zile, Yenihan, Düzce, Bolu, Yozgat, Konya gibi birçok bölgede mühim ayaklanma hareketleri, esasen o sıralarda henüz zayıf olan Kuva-i Milliye'yi her tarafta çok meşgul ettiğinden, Koçgiri bölgesinde düzen teminine yeterli bir kuvvet bulundurulamamış. Bu itibarla, sözü geçen bölgelerde her türlü tahrik ve kışkırtmalara maruz ve müsait olmakla beraber, ayrıca diğer taraflardaki olaylardan kurtulabilen ayaklananların bir kısmına mani olmuştu. Yenihan isyanına karışmış olup yakalanamamış Zalim Çavuş, bu suretle Koçgiri Aşireti'nin olduğu İmraniye ve Karacaviran nahiyelerine kaçarak buralarda tahrik ve kışkırtmalarına devam etmiştir. Adı geçenin yakalanması için Sivas'tan bir jandarma binbaşı kumandasında gönderilen 20-30 kişilik bir jandarma müfrezesi ile Karacivan Nahiyesi'ne bağlı Kapukaya Köyü'nde 11. Ocak. 1921 günü çarpışarak ve bu çarpışmada civardaki Kürtkeşlik, Sanbal ve Dipsizköy köyleri halkından yardım alarak bu müfrezeyi perişan etmiş ve bir neferi de silah ve cephanesi ile esir etmişlerdir.

Bu olaydan birkaç gün önce (yani 3. Ocak. 1921 tarihinde) Merkez Ordusu'nun yeni Kumandanı Nurettin Paşa Hazretleri tarafından, Koçgiri Bölgesi'ndeki köylerinden, Müslüman olmayan nüfusun bir telgrafla sorulmuş olması, bu emre karşılık, Kuruçay ilçesi Kaymakamlığı'nca nahiyelere gönderilen birkaç maddeli bildiriye, o nahiyeye bir hain tarafından Alevi Kürtler'in zihnini karıştıracak bir maddenin ilave edilmesi, Kürt unsurunda büyük korku ve telaş doğurmuştur. Koçgiri Bölgesi'ndeki Kürt unsurunda, çok önceden beri açık bir şekilde ortaya çıkan ve gittikçe çoğalan, önemli bir endişe verecek şekilde nakliyat sahasına da intikal eden siyasi faaliyet ve hareketten, bilhassa son Kapukaya olayından endişe ve telaşa düşen Sivas Vilayeti, o sıralarda Merkez Ordusu bölgesinde kurul-

makta olan Atlı Sade Fırkası'na mensup, merkez vilayette bulunan 6. Alay Zalim Çavuş'u takip ile yakalamış ve derhal Zara üzerinden İmraniye istikametine yollanmıştı. Bu alay, Zara'da, bazı noksanların ikmali için bir ayı aşan bir süre kaldıktan sonra, nihayet 14. Şubat. 1921'de İmraniye Nahiyesi şubesine gelmiştir. İmraniye'ye gelen bu Süvari Alayı'na mahalli Kürt çeteleri tarafından saldırılmış, Alay Kumandanı Binbaşı Hulusi Bey'le bir-iki subay ve birkaç erin şehit ve kalan alayın da bütün silah ve cephanesi, askeri eşyası ile esir edilmesi ve diğer taraftan da Koçgiri Aşireti'nin oturduğu köylerde 2 bine yakın hanenin yakılıp yıkıldığı ve kadın çocuk ayırmayarak, halkın bütün malları, hayvanları ve erzaklarının zapt ve müsadere suretiyle Koçgiri olayının iki başlı bir facia şeklini alması bundan sonra başladı.

İmraniye olayı veya faciası 6. Süvari Alayı tarafından, İmraniye Nahiyesi merkezine vardıktan sonra, Kürt unsurundan asker kaçağı ve bakaya kalanlar, elde edilip koruma altında Zara'ya sevk edilen bir kafilayı bilhassa bu kfile içinde İmraniye'nin Delice köyünden ve Kürt ileri gelenlerinden Genco Ağa'nın oğlu Mahmud'u kurtarmak amacıyla İmraniye Kürtlerinden önemli bir kuvvet Kızıltepelî Kürt Rifat ve Karataşlı Nuri adlı reislerin kumandasında, 4 Mart 1921 Cuma günü İmraniye'ye yarım saat uzaklıkta bulunan Yazıfadı Köyü'nde kafileye saldırmış ve yapılan çatışmadan sonra muhafız, kuvveti yarıp Zara'ya gitmeye muvaffak oluyorsa da kfiledekiler kaçmayı başarmışlardır.

Bu olayı yapan Kürt çetesine aynı günde İmraniye, Karacaviran, Bolucan nahiyelerine mensup birkaç kişilik silahlı Kürt katılmış ve bunlar Çakulu Köyü'nde toplanarak iştişarede bulunarak, Süvari Alayı'nın İmraniye'den çekilerek Zara içine dönmesi amacıyla, Süvari Alayı Kumandanı Halis Bey'le o sıralarda İmraniye'de bulunan Zara Kaymakamı Şakir Bey'i yanlarına davet etmişler, bu davete kimse katılmamıştır.

Garip ve dikkat çekicidir ki o güne kadar hükümet memuru olarak İmraniye'de Nahiye Müdürlüğü yapmakta olan Haydar Bey de hasta bulunan validesini ziyaret bahanesyle o gün İmraniye'den ayrılıyor ve eve, köyüne gidiyor. Şakular Köyü'nde toplanan Kürt eşkıya kuvveti 5 Mart 1921 günü Süvari Alayı'na Zara'ya dönmesi gerektiğini içeren tehditkâr haber gönderiyor. 5/6 gecesi nahiye merkezi olan İmraniye'yi sararak 6 Mart 1921 günü İmraniye'ye Süvari Alayı'na saldırıyor. Süvari Alayı, o sıralarda henüz teşkilat ve ve eksiklerini gidermemiş. Toplam 300 kişi olan kuvvetin, firari ve bakaya kalanları elde etme görevi ile dağılmış ve hatta alayın bir bölüğü de İmraniye'nin 12 kilometre batısında bulunan Türkkeşliği'nde adeta mahsur bir halde bulunmuş. Alaydan İmraniye çarpışmasına katılan kuvvet ancak 90 kişiden ibaret kalmıştır. Sabahleyin alaturka saat 3'ten itibaren başlayan çatışma eval vakti Alay Kumandanı Binbaşı Halis Bey'in şehit olmasına rağmen, güneş batıncaya kadar devam etmiştir. Çok üstün olan silahlı çete kuvvetine karşı bir süre dayanan asker, nihayet cephanenin bitmesi üzerine askerlerinin birçoğu paralı olduğu halde Süvari Alayı 7 Subayla birlikte esir oluyor. Kötü olaydan iki makinalı tüfek, 203 tüfek, 135 hayvan ve birçok askeri eşya, eşkiyanın eline geçmiş, ayrıca nahiye merkezinde Türk halkından da....kişi (kongre) taraftarı diye şehit edilmekle beraber birçoğunun eşyası ve serveti de yağmalanmıştır. İmraniye eski Nahiye Müdürü ve Koçgiri Aşireti Reisi Haydar Bey'in bu çatışmaya 15 dakika mesafede bulunan tepeden bizzat idare ettiği hakkında gerek resmi belgeden ve gerek mahalli halktan edindiğimiz, bir ihtimal olarak kabul edilmiştir.

Bu olay günü Koçgiri reislerinden Alişan Beyzade, İzzet Bey kumandasında 60 kişilik bir Kürt çetesi Koçhisar'ın Celaliye Nahiyesinde bulunan Beylikkaya Köyü'ne gelerek bu nahiyedeki Kurmaşlı adlı Kürt Aşireti'ni de kendi ayaklanmalarına katmak için teşvike başlamışlardır.

İmraniye olayının meydana geldiği sıralarda memleketin genel haline bir göz atmak, incelemek bu olayın içerik ve önemini layıkıyla takdir için gereklidir.

Önce İmraniye Olayı Milli Ordu'muzun Garp Cephe-si'nde İnönü civarında Yunanlılar'la girişmiş olduğu 2. İnönü muharebesinin bütün şiddeti ile devam ettiği zamana rastlar.

İkinci olarak, bu olay Pontuscu Rumlar'ın Samsun Erbağ ve civarındaki ayaklanmalarla birlikte olmuştur.

Üçüncü olarak, İmraniye olayı İnönü Savaşı'ndan evvel süratle kurulmasına çalışılan ve Batı Cephesi'ne yetiştirilmek istenen, Süvari Fırkası ile Giresun Alayı'nın Batı Cephesi'ne gönderildiği sıralarda meydana gelmiş, bu kuvvetleri İnönü Savaşı'nın sonuna kadar tamamen meşgul etmiş ve Pontuscu Rumlar'ın belli maksadıyla istihdamına mani olmuştur.

Dördüncü olarak, bu olayı yapan ve sonra çoğalan çetelerin reisleri İmraniye olayını takiben, aşağıda arz edilmek üzere kuruluşunu amaçladıkları bir Kürdistan Muhtariyeti'nin hudut darbesini, Zara yakınlarına kadar götürmek amacıyla, Refahiye, Kemah, Kuruçay, Divriği, Koçgiri (yeni Zara) ilçelerinin bir Kürt valisinin idaresi altında, bir mümtaz vilayet haline getirilmesini, telgrafla TBMM reisliğinden istemişlerdir.

Gerek yukarıdaki yayın, gerek olaydan önce bölge Kürtleri'nin meşhur olan diğer faaliyetleri karşısında, heyetimiz bu olayı gelişigüzel bir eşkıyalık gibi gören, Sivas Valisi Cemal Bey'in bilhassa halefleri Hazım Beyefendi'nin, görüşlerine katılmamış, bilakis Genelkurmay Başkanı Paşa Hazretleri'nin takdirleri ile pek önemli bir isyanın başlangıcı ve tamamen memleketimize kast eden dış düşmanların teşvik ve telkinleri ile olduğunu kabul ve telakki etmiştir. Olaya katılan ve teşkilattan en çok zarar gören Kürt köylerinin temsilcileri tarafından müşterek heyetimize verilen mazbatada İmraniye olayının Alişer'in teşvik ve tahriki ile yapılmış olduğunun itiraf edilmesi ile heyetimizin bu konudaki kanaatini ayrıca kuvvetlendirmiş ve pekiştirmiştir.

Koçkiri Olayına İlişkin İnceleme Kurulu Raporu:

1- Genel Maddeler: Koçkiri olayı için bir heyet teşkili.

Koçkiri olayı dolayısıyla, hükümetçe takip edilen sürgün hareketinden doğan etkileri bölgede yok etmek amacıyla, bu olaydan tutuklu bulunanların affı hakkında bazı üyeler tarafından verilmiş bulunan kanun lâyhalarını müstereken inceleyen 3 Komisyon'un (Adliye, Dahiliye, Savunma) düzenlediği mazbatada Milli Hükümet'in kuruluşundan beri şurada burada Mısakı Milli'yi teşkil eden gayeler aleyhine açığa çıkan isyan hareketlerinin asıl sebep ve temsilcilerini takip ederek şiddetle cezalandırmak ve diğerlerini af ile memleket içinde bir yer gösterilerek, elde edilen zafer şerefine bir kere daha affı uygun bulmuş. Fakat, bu isyan suçlularından henüz ele geçirilmemiş olanlardan, Bakanlar Kurulun'ca çıkarılan, takibatlarının ertelenmesi kararını da Adli Kuvvetin İstiklalini bu usulde devam olunan hakkın Bakanlar Kurulu'na bildirilmesi gerekli görülmüş ve bu konuda, Genel Kurul'da (Meclis) cereyan eden görüşmeler sonucunda üç encümenin müsterek mazbatası esas itibariyle kabul edilmiştir. Bu mazbatanın işaret ettiği gibi, Koçkiri bölgesinde de meydana gelen olaylar için esas sebepleri ortaya çıkararak başlarına affı Yüksek Meclis'e arz etmek ve aynı zamanda sürgün ile ilgili Hükümet'in icraatını da incelemek üzere Meclis'ten 5 kişiden oluşan bir anket heyetine yetki verilmesi. Mahalli olay incelemek, heyeti Dersim ve havalisinde de inceleme yaptırmak. Bölgede inceleme yaptırmak. Bölgede inceleme, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu dairesi içinde yapılacaktır.

Koçkiri Tahkik ve Dersim Tahkik heyeti ünvanıyla oluşturulan heyet 4 Kasım 1921 günü Ankara'dan haraketle 9 Kasım 1921'de Sivas'a varmış, 12 Kasım 1921'de Sivas'ta

Sıkıyönetimce Koçgiri Olayı'na ait mevcut bütün evrakı teslim alarak görevini yapmaya başlamıştır. Oralarda bu olay dolayısıyla tutuklu bulunan 428 kişiden bir kısmının zaten sıkıyönetimce tahliyesine karar verilmişti. Geri kalan toplam 219 kişinin tutukluk hallerinin devamına....

(Not: Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nden bulunan belgenin başı ve sonu yoktur. 1921 Kasım'ının sonlarında hazırlanmış olmalıdır.)

Belge no: 45.

Koçgiri İnceleme Kurulu'a ilişkin telyazı:

Büyük Millet Meclisi Başkanlığına,

20. 12. 1921 tarih ve 76 nolu.

1- Heyetimiz üyelerinden Abdülkadir Kemali Bey, Koçgiri incelemesinin son bulmuş olduğundan Samsun incelemesini dahi şahsen kabul etmediğinden söz ederek 20. 12. 1921 sabahı Sivas'tan Kayseri'ye hareket etmiştir.

2- Kurulumuz, Koçgiri incelemesinin sonuçlarıyla uğraştığını bildirir.

20. 12. 1921

Koçgiri Tahkik ve Dersim Tetkik Heyeti adına
Bolu Mebusu Yusuf İzzet

Kürdistan'ın özerkliğine dair ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 10. Şubat. 1922 tarihinde görüşülen Yasa Tasarısı, (Fo 371/7781 Doğu (Türkiye), E 3553/96/65, no. 308; Sir H. Rumbold'dan Kedleston'da Marquess Curzon'a. (3 Nisan'da alınmış).

8. Aşağıda, daha önce bahsetmiş olduğumuz kanun tasarısının bir özeti yer almaktadır.

1. Türkiye Büyük Millet Meclisi, medeniyetin icapları gereğince Türk milletinin ilerlemesini sağlama hedefi doğrultusunda, Kürt milleti için kendi milli ananeleriyle ahenk içinde bir muhtar idare kurma mesuliyetini üzerine almaktadır.

2. Ekseriyetini Kürtler'in oluşturduğu havali için, Büyük Millet Meclisi'nin karar vereceği şekilde Türk veya Kürt olabilecek bir Genel Vali Vekili ve bir müfettişle birlikte bir Genel Vali, (Kürt) milletinin ileri gelenleri tarafından seçilebilecektir.

3. Büyük Millet Meclisi de Genel Vali seçecektir. Bu kişi, tecrübeli bir idareci olmalı, şerefli bir isim ve Kürt milletinin hürmetini kazanmış bir şahıs olmalı.

4. Genel Vali üç senelik bir müddet için tayin edilecek; vazife müddetinin bitiminde (Kürt) Millet Meclisi tarafından Kürt milletinin ekseriyeti, eski Genel Vali'nin vazifede kalması arzusunda olmadıkça yeni Genel Vali tayin edilecektir.

5. Genel Vali'nin Türk veya Kürt olması, Büyük Millet Meclisi tarafından karara bağlanabilirse de, seçim doğrudan doğruya Kürt Millet Meclisi tarafından yapılacaktır. Fakat, Genel Vali, Genel Vali Vekili ve Müfettiş tayini hususu Ankara Hükümeti'nin tasdikine sunulmalıdır.

6. Kürt Millet Meclisi, Doğu vilayetlerinde genel seçim yoluyla kurulacak, Meclis'in görev süresi üç sene olacaktır. Meclis, her sene 1 Mart'ta toplanacak ve faaliyet süresi dört ay

olacaktır. Ancak, Meclis, bu müddet zarfında gündemindeki işleri tamamlayamayacak olursa, üye sayısının salt çoğunluğunun isteği üzerine ve Genel Vali'nin tasdiğiyle bu süre uzatılabilir.

7. Genel Meclis, Doğu vilayetleri idaresinin gelir-gider bütçesini tetkik etme ile sivil ve idari memurların karışmış olduğu haksızlıkları soruşturma hakkına sahip olacaktır. Meclis, ülkenin ilerlemesini ve refahını ilgilendiren kesin kararlar alabilecek ve bu kararların tamamı, Büyük Millet Meclisi'nin bilgisi için Ankara Hükümeti'ne iletilecektir.

8. Büyük Millet Meclisi, Genel Vali ve Kürt Meclisi arasındaki tüm anlaşmazlıklarda karar mercii olacak ve her iki taraf da kararlarına uymakla mesul olacaktır.

9. Karma bir komisyon tarafından hudutların tesbitine bağlı olmak üzere, Kürdistan idare bölgesi, Van, Bitlis, Diyarbakır vilayetleri ile Dersim sancağı ve mahdut kaza ve nahiyelerden mürepkep olacaktır.

10. Kürdistan'ın idaresine ilişkin olarak, adli teşkilat, özel bölgeler için mahalli kullanımlara ahenkli bir şekilde kurulacaktır. Bu teşkilat şimdilik, ehliyetli memurlardan oluşacak ve yarısı Türk ve yarısı Kürt olacaktır. Türk memurların emekliliği halinde, yerlerine Kürt memurlar geçebilir.

11. Bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren, savaşa katkı şeklinde veya başka hiçbir şekilde vergi istenmeyecektir. Şimdiye kadar mecburi olan bütün mali katkılar, mahalli idarenin yetkisi dahilinde kaldırılacak, vergiler yılda bir kez ödenecektir. Vergiye tabi olacak net gelirlerin nisbeti, Ankara Büyük Millet meclisi ve Kürt Millet Meclisi mebuslarından mürepkep karma bir komisyon tarafından tesbit edilecektir.

12. Doğu vilayetlerinde nizamı tesis etmek için bir jandarma kumandanlığı tesis edilecektir. Kürt Meclisi, bu teşkilatı idare edecek kanun hazırlanmakla yükümlüdür. Fakat, jandarma kuvvetlerinin genel kumandanlığı, barış tesis edilip isteyen

herkes kendi ülkesine dönünceye kadar kıdemli Türk subaylarının idaresi altında olacaktır.

13. Türk ordusunda bulunan Kürt subayları ve askeri, barış tesis edilip isteyen herkes kendi ülkesine dönünceye kadar hali hazırdaki vazifelerini terketmeyeceklerdir.

14. Barışın tesis edilmesinden itibaren, Harb-i Umumi'den evvel ve sonra el koyulmuş bulunan tüm hayvan ve malzemenin kıymetinin takdiri ilk iş olacak ve en geç oniki ay içinde bedelleri ödenecektir.

15. Türk lisanı, yalnızca Kürt Millet Meclisi, valilik hizmetleri ve Hükümet idarelerinde kullanılacaktır. Ancak, okullarda Kürt lisanı ile öğrenim yapılabilir ve Vali de kullanımını teşvik edebilir. Fakat, bu gelecekte Kürt lisanının hükümetin resmi lisanı olması yönünde bir talebe temel teşkil etmemelidir.

16. Kürt Millet Meclisi'nin birinci vazifesi, hukuk ve tıbbiye fakülteleri olan bir üniversite kurulması olmalıdır.

17. Genel Vali'nin tasdiki olmaksızın ve Büyük Millet Meclisi ve Ankara Hükümeti'nin bilgisi haricinde Kürt Millet Meclisi tarafından hiç bir vergi yükümlülüğü getirilemez.

18. Ankara'da bulunan Büyük Millet Meclisi ile istişarede bulunmaksızın ve rızasını almaksızın hiç bir şekilde imtiyaz verilemez.

Kanun tasarısının neden Kürt mebuslarının hararetli itirazlarıyla karşılaşmış olduğu bu özetten anlaşılacaktır.

Horace Rumbold
Yüksek Komiser

KAYNAKÇA

- Akgül, Suat- Yakın tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler, Boğaziçi yay. İst. 1992.
- (Aksüt), Ali Kemali- Erzincan, Kaynak Yay. İst. 1992, 2. basım.
- Arar, İsmail- Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı, Cumhuriyet Yay. İst. 1997.
- Aşiretler Raporu, Kaynak Yay. İst. 1998.
- Avcıoğlu, Doğan- Milli Kurtuluş Tarihi, Tekin yay. İst. 1974, C: I, II, III.
- Atatürk, Mustafa Kemal- Söylev(Nutuk), Türk Dil Kurumu Yay. Ank. 1966, C:I, II. 3. basım.
- "Atatürk ve Kürt sorunu", Saçak dergisi, Sayı: 39, Nisan 1987.
- Atatürk, Mustafa Kemal- Söylev (Nutuk), Türk Dil Kurumu Yay. İst. C: I-II (1966).
- Atatürk, M. Kemal- Nutuk (Vesikalar), Mil. Eğ. Bas. Ank. 1973, C: III.
- (Atatürk), Mustafa Kemal- Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923), Kaynak Yay. İst. 1993.
- Apak, Rahmi- Türk İstiklal Harbi-VI-(İç Ayaklanmalar), Genelkurmay Başkanlığı Yay. Ank. 1964.
- Ateş, Prof. Ahmet- "Deylem", İslam Ansiklopedisi, M. Eğ. Bak. Yay. İst., C: III.
- Borak, Sadi(Haz.)- Gizli Oturumlarda atatürk'ün Konuşmaları, Çağdaş Yay. İst. 1977.
- Bayrak, Mehmet(Haz)- Alevilik ve Kürtler, Özge Yay. 1997.
- Bruinessen, van Martin- Ağa, Şeyh ve Devlet (Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi) (Çev. Remziye Arslan), Özge Yay. Ank.
- Bruinessen, van Martin- "Aslını İnkâr Eden Haramzadedir", Birikim Dergisi. Sayı: 88, Ağustos 1996.
- Çiya, Sait- "Tarihten Günümüze Dersim Kimliği", Dersim Dergisi, Sayı: 8, Eylül 1998.
- Danık, Ertuğrul- "Dersim İsyanlarının Siyasal Kimliği", Birikim Dergisi, Sayı: 98, Haziran 1997.
- Dersim (Jandarın Genel Komutanlığı'nın 1932 Raporu), Kaynak Yay. İst. 1998.
- Dersimi, Vet. Dr. M. Nuri- hatıratım, Roja Nû Yay. Stockholm, 1986.

- Dersimi, Dr. Vet. Nuri- Kürdistan tarihinde Dersim, Dilan Yay. Dıyrbakır, 1992, 4. basım.
- Doğan, Rozerin(Haz.)- "Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nden Gizlenen Belgelerle Koçgiri İsyanı", Aydınlık Gazetesi, 6-18. Aralık. 1993.(12 sayılı yazı dizisi).
- Dursunoğlu, Cevat- Milli Mücadelede Erzurum, Ank. 1946.
- Erdal, Mahmut- Yine Dertli Dertli İniliyorsun, Ant Yay. İst. 1996, 3. basım.
- Erdeha, Kamil- Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler, Remzi Kitabevi, İst. 1975.
- Ertuna, Hamdi- Türk İstiklal Harbi-VI-(İstiklal Harbinde Ayaklanmalar), Genelkurmay Başkanlığı Yay. Ank. 1974.
- Esengin, Kenen- Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar, Ağrı Yay. İst. 1982.
- Fırat, Mehmet Şerif- Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ank. 1970, 3. basım.
- Goloğlu, Mahmut- Üçüncü Meşrutiyet(1920), Ank. 1970.
- Goloğlu, Mahmut- Türkiye Cumhuriyeti, Ank. 1972.
- Göktaş, Hıdır- Kürtler İsyan-Tenkil, Alan Yay. İst. 1991, 2. basım.
- Göldaş, İsmail- "Koçgiri'de İki Kişilik: Sakallı Nurettin Paşa ve Ebubekir Hazım Bey", Var Dergisi, Sayı: 1- 2,Yaz-Sonbahar 1997.
- Kabacalı, Alpay- Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları, Cem Yay. İst. 1991.
- Kalman, M.- Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri, Nûjen Yay. İst. 1995.
- Kansu, Mazhar Müfit- Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, TTK Yay. Ank. 1968, C: I-II.
- Kaya, Ali- Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi, Can Yay. İst. 1999.
- Kazım Karabekir- İstiklal Harbimiz, Türkiye Yay. İst. 1969, 2. basım.
- Kieser, Hans Lukas- "Les Kurdes Alevies face au nationalisme Turc Kemaliste. L'alevite du Dersim et son role dans le premier soulèvement Kurde contre Mustafa Kemal <Koçgiri, 1919-1921>)", (Türk Milliyetçiliği Karşısında Alevi Kürtler, Dersim Aleviliği ve Mustafa Kemal'e Karşı Olan İlk Kürt Ayaklanmasındaki Rollerini <Koçgiri, 1919-1921>), Amsterdam Ra Occasional Paper No: 18, Temmuz

1993, s: 11-13.

Kieser, Hans Lukas- "Kürt Aleviliği", Alevilik ve Kürtler (Haz. Mehmet Bayrak), Özge Yay. 1997, s: 437-449.

Kocadağ, Burhan- Doğu'da Aşiretler, Kürtler, Aleviler, can Yay. İst. 1992 2. basım.

"Koçgiri Ayaklanması", Ana Britanica Ansiklopedisi, Ana Yay. İst. C: 13.

"Koçgiri Ayaklanması"(Sivas mad.), Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yay. İst. 1982-83, C: 9.

"Koçgiri Ayaklanmasında Erzincan" (Erzincan mad.), Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yay. İst. 1982, C: 4.

Koçgiri Halk Hareketi, Komal Yay. İst. 1992, 4. basım.

Kutay, Cemal- Türkçe İbadet, Aksoy Yay. İst. 1998, 10. basım.

Melikoff, Prof. İrene- Uyur İdik Uyardılar (Çev. Turan Alptekin), Cem Yay. İst. 1993.

Meray, Prof. Seha L.-Lozan Barış Konferansı (Tutanaklar, Belgeler), Ankara Üniversitesi Siyasal. Bilgiler Fakültesi Yay. Ank. 1969-1973. (8 kitap).

Metin, İsmail- "Çamşılı Hüseyin Abdal Türbesi yaptırıldı", Kervan Dergisi, Sayı: 66, Mart 1998.

Mumcu, Uğur- Kürt-İslam Ayaklanması (1919-1925), Tekin Yay. İst. 1991.

Olson, Prof. Robert- Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Sait İsyanı(Çev.: B. Peker-N. Kırac), Özge Yay. Ank. 1992.

Öz, Baki- Kurtuluş Savaşı'nda Alevi-Bektaşiler, Can Yay. İst. 1996. 8. basım.

Özen, Kutlu- Divriği Evliyalari, Sivas, 1997.

Rışvanoğlu, Dr. Mahmut- Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm, Türk Kültür yay. İst. 1975, 2. basım.

Sarıhan, Zeki- Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Öğretmen Dünyası Yay. Ank. 1986, C: III.

Seferoğlu, Şükrü Kaya- Anadolu'nun İlk Türk Sakinleri Kürtler, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay. Ank. 1982.

Sevgen, Nazmi- Zazalar ve Kızılbaşlar, İst. 1946 (291 daktilo sayfası, basılmamıştır.)

Sevgen, Nazmi- "Yakın Tarihin Esrarla Örtülü Hadiseleri ve

- Koçkırılı Alişir", Tarih Dünyası Dergisi, Sayı: 9, 15. Ağustos. 1950.
- Sevgen, Nazmi- "Yaşayışları Gizli Kalmış Bir Aşiret Zazalar", Türk Kültürü Dergisi, Sayı: 229, Mayıs 1982.
- Şadillili, Vedat- Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar-I-, Kon Yay. Ank. 1980.
- Şener, Cemal- Topal Osman Olayı, Ant Yay. İst. 1992.
- Şimşir, Bilal N.- İngiliz Belgelerinde Atatürk(British Documents on Atatürk- 1919-1938), Türk Tarih Kurumu Yay. Ank. C: I(1973), C: II(1975), C: III(1979), C: IV(1984).
- Tanilli, Doç. Server- Anayasalar ve Siyasal Belgeler, İst. 1976.
- Tankut, Prof. Hasân Reşit-" Zazalar hakkında Sosyolojik Tetkikler", Açık-Gizli/Resmi-Gayriresmi Kürdoloji Belgeleri (Haz.: Mehmet Bayrak), Özge Yay. Ank. 1994.
- Taş, Dr. Necati Fahri- Nurettin Paşa ve tarihi Gerçekler, Nehir Yay. İst. 1997.
- Tepeyran, Ebubekir Hazım- Belgelerle Kurtuluş savaşı Anıları, Çağdaş Yay. İst. 1982.
- Tunaya, Prof. Tarık Zafer- Türkiye'de Siyasal Partiler, Hürriyet Vakfı Yay. İst. 1986, C: II(Mütareke Dönemi).
- Tuncay, Mete- Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması(1923-1931), Yurt Yay. Ank. 1981.
- Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Yay. Ank. 1989.
- Türkay, Cevdet- Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar, Tecüman Yay. İst. 1979.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları (24. 4. 1920- 1934), Türkiye İş Bankası Yay. Ank. 1985, C: I- IV arası.
- TBMM Zabıt Cerideleri, TBMM Matbaası, Ank. 1940-1960, C: 1- 25 arası. 2. basım.
- Ulubelen, Erol- İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, Çağdaş Yay. İst. 1982.
- White, Paul- "Ethnic Differentiation among the Kurds: Kurmanci, Kızılbaş and Zaza" (Kürtler Arasındaki Etnik Ayrılımlar: Kurmancı, Kızılbaş ve Zazalar). İnternetten, s: 1-17 arası.
- Yıldız, Hasan- Fransız Belgeleriyle Sevr- Lozan- Musul Üçgeninde Kürdistan, Koral Yay. İst. 1991.

Tarihçi-yazar **Baki Öz**, 1949'da Erzincan'ın Çayırılı ilçesinin Eşmepınar Köyü'nde doğmuştur. Tarih araştırmalarını Atatürk ve Alevilik-Bektaşılık tarihi üzerinde yoğunlaştırmış, bu alanda birçok yapıt üretmiş, Alevilik tarihinin aydınlanmasına kapı aralamıştır.

Baki Öz, Koçgiri olayını araştırarak, artık üzerinde 80 yıla yakın bir zaman geçmiş olan bu tarihsel olayı aydınlatmaya çalışmıştır. Tarihçiliğinden gelen belgelere dayanma yöntemini burada da kullanmış ve belgeleri konuşturmuştur. Olayın sadece kronolojisini yazmakla kalmamış, bu olayı hazırlayan toplumsal-etnik ve mezhepsel etkenleri ve o günlerin ortamını da ele alarak olayı geniş boyutuyla irdelemeye çalışmıştır. Olayın arka planı olan; , "Kürtlük", "Zazalık", "Alevilik", "Milliyetçilik", "Feodal yapı" ve "Aşiret düzenini sürdürme" gibi etkenler derinlemesine ele alınarak, Koçgiri olayındaki etkenlik ve belirleyicilik yanları saptanmaya çalışılmıştır. Koçgiri olayının=Meclis ve Öğüt Kurulları'nın raporlarında değerlendirilişine bakılarak yönetimin olaya yaklaşımı açıklanmaya çalışılmıştır. Dönemin Sivas valilerinin olayı bastırmakla görevli Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa ve Topal Osman'ın "yetkilerini aşan" tutumları karşısındaki tepkileri verilerek, olayın içyüzü aydınlatılmaya çalışılmış ve bir tarihçi gözüyle Koçgiri Olayı'nın neden başarısız kaldığı üzerinde durulmuş; olay, neden ve sonuçlarıyla bir bütünlük içerisinde değerlendirilerek, bu tarihsel olay bir tarihçi kalemiyle aydınlığa kavuşturulmuştur.

ISBN 975 - 6791 - 05 - 5

9 789756 791059